

AZ
IPAR ÉS KERESKEDÉS
TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGBAN

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat reprint sorozata

Felelős kiadó Dr. Török Ottó

Felelős szerkesztő Dr. Kollin Ferenc

A kötetet Sebestyén Lajos gondozta

Készült a Dabasi Nyomdában, 1984-ben,

83-2200-as munkaszámmal.

Felelős vezető Bálint Csaba igazgató

ISBN 963 02 2781 9

ISSN 0231—1518

*A kötet eredeti — a szerző által aláírt —
példánya a Magyar Tudományos Akadé-
mia Könyvtára tulajdona*

M.ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

AZ

IPAR ÉS KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

MAGYARORSZÁGBAN,

A HÁROM UTÓLSÓ SZÁZAD ALATT.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY,

VÁCI MEGYEI PAP, A SZÉP MŰVEK ÉS BÖLCSELKEDÉS TANÁRA,

A M. T. TÁRSASÁG LEV. TAGJA.

BUDÁN,

A MAGYAR KIR. EGYETEM BETÜIVEL.

M.D.CCC.XI.

MAGYARORSZÁGI

IPAR ÉS KERESKEDEÉS

A HÁROM UTÓLSÓ SZÁZADBAN.

E L Ő S Z Ó.

Az ipar és kereskedés történetének címeztem e munkát. De talán illőbben az ipar s kereskedés történeti vázolatának kell vala neveznem. Mert, miként a nyájas olvasó észreveendi, az események s állapotok szoros láncolata, mellyben szem szemtől függene, a pragmai kapcsolat s kifejlés benne nem mindenütt, nem kielégítőleg található; néhol talán majdnem egyedül adathalmazzá sülyed. Azért mindjárt itt a küszöbön kérétik a szíves olvasó: hogy bár mit inkább tegyen föl e munka szerzőjéről, mint azt az önhittséget, minél fogva szüleményét valami bevégzett, vagy épen tökéletes műnek tartaná. Tudja s érzi szerző a történetírás kellekeit: azért tudja s érzi művének is hiányait és tökéletlenségét. Öntudattal mondhatja ugyan: hogy forgott lelke előtt is a történetírási tökély eszménye; a törekvés sem hiányozott, azt megközelíteni: hogy attól műve még is olly távol maradt, akaratának s erőfeszítésének rovására nem irathatik.

Ki nem tudja, ha csak valamennyire jártas is történetírásunk mezején, milly tökéletlen még nem csak a régibb, hanem, s még inkább az utolsó három századi története hazánkunk? Mennyi emlékek, e tekintetben mind megannyi kincsek, hevernek nem ismertetve, nem használtatva számos nyilván- és magános levéltárainkban? Ha pedig így áll honunk political története, mi még is egyedül foglalta el a régi történet- s évkönyvirókat, mit lehet, mit kell mondanunk az ipar és kereskedés történetéről, miután az írók a trónváltozások és országszerződések, háborúk és békekötések s más nagyszerű és nem nagyszerű, de lármás események írásával elfoglalván, figyelemre is alig méltatták a népi élet csöndes körét — ; miután azok, míg egyeseknek is hajnoki tetteiket, vagy az üldöklő csaták véres menetét, az ármány cselszövényeit, az önzés dulásait, a féktelenség viszályait, — eseményeket és tetteket, mik eltűntek, gyakran semmi következtetést sem hagyva magok után, mint azon elég szomorú tanúságot: milly sikeretlenül küzd nem ritkán a szellem a felforrott elemek hatalma ellen, s miként sikerül, emberiséget gúnyolva, a cink, az ármány stb — míg mondám, mind ezeknek sokszor nyomról nyomra részletes történetét adják: a polgári élet békés foglalkodásait, csak mintegy mást téve, átmenetben is alig említik?

Sajátsága az embernek, hogy a rendkívüli és csillogó, a szokatlan és zajtűtő. bár belérték nélküli, mindig

elénkebben leköti figyelmét, mint a csöndes és lassú, de malasztos és holdogító működése az életnek. S ha valahol, e tekintetben hebizonyúlva látjuk azon, nem épen vigasztaló igazságot, hogy az emberi ész mindig inkább törekedik megörökíteni azoknak emlékét, kik zsarnoki hatalmat űztek fölötte, mint azokét, kik őt boldogítani, életét könnyíteni, szépíteni igyekevének.

De nem akarom sem a régi írókat szerfölött vádolni, sem hibáikkal vagy hiányaikkal takargatni, mentegetni e munka hibáit és hiányait. Egyik oka, miért találunk az emlékekben olly igen keveset a népi életről, s különösen az ipar és kereskedésről, kivált azon korból, mellyben a török szilajság porig alázta a büszkén virágzani kezdő nemzetet, kétségkívül abban is keresendő, hogy a kereskedés nálunk nem játszott olly hatalmas szerepet, mi szerint annak az országos történetekbe, nem mondom elhátározó, hanem csak jelentékenyebb befolyása is volt volna. Azért, bár minden porlepte emlékek napvilágra jönnek is: adatokat iparunk s kereskedésünk egyes tárgyairól talán bőségben birhatunk; de azt valamennyiből sem fogjuk kivarázsolhatni, hogy honunkat e tekintetben egy Velence, Genua, Dancig, Németalföld stb. mellé sorozhassuk. Hogy olly kevés emlékezet van e tárgyról kézben forgó történeti kútfőinkben, hogy eddig nem birunk kereskedésünk történetével, nemleges ugyan, de vitathatlanul erős bizonyja kereskedésünk csekélységének.

Mert hol ez virágzik, sokkal nagyobb hatással van az ország történeteire, mintsem történetiróktól mellőztethessék.

Azonban, bár egy korszakában sem dicsekedhetik is honunk kereskedése amazokéhoz hasonló virágzattal, még is, hiszem, senki sem fogja a hasznosságot, és érdekességet elvitathatni a népmíveltség ezen ágának történetétől, kivált korunkban, mellynek egyik legbélyegzőbb jelleme: az élet anyagi része iránti kitűnő figyelem, a népszorgalom s általa a népholdogság emelésére fordított törekvés. S bár nem felelne is meg egészen illy történeti mű ezen érdekek iránti buzgalom s a tudomány kifejllettsége kívánatinak: szerző a közkívánatot hiszi teljesíteni, midőn munkáját, ha nem több igénynyel is, mint csupán előmunkálatot egy más szerencsés által készítendő illy nemű történeti műre, az olvasó közönség kezeibe adja.

Szükségesnek látja szerző számot adni arról is, mi birta e munka kidolgozására épen őt, ki a gyakorlati élet sokoldalúságával, mit a történet legújabb kora mulhatlanul megkíván, nem igen dicsekedhetik.

Tudva van, hogy a m. academia 1835ki közülésében a következő pályakérdést hirdette volt ki: „Milyen állapotban volt a műipar és kereskedelem honunkban az Árpád és vegyes házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk részéről

azok előmozdítására; melyek voltak nagyobb emelkedésüket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejtésére?" — s miképen a beküldött nyolc versenyirat közül Kossovics Károly dolgozata a jutalommal koszorúztatván, szerzőé tiszteletdíj mellett a történeti pályamunkák sorában kiadatni határoztatott.

Szerző hazánk kereskedésének újabb történetét amánál még érdekesebbnek s hasznosabbnak tekintvén, fel fogta a versenyirat megszakasztott fonalát, az által is ösztönöztetvén az újabb kori kereskedés történetének kidolgozására, hogy megjelenendő pályamunkája kiegészíttessék. — Nem akarja szerző elmondani, mennyi nehézséggel kellett vinnie az első és második, újabb dolgozás alá vett század e tárgyról szóló emlékeinek nyomozásában, sem azt, milly nehezen bírhatta reá magát, hogy a kereskedés legújabb állapotának csak vázlati előadásába is bocsátkozzék, s hányszor szakasztá félbe a munkát, melyre segéd kezeket sehol sem, önmagában pedig már helyzeténél fogva is, melly a gyakorlati, kivált kereskedési életben őt szűken engedé részesülni, kevés tapasztalást, tökéletlen ismeretet talált. Végre győzött azon gondolat, hogy e mű talán éppen tökéletlensége által leszen egy több tárgyismerettel készülendőnek eszközlője, fölizgatván s hasonló munkára bírván olly valakit, ki ezen,

annyira érdekes tárgyban kielégítheti a közkíváнатot, be-
töltheti történeti literaturánk ezen nagy hézagát.

E munka folytatásaul dolgoztatván ki az említett pá-
lyairatnak, egynémiben szükségessé teszi emennek ismer-
retét. Minél fogva mind az olvasó bővebb értesítése, mind
e munka saját érdeke, megkívánandotta, hogy csak azu-
tán lásson világot, miután az első részt teendő verseny-
irat már a közönség kezében forog. Ez volt szerzőnek is
ohajtása. De miután a történeti pályamunkák (miknek a
főnebbi kérdés fejtegető két irat második kötetét teendené)
bizonyos, az academián kívül eső, oknál fogva eddig meg
nem jelenhettek, s bizonytalan, mikor fognak megjelen-
hetni: mennyire lehetett, úgy intézte szerző e munka ki-
dolgozását, hogy az önállólag is megjelenhetvén, ne le-
gyen kénytelen, a napjainkban annyira érdekes tárgy köz-
zé tételét talán több évekre is halasztani.

A munka időszaki felosztását illetőleg, szerző azt tar-
totta főleg szem előtt, hogy minél világosabb áttekintését
nyujtsa iparunk s kereskedésünk történetének: azért míg
az I. Ferdinandtól III. Károlyig két száz éven álnyuló
hosszu, de e tekintetben meddő, korszakot egy szakasz-
ba szorította, a csak tiz éves, de e nemű eredmények-
ben gazdag, II. József korszakának is egy külön szakaszt
adott.

Végre az írásbani újítást, miután azt előttem több
előkelő írókövette s motiválta, nem szükség védelmeznem.

ELSŐ SZAKASZ.

1526 — 1711.

	<i>lap.</i>
Az ország általános állapata.....	1
Az ipar állapata.	
I. Mezel gazdaság. Földmívelés.....	11
Különösen, a földmívelés akadályai: a pórság sa- nyarú állapata a folytonos háborúk és féktelen- ség korában ;	12
A pórság törvényes viszonyai urához és földéhez.....	14
A földmívelés állapata ; a divatosabb gabnanemek	18
A szőlőmívelés ;	19
A kertmívelés.	20
Állattenyésztés.	21
II. Kézművek, mesterségek.	
Különösen a városok állapata.....	23
A kézműcéhek.....	25
A kézművek divatosabb nemei.....	28
III. Bányászat.	37
A kereskedés állapata.	
I. A kereskedés általános akadályai: a közvélemény ; az uralkodó nézetek, s ezeknek következményei, káros szabadékok, árumezállító jogok, harminca- dok s ezek körüli visszaélések.....	45
A pénz változandósága.....	52
II. Külkereskedés.....	60
1. Magyarország kereskedése Németországgal.	61
Ennek tárgyai: szarvas marha ;	62

	<i>lap.</i>
Bor ;	64
Gabna stb.	71
2. Magyar- lengyel kereskedés	74
Ennek akadályai: a kereskedők zaklatása ; kölcsönös tilalmak.	75
E kereskedés fő tárgyai	83
3. Magyar- török kereskedés	86
4. A m. tenger mellék kereskedése.	92
III. Belkereskedés ;	
Annak fő placai ;	95
Cikkei s azoknak ára ;	98
Akadályai: az utak bátortalansága, roszasága, fogadók hiánya.	100
Rendészeti szabályok.	105
Befejezésül: az iparosztály külön nemzetiségű elemeinek egymás iránti nyilatkozása.	107

MÁSODIK SZAKASZ.

1711 — 1780.

Közös körülmények.	111
Az ipar története.	
I. Mezei gazdaság.	
1. Földművelés: a pórosztály szaporodása, jogainak tágu- lása.	113
A földművelés körül történt javítások.	116
A földművelés főbb tárgyai: gabna ;	118
Szőlő ;	119
Kereskedési növények.	120
Kertművelés, erdőszet.	122
2. Állattenyésztés.	124
Ennek főbb ágai: szarvasmarha-,	125
Ló-,	126
Juh-,	127

Méhtenyésztés stb.	129
-------------------------	-----

II. Műlpar

1. Mesterségek, gyárak, kézművek.

Városaink állapata.	130
Céheket illető rendelkezések.	132
A közönséges kézművek.	133
Gyárak s manufaktúrák: gyapjuszövet-, ...	135
Gyapotkelme-, ...	136
Vászon-manufaktúrák	137
Selyemgyártás.	138
Kelmefestés.	141
Bőr, hamuzsír, szappany, lőpor, kén, galic, tim- só, stb. készítmények;	142
Üveg, cserépedény, réz, vas stb. manufaktúrák	145
2. Bányászat állapata	147

Kereskedés története.

Pillantás a világkereskedésre	151
Ennek viszonya a magyar kereskedéshez ..	153

I. Külkereskedés.

1. A nyugoti és éjszaki tartományokkal.	155
A magyar és osztrák kereskedés viszonyai.....	156
M. Terezia intézkedései a harmincad s vám körül.....	161
A bécsi kereskedési tanácstól alkotott vámrendszer.	165
A kereskedési tanács eltörlesztése.....	169
A m. tengerpartok kereskedési viszonya.....	170
Az activ kereskedés fő cikkei: szarvas marha ;	173
Gabna és bor;	174
Dohány;	177
Gyapju, bőr, hamuzsír, faggyú, méz, viasz, ásvá- nyok stb.	178
2. Magyar-török kereskedés	180

II. Belkereskedés.

Ennek fő piacai, ...	185
És cikkei.....	189
Rendészeti szabályok	192

HARMADIK SZAKASZ.

1780—1790.

Közös állapotok	<i>lap.</i> 197
Az ipar története.	
I. Mezői gazdaság.	
1. Földművelés.	
A termeszto osztály szaporodása	200
Es jobb állapotba helyeztetése	201
Haladás a gabna, tengeri, burgonya, gyapot, do- hány, festő füvek, len és kender termesztésében.	202
Miért nem felelt meg Józsefigyekezetének a siker?	205
2. Állattenyésztés.	
Ló-, ...	207
Juh-, ...	209
Selyemhernyó-tenyésztés	210
II. Műipar.	
Mesterségek, gyárak, kézművek	212
A városi kézművesek	213
Gyárak: sásvári karton-, mosonyi, munkácsi, kas- sai stb. posztógyárak stb.	215
A gyárak emelkedésének akadályai	218
Kereskedés története.	
Igaz-e, hogy II. Jósefnek egyenes szándéka volt, elnyomni a kereskedést?	219
Az elszigetelési rendszer felállítása	221
Új harmincadrendszer	222
Physiocratic adó- rendszer	223
E rendszer el nem fogadásának következtetése	230
Az 1788ban kibocsátott új vámszabályok	231
Ezeknek következtetése	234
A m. tenger mellék kereskedését illető intézkedések.	236
A külkereskedés másik, duna-fekete tengeri vona- la; az ezen tett kísérletek;	238
Ezeknek számos akadályai s nehézségei;	239
Ezek elhárítására kötött kereskedési szerződések;	241

Ennek következtében tett intézkedések.....	lap. 346
Gollner vállalkozása, a dunai s feketetengeri ke- reskedést megkísérteni.	249
A magyar - török száraz uti kereskedés	250
Összes kereskedésünk mérlege.....	252

NEG YEDIK SZAK AS Z.

1790 — 1825.

Az ipart és kereskedést illető általános intézkedések II. József halála után.	267
A z i p a r t ö r t é n e t e.	
I. Mezei gazdaság.	
Az általános haladás oka.	271
A javítások: vízlecsapolások, a futó homok meg- állítása.....	273
Gazdasági iskolák s egyesületek.....	274
1. Földművelés. A jobbágyok- és birtokosoktól tett javítások	176
Haladás a földművelés külön tárgyalban: gabna-, tengeri-, burgonya-, rizstermesztésben;.....	278
A szőlőművelésben ;.....	280
A kereskedési növényekben: dohány-, len-, ken- der-, komló-, festő füvekben és gyapotban.....	881
Kertművelés.	286
A kaszálók s erdők művelése.....	288
2. Állattenyésztés.	
Juh-, ...	289
Ló-, ...	292
Szarvas marha-, ...	294
Selyemhernyó- stb. tenyésztés.	295
II. Bányászat.	298
III. Mesterségek, kézművek, gyárak.	
Azoknak eddigi általános akadályai.....	303
Az e kori haladás részletben: posztó-, karton-, vá-	

szon-, selyem-, bőr-, cukor-, olaj-, pálinka-, stb	305
gyárak.....	305
A városi kézművek.....	320

A kereskedés története.

A kereskedést előmozdító általános körülmények:	
száraz és vízi utak s a fuvarozás javulása stb	321
Törvényhozásunk befolyása a kereskedés akadályainak előmozdításába.....	326
A francia háborúk s a szárazföldi rendszer befolyása kereskedésünkre.....	342
Activ kereskedésünk főbb részletei: gabna-,.....	245
Szarvas marha- és juh-, ...	347
Bor-,.....	349
Gyapju-, ...	553
Dohány-, ...	355
Bőr-, faggyú-, kender-, gubacs-, méz-, hamuzsir-, stb kereskedés.	359
A beviteli kereskedés alakulása.....	362
Általános mérleg.....	364

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A jelen.

Iparunk s kereskedésünk éledésének fő okai.....	366
Mezei gazdaságunk haladása.	370
A földmivelő osztály jobb karba állítása.....	371
Gazdasági egyesületek.	372
Iskolák	375
A műipar emelkedése.....	377
Kereskedésünk jelen viszonyai.....	379
Gőzhajózás	380
Osztrák-angol kereskedési szerződés.....	382
Tekintet belkereskedésünkre.	380

ELSŐ SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDEÉS TÖRTÉNETE

A MOHÁCSI ÜTKÖZETTŐL A SZATHMÁRI BÉKEKÖTÉSIG.

AZ ORSZÁG ÁLTALÁNOS ÁLLAPATA.

Hazánk történetei a 16dik és 17dik században, mellyeket a török bitorlás és belforrongások töltenek ki, általánosan véve kevés vidám éldeletet nyújtanak mind irónak, mind olvasónak. Telvék ugyan e kor évkönyvei egy elemeiben fölízgatott, egy részről sanyarúan zaklatott, más részről hevesen forrongó népnek eseményeivel; nem hiányzanak helyenként egyes, szívet emelő, márványra méltó nyilatkozásai a hősi és hazafiúi erőnek, elszánásnak s önfeláldozásnak; sőt épen e kor szolgáltat talán legtöbb tetteket s jellemeket, mellyeket más nemzetek leghíresebbjei mellé büszkén dicsekedve soroz a magyar. De egészben véve, még is szomorító e kor története, mind külső political, mind belső polgári s népiségi tekintetében. Egy részről idegen, a magyart elnyelni fenyegető, elemekkel halálharcban küzdve, belső institutioiban felforgatva s mondhatlan zavarba bonyolítva a népi élet minden ágaiiban; itt az ozmán zsarnokság vas igájától, amott a pártforrongás diühétől elnyom-

va, kiaszalva, fölemészttve, — más részről egy hódító, vak hitében mindent kardélre hányó, rabbilincsre fűző, barbar néptől s a nála nem sokkal emberibb idegen hadaktól, mellyek védelem színe alatt féket nem ismerve dúlongának, önállásában, szabadságában veszélyeztetve látjuk e hont, mellynek e fölött saját gyermekei, mintegy önként siettetve veszedelmöket, látni nem akarják a minden felől tornyosodó vészborút; egyesülni nem akarnak, hogy azt megfoszszák villámitól; hanem csekélyes magány-érdekek, önös czélok fölött viszálykodnak, míg az eláradó vész nyomról nyomra pusztítva, közeledik a nemzet szívéhez, hogy megtegye a halálos döfést. Szomorító e kor története: minden zaja mellett is a fölháborodott elemeknek egy megfoghatlan tespedést, hanyagságot látunk a közügyekben, melly a tátongó sir mellett sem rezzen föl kényelméből, melly rendre leszakasztatni hagyja a nemzeti élet virágait, széllyel romboltatni a közjólét forrásait; még a nemzeti létért s fennmaradásért vívott harc is gyakran melléktárgyként tűnik elő a pártérdekek között; sőt egy rész, mintegy megszokva a kénylőt, vagy hasznót lesve az árulásból, kezét fogott hona zsarlóival. Igaz, az idő súlya mindenkép reánehazedett a zaklatott hazára, s volt idő, mellyben a nemesebb keblű honfi is kétségben vala, ha nem tanácsosb-e egy időre frigyét kötni hona nyilvános ellenével, hogy a nemzetiség elnyomására rejtekben koholt tervek s készített csapások elháríttathassanak.

E nyomorúság magva már rég ellintve volt a nemzetben, s aligha nem akkor történt a vetés legbövebben, midőn a nemzet dicsősége fénypontján diszelgett. A vegyes házakból származott királyok alatt a nemesség kebeléből egy félelmes oligarchia fejle ki, melly gazdagságával hatal-

mas, bizonyosságot tesz arról, mennyire veszélyeztetheti a hazát s megrendítheti a királyságot a gazdagság, midőn az kiválólag csak néhány egyesek birtokában vagyon. Már Zsigmond, hosszú uralkodásának majdnem felén kénytelen volt küzdeni a zajlongó oligarchák ellen. Mátyás ugyan erőteljes személyessége, rendíthetlen akarata, a körülményeket használni tudó ügyessége s fegyverhatalma által a hatalmas országnagyokat korlátok közé szorította, sőt terveinek kivitelére saját érdekek ellen is reábirta. De Mátyással letűnt a királyság ereje; a korlátok, mellyek nem az alkotmánytól s nyilvános intézményektől, hanem csak a kormányzó személyes tulajdonaitól s kormányzása szellemétől nyertek erőt, kidőltenek; a fék megtágult, s a két erőtlén király, Ulászló és Lajos alatt lázongva sietteté a gazdag, hatalmas főnemesség honának veszedelmét.

Az elvetett mag kisarjazott s az 1526-ki august. 29-üke elnyelte a haza boldogságát. A diadalmas ozmán emésztő lávaként áradott el az ország nagy részén, nem csak az ipar alkotmányait rombolva szét tűzzel vassal, hanem a lakosokat is, pedig épen az iparüző néposztályból, százezrenként fűzve rabbilincsre.

Ennyi nyomorúság között, a nemzeti műveltség s boldogság egyéb elemeivel együtt, a műipar és kereskedés is annyira feldúlott s elnyomatott, hogy annak ezen kori története alig foglalhat magában egyebet, mint a számtalan nehézségeket, mellyekkel küzködött, s az akadályok hosszú sorát, mellyektől az némelly vidékeken végkép elfojtatott, máshol pedig majdnem egyedül az elkerülhetlen szükségekre szoríttatott. * Amoda tartozik az egész alsó vidék, melly már Zápolya alatt is minduntalan háborgattaték az öt segítő féktelen török hadaktól: az ő halála után pedig a

félhold igája alá nyugöztetvén s majdnem laktalanná pusztítatván, az ipar s kereskedésnek nem adhatott menedéket. S ezen zsibbadt, félholt állapotban maradt az mind addig, míg a félholdat uralta, ugyanannyira, hogy ezen ország-rész, a müipar s kereskedés ez időszakí történetében helyet sem foglalhat ¹⁾. A felső, török vastól meg nem hódított tartományra s Erdélyre szorúl tehát láthatárunk. De fájdalom, ezeknek sem sokkal vidámabb tekintetők. Az ország szívében fekvő, iparokról az előtt nevezetes, városokban, Pesten, Esztergomban, Fejérvárott stb fészket vert török, háború s fegyverszünet idején egyiránt kalandozott, rablott s pusztított az igája alá még nem szorított vidékeken. Így, hogy a majdnem számtalan adatok közöl csak néhányat említsek, 1549ben több utazó kereskedők (mert egyesek erőszaktételei ellen magokat védendők, többnyire társaságban utaztak) kifosztattak, s pedig béke idején, egy török rabló csoporttól ²⁾; ugyanazon évben Komárom mellől huszonöt ló és száz három ökör hajtatott el általok ³⁾. 1556ban Sándor moldvai és Péter oláhországi vajdák, Izabella özvegy királynőt, az ozmán parancsára, Erdély birtokába visszahelyezendők, Erdélyen keresztül Szathmár-Németiig vonulának, s ott egyesülve tábort ütven, rabló csoportjaikkal, az egész vidéket a Kárpátokig elpusztíták s háromszáznál több helységet fölégettek ⁴⁾. 1599ben Ibrahim, budai hasa, a béketanácskozások sikeretlensége után, rabló csordáival a Ga-

1) Ezt, e vidéknek röviden le nem írható nyomoruságát olvashatni Katona Hist. Crit. R. Hung. 20, 566—612. stb.

2) Kovachich Scriptt. Minores Rerr. Hung. 1, 88.

3) Ugyan ott 90.

4) Katona H. C. 22, 843.

ram, Ipoly s Vág vidékeit egész Nagyszombatig, Beckóig és Trencsénig befutotta, a helységeket s azoknak vetéseit feldúlta, s tizenhárom ezernél több lakost fűzött rabszijakra ¹⁾ stb stb.

De ezen, a töröktől szétözönlő veszély nem egyedüli nyomorúsága volt a zaklatott hazának. Mindjárt II. Lajos halála után nyilvános pártokra szakadt a két király közt feloszlott nemesség s felgyújtá lángját azon emésztő zajlángásoknak, melyek a töröktől s a közönséges féktelenségtől mindig tápláltatván, a török bitorlással ugyanazon ideig dúltak a hon kebelében. Mi szörnyebb, mi pusztítóbb pedig a belháborúnál? ! Nem czélom itt ennek szomorú történeteit elbeszélni; de némelly jelenéseit s következményeit, melyek a műipar és kereskedés állapotát föltételezék, szükség megemlítenem. „János király pártja — u. m. Zermegh ²⁾ — a ferdinándpárti magyarokat német, ezek pedig amazt török felekezetnek nevezé. És ennél fogva kölcsönös gyilkolásokra, a falvak és majorok feldulására, a földművesek kifosztására a legagyarkodóbb indulattal rohanának. Biztosság az utakon, vagy csöndes megmaradás otthon, senkinek sem engedtetett.“ — „S egyéb a polgári háborúkból sarjazó nyomorúságok az országot, mely az előtt virágzott s minden-
nel bővelkedett, tönkre juttaták“ ³⁾. Voltak, kik a rablásból

1) Istvánfy Hist. R. Hung. Lib. 31, 454.

2) Lib. II. 1530ról.

3) Istvánfy Lib. 11, 105. — Laszky 1532ben Szepességből sok harangot összeszedett s Kassán ágyukká öntetett; ugyanakkor sok falvak marháit is elhajtató. Katona 20, 844. kövv. — Sperfogel írja — Wagnernál Analecta Scepus. 2, 161. — hogy a Zápolyiaktól a Szepességben okozott kár több százezer forinttal

rendes foglalkodást űztek s kiknek egyediül ez vala élelemkeresetök módja. Illyenek valának a majd egyik, majd másik párthoz szegődött szabad hajdúk. Ezeknek rablásai, s pusztításai olly gyakoriak, olly nyomasztók valának, hogy majdnem minden országgyűlésen szükséges volt a ki-
csapongások elleni törvényeket megújítani. Ezen kalózok pedig nem csak rablottak és pusztítottak, hanem „az volt még a legsanyarúbb — u. m. Kazy ¹⁾ — hogy miután a kegyetlen emberek a hon legszebb vidékeit csaknem egy lángba borították, még a lakosokat is rablánczra fűzték s töröknek és tatárnak eladák, nyomorú szolgaságba jutandókat. A dunántúli országrésről s a vele határos megyékből, az oklevelek szerint, nyolcvanezer ember viteték át (1605b.) az eszéki hídon a törököktől.“ Azon pörrege is, mi szerint isten egy kegyetlen hajdúnak kezében csoda által vért facsart ki az aranypénzből, mellyet eladott rokonáért nyert volt, nem eléggé tanúsítja-e ezen aljas népnek iszonyú pusztításait? — Hasonló kalóz-csinek a nemesek közt sem valának hallatlanok; sokan a közzavart hasznokra fordítván, a középkori rablólovagok módjára, sziklaváraikból saskeselyüekként rohantak le szolgálikkal az alattok békésen utazó kalmárokra s a szomszédok jobbágyaira. Balassa Menyhárt, szathmár-németi várnagy és Zay Ferencz 1564b. egész sereggel mentek Tokajba a szüret idején borrablásra; s míg oda kalandoztak, Báthory István, kit a szathmáriak, amannak féktelenségét megunván, a vár elfoglalására meghítanak, az ő nagy részint rablásból gyűjtött birtokában tíz ezer

nem volt volna helyre pótolható. Általán véve a felső vidékiek nyomorgattatását l. Katona 20, 533. stb.

1) Hist. R. Hung. 1, 53.

font ezüstöt, nagy mennyiségű aranyat, számtalan drága ékszereket s edényeket talált ¹⁾. De halljuk Istvánfyt magát a hon e körülményeiről: „Az országgyűlés (1549ben) — úgy mond ²⁾ — Basó Mátyásnak iszonyú rablásait, utazók, kereskedők s egyebek meggyilkolását s kifosztását, s messze, egész Lengyel- és Stajerországig üzött pusztításait nyilván följelenté, s hogy azoknak meggátlására és Basó megbüntetésére rendelmény tétessék, esedezett. A dunáninnen nemesség és bányavárosok pedig Balassa Menyhártot hasonló rablások vétkére vádolták. — Basó elleneit legyőzván, idegen javakat erőszakkal elragadván, az utazóknak cseleket vetvén, pusztítani kezdé. Azután rác és lengyel rablókat szolgálatába fogadván, nem csak Panonnia hegyein s erdeiben, hanem a szomszéd Lengyel- és Stajerországban, végre Moldva szélein is rablásokat üzván, tömérdek gazdagságokat halmozott össze. — Hasonlókép Balassa Menyhárt, miután Lévának birtokába jutott, Csábrágot is elfoglalta s örökül rablókat tön bele, kik által az egész környéket pusztítottá. Zsitva hegyén pedig várat építvén, onnan a bányavárosokat mindig folytonos ostrommal fárasztá s majdnem kétségbe ejté.“ stb. Hasonló martalóc volt Bebek Ferenc, György fiával ³⁾. De hosszas volnék, ha csak nagyobb részét is elszámolni akarnám azon rablóknak, kik e zajos időkben a hazát sanyargatták. Záradéku még csak ezen szavait közlöm az 1625ki sopronyi gyűlésben felolvasott királyi előterjesztéseknek: „Mindennapi tapasztalásból tuda-

1) Forgách Hist. Lib. 14, 341.

2) Lib. 16, 174. — Hasonlókat olvashatni Fessler Gesch. d. Ung. 7, 561. 570. stb.

3) I. erről s pusztításairól Katonát 22, 853.

úk, hogy a mindenütt kóborló útonállók az utas kalnárók javaira s életére leskelődnek; minek következése, hogy ezek a veszélytől visszarettentvék, minden kereskedéssel felhagyni, vagy árúikat más országba vinni kénytelenek, a kir. jövedelmek nagy kárára“ 1).

Hogy pedig csordúltig megteljen az inség pohara, még a védelemre küldött királyi és segélyhadak is ellenségeivé s pusztítóivá, a katonai kormányzók védelem színe alatt kegyetlen zsarlóivá lőnek az eltaposott hazának. Majdnem minden országgyűlés megújítja a katonaság s kormányzóik kicsapongásait tiltó szabályokat, de milly sikertelenül, maga a számtalan ismétlés tanúsítja. A városiak védelemért a királyhoz többször hasztalan folyamodók, Kassán 1531ben gyűlést tartván, azt végzik, hogy különös követség küldetnék a királyhoz, a városokat eltökélteknek jelentő, Zápolya pártjához állani, ha őket a német katonaság féktelensége ellen sikeresen nem védendi 2). Nem egyszer történt az őszi táborozásokban, hogy a királyi had faszegény vidékeken a falusi pór nép házfődeleit leszaggatá, a táborban feltüzelandókat 3). S milly szomorú emlékezeteket keltenek föl bennünk egy Schvendi, Basta, Belgiojóso, Karaffa, nevei! Végre nem jutnánk, ha ezeknek féktelenségeiket, nyomasztó zsarlásaikat, mellyeket védelem színe alatt elkövettek, elbeszélni akarnók. Némeltyeket azonban fogunk alább említeni a műipar s kereskedés története részleteiben, a mint t. i. azoknak egyik vagy másik ágába vágnak puszt-

1) Katona 31, ad an. 1625.

2) Sperfogel Chron. Wagnernál Anal. Scep. 2, 160. kövv.

3) L. példáját Istvánfynál Lib. 30, 436. Lib. 28, 395. Fesslernél 7, 560. stb.

titó dulásaik ¹⁾. Csak néhány szót közlök itt még az 1602-ben Pozsonyban összegyűlt országos rendek ékes beszédű föliratából, melyben elszámolván a katonaság kicsapongásait, ekként fakadnak ki: „Im ez ezen ország romjainak szomorú ábrázata, szánandó mindenkitől, kinek szíve sziklává nem ridegült. Ezen ország, mely hajdan fegyverhatalmáról, kincseiről és népeiről híres vala, most végszorongattatásra jutván, siralmas szint ölte föl, bizonynyal nem annyira a török zsarnokság-, mint a katonaságnak, mellynek védelmül s nem sérelmül kellene lennie, féktelen s büntetlen szabadossága által“ ²⁾. De e panaszok nem válnak utólsók; az 1605ki gyűlés föliratában ismét érzékeny színekkel találjuk festve e, katonaságtól származott, nyomorúságokat ³⁾; mik aztán még többször is, de mindig kevés, vagy semmi sikerrel ujítottak meg. — Végre még azon lázadások is, mellyek az elnyomott nemzetiség és vallásszabadság védelmére támadának, nem csak nagy pusztításokat hagytak magok után, számtalan városokat és falvakat borítván lángba; hanem ápolták is a zavart s evvel a törvényteleséget s rablásokat, megszakaszták a közlekedést s elnyomták az ipart. Így, hogy csak egy példát hozzak fel, Tökölyi lázadásában, 1680 táján, — miként Engel mondja ⁴⁾ — az egész ország megtelt rablókka és gyilkosokkal.

Illy állapotban volt Magyarország ezen egész korszak

1) Néhány jelenést l. Fesslernél 7, 481. 493. 613. Istvánfynál Lib. 23, 481. 486. köv. 493. stb. Katonánál 28, 91. 574 stb. Bethlennél 6, 39. 59. köv. stb.

2) Katonánál 28, 97. Istvánfy 33, 507.

3) Katonánál 28, 455. 475. stb.

4) Gesch. d. Ung. Reichs 5, 92. Erdélynek kipusztítását pedig a német hadaktól hosszan leírja Bethlen Farkas 5, 39. kövv. stb.

alatt, s hogy annyi belviszály közt a török hatalomtól el nem nyeletett, egyedül az okozta, hogy a török birodalom fénye is elhomályosult a hatalmas Szolimán elhunytával; s a hódító szellem, melly alatta egész Európát megremegetteté, a serail gyönyöreibe merült, pulya zultánok alatt a vad erejű nemzetben kialudni kezdett. — S illy körülmények közt csodálni nem lehet, hogy a műipar s kereskedés is, melly mindkettő az előtt már szép haladásban volt, majdnem végkép elenyészett, s az ország minden vidékein annyira lesüllyedett, hogy talán méltó sem volna annak történetét írni, hanemha azért, hogy a következő korszakbani éledése s fokenkénti haladása annál élénkebben előtűnjék s ha ennél fogva a későbbi kedvezőbb állapata amannak is némi érdeket nem kölcsönözne. De más szempontból tekintve, lehetetlen, hogy napjainkban, midőn az anyagi érdekek olly kiválókép vonják magokra a népek figyelmét, s foglalkoztatják az elméket, lehetlen mondom, hogy érdekes ne legyen iparunk s kereskedésünk ezen félholt állapotának is története. Sőt tanulságos is leszen annak szemlélete, hogy nem csak politicalis események: a barbar török sanyarú zsarnoksága s a pártforrongások dúlásai; nem csak physikai akadályok: tenger távol léte, száraz és vízi utak járatlansága stb valának a factorok, mellyek ezen szomorú körülményeket előidézték; hanem számos olly belső okok is munkások voltak ezen állapotok alakulásában, mik részint magában a nemzetben s az azt alkotó külön elemű s érdekű részekben, részint az alkotmányban és kormányban alapultak; — hogy forrásai azon okoknak, mellyek kereskedésünk s iparunkra az újabb időkben károsan hatának, részben legalább, a múlt korban keresendő; — hogy végre maga a nemzet gondolkodásmódja s lelkiülete, nem különben kor-

mánya és institutiói is sok bal eredménynek valának forrásai; — s ha mind ez nem nyerhet is itt világos kifejtést, az itt s amott elszórt érintések legalább anyagot nyújtandának egy s más fölött vizsgálandni.

A Z I P A R Á L L A P A T A.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

A földművelés e korszak alatt talán a legelhanyagoltabb volt minden ágai közt az iparnak; minek többféle okai valának, részint magát e foglalkodást gátolók és nehezítők, részint az ezt kezelő néposztályt nyomasztók. A háborús körülmények közt számtalan veszélynek volt kitéve főkép a gabnatermesztés; a sűrű hadmenetek, mellyek az ország vidékeit minden irányban átszeldelék, számtalanszor pusztiták el a földművesnek már már érett reményeit, vagy foglalák le az aratást és szüretet; miért kivált a törökkel határos tartományokban legfőlebb is annyi gabna termeszték, mennyit a szükség elkerülhetlenül kívánt. Nagy akadályára volt e foglalkodásnak az is, hogy a pórság barmaitól mód felett megfosztatott. Basta, miként Bethlen tudósít ¹⁾, a felső vidéken annyi barmot hajtatott el több ízben a szegény földművesektől, hogy némelly helyeken a földművelés egészen lehetetlenné válván, egy mérü búza huszonöt

1) Hist. 5, 36. kövv. 71. kövv. 133. kövv. stb.

arany pénzért (*vigintiquinque et amplius aureis numis*) kelt s a szegénység ló-, macska- stb. hussal volt kénytelen az éhhaláltól menekülni; 1605ben pedig Bocskaitól nyomtatván, Pozsonyhoz több mint húsz ezer lovat s egyéb igás barmot hajtatott el seregével ¹⁾. Végre hogy több példákat ne halnozzak fel, Erdélyben annyira jutott a pórság baromhiában, hogy ekéjét és szekerét vonni önmaga kénytelenített; s az e végre készített könnyebb szekerek, a zsarnok emlékezetét bélyegzőleg, Basta szekereinek neveztettek ²⁾.

Mi magát a földmivelő osztályt illeti, igen megcsökenté foglalkodását az említett okokon kívül az is, hogy a folytonos háborúk öldöklései fölött, a pórok százezrei vitettek ki rabszolgaságra a diadalmas ozmánoktól. Mindjárt a mohácsi vésznapot követő két évben három száz ezernél többel kevesedett a hon lakosaiban. Azután pedig alig volt a zsarnoknak diadala, melyet fogolyszedéssel nem súlyosbított volna. Így 1599ben egy tatárokkal vegyes ozmán sereg egész Nagyszombatig, Újhelyig, Galgócig, Besztercéig pusztítván s mintegy száz ötven helységet porrá égetvén, közel harminc ezer lakost fűzött rabszijakra ³⁾. Öt évvel előbb Horvátországból mintegy 35,000 ⁴⁾; 1663ban pedig több megyékből

1) Istvánfy Lib. 34, 507.

2) Bethlen 6. — Engel 4, 289.

3) Részint ezen pusztítások következménye volt, hogy ez évben a buza mérője 1 fton felül, az árpáé 70 drra, zabé 33 drra, a következő évben pedig a buzáé 3 ftra, a rozsé 2 ftra, árpáé és zabé 1 ftra — mi akkor hallatlan ár volt — emelkedett. L. e pusztításokról bővebben Katonát 27, 625.

4) Kovachich Ungedruckte Schriften 283.

100,000 földművesnél többet hajtott ki rabigába ¹⁾. S miként Thúri Pál, levelében — (mellyet a híres kassai bíró, Bogáthy, nyomtatott ki először ²⁾) bizonyítja: „nincs Magyarországon fekvő jószággal bíró török ur, kinek Boszniában vagy Thracia szélein nem volnának magyar foglyokból álló telepei és falvai.

Milly sanyarú volt állapotok, béke s háború idején egyiránt, azoknak is, kik a hazából ki nem hurcoltattak, ott, hol az ozmán magát befészkelte, vagy hova kalandjaiban eljutott, látjuk Veranc leveleiből, mellyeket a budai basához intézett. Egyikben ³⁾ ezek közül így ír ő: „Uraságod nem látja mind azt, mit a szomszéd begek ellenünk művelnek, s miként gazdagodnak naponként, nem csak kirabolván s fosztogatván a szegény lakosokat s mindig más és más zsarlásmódokkal nyomorgatván őket, hanem még szívéreket is majdnem kiszíván, úgy annyira, hogy már lélek alig van bennök, s másról már nem is gondolkodnak, mint hogy az ország más részeibe költözködjének, a ti sanyarú, vas igátokat elkerülendők. S méltán pedig, mert az örök szolgaságon kívül, mellyben őket barmaikkal együtt szünetlen munkákkal sanyargatjátok, az adókat is fősvénységtek szerint önkényleg, hányszor nektek tetszik, vetitek rájuk“ stb. Egy másik levelében ⁴⁾ pedig írja, hogy a budai basa kilencven szekérnél többet készíttetett a végre, hogy rabló kalandjait a jobbhagy szekereknek illy célra kirendelése által előre el ne árulja stb. Thúri Pálnak említett

1) Engel 5, 29.

2) Olvasható e levél németül is Ungr. Magyar 3. köt.

3) Katonánál 23, 617.

4) Katona 23, 461.

levelét pedig lehetetlen olvasni, szánakodás könnyűi s méltó felindulás nélkül az embertelen török ellen. Rövidség okáért csak néhány vonást közlök belőle, a török alatti magyar pórság állapotáról. Ha valakinek, akár keresztény - akár töröknek meggyilkolt teste találtatott valamely helység határában, az nagy büntetés alá vetteték; így történt p. o. Túr helységben, ámbár a gyilkos török volt s tettét önmaga is megvallotta, nem ő, hanem a közönség bűnheszteték. Egy pór hazamentében látát a földből kiálló tuskóban megsértette; egy épen arra menő ozmán tiszt kérde őt, miért sántít, s okát hallván, dögömithjével a tuskót megvagdalta, de a hajos ember meg nem szabadult tőle, míg nem hat ftot fizetett. Bizonyos pórnő csibéit kappany alá tévé, hogy ez reájok anyaként vigyázzon, látván ezt egy török tiszt, kérde, ha a kappany költé-e ki a csibéket? s midőn a pór tagadólag felel: „O gyalázatos tét — kiált fel a kontyos — e királyi madarat illy rabszolgálatra kárhoztatni!“ A gazda csak hat forint letétele s csibéinek átengedése után szabadult meg a veréstől. stb.

A török birtokon kívül is mennyit kelle a szegény jobbagynak szenvedni rabló nemesektől és féktelen katonáktól, már fennebb említém. Basta és Belgióso kegyetlenségétől annyira remegett a nép, hogy sok helyekről, hová érkezendők valának, pogyászával együtt elfutott, mint ellenség elől. De ezen törvénytelen zaklatások sem valának egyedüli nyomorusága a földmivelő osztálynak. Az ő polgári állapata is, mellybe a törvények által helyezteték, olly nemű volt, melly lehetetlen, hogy kedvet adhatott volna súlyos foglalkodásaira. Az 1514ki lázadása miatt, mire őt a rajta uralkodott zsarnoki kény ingerlé, szabad költözési jogától megfosztatván, ezen egész korszak alatt ura földjéhez bilincsez-

ve tengett, rabszolgasághoz hasonló állapotban. Igaz ugyan, hogy az 1546, 1550 és 1556ki országgyűlés visszaadta neki e természeti elidegeníthetlen jogát, de annyira megkorlátozva különféle föltételekkel, hogy bátran állíthatni, miképen a pórosztály mindaddig egészen ura önkényének volt alávetve, míg az 1715diki 101dik, 1723ki 60 és 61dik törvénycikkek, jogait bővebben kifejtván s leginkább az urávali szerződésre alapítván, sorsát valamennyire megkönnyítették; mert hogy addig a gyakran ismételt, szabad költözést engedő törvények nem csak egyesektől, hanem egész megyéktől sem tartattak meg, eléggé tanúsítják 1566: 26, s 1608: 13 törvénycikkek ¹⁾).

Ezen állapot lehetlen, hogy elkeseredést nem szült volna a pórosztályban; s valóban is többször erőszakosan kitörtek a fölizgatott indulatok. 1548ban azért kezdett lázongni a pórság, mivel a mult évben föltételelesen visszanyert költözési joga által sanyarúság szülte dermedtségéből fölrázatván, egészen kivini akará azt, minek vágyát benne az új törvény fölébreszté, s mit még mind a törvény záradékai, mind egyesek erőszaka miatt kívánsága szerint nem éldelhetett ²⁾. Eröködésének azonban nem csak kívánt sikerét nem láthatá, hanem még nyert szabadságát is elveszté, éretlennek, méltatlannak ítéltetván az avvali élésre. Hasonló volt támadása okaiban a pórság lázadása Horvátországban is 1573ban. „A földművelők — u. m. Istvánfy ³⁾ — türrhetlen szolgálai munkákkal s pénzzsarlásokkal e-

1) L. ezekről bővebben értekezésemet az Athenaeum 1839ki első félév 42 és 43 számaiban.

2) Decret. 1548: 32.

3) Lib. 24, 323.

rejők felett igazságtalanul nyomattatni panaszkodván . . . fegyverre keltenek“. — Illy állapotban, a keresmény forrásainak apadása mellett, adózásai is mindinkább nagyítottak. Alig volt országgyűlés, melyben tőle segélyadó (1, 2, 4, 5, 9 forintnyi) szedetni nem rendelteték. — Erdély pórsága szinte osztozott a testvér honéval terheiben. A 16dik század második feléről így ír Cserei ¹⁾: „Kapuszám után, holott az boldog időben elsőbben huszonöt pénzt fizettenek; azután nevedvén az háborús állapotok 10, 20, 30 forinttra, — most computatis computandis, ezer forinttra felment egy kapuszámnak contributiója esztendőnként. A mellett az regimentek alá s feljárván, valamit consumnáltanak, az mind semmiben tudódott. — Tábori szekereket is minden esztendőben négy, öt százat kellett a szegény országnak állítani, azok is mind szekerstől, mind marhástól oda maradtanak. A regimentek pedig quartélyba szállván, az székelységen igen élődtenek, kivált az officiálisok, s az portió-jokat pénzüil extorqueálták a szegénységen. — Egy szegény ember elunván a sok kínzást, azt felelte a Németnek: Űs-sétek el a fejemet s a véretem vegyétek el, mert én egyebet nem fizethetek; vagy ha az nem kell, bocsássatok el hitemen, feleségemet, gyermekemet beviszem Tömösvárra, eladom a Töröknek, a mit érettek adnak, igaz hitemre mondom s esküszöm, nektek visszahozom. — Elég követeket küldöttek a bécsi udvarba, eleget sirtanak, könyörögtenek, de nem volt semmi haszna.“

De félek, nehogy megunassam olvasóimmal e nyomorúságok halmazát, melly a földműves osztályra nehezedett; mellözve tehát egyebeket, csak e korszak végének állapa-

1) Katonánál 36, 72.

tát közlöm Wagner eme szavaival ¹⁾ „A rákócyak hon iránti könyörület nélkül pusztíták a minden gabnanemmel bővelkedő s lakosokkal is tömött vidéket, a kopár földön kívül semmit sem hagyván hátra az őket kergetőknek; a magoknak összegyűjtött élelmet s a vermekbe rejtett gabonát tüzzel s vízzel ronták meg; saját romlásokkal a németeknek is ártandók, a falvakat s majorokat, melyekből a lakosok jószágaikat kivinni vonakodtak, rendre felpörkölék, úgy annyira, hogy az ntánok nyomuló királyi hadnak majdnem tűzön s füstön keresztül kelle mindenütt haladnia. S ezt nem csak az egyenes hadi úton tevék, hanem merre a királyi sereg menni csak gyaníttaték, sok mérföldön körül nús lángokkal világítanak mindenek, s felső Magyarországnagy része rommá s pusztasággá változott“. Hasonló pusztítást tőn Erdélyben Pekry, Rákócy vezére ²⁾.

Ezek után nem fog hihetlennnek látszani, mit Rákócy 1702ki proclamatiojában ír: hogy a szegény nép, tehetségeiből kimerülvén, sokan kétségbe ésve éltöket öngyilkossággal végzik, mások török szolgasággal vagy az izlámra téréssel könnyítének sorsukon, mások nejeiket s gyermekeiket adák el a töröknek. Nem fog hihetlennnek látszani, mit Wagner mond ³⁾ a töröktől megszabadult vidékről, hogy az 1667diki mohácsi ütközet után a győztes királyi had a csatahelytől Lippáig nem talált sehol vidám fát, melly árnyával a nap hevétől tikkadt vándort megenyhítené; a fű ellenben olly magas volt, hogy, ha a lovasság útát nem tör, a gya-

1) Hist. Josephi I. 141.

2) Katona 37, 295. Egyéb pusztításokról ezen belháború alatt l. Katonát 34, 350. 479. 503. stb.

3) Hist. Leopoldi I. 2, 22. olvasható Katonánál is 35, 387.

logság alig mehetendett; hogy nem volt messze vidéken tető, sőt nyoma sem az embernek, ha a pásztorok néhány nádkunyhóit kivesszük.

Szabadság lévén az iparnak eleme, béke s biztosság szükséges föltétele, nem csodálhatjuk, hogy e sanyarú időkben a földművelés is majdnem végkép elhanyagoltatott. Voltak azonban még is vidékek, a közinségnek kevesbbé kitétetvék, mellyeknek bősége másoknak hiányát némikép kipótola. Illyen volt majdnem az egész Szepesség, Erdélynek némelly elvontabb völgyei stb. S hála hazánk termékeny földének, melly minden elhanyaglás mellett is bőven ömleszté gyümölcseit! Bethlennél olvassuk ¹⁾, hogy Erdélyben 1583 táján a béke és bő termés annyira leszállitá a természetények árát, hogy öt nagy köből búza 1 magyar fton és 9 akó bor két m. fton kelt. A földek három részre osztása, mi szerint a tavaszi s őszi vetés s az ugar egymást felválták, vagy is az ugy nevezett három forgói rendszer, miként az előbbi korszakban megjegyzém, már régtől szokásban volt. Trágyázás általán véve igen gyéren, szántás pedig majdnem mindenütt egyszeri volt szokásban ²⁾. A vetés tárgyai kivált búza, rozs, árpa, zab és tatárka valának. A jászok és kunok kölest is nagyobb mennyiségben termesztének, minthogy ebből késziték boza nevű kedvelt italokat ³⁾. A kukorica és szelíd sáfrány ezen korszakban kezdének meghonosittatni; az első, mi 1611ben

1) Hist. 6, 358. A 17dik században azonban már Erdélyben is elhanyagoltabb lón a földművelés. Kazy. H. R. H. 1, 16.

2) Oláh: Hungaria. Belnél Apparat. ad Hist. Hung.

3) U. o.

vitetett legelőször a déli török tartományokba ¹⁾, Erdélyben, a másik Trencsén táján; mind kettő a 17ik század közepén; később Szebenben is, Sáros megyében, a legfinomabb sáfrány természetek ²⁾. A rizs aligha nem tenyésztetett a tötök-birta részeken. Annyi bizonyos, hogy e kedvenc étke a mozlelnak, nagy mennyiségben szállíttaték hazánkba, s részint az evveli élés elterjedése okozta, hogy némelly felső s dunántuli vidékek nem csak a háború letarlózza részeket segítheték gabonával, hanem némelly bő termésű, békés években külföldre is adhattak el.

A szőlőművelés hegyes vidékeken kevesbé levén kitéve a harcok dúlásának, megglehetős állapotban vala. A Tisza s Duna közti tartományban azonban szőlőt látni, ritkaság volt. Oláh érsek ³⁾ e korban legnemesebb boroknak tartá: mindenek előtt a szerémit, melyet jóságára nézve a cretaival egy osztályba helyez, azután a somogyit, baranyait, sopronyit, pozsonyit, egrit, borsódit, újvárit, veszprémit, és zalait. Baranyáról mondja, hogy önmaga látta, miként a lakosok nem találtak termésőknek elegendő edényt. Csodálni lehet, hogy Oláh a tokaji bort nem is említi, holott azt más korabeli írók, mint legnevezetesebb, dicsérik; p. o. Forgách mondja egy helyen, hogy „a tokaji bort, melly legnemesebb, az éjszaki vidékekre nagy mennyiségben hordják évenként a kereskedők“. Jóságát és sokaságát e korban az is bizonyítja, hogy a rabló nemesek igen vágytak szüreteire, s azt többször — 1528ban Bor-

1) Siebenbürg. Quartalschrift 1, 123.

2) Korabinszky Geogr.-Statist. Lexicon ad voc. Zeben.

3) Hung. C. 8. Belnél Appar. ad. Hist. Hung.

nemisza Simon ¹⁾, 1564. Balassa és Záy ²⁾ stb. — le is foglalák; 1565ben, midőn Tokaj Maximilián részére elfoglaltattott, négy ezer hordó finom bor találtatott pinczéiben. Aszúbor a 17ik század elején kezde készítettetni ³⁾. Nem utolsó rendű volt még az említettekén kívül a tolnai fehér ⁴⁾, a zólyomi és telkibányai ⁵⁾, végre a harsányi ⁶⁾. A budaiak nem csökkentek ugyan jóságokban; de a török iga alatt kevesebb természetiek, minthogy a kereskedésben nevet nyerhetett volna ⁷⁾. Az ujonnan ültetett szőlők azon kedvezést nyerék, hogy hét évig sem adó, sem tized nem szedetett tőlök ⁸⁾.

A kertmivelés a felső megyékben terjedni s gyarapodni kezdett. Szép gyümölcsösek, kivált almások valának majdnem mindenütt a Szamos folyam partjain fekvő helységeken ⁹⁾. Selmecen a 17dik században a lakosok egyik kedvenc foglalkodása volt a kertmivelés. A kertek itt többnyire hegyoldalban (scarpírozva) ültetettek, s a legnemesebb fakkal, legritkább virágokkal, üveg- s melegházakkal, mulatóhelyekkel ékeskedtek s a lakosoktól legkedveltebb, majdnem egyetlen mulatás kedvéért látogattattak ¹⁰⁾. Nyitra megyében is több helységek, hívált Német-Próna lakosai

1) Sperfogel Wagnernál Anal. Scep. 2, 153.

2) Engel 4, 185.

3) Decret. 1655 : 79.

4) Katona 22, 638.

5) Istvánfy Lib. 20, 244.

6) Katona 24, 248.

7) U. o. 22, 635.

8) U. o. 29, 758.

9) Istvánfy Lib. 22, 284.

10) Bel Notit. Hung. Novae 4, 675

szorgalmasan kezelték a kertmivelést; szilvát különösen annyit termesztének, hogy azzal mind nyersen, mind aszaltan jó-
 vedelmes kereskedést űztek ¹⁾. Említenők még e tekintet-
 ben Soprony és Pozsony vidéke; az utóbbikra e korban
 szállított blumenthali telep növényeit s gyümölcsseit nem
 csak Pozsony, hanem a szomszéd osztrák városok héti vá-
 sáraitra is szokta szállítani ²⁾. De általjában mondhatni,
 hogy e korban már kedveltebb lön a kertmivelés, kivált a
 nem annyira zaklatott dunántuli s felső tartományban, s
 már Oláh írhatá ³⁾: hogy mindennemű gyümölcs tömérdek
 mennyiségben termesztetik az országban; a sárga s görög
 dinnye különféle nemei pedig mind nagyságokra, mind ízök-
 re mérközhetők az olaszokkal. Jeles kerteket ültetett érseki
 javainak külön helyein Veránc Antal is, mellyeknek nemes
 gyümölcseről eléggé tudósít egy levele ⁴⁾ Maximiliánnak a
 nevezett érsekhez, mellyben töle a nagy vörös ewregh z e-
 mew fekethe cheresnye (a levél szavaí s írásmódja)
 vagy Ewlywed y (ölyvedi) fekethe cheresnye és a
 nagy, úgy nevezett duránci, zöld színű kathalan zylwa,
 végre a két nemű, fehér és fekete tojás nagyságú Lóo zyl-
 wa fajokból csemetéket kér. E gyümölcsnemek az érsek
 ölyvedi kertében, Hont megyében, valának leghiresebbek,
 s e levél tanúsága szerint előbb tenyésztettek nálunk, mint
 Bécs vidékén. —

A földmivelésnél nagyobb bátorsággal űzhető volt az

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 426.

2) U. o. 653.

3) Hung. Belnél Appar. 33.

4) Az eredeti után közlé a „Századunk“ 1839ki 50dik számában
 Podhradszky József ír.

állattenyésztés; miért is ez annál, aránylag, virágzóbb vala. A magyar kereskedésnek — miként alább szóba jövend — egyik legnevezetesebb ágát tévé a baromkereskedés; évenként sok ezer hajtattott ki Osztrák-, Cseh-, Stajeroszágba s a Buccari révén Olaszországba, noha azt is azon körülmény, hogy e foglalkodásra legalkalmasabb alsó vidék volt épen a török uraság alatt, aránylag az előbbi virágzó állapathoz, szinte nem kevésbé megcsökkenté. A kunságiak-, nevezetesen halasiakról Oláh is mondá ¹⁾, hogy nagy ménesekben és gulyákban tenyésztett lovaik és szarvas marháik által nem csekély gazdagságra jutottak. A lovak közt azonban leginkább dicséri az erdélyi, kivált székely fajt ²⁾. A juhtenyésztés kevesebbé volt terjedt; gyárok honunkban nem lévén, a nemesebb finom szőrű faj Szelepcsényi György, esztergomi érsek koráig (1666) még egészen ismeretlen volt; az úgy nevezett magyar birkák bőre gyapjastól együtt subákra használtaték föl; Erdélyben azonban és Szepességhen, valamint Privigyén is daróc posztó is szövették belőle, melly pórjainknál igen kelendő volt ³⁾. Hogy e nemű gyapju külföldre is vitetett volna, nyomára nem akadtam. Ennél több szorgalom fordítottatott a sertésenyésztésre, mire kivált a szalonna, a pórságnak e kedvenc eledele, ösztönzött. Híres volt sertéseiről Munkács vidéke ⁴⁾. Ez tévé Horvátországnak is egyik legnevezetesebb szorgalmi cikkelyét, honnan Magyarországra is sok ezer hajtattott be évenként ⁵⁾. A méhtenyésztés Horvátországban már az

1) Bel. Apar. 22.

2) U. o. 34.

3) Bel Not. Hung. Nov. 4, 425.

4) Oláh Belnél Appar. 21

5) Katona 20, 1259

előtt is virágzó ¹⁾, e korszak alatt Magyarországhban s Erdélyben is szorgalmasan üzeték, kivált a bányavárosokban, Szepesség és Erdély virágos völgyeiben; Oláh dicséri a mézszüreteket ²⁾.

II.

KÉZMŰVEK, MESTERSÉGEK,

A hon eddig leirt állapata előre is gyaníttatja velünk, hogy a kézművek sem voltak, nem lehettek e korszak alatt virágzatban. Az idő sanyarúsága azokra is rontólag súlyosodott; de általán véve, még sem szenvedett ezen ága a műiparnak annyit, mint a földművelés. Az ország alsó felében ugyan, hol a török uralkodott, a kézművek és kézművesek sorsa hasonló volt a földművesekéhez s foglalkodásaikéhoz; de az e vidéken az előtt is kevesbbé volt gyakorlatban. A felső vidék falakkal erősített városai azonban biztosb menedéket adának a kézműveknek. Igaz, hogy e városokat is nem ritkán súlyos csapások sújtogták a belháborúk és pártforrongások dühében; de azoknak a múlt korszak alatt szerzett hatalma s életereje sokáig ellentállott a nagyobb erőnek is, és később sem engedé a polgárok foglalkodásait végkép elnyomatni. Iparkodának ezen testületek e sanyarú korban is kitelhetőleg fentartani erejüket, s miután védelmükre a kormánytól elegendő hadi erőt ritkán nyertek, sőt a kebelökben tanyázó rendes katonaság ellenök gyakran ellenséges indulattal viseltetett, önerejük által

1) Katona 20, 1259.

2) Apparát. 35.

tőrekvének a személy és birtok batorságát biztosítani. Sőt némelyek, a nemesek példáját követvén, a közzavarban foglalatásokat is tőnek; így p. o. Kassa, Rudolf alatt huszonnyolc falunak volt birtokában ¹⁾. A városoknak e törekvése adott aztán okot azon törvénycikkre, minél fogva nekik új fekvő birtokot szerezni megtiltatott ²⁾. A királyok tapasztalván a városoknak hasznos szolgálatait, azoknak, hol lehet, kedveztek, és szabadékaikat részint megerősíték, részint újakkal szaporíták. Így Zápolya 1531ben Budának nem csak régi, IV. Bélától nyert jogait megerősíté, hanem újakat is adott; egyebek közt fölmenté azt minden rendes és rendkívüli adózástól. Egy másik, három hónappal későbbi oklevélben pedig az egész városi testületet nemesi jogokkal s új címerrel ajándékozá meg az ostrom alatt tett szolgálatai jutalmául ³⁾. Két évvel későbbben pedig a szebenieknek adott némi jogokat ⁴⁾. Hasonlókép kedvezett a városiaknak I. Ferdinand és utódai. Így — mellőzve itt a kereskedést tárgyazó engedményeket, miket alább összefüggésben említendünk — egyebek közt I. Ferdinand 1538ban Beszterce szabadékait megerősíté ⁵⁾. Lőcse 1550ben leégvén, a királytól hat száz forintot s Bártfa, Eperjes és Szeben egy évi adóját nyerte meg a középületek helyreállítására ⁶⁾. 1563ban Körnőc, Selmec, Beszterce, Baka-, Béla- s Libetbánya és Ujbánya kiváltságait, az idők mostohasá-

1) Fessler 7, 542.

2) Decret. 1542: 33.

3) Katona 20, 867 és 873.

4) U. o. 890.

5) U. o. 21, 736.

6) U. o. 1169.

gában megsértetteket, megújítá ¹⁾); ugy szinte Maximilián 1565ben Lócseét ²⁾), 1569ben Nagyfaluét ³⁾); ugyanakkor Szegedét ⁴⁾); Rudolf 1581ben az új Károlyvárosét ⁵⁾); II. Mátyás Szombathelyét ⁶⁾ stb. Sőt a törvényhozás is gyakran pártolólág gondoskodék a városokról, s alig volt országgyűlés, mellyben törvénycikkely nem alkottatott volna, a városok szabadékainak sértetlen megtartását sürgető; ilyenek például 1536: 55, 1545: 49, 1550: 78, 1553: 29, 1569: 57, 1574: 35, 1575: 16, stb törvénycikkelyek; mi azt látszik bizonyítani, hogy a városoknak a törvényhozásba is volt némi, ha nem is elhatározó, befolyások.

A kézművek és kézművesek különféle osztályait, melyek honunkban e korig léteztek, s azok tökélyének fokát már az Árpád és vegyes házakból származott királyok korszakának ipartörténetében számláltam el részletesen; miért itt, az ismétlést kerülve, a műiparnak egyedül e korszak alatt történt változásaira szorítom előadásomat. — A céhek Magyarországhban, miként az említett helyen előadatott, már a 15dik században is tökéletesen kifejtve valának s egészen a némethoniak példájára; csak hogy a nemzeti elem szerint a magyar s német kézművesek ugyanazon nemei is külön céhekre valának oszolva. A céhszabályok e korszak alatt nevezetes változást nem szenvedtek; de azon egyesületi szellem, melly az előtt olly feltűnő, olly hatalmas eme-

1) Katona 23, 761.

2) U. o. 24, 111.

3) U. o. 25, 82.

4) U. o. 25, 348.

5) U. o. 26, 115.

6) U. o. 29, 320.

lője volt mind a polgári osztály alakulásának, mind a kézművek gyarapodásának, már nem mutatkozott azon fiatal, teremő erejében, miként a középkorban, mellynek az anyira sajátja volt, hogy nem csak a kézművesek s kereskedők céheinek egy sajátos bélyeget s életet kölcsönözött, hanem a városok falain kívül is minden, még felsőbb osztályt is, áthatott. Ezen egyesületi szellem meggyöngyülésének és elkorcsulásának oka, azon általános hatásán kívül, melly a kor fordulataiban feküdt, s mellynél fogva az a nemesi osztályban végkép megszűnt, még az is volt, hogy ezen erőszak s törvénytelenység korszakában a céhszabályok sem tarthatták meg erejüket úgy, miként az előtt, s a közháborgás a városokra is eláradott, mellyek e viszályokban egyébként is nevezetes szerepet játszottak, s egyik a másikkal, p. o. Lőcse Késmárkkal, nem ritkán ellenségesen is állott szemközt a csatamezőn ¹⁾). Mennyire azonban e társulati szellem a kézművesek céheiben fenmaradt, bizonyos szűkkeblű, önös gondolkodásmód vált sajátjává; a kereskedők közt azonban a céhek szabadabb alakot öltének föl, mint a kézműveseknél. Az pedig, hogy a német ajkú céhbeliek társulatokból a magyarokat kizárták, minél fogva ezek már régebb időkben külön céheket alkotni kénytelenítettek, a magyar nemzetiség iránti idegenkedésből származott. Egyébiránt több hasonló művekkel foglalkodók p. o. lakatosok, kovácsok, késesek, sarkantyú- és sodronygyártók stb most is, miként előbb, ugyanazon céhben válnak egyesülve; egy neműek ritkán alkotának külön céhet. Illy különnemű kézművesek egyesületét kell a céhek alatt értenünk, midőn például olvassuk, hogy Pozsonyban, melly

1) Ungrisch Magaz. 2, 177

város a török uraság korszaka alatt különféle okoknál fogva (itt tartattak a legtöbb országgyűlések, ide, mint biztosabb helyre, vonultak sok mesteremberek s kereskedők, közel feküdt Németországhoz stb) mind kereskedésére, mind kézműi iparára nézve első volt, 1600 táján csak hét céh létezett ¹⁾).

Ez időnek bélyege némiképen a műiparon is mutatkozik: legelőnkebben üzettek s némi új találmányokkal is gyarapultak azon kézművek, melyek hadi szereket készítenek; a korbeli történetírók legalább ezeket legsűrűbben említik. Így a késmárkiakról mondatik, hogy a 15dik század első felében olly tüzes golyókat találtak fel s használtak a löcseiek ellen, melyeknek tüze nem volt volna eloltható ²⁾. Forgách is beszéli ³⁾, hogy a gyulafehérváriak 1566ban új találmányú, iszonyú tüzet okádó golyókat szórta az őket ostromló ellenre. Bethlen állítása szerint ⁴⁾ Báthory István, erdélyi fejedelem, utóbb lengyel király, találta fel s használta azokat legelőbb. Az ágyuk, melyek a hadaknál használtattak, nagy részben a városok sajátai voltak ⁵⁾, s alig volt nevezetesebb város, melyben olyanok nem öntettek volna. E kézművel magyar születésűek is foglalkodtak; ilyen volt már a múlt korszakban Orbán, ki azon nagy ágyúkat önté, melyeknek segedelmével II. Mahomed Konstantinápolyt bevette ⁶⁾. A 17dik század közepén

1) Ungr. Magaz. 1, 243.

2) Sperfogel Wagnernál Scep. 2, 160.

3) Lib. 16, p. 413.

4) Hist. 6, 523.

5) Azoknak vontatása is a városok terhé volt. Decr. 1599 : 27. 1600 : 14. stb.

6) Bredecky Topogr. Beytraege 4, 95.

híres volt műveiről Lüders, királyi ágyuöntő, Kassán ¹⁾; valamivel később pedig Tartler Márton, szebeni ércműöntő, kinek Szeben egy ágyuért házat s polgári jogot adott ²⁾. A pisztolyok és tüzköves puskák 1543 táján kezdének használtatni ³⁾. A városok adó fejében gyakran kész hadi szerezket szolgáltattak, p. o. Lőcse 1537ben Fels tábornoknak tizenkilenc mázsa különféle ágyugolyót ⁴⁾, 1557ben tíz mázsa löport, negyedfél mázsa önt, tizenhat ágyút és taracot, ezer nyolcvan darab golyót ⁵⁾, 1559ben három mázsa löport s több mázsa golyót szolgáltatott ⁶⁾. E korban kezdtek Besztercén készíttetni azon finom damask kardok is, mellyek később olly nagy hírre jutottak az országban. Érdemes itt megemlítetni a lőcsei 118 mázsás harang is, mellyet 1555ben Illefeld Ferenc készített ⁷⁾, s a besztercei 175 mázsás, melly a tüztől megrontatván, 1560ban újra öntetett ⁸⁾.

Az élelem nemű készítmények közt a felső tót megyékben aligha legtöbb kezeket nem foglalkodtatott az égetthor, mi e vidéken már a szükségek közé tartozott; alig volt helység, mellyben ezen ital nem készíttetett volna ⁹⁾. A német ajku városiak, kivált a szepesiek - és erdélyi szászok-

1) Egy, Jerney János ur birtokában levő, eredeti oklevél szerint.

2) Ungr. Magaz. 3, 409.

3) Katona 21, 366.

4) Katona ad a. 1537.

5) Leutschauer Chronic. Magazin für Gesch. Statist. d. österr. Monar. 2, 576.

6) U. o. 387.

7) U. o. 373.

8) Korabinszky Lex.

9) Bel Not. Hung. 4, 460.

nak kedvenc italok volt a sör, az alsó vidéki magyarok pedig, kik szőlőt, mint említém, ritka helyt ültetének, kivált a jászok és kunok bizonyos boza nevű italt szoktak kölesből készíteni ¹⁾. A felvidéki tótoktól készített sajt és túró kelendő volt az egész országban. Voltak helységek, kivált a földműveléssel nem igen foglalkodó bányavárosok körül, p. o. Hochwiess és Zernovic, mellyeknek kiváló foglalkodások volt, az említett városok heti vásáraitra hordott kenyér sütése ²⁾.

A vászonszövés, miként említém, már a vegyes házakból származott királyok korszakában is olly szorgalmasan üzeték, kivált a szepesi és erdélyi szászoktól, hogy avval nem csak benn, hanem külföldön is, p. o. a brassóiak, Smyrnában, Egyiptusban stb, nevezetes kereskedést üztetének. De ugy látszik, e korban az avvali külkereskedés a kelet felé megszűnván, a gyártási szorgalom is megcsökken; annyi bizonyos, hogy a belkészítmény nem volt elegendő az ország szükségeinek fődésére, s miként alantabb látandjuk, nagy mennyiségű, kivált finom, vászon hozatott be a külföldről. Magyarországon a szepesi helységeken kívül, mellyek majdnem kivétel nélkül foglalkodtak a fonás-szövással, gyakorlatban volt ez még Sáros, Túróc, Trencsin, Liptó, Árva és Vas megyék több helységeiben. Eperjesen és Késmárkon pedig régtől fogva létezett vászonkalló. Meg kell azonban vallani, hogy a korbeli írók' ezen iparágróli tudósításainak hiányában, állapotának részletes leírását nem adhatni. — Szinte olly szűken emlékeznek a mondott írók egyéb manufacturákról is; miért ezekre

1) Oláh Hung. C. 8. ap. Bel Appar.

2) Bel Notit. 4, 175.

csak a következő korszak története vethet kielégítőbb világot. Posztógyárak *), melyek finomabb készítményt szolgáltatott volna, még nem igen léteztek; a privigyei egyedül daróc és, úgy nevezett, aba posztót készített, minek a pórosztályban nagy kelendősége volt ¹⁾. Hasonlók valának készítményeikre nézve a több szepesi városokban, s Keszthelyen és Kőszegen stb létező posztógyárak ²⁾ is, mely utóbbiak a 17dik században állítottak fel. Különösen Kőszegen a lakosság nagy része már ekkor is posztókészítéssel foglalkodék ³⁾. A Szelepcsényi György érsektől Gombán, Pozsony megyében, felállított sajátképeni posztógyár készítményei olly finomak valának, hogy akármelylyik hollandi vagy angol gyáráival kiállották az öszve hasonlítást. E végre ő a finom gyapjút külföldről szállíttatá; sőt nemes fajú juhokat is nagy számmal hozatott be. De miután a gyár jövedelmei a nagy költségeket nem fődözték, az érsek halála után egészen dugába dőlt e manufactura ⁴⁾. A tizenhat szepesi város majdnem mindegyikében, valamint Nyitra s Trencsén megyék több helyein számos posztógyártók léteztek. Ezeknek kézműveik azonban sem kiterjedősökre, sem a szolgáltatott művek minőségére nézve híresb névre nem juthatának; készítményeik többnyire a pórságtól kedvelt fehér, fekete vagy hamuszinü durva posztóból, lótakarók- s egyéb pokrócokból állottak ⁵⁾. — Mind vászon,

*) Itt természetesen nem sajátképi gyárak, hanem egyes manufacturák értetnek.

1) Bel Notit. 4, 425.

2) Statist. Aufklaerungen v. Grellmann. Götting 1797. 2, 258.

3) Korabinszky Hist. Geogr. Lexicon ad vocem Guns.

4) Korabinszky Lexicon ad vocem Gomba.

5) Korabinszky Lexicon e városok nevei alatt

mind posztó Erdélyben is több helyt, kivált a szászok által annyi mennyiségben készítették, hogy abból a külföldnek is engedhetének némi részt; az örmény kereskedők, kik oda elég sűrűen jártak, a bevitt fűszerekért leginkább vásznat, posztót, faedényeket vittek ki cserében.

E kor végén igen sokat nyert műiparunk majdnem minden ágaiiban azon kézművesekkel, kik a töröknek kitakarodta után az ország külön vidékein letelepedtek. Ilyenek valának például a német, Eperjesen, Bártfán és Szebenben megszállott paszománt készítőik, kiknek műveit a 17dik században uralkodni kezdett divat igen kelendőkké tévé*). — A timárok közt az egész országban legnevezetesebbek valának a rajeciek, Trencsin megyében, kik szabadékaikat gróf Thurzó által nyerék; számok már a 17dik század végével is meghaladta a százat. — Papirosmalom Erdélyben előbb létezett mint Magyarországon; már 1546ban állítottak fel olyant Brassóban Fuchs és Benkner János ¹⁾. Magyarországon az első Teplicen, Spillenbergs Samu, löcsei orvos által emeltetett 1613ban ²⁾; követte ezt nem sokára a felkai Szepesben, murányaljai Gömörben, mellynek készítményei jóságokra elsőik valának ³⁾; végre az enyedi Erdélyben, melly 1701től számítja korát ⁴⁾. — A nógrádi, honti, árvai és lipői tótok, miként egyáltalán a felső megyék lakosai, a mezei munkák végeztével különféle fa- és

*) E' kézműben mások közt kitüntette magát bizonyos Engel. Korabinszky Lex.

1) Ungr. Magazin 1, 141.

2) Chron. Scepus. Ungr. Magazin 2, 41. 51. — Korabinszky Lexicon.

3) Korabinszky Lexicon.

4) Bredecky Topogr. Beytr. 4, 40

cserép-műveket készítenek, melyeket aztán az alsóbb me-
gyékben búzával, kenderrel, szalonnával cseréltek föl ¹⁾. — Az arany s ezüstművek készítésében legtöbb hírre ju-
tottak az erdélyiek; s műveik nem csak benn az országban,
hanem künn is becsben tartattak, s a némethoni művesekéi-
vel vetélkedtek ²⁾. Emelé ezen kézműveket az uralkodó
fényűzés, mely a közép osztályban is olly igen terjedni
kezde, hogy azt Bornemisza Péter nyilván megróvja egy-
házi beszédeiben ³⁾. Arany- s ezüsttel szinte elborítva vol-
tak azon négyszáz lovagtól kísért nagyok lovaikkal együtt,
kik 1562ben Maximilian koronázására Prágába küldettek ⁴⁾.
Frangepán püspök végrendeletében pedig előfordulnak; szá-
mos arany s ezüst ékszerek, csészék, poharak, billikomok,
kancsók, tányérok s egyéb asztali edények; továbbá sző-
nyegek, melyek közt nevezetes vala egy tizenkét darabból
(pecia) álló, az evangeliomi tékozló fiú történetét ábrázoló;
kilenc aranyos templomi palást s egyéb drága egyházi öl-
tönyök, himmenyét-mezek; egy fővegről megjegyeztetik,
hogy gyöngyeivel s drága köveivel ezer arany értékű ⁵⁾
stb. — A toronyórák 1600 táján már számos helyt talál-
tattak ⁶⁾; 1650 táján pedig már a zsebórák sem valának
ritkaságok ⁷⁾. Sőt már 1566ban bizonyos Egyed, nagyenyé-
di fi, olly remekművű órát készített, mely korunknak sem
válnék gyalázatára. Ezen óra t. i. olly kicsiny volt, hogy

1) Bel. Not. Hung. Nov. 4, 30.

2) L. Desöffy János végrendeletét. Wagner Diplom. Sáros.

3) Bredecky Topogr. Beitr. 4, 32.

4) Forgách Hist. Lib. 12, 304.

5) Katona 21, 269.

6) Bel App. Dec. 1, 332. — Ungr. Magazin 3, 479.

7) Ratkay Memor. Banor. 269.

egy arany uj-gyűrűbe foglaltathaték; e különösséget Zápolya Zsigmond a török császárnak küldé ajándéku¹⁾. Lőcsén pedig már 1516ban létezett toronyóra²⁾. A rézmetszés e korban nevezetes haladást tőn. I. Ferdinand pénzei sokkal csinosabbak az elődeiénél. Castaldó emlékpénze pedig, melly Erdélynek magyarországhozí visszakapcsolásakor, 1551ben veretett, különösen méltó emlékezetre. Ezen pénz egyik felül Castaldo arcképét ábrázolja e körirással: IO. BA. CAS. CAR. V. CAES. FER. RO. ET. BOE. RE. EXERC. DUX; Castaldo válla alatt áll a művész rövidített neve: ANIB. A külső körben ez olvasható: TRANSILVANIA. CAPTA. A másik fele meztelen nőt ábrázol, jobb könyökére támaszkodva s azon kezében országpálcát, baljában pedig koronát tartva; a háttéren hegyek tűnnek elő s ezen pompás diadaljelek; a hegyek tövén egy vízi isten látható, jobb könyökével egy urnára támaszkodva, mellyből a Maros ered; mellette e szó: MARUSIUS; bal kezében pedig kígyót tartva³⁾. A pecsétmetszés is divatosabbá lön; az 1550diki 62dik törvénycikk szerint minden megye köteles volt tiszti pecsétet tartani, holott azelőtt csak az alispánok, szolgabírák stb magány pecséteik alatt küldettek a hivatalos levelek. Ezeket még a 16dik században is legtöbbször aranyművesek készítették⁴⁾.

A könyvnyomtatás e kornak minden zaja s nyomorúsága között is igen gyarapodott; már a 16dik században is több olly intézettel dicsekedhete hazánk. Ezek közt valának a

1) Bredecky Topogr. Beitr. 4, 70.

2) Sperfogel Analect. Scep. 2, 132.

3) Ungr. Magaz. 3, 139.

4) Bredecky Top. B. 4, 64.

bártfai, Guttgesell Dávid vezérlete alatt, kinek halála után Klöss Jakab vette át a felügyelést; a pápai, debreceni, melyet Török Bálint állíttatott; keresztúri, galgóci, löcsei, nánási, vagy ujszigeti, sárvári, csepregi, mely utolsó három Nádasdy Tamás költségein Abádi Benedek s mások által emeltetett; továbbá a németujvári, Batthyányi Ferenc költségén, detrekői, melyet Bornemisza Péter állíta fel a Balassák költségén, besztercei, sárospataki, nagyszombati, melyben Ranzán Péter évkönyvei legelőször nyomattak ki, nagyváradi, vizsolyi, világosvári; a pozsonyi, melyet Pázmán érsek saját házában állíttatott fel, kassai, trencsényi, sopronyi, késmárki stb 1).

Gyarapodásban találjuk e korszak alatt a hajóépítési mesterséget is. A hajók már a 16dik században nagyobbak, de még sem olly nehezek és esetlenek valának, mint a mult korbeliek; sőt a tengeriekhez hasonlóak is építtettek a Dunára, melyek nagyobb ágyúkkal voltak ellátva 2). Hasonló állapotban volt a hidépítés. Állandó hajóhid még sehol sem volt a Dunán, vagy egyéb, nagyobb folyamon, és ollyan csak hadmenetek vagy egyéb különös körülmények alkalmakor, p. o. Maximilian koronázási ünnepére, építtetett. Szaporodtak a vízi malmok is: Busbeque, I. Ferdinand követe, konstantinápolyi útjában, melyet hajón tett, sok dunai malmot talált 3). Ferdinand 1550ben a barsi, nyitrai, trencsényi molnároknak megerősíté azon kiváltságai-

1) L. ezeket mind elszámálva s a nyomtatott munkákat is megemlítve, Katona e korról szóló köteteiben; továbbá Németh Memoria Tipogr. és Bredecky Top. B. 4, 83.

2) Jovius Lib. 30, 416. Katona 20, 1, 806.

3) Katona 22, 637.

kat, mik szerint minden királyi adótól mentek voltak, és saját kebelökből választott, tizenkét eskütt hatósága alá tartoztak, minden közönséges pöreikben ¹⁾. —

Semmiben szegényebb e korszak alatt nem volt honunk, mint a tulajdonképeni művészetben. Festész ezen egész kétszáz éven keresztül terjedő korszakban alig volt egy hazánkban; pedig épen ez a kor az, mellyben e művészet Rafaelben, Buonarotti Mihályban stb zenitjét érte el. I. Ferdinand igen vágyott látni a mód felett elhízott, helyéből kövérsége miatt alig mozdúlható Tapolcsányi Tamást; s nem volt honunkban festész, ki őt a király kívánatára lemásolhatta volna; miért Ferdinand Németországból küldte le hozzá egy illy művészt ²⁾. Ezt némikép csodálhatni olly országban, hol a templomait s oltárait festvényekkel diszesíteni szokott cath. vallás volt az uralkodó; s mivel az egyháznak bizonyosan e korban is volt erre szükségé, íróink pedig honi művésztől nem emlékeznek, állítanunk kell, hogy a festvényeket vagy külföldön készítetté, vagy a művészeket külföldről hozatá be a vallásos buzgalom. II. Ferdinand idejéből dicséri Bel ³⁾ a pozsonyi királyi teremek festvényeit, mellyek a mondott királyt több féle helyzetben s környületekben ábrázolták; de ezek bizonyosan külföldinek művei valának. A 17dik század azonban valószínűleg már több főstészekkel ajándékozta meg honunkat; de ezekről csak az eddig zárva tartott levéltárak nyújthatnának világot. Ezt hinni annyival inkább hajlandó vagyok, mivel 1652 táján már rézmetsző is létezett Lőcsén,

1) Katona 21, 997.

2) Bredecky Top. Beytr. 4, 82.

3) Not. Hung. Nov. 2, 144.

bizonyos Kremieniz János. Ennek művei közül egy, Vesselényi Ferenc rézre metszett arcképe, megmenekviült az enyészettől s hiteles kutfőből tudom, hogy az egykor Kaprinai István birtokában vala. — Hasonlót mondhatni a szobrászat- és képfaragásról. Honunknak, miként az előbbi korszakok történetéből látók, kivált I. Lajos és Mátyás alatt olly szobrászai s ércműöntői valának, kiknek birtokában sok más országeit nem volt oka irigyleni; a budai, azon korban páratlan királyi lak, a töröktől mind innét, mind egyéb helyekről elrablott vagy összerombott művek, elég bizonyítványai ezen állításnak. Annál meddőbb volt ezen egész hosszú korszak a művészet ezen ágában; sőt a mult időnek maradványait is mind egyig elnyelte a török vandalismus pusztító dühe, vagy legkedvezőbb esetben hasonló sorsra juttatá a budai temető sok és szép márvány emlékeivel, melyeket Bogáthy János, kassai bíró, az utcákon elhányva s padokká, vagy a kalmároktól áruasztalokká alacsonyítva látott ¹⁾.

Az építészetet azonban a szükség és kényelemvágy nem hagyhatá egészen száműzetni; csak hogy más részről azt, miként fenállott, aligha helyezhetjük a művészetek sorába. A háborúk sanyarú kora nem palotákat, hanem várakat, erősségeket kívánt építtetni. Ezekre is többnyire külföldiek, olaszok és németek hivattak meg. Az elsők, nevezetesen egy bolognai építész által emelte Zápolya a budai várnak új tömördek bástyáit és tornyait ²⁾; ilyenekkel erősítette Ferdinand is várait ³⁾. Az utóbbiak közül a

1) Bel Apparat 1, 332.

2) Jovius Lib. 39. p. 256.

3) Katona 21, 885.

17dik század elején nevezetesebbnek olvassuk Wiener Moricót ¹⁾. A gyakori gyújtogatások szükségessé tették a lakházakat jobban biztosítani a tűzveszély ellen, miért több városokban cserép és zindely váltá fel a nád és szalma tetőket ²⁾. A török az elfoglalt városokban saját izlése szerint, néhol keleti fénynyel, emelt épületeket; említésre méltók e tekintetben a budai fürdők, melyeket Szolimán az esztergomi érsek palotájából alakíttatott, a vizet a Dunából csatornákon hajtattván fel s az épület homlokfalát és terezeit a városban talált, Mátyás korabeli, márvány szobrokkal s emlékkövekkel ékesíttetvén föl ³⁾. A 17dik században azonban már nagyobb ügyelet volt az építésben a diszre, s kényelemre is, és néhány valóban szép épület is emelkedett. Ilyen volt a kismártoni kastély, melyet Eszterházy Pál, nádor, 1683ban emeltetett. Szép példánya ezen kori építészetnek a löcsei 1647ben emelt torony is, melynek rézfödelére száz mázsa réz, ugyan annyi vas, és tizenhárom m. ón fordíttatott ⁴⁾. Nem mellőzhetem itt el az e templomban létező orgonát sem, melyet 1623ban Komic Kristóf tizenhárom ezer forintért készített, s melly minden műértő csodálatát magára vonta ⁵⁾.

1) Istvánfy Lib. 33, 524.

2) Veranc levele Katonánál 25, 237.

3) Wernher. De Amirand. Hungariae Aquis 312.

4) Korabinszky Lexicon.

5) U. o.

III.

B Á N Y Á S Z A T.

Az austriai házból származott királyok egyáltalán nagyobb gondot fordítottak a bányák szorgalmas műveltésére, mint elődeik; ezt a folytonos háborúk költségei is szükségessé tévék; azért azon bányákban, mellyek közvetlen a kir. kamra birtokában s igazgatása alatt léteztek, mind azon javítások is gondosan megtétettek, mik Cseh- és Szászországban koronként fölfedeztettek. I. Ferdinand erre szóval is kötelezte magát, az 1545ki törvénykönyvet megerősítő válaszában, igérvén, hogy ő, ki egyéb tartományai-ban is birván ércbányákkal, azoknak ügyét jól érti, semmit el nem mulasztand, mi Magyarország bányáit virágzatra emelheti ¹⁾).

I. Ferdinand alatt leggazdagabb arany s ezüst bányák voltak: a körmöci, selmeci, ribnói, rosnyói, szomolnoki, nagy-bányai és besztercei ²⁾. A besztercei ezüst és rézbányákat Ferdinand 1527ben Thurzó Eleknek és a Fuggereknek adá haszonbérbe, kik azokat illy módon már II. Lajos alatt is birták volt. Ezeknek adá ált Ferdinand az erdélyi érc- és sóbányákat is, mellyeket azonban Zápolya Lengyelországbóli visszatérte után ismét birtokába kerített ³⁾.

Zápolya osztályrészében Utissenich kincstárnok szinte különös figyelmet fordított a bányaművelésre. A kormánya alatt lévők közt leggazdagabbak voltak a gyula-fehérvá-

1) Corp. Jur. 1, 383.

2) Oláh Hung. Bel Appar. 36.

3) Katona 30, 289.

riak, melyekben higany is hozatott napvilágra ¹⁾; csekélyebb haszonnal, de hasonló szorgalommal munkáltatott az asszony-pataki, és felsőbányai arany s ezüst bánya ²⁾; Abrug-Bányán pedig aranymosás volt gyakorlatban ³⁾. Utissenich halála után azonban a többivel együtt ezen ága is elhanyagoltatott a statusgazdaságnak, s csak Báthory István kezdett azokra jobb kort deríteni; mielőtt azonban a szükséges javításokat tökélyre vihette, a lengyel trónra hivattatott, s félbeszakasztott művét utódja nem folytatta. Később Báthory Zsigmond alatt báró Herberstein ajánlá magát, a már majdnem végkép megrontott asszonypataki és felsőbányai arany s ezüst aknákat jobb karba állítani; mit pár év alatt saját költségein meg is tön; miért 1592ben az említett fejedelem bizonyos időre néki engedé ált költségei potlásául azoknak jövedelmét ⁴⁾.

Rudolf hanyag kormánya alatt, mihez még pazarlás is járult, a királyi arany s ezüstbányákra is olly kevés gond fordítottatott, hogy azok pusztulásra jutandottak, ha Henkel Lázár, gazdag bécsi kereskedő, ki aztán némi birtokot is szerzett magának az országban, kölcsönnel nem segíti a bányaigazgatókat. Mivel pedig a kamra e kölcsönt viszsza nem fizetheté, Henkel kamat fejében némelly aknák jövedelmeit foglalta volt el. Mind ezek, mind egyéb foglalások által a királyi kincstár jövedelmei annyira megcsökkentek, hogy az 1609ki országgyűlés ezen ügykörűli csálásoknak gátot vetendő, szükségesnek látta megújítani azon törvényeket, melyek pénztőke veszteségi büntetést

1) Katona 25, 217.

2) Istvánfy Lib. 22, 278.

3) Katona 20, 1301.

4) U. o. 26, 579.

mondanak azokra, kik nyereszkesedési célból a kir. bányáknak pénzt kölcsönzének. Mivel azonban tudva volt, hogy Henkelnek e kölcsöne nagy javára volt az egyébkint elpusztulandott bányáknak, az elfoglalt aknákat tőle kivételképen visszaváltatni rendelték; de midőn az e végre kiküldött választmány a kölcsönt kétszeresen is vissza-kerültnek találta az elfoglalt aknákból, ezeket is minden egyéb idegen kézen levőkkel együtt minden kárpótlás nélkül a kir. kincstárnak visszaadni rendelte az 1622ik 46ik törvénycikkely. Mátyás, de kivált a két Ferdinand alatt ismét szorgalmas igazgatóra talált a bányászat Piberben, ki nem csak a régieket gondosan művelteté, hanem újakat is nyitott. Különösen gazdag erű volt azon arany s ezüst akna, melyet 1637ben Selmecen fedezett föl; két évvel t. i. megnyitása után naponként százhetven font tisztítandó s részben tiszta érc ásatott ki belőle; tizenöt évvel később pedig, mi alatt mindig gyarapodott, páratlan bőséggel tárta fel kincseit. „A Piber aknája, u. m. Richter, ¹⁾ jövedelme iránt mindig biztos reményt nyújtott; a 17dik század közepén pedig ereit kifejtván, királyi kincseiről híres lön. . . Később pedig midőn megvénhedett s mint meddő aljasúltni kezdett volna, gyalázatát lemosván, leggazdagabbnak s érchen termékenyebbnek bizonyítá magát, mint valaha“. Bizonyítják ezt selmeci oklevelek is: „Legtöbb — így iratik egy német nyelvű oklevélben Bél idézett helyén — aranyat adott a selmeci bányában az 1690ki év, t. i. 1872 markát, az az: egy és fél pisetumot, mi 132,425 aranyat tön. Ezüstből pedig ásatott 21,517 markányi, az az harminchét pisetum, vagy is 2,851,815 forint, a kisebb akna

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 657.

jövedelmén kívül, mi szinte legalább 40,000 aranyra, vagy 800,000 ftra ment“. Alantabb pedig így folytatja: „Ide kapcsolandó még, mit a szemétről megmentett számadó könyv — codex rationum — a selmeci aknák gazdagságáról mond 1672től 1680ig; hogy t. i. a Piber-akna évenként 427,600 bányai font ezüsttel és 5315 félfont — semi libra — arannyal jövedelmezett. Ezen mindig emelkedő jövedelmét a bányáknak a 17dik század végeig a nagyobbodott szorgalom mellett azon erőművek is okozák, melyek e korban részint célszerűbbekké javítottak, részint ujjakkal szaporítottak. Nevezetes volt az utóbbiak közt az, melyet a 17dik század elején Gáll János talált föl, s később Piber tökéletesített; ennek segédelmével tette ő olly virágzóvá a selmeci aknákat ¹⁾. — A nagybányai aknákat, melyek, mintegy kifáradva a kor elején még bő jövedelmezésben, elmeddültek s több évig elhagyott állapotban valának, Leopold 1675ben ismét s olly szerencsével kezdé műveltetni, hogy azok mindjárt az első években gazdag arany s ezüst erekkel jutalmazták a reájok fordított szorgalmat és költséget ²⁾. A selmeci bányák azonban, a mindinkább mélyedés és betoluló víz által annyira megrontattak, hogy a víz merésre fordított költségek a jövedelmet már tetemesen meghaladták. I. József alatt Selmec Rákócy kezébe jutván, miután ez a bányákra költeni nem akart, a szövetséges rendek megegyezésével 1708ban Bercsényit kiküldé, a kir. bányaépületek és bányák szétrombolására. A lakosok a föld gyomrában kerestek menedéket; egyedül Hell Mátyás, a bányaigazgató, borúlt Bercsényi lábaihoz, a bányák megkíméléseért esedezvén. Kérése foganatos volt:

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 659.

2) Kazy Hist. Hung. 3, 178.

Bercsényi elállott szándékától. De ámbár a bányavárosok nem sokára visszakerültek a király birtokába, a kincstár, nem győzván a költségeket, Selmec bányái munkáltatását 1709ben elhagyni rendelte. De a derék Hell el nem csüggedett; személyesen kérte a királyt e rendelménye visszahuzásáért, kit végre azon ígéretével, hogy a költségek ezután kevesedni fognak, reábirt, hogy neki a munkák folytatására 30,000 forintot fizettetne. Hell buzgó törekvései nem maradtak sikeretlenek: azóta mintegy 135 millio forintnyi arany s ezüst került ki a jelenig e bányákból ¹⁾.

A kincstáriakon kívül még számos arany, ezüst, stb bányák léteztek már, melyeket egyesek, kiknek földjeiben fölfedeztetek, vagy egész társaságok a kincstárral együtt részvényekre műveltettek. Illyen volt a sok közül a poprádi, Szepesben, mely a 16ik század közepén nyitatték meg s ezüstöt és rezet adott ²⁾; továbbá a bocai és magurkai aranybányák Liptóban stb. Szokásban vala, hogy az új bányákat fölfedezőik három évig minden teher s adó nélkül használhaták, s csak azoknak eltelte után kötteték a kincstár és tulajdonos között szerződés, melyben a bányaadó — urbura — s egyéb kötelezések meghatározottak ³⁾. Az illy bányákból kiásott nemes ércet tartoztak a tulajdonosak meghatározott áron a kincstárnak eladni, csak annyit tarthatván meg abból s pedig a kamra tudtával, mennyi saját szükségekre vala fordítandó; a kereskedés azokkal számos törvények által megtiltva volt. 1545ig az ezüst markáját öt fton váltá be a kincstár; de az ezen évi or-

1) Tud. Gyűjt. 1824. 4 köt.

2) Ungr. Magaz. 2, 44.

3) Katona 26, 579.

szággyűlésen tekintetbe vétetvén, hogy az aknák a folytonos ásás alatt már igen lemélyednek s a nagyobb mértékben beszivárgó víz a művelést súlyosítja s a költséget sokasítja: az 50dik törvénycikk által rendelteték, hogy a kiásott eziüst markája azontúl 6 fton, 25 dr. hiával, váltassék be a körmöci kamarától. — Ezen magányosoktól művelt bányákról többször is gondoskodék törvényhozásunk: így az 1552ki 36ik cikkelyben biztosittatnak az új bányák feltalálói mind azon jogokról és szabadékokról, mellyeket az elhunyt királyok adni szoktak; 1574ki 19dik megújítja azon szabályokat mellyek a magányosak aknai ügyében II. Ulászló 1492ki törvénykönyve 30dik cikkében alkottattak s miknél fogva rendeltetik, hogy mindennemű ércbányák — kivéve a sóbányákat, mellyek mind a kincstáréi — a feltaláló tulajdonos birtokában maradjanak, de ez évenként a szokott urburaival adózzék ¹⁾. — A szabadékok, mellyek az új bányák fölfedezőinek adattak, nem mindig valának egyenlők. Így Leopold 1669ben az Andrassy családnak egyebek közt azon szabadékot adta, hogy a feltalált bánya, a közszokás ellenére, mi három évet engedett, tiz évig maradjon ment a szokott adótól, annak eltelte után pedig minden ércnek tizedét, kivévén az aranyat

1) A bethlenpárti 1620ki besztercei gyűlésből is fennvan egy, a bányákat illető rendelmény, mellyben határoztatik, hogy miután a bányák műveltetése igen költséges, és az országra hasznos, a bányamívelők régi szabadékai megtartassanak, s különösen hogy a kir. kamrától beváltatni szokott réz egy fttal drágábban fizetlessék; az arany - s ezüstmiveseknek pedig a törvényesen kiszabott mennyiség kézműveik üzésére a kamrától pontosan kiadassék. Katona 30, 537.

és ezüstöt, a kincstárnak adják, a többbit kereskedés alá bocsáthatván ¹⁾).

A vas- és egyéb nemű ércbányákat s hámorokat, melyek Gömörben, Zólyomban, Abaujban, Sáros- Zemplén- és Borsódban stb sok helyen műveltettek, rövidség okáért mellőzve, csak a sobányákról adandók még rövid tudósítást. Olly gazdagok valának ezek, hogy nagyobb szorgalom mellett egész Europa szükségét kielégíthették volna. Magyarországon leggazdagabbak s műveltebbek voltak a marmarosiak: huszti, ronaszéki és sovári ²⁾; Erdélyben a tordai vizaknai, décsi, széki, kolosi, és sok mások ³⁾. De az aknák kifogyhatlan gazdagsága mellett sem éltek honi sóval az ország minden részei. A nagyfalusiak már Zsigmond király idejében kezdék a lengyel sót Árvába és Liptóba szállítani, s erre 1523ban Zsigmond lengyel királytól szabadéket is nyertek, melyet később II. Lajos, 1548ban pedig I. Ferdinand is megerősített ⁴⁾. Oka ennek az idegen só beszállításának az volt, mivel az utak rosszasága miatt a nevezett megyékbe Marmarosból nem mindig s csak nagy bajjal lehet vala jutni. Később ezen lengyel só szállítása a törvények által egyedül azon esetben engedteték meg, ha Marmarosból e felső megyékbe elég só nem szállíthatott.

1) Katona 33, 732.

2) Chron. Leibicer. Wagnernál Scep. 2, 192.

3) Oláh Hung. Bel. Appar. 36.

4) Katona 21, 789.

A KERESKEDÉS ÁLLAPATA.

I.

ÁLTALÁNOS AKADÁLYOK.

A honnak főnebb leirt általános állapata nem kevesbbé föltételezé a kereskedést, mint a nemzeti ipar egyéb ágait. Sőt a folytonos háborúk és forrongások, a féket szakított törvénytelenység, a zsarlások és rablások semminek nagyobb ártalmára nem lehettek, mint a kereskedésnek. Még is, ha egyedül ezek voltak volna a kereskedés akadályai, bizonyosan nem sülyed le az annyira előbbi virágzatáról, mennyire lesülyedett. A kereskedés ösztönöztetvén a nyereség vágyától, ezen mindenek közt legközönségesb, hatalmas indulattól, nem irtózik megvini a külső veszélyekkel, mikkel a pénzkereset összekapcsolva van, ha szerzett javait aztán bátorságba helyezheti. De ezen akadályokon kívül még mások is voltak, részint erkölcsiek, részint statusgazdaságiak, mellyek a kereskedést annyira nehezíték s megnyügözék, hogy csodálkoznunk kellene, ha az annyira, mint történt, el nem silányul.

A közvélemény, legalább a nemesi osztályban uralkodó, nem tulajdonított a kereskedőnek s foglalkodásának kellő tiszteletet; mert nem tudta méltánylani annak hasznait, mellyeket a polgári életre, a haza jólétére áraszt; nem csoda, ha előítélettől elfogúlva az egész kereskedő osztály ellen azt nemtelen, sőt gyalázó gyanúsításokkal terhelte; a kereskedés ügyében pedig a legfonákabb eszméket ápolta ¹⁾.

Mert kereskedő vagy kalmár és uzsorás csaló, körülbelül egyet tön, csak honunkat értem, e kor szótárában; s a közvélemény szerint oda ment ki annak minden törekvése, hogy a népet minél inkább kifoszthassa. Igaz, hogy e véleménynek volt némi alapja, mert a zsidók, rácok és örmények, kik az ország némelly részein majdnem kizárólag üzték a kereskedést, valóban nem menthetők fel minden vád alól. De nem válhatik e kornak dicséretére, midőn az egész osztályt telhetetlen pénzsomjasnak, csalónak, fősvényiségében a közjóra nem áldozónak bélyegezte. S kellemetlenül vagyunk meglepetve, midőn illy véleményt még egy világos fejű Veranctól is olvasunk, ki egy, a budai basához irt levelében a kalmárságról ekként nyilatkozik: „Tudja nagyságod, hogy illy kereskedéssel foglalkodó emberek a világ nadályai. Miként ezek soha el nem telnek a test nedveivel, ugy a kereskedők sem pénzzel; mit midőn szorgalmasan gyűjtenek, vele nem élnek olly adakozólag, mint a katonák“. E véleménynek pedig károsabb befolyása volt a kereskedelemre, mint talán első tekintetre gondolnók: az elnyomást, a rablásokat ápolta, a fosztogatás vágyát ingerlette, midőn azt, mintegy viszonzásnak, az alattomban elkövetett csalás kárpótlásának nézetvén, némiképen igazolta, s a bűnt undokságától, a lelkiösmeretet fullánkjától megfosztotta.

Nem kevesbbé fonákok voltak a nézetek, mellyeket e korban magáról a kereskedelemről találunk. Nem elvek által, mellyeket ész és tapasztalás igazol, hanem olly szabadságok által látjuk azt vezettetni, mellyek azt néhány városra szorítván, az országnak kárára, az egyedáruságot ápolták. Ilyenek a kizáró szabadítékok s kivált az árumegállitás — Stapel. Ezek azonban nem új szülöttei e korszaknak: miként a maga helyén említették, az anjoui ház

fejedelmektől veszik hazánkban származásokat ; s e korszak miattok csak annyiban vádoltathatik, mennyiben azokat megtartotta s néha ott is megújította, hol azokat maga a kereskedés józanabb szelleme kiejtette gyakorlatból. Így I. Ferdinand 1538ban, megújította Eperjesnek árumegállító jogát, egyedül azért, mivel e városiak neki hű szolgálatokat tőnek a Zápolya elleni háborúban s hogy a vidéken az ő birodalmához tartozó városok közt is legyen egy, azon joggal bíró, miután Kassa, melly annak gyakorlatában vala, Zápolya kezére jutott ¹⁾ Később az idegen pénznek, kivált a honinál rosszabb lengyelnek, az országban eláradását, nem tudta az ország célszerűbb módon meggátolni, mint a régi, nagy részben már elavult árumegállításokat föléleszteni ²⁾; minél fogva Lengyelország felé Kassa, Lőcse, Eperjes, Bartfa, Késmárk; Austria felé Pozsony és Soprony; Morva felé Nagyszombat; Stajerország felé Zágráb és Varasd ismét visszahelyeztettek árumegállító jogaikba. — Miben állott e jog, sem a felhozott törvénycikkek nem említik, sem más ezen korbéli irónál nem találtam; mivel azonban a régi jog minden hozzátétel és változtatás nélkül élesztetik föl: egészen megegyeznie kellett a régibb illy nemű jogokkal; ezekről pedig elég világos tudósítást ad egy 15ik századbéli kézirat ³⁾, mellyben Budának árumegállító jogai is följegyezve vannak. Olvassuk ebben, hogy minden, a városba jövő idegen kalnár köteles volt magának rakhelyet tartani s portékáit ott árulni; a vásár eltölte után

1) Katona 20, 1111.

2) Decret. 1569. 18, — 1599: 33.

3) E kézirat, mellyről már a múlt korszak történetében is szóltam, a budai jegyző tiszti könyve volt, a 15ik században, és t. Frank, pesti egyetembei jogtanító ur birtokában vagyon, ki velem azt közleni sziveskedett.

azokat más városba vinni tilalmas volt; ki e szabályt megszegte, elveszté áruit. Továbbá minden árut, mely, akár hová s akár honnét szállittatván, a városon keresztül viteték, ott letenni s bizonyos ideig áruba kelle bocsátani; ki a várost, midőn az útjában esett, elkerülte, a városiaktól szabadon kifosztathaték. Ide tartoztak még azon szabályok is, melyeknél fogva a városban egyik idegen a másikkal senumi adásvevésbe nem bocsátkozhatott, s minden portékát, mely a vásártól felmaradt, csak városi kalmár vehetett ált; valamint azok is, melyek szerint idegennék kicsinyben árulni tilalmas s meghatározva volt, ki, mennyit bocsáthat egyszerre áruba; p. o. a finomabb posztóból egy végen, durvábból három, öt és tíz végen; vászonból, minősége szerint három vagy hat végen; selyemből három, négy, hat fonton stb alul nem volt szabad áruba bocsátani ¹⁾.

Milly szűk és vizsás nézetei voltak törvényhozásunknak a kereskedésről bizonyosságot tesznek a harmincadot tárgyzó törvények is, mik az ezen ügy körüli visszaélésekkel együtt, egyik fő akadályát tevék kereskedésünknek. Vám és harmincad közönségesen úgy tekinteték, mint finansforrás, nem pedig mint fék, mely által a kereskedés az ország közjávára igazgattassék. Azért gyakran történt, hogy a kincstár pillanatnyi haszna miatt a kereskedés lényeges érdekei föláldoztattak; történt, hogy e finansforrásra utaltaték a kormány, midőn az az ország szabadságáért vívandó harcok költségeire segélyt, adónagyobbítást kívánt az ország rendeitől. Sőt többször meglepetünk azon

1) L. több hasonló szabályokat e kéziratból az előbbi korszak történetében.

rendelménytől, mi szerint beföldieknek az ország termékeit kivinni megtiltatték, hogy azokért az idegenek bejönni kénytelenítettvén, a tőlök fizetendő nagyobb vám, a kincstárt szaporítsa ¹⁾. A királyok megvoltak elégedve a kereskedés állapotával, ha az kincstároknak bőven jövedelmezett, a nagyok s nemesek pedig, ha természetményeiket a belvásárokon vagy árumegállító helyeken idegeneknek, bár olcsón, eladhatták. Innét az az ingadozás, azok a számtalan ellenmondások az ezen kori kereskedést tárgyazó törvényekben. P. o. 1546ban a pozsonyi harmincadnál az adó minden álhajtott ökörtől egy frtról kettőre emeltetett, azon reményben, hogy a kincstár haszna mellett a kereskedők sem fognak károsodni, marháik árát annyival fölebb emelvén. E számolást azonban nem igazolta a tapasztalás. A következő országgyűlésig világosan kitűnt az önkényes vámfölemelés káros befolyása, nem csak a marhakereskedőkre, kik közül többen megbukván, kereskedésökkel felhagyni kénytelenítették, hanem az egész országra is; mert a külföldiek is fölemelvén behozott portékáik árát, a veszteség végre is az ország lakosaira háromlott, nekik kellvén viselni a kincstár nyerekedésének súlyát, a nélkül pedig, hogy az mind e mellett is részesült volna valamelly haszonban; mert sokan felhagytak e kereskedéssel, sokan Lengyelországon s egyéb tartományokon keresztül, sokan végre tilos utakon csempézték be Austriába marháikat, miknél fogva kénytelen volt a törvényhozás 1548ban a harmincadot egy s fél forintra leszállítani.

1) Illy javaslatot olvasunk az 1618ki országgyűléshez leküldött királyi előadásokban is Katona 29, 760. 1619ben magok a RR. kérték azt a királytól. Acta Comit. p. 370.

Ezen s illy szellemű törvényeknél sokkal ártalmasabak voltak még kereskedésünkre azon visszaélések, mellyek a vámok s harmincadok körül történtek. A zavarok és törvénytelen-ségek e korszakában majdnem minden nemes állított fel birtokában vámokat, s illetőleg az ország szélein harmincadokat, mellyek törvénytelen követeléseikkel, önkényes zsarlásaikkal valóságos nadályai voltak a kalmároknak s akadályai a közlekedésnek. Mert nem elégedének meg avval, hogy az önként arra utazó kalmárokat kizsebelték; hanem történt az is, hogy, miként az árumegállító joggal ellátott városok, kényszeríték is arra utazni a kalmárokat. Így p. o. Lasky Jeromos 1562ben a Krakóból árukkal haza menő löcsei kalmárokat reá szorítá, hogy szokatlan utakon kerüljenek az ő harmincadára. Miért Lőcse visszatorlással élven, a késmárkiakat, kik Laskyt uralták, nem bocsátá be vásáraitra ¹⁾. Számtalanok voltak az ezen visszaélések ellen emelt panaszok; számtalanok a törvénycikkek, mellyek azokat eltörlesztetni rendelik ²⁾; de hasztalan: fenmaradtak azok ezen egész korszak alatt a kereskedők zaklatására, a közlekedés nehezítésére. Így később, hogy a számtalan adatokból egy párt felhozzak, Schvendi tábornok a hatósága alá vetett felső tartományban minden kocsi gabonáért, minden hordó borért, akár adatott el, akár nem, polgároktól és nemesektől egyenlően, hat forintot zsarlott ki, a falvakat és mezővárosokat pedig törvénytelen boradóval terhelé, mellynek jövedelmeivel aztán Lengyelország-

1) Leutschauer Chron. im Magaz. d. Gesch. u. Statist. für d. östr. Monarch. 2, 388.

2) Illyenek Ferd. I. Decr. V. art. 45. 48. — továbbá 1546: 49. 54. — 1548: 53. 58. — 1550: 67. — 1552: 35. — 1556: 36. — 1588: 27. — 1618: 18. — 1647; 91. — 1681: 44. stb.

ban nyereséges kereskedést üzött ¹⁾. A komáromiak a 17ik század közepén minden, városuknál átúszó hajótól egy sókövet csikartak ki ²⁾ stb.

De nem csak e törvénytelen vámok s harmincadok, hanem a törvényeseknél történt visszaélések is mód felett nehezíték a kereskedést. A harmincad - hivatal tisztviselői hasznukra fordítván az idők zavarát, mennyire nyomták a kereskedőket, önkényök szerint szedvén a vámot, több országgyűlések irományai tudósítanak. Így az 1567ki gyűlés rendei panaszkodnak, hogy a harmincadosok a vámfizetést tanúsító levélkeért (boleta) minden ökör után nyolc denárt követelnek a hajcsároktól, holott az előtt egy egész falkáért csak két denár volt fizetendő ; a Lengyelországból Árvába és Liptóba szállíttatni szokott sóból pedig harmincad fejében annyit foglalnak le, hogy a kereskedők e zsarlást ki nem állhatván már fel is hagynak e szállítással, vagy tolvaj utakon csempézik be árujokat; amaz a mondott megyék lakosainak, emez a kincstári jövedelemnek kisebbségére történvén ³⁾. Így az 1635ki sopronyi gyűlés naplójából kitűnik, miként a harmincadosok a törvényes 2 dr. helyett, mi a vámjegyekért járó s egész falkáktól fizetendő volt, minden ökörért 6 drt. követeltek. A sószállítók pedig a harmincadok sűrűsége miatt 160 sóköből Marmarostól Galgócig 50 könél, egyedül vám fejében, többet adni kénytelenítettek ⁴⁾. Az 1647ki 88dik cikk pedig bizonyítja, hogy az óvári harmincadosok a sopronyiakat a marha vásárlástól eltiltották, másoktól pedig a törvényes harmincadon fölül minden

1) Forgách Lib. 17, 487. Decr. 1567 : 38.

2) Decr. 1659 : 63.

3) Art. 37.

4) Katona 31, 654.

ökörtől egy garast követeltek. A panaszok ezen törvénytelen zsarlások ellen 1655 táján annyira meggyűltek, hogy a mondott évi országgyűlés kénytelen volt választmányt kiküldeni, melly Pozsonyban és Kassán szabályozná a harmincadot, s rendelni, hogy e küldöttség határozatihoz aztán mind a kereskedők, mind a harmincadi tisztviselők szorosan ragaszkodjanak. E rendelmény a következő 1659ki törvénykönyv 61dik cikkében is megújították ugyan, de milly kevés sikerrel, tanúk ismét az 1681diki országgyűlésen hallatott panaszok, mik szerint mind a nemeseknek egy helyről másra, bár nem kereskedési célból, általvitt boraik s egyéb majorsági természetűeik, mind a heti vásárokra vitt élelmi s egyéb csekély értékű cikkek törvénytelenül adoztattak ¹⁾. De a törvénycikk (44dik), melly e sérelem orvoslására alkottaték, nem birt több erővel és sikerrel, mint az előbbie, melyekre hivatkozik. —

Nem csekély akadályra talált a kereskedelem, a pénz ingatag, változékony folyamatában is; mi elmaradhatlan következménye volt a sokaktól üzött hamisításnak; a törvényhozás gyakrabban gondoskodott ugyan ennek megátalásáról, de a háborgás és féktelenség e korszakában erőtelenekek voltak, vagy különféle módokon kijátszottak annak rendelményei. A rossz pénz eláradásában II. Lajos alatt s I. Ferdinand első éveiben a törvényes értékű s régiebb is gyanúba hozatván, akadályokat kezde vetni a kereskedelemnek; miért az 1536ki 19dik cikkely által rendelték, hogy I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos ezüst s arany pénzei, mellyek a körmöci ligában verettek, jóknak, teljes értékűeknek tekintessenek. E törvény a következő évben

1) Katona 34, 511.

is megújították (25 c.) Egy évvel később pedig minden-
nemű pénz eddigi folyamata törvényesen megerősítették, s
a krajcárok is meghagyták azon értékökben, mi szerint
75 tön egy forintot; a garasok pedig, melyek négy kraj-
cárt értek, 16 bécsi dr. al egyenlőknek határoztattak ¹⁾.
De ez időben már annyira üzeték a pénzhamisítás, hogy az
1543: 27. cikkben kénytelen volt hűtlenségi büntetést szab-
ni a hamisítókra a törvényhozás. Zápolya eleitől fogva
rosszabb pénzt veretett a folyónál; miért a szepesi városok
egy gyűlekezetükben rendelék, hogy a zápolyai száz dr. al
mindig tizennégy adassék — minden hetedikre t. i. egyet
számítván hamisítási pótlékul, — s csak úgy vétessék el a
kereskedésben száz ferdinandi dr. értékében ²⁾. Legkorlát-
lanabbul üzte a pénzhamisítást Zápolya partján Basó Má-
tyás, ki rossz pénzének folyamatát fegyvererővel is törek-
vők kivívni a szepesi városokban. Bebek pedig pénz szüké-
től szoríttatván, Szepesben többet száz haragnál felolvasz-
tatott s pénzzé veretett ³⁾. Ez időtől számtalanok a tör-
vények, melyek a — miként egy törvénycikk szól —
majdnem mindenütt veretni szokott hamis pénzt tiltják s a
rontókra büntetést szabnak ⁴⁾, Azonban miként az 1547ki
24dik cikkből világos, maga a kormány sem veté meg
e hamisításból a kincstárra háramló hasznokat; minek
szükségkép az lön következménye, hogy pótlással is alig

1) Decr. 1538. 26.

2) Sperfogel Wagnernál Anal. Scep. 2, 163 és Leutschauer Chronic,
im Magaz. für Gesch. u. Statist. d. Österr. Monarch. Götting.
1808. 2, 315.

3) Sperfogel u. o. 2, 157. —

4) Sperfogel u. o. 2, 175.

5) Illyenek: 1545; 51. — 1546: 48. stb.

lehetett e rossz pénznek hitelét fentartani; noha a törvényhozás még ezt is eltiltá, azt rendelve 1548: 51, hogy a ki akár az új, akár régi körmöci ligában vert pénzt elvenni nem akarná, áru elvesztésével bünhesztesse. E törvénycikk azt is rendeli, hogy a cseh babkák hárma egy krajcárban folyjon; a lengyel pénz pedig, mint a honinál tetemesen rosszabb, sehol az országban el ne vétessék; — pedig a Lengyelekkel honunknak nagy kereskedési közlekedése vala, s milly akadályt tön ebben a pénz, alább látandjuk,

Azonban a magyar pénznek különbözése azon szomszéd országokéitól, mellyekkel Magyarország legsűrűbb közlekedésben állott, mindinkább nehezíték a kereskedést; s mindinkább éreztetett, hogy az eddig ezen ügyben alkotott törvények mit sem könnyítének e nagy akadályon. I. Ferdinand átlátta azt, hogy egy országot sem kényszeríthetni, a másik rosszabb pénzének a magáéval ugyanazon értékben elvételére; a tapasztalás pedig mutatta, hogy lehetlen is illy nemű kényszerítő törvényeknek fogamatot szerezni. Azért az 1550ben összegyűlt rendeknek nyomos okokkal előadá, hogy e bajon csak úgy lehet gyökeresen segíteni, ha a magyar pénz a némettel egy arányú ércvegyitékből verettetik. A rendek reménylven, hogy e módon kiegyenlítettik mind azon nehézség, melly a két országbeli pénz összeütközéséből származik, s vége szakasztatik azon károsulásnak, mellyet eddig pénzökben szenvedének, a magyar pénz jobb vegyitékü lévén a szomszéd országokéinál, e változást a pénzzel megtétetni rendelék; de azon óvással, hogy régi alakja, t. i. a Mária képe s a magyar címer az újon is meghagyassék. A szegényebb jobbágyok adásvevésének könnyebbítésére pedig

rendelteték, hogy a régi denárok mellé, mellyeknek mindenike három bécsivel fölért, ezekhez hasonlók veretessenek ¹⁾. Addig is azonban, míg az új veretű pénz elkészülend s folyamatba jövend, mindenki áruja elvesztése alatt tartozzék, kivált Pozsony- s egyéb határszéli városokban, a magyar pénzt eddigi törvényes értékében elvenni ²⁾. E törvény a következő 1552ki gyűlés 46ik cikkében is megújíttatott.

Azonban még e rendelkezés által sem volt kiegyenlítve minden nehézség. Németországban egész és fél tallérok is voltak folyamatban, mellyekhez hasonló magyar pénz még nem létezett. Ennek veretésében is megegyeztek tehát a rendek azon megjegyzéssel, hogy ez is az említett alakot viselje, és hogy a begyűlt ezüstnek csak fele fordíttassék illy tallérokra, másik fele denárookra hagyatván, s végre, hogy ha e pénznem a jövő gyűlésig hasznosnak találtatandik, veretése azután is folytattathatik ³⁾. E folytatást valóban meg is rendelé az 1554: 17, miután a király megígérte, hogy a tallérokat 14, a denárokat pedig mint eddig, 8 latnyi vegyitékü ércből veretteti, (egy markára t. i. számítva annyi tiszta ezüstöt) s amarra a beváltott ezüstnek csak ötödrészét, a többit denárookra fordítandja. Megígérte a király annak eszközlését is, hogy a tallérok Magyarországon 93 magyar denárban folyjanak ⁴⁾. De nem sokára tapasztalni kezdék a rendek, hogy nagy mennyiségű pénz kivesz ezen tallérokban, ezüstjök jósága miatt, az országból, s az 1555ki gyűlésen e pénzt besze-

1) Decr. 1550: 48.

2) Art. 49.

3) Decret. 1553: 23.

4) Most mintegy 200 dt. érnek.

detni s felolvasztatni akarák, de a király közbejöttére határozatokat bővebb tapasztalás és tanácskozás okáért a következő gyűlésig halaszták, azon óvással, hogy az ezüstnek nagy mennyiségű kivitele e tallérokban addig is megtiltás-sék (art. 8.). A következő évi gyűlés 38dik cikke csakugyan eltiltá e tallérok veretését, s az egész pénzügyet az 1550ki lábra állítá.

Az 1557ki 14dik törvénycikk részletesen előadja a veretendő pénznek minőségét, rendelvén, hogy ezután is veretessenek: nagyobb, nyolc drt, és kisebb, négy drt erő garasok, mindenik Mária képével s a szokott fölirással, másik oldalán pedig a magyar címerrel; továbbá denárok, olly értékben, minőben a garasok, s olly mennyiségben, hogy hiányok ne legyen; az aranyok pedig, miként eddig, ugy ezután is, törvényes vegyítékben. A következő gyűlés helybenhagyta a pénz folyamát, csak azt ismételvén, hogy az törvényes vegyítékben és súlyban veretessék. — Mintán azonban pár év múlva a német birodalmi pénz állapata megváltozott, az 1563ki 74dik azt rendelé, hogy a következő évre biztosak küldessenek ki a végre, hogy a birodalmi tanácsnokokkal egyesült meghányás által a magyar s német pénz viszonyait meghatározzák. Megtörtént-e ez, bizonytalan; annyi bizonyos, hogy a pénz körüli nehézségek még 1569ben is fenállottak s az ezen évi gyűlés 20ik törvénycikkében könyörögnek a rendek, hogy fedezzen föl ő felsége módot, mi szerint a magyar pénz mindenkitől törvényes értékében vétessék el Austriában. Hasonló sürgetések azután többször megújítottak ¹⁾.

1) P. o. 1596: 48. 1608: p. cor. 10. 1613: 28.

Lengyelországgal is volt honunknak baja a pénzügy miatt; már főnebb közlék egy, erről szóló törvényt; mivel pedig a lengyel garasok a magyaroknál folyton rosszabb vegyítékben verettek s e miatt az ország, sűrű közlekedésben lévén Lengyelországgal, nagy kárt vallana, az 1574ki 20dik által folyamatok az országban végkép megszünteték, s a körnöci kamrának is parancsolat adaték, hogy ezután a lengyel pénz ott se váltassék be; sőt sz. Mihály napja után minden kárpótlás nélkül beszedessék. Ezen rendelkezést aztán az 1578: 19, és 1613: 28 is megújították.

De ennyi törvények sem egyenlítheték ki a pénz körüli nehézségeket. Ismét új panaszok támadtak, bizonyos új német garas és a lengyel dutkák miatt, miknek következtében az 1618ki gyűlésre leküldött királyi előadásokban egyebek közt azt is olvassuk, hogy az ország felső vidékein ismét nagy zavar támadt a pénzdolgában, miután a Lengyelországgal szomszéd megyék többnyire lengyel pénzzel élnek, melly más megyékben nem kelendő; felszólíttatnak tehát a RR. meghatározni, hol, minő pénz legyen törvényszerűleg kelendő ¹⁾. Erre a RR. azt felelék, hogy előttök is tudva van, mennyire károsul az ország a pénz, s még azon pénz által is, mellyet a király maga veret, s ámbár e tárgyban világos törvények léteznek, azokhoz a szomszéd országok, a királyok többszöri ígéretei után sem tartják magokat. Kívánják tehát a RR., hogy a német tartományokban is törvényes értékében folyjon a magyar pénz s hogy a király Asszonypatakán az eddigi öt denáros garasokat ne veresse s azokat kisebbekkel és jobbakkal

1) Katona 29, 762.

pótolja ¹⁾. A törvénycikkelyben (19ik) pedig kéri a királyt, találjon módot, hogy a jó magyar pénz, melyet a több megyékben előzőnlött idegen, rosszabb pénz csaknem kiszorít, az országban benn maradjon, egyszersmind, hogy a szebb s finomabb alakban veretendő mind arany, mind kisebb s nagyobb ezüst pénznek értéke szerinti keletét Austriában is eszközölje. Itt már ismét megjelennek a tal-lérok, ámbár, miként főnebb láttuk, egyszer már eltörlesztettek. Azonban a következő évi gyűlésben előadott sérelmekből kitűnik, hogy a főnebbi rendelmény nem teljesítették; sőt azóta rosszult is az ügy, miután Nagy-Bányán olly garasok verettek, melyek sehol sem voltak kelendők ²⁾. 1622ben ismét szőnyegre került a pénz ügye s az új törvény azt rendeli; hogy, kivált a török alatti nép java miatt, következő husvétig a garasok három krajcár, vagy négy m. dr. értékűek legyenek, úgy, hogy 25 illy garas tegyen egy m. ftot; husvét után pedig az ujabl garasnak csak 3 denárnyi becsé legyen, s ezek szerint számláltassék minden egyéb arany s ezüst pénznek értéke; a régi nagyobb garasok azonban maradjanak 4 drnyi becsőkben. De ezen rendeletnél is csak a legközelebbi gyűlésig maradtak meg az ország RR. s 1625ben rendelék, hogy a nagy drágaság s mindennemű áruhiány miatt, az apró pénz öt latnyi (t. i.

1) Katona 29, 793.

2) Milly elfogúltak valának honosink ez időben is még a kereskedés ügyében, bizonyítják e sérelmek közt mondott eme szavaik: „Hogy az idegen pénz minél előbb kiirtassék (értük kivált a nem rég forgásba jött kilencest és polturát) rendelendő, hogy semmi barom külföldre ne hajtassék, se bor Lengyelországba ne vitessék; mert így reménylhető, hogy az idegenek jó pénzt hozandanak. Katona 30, 158.

egy markában) hecs és azon súlyban veretessék, minőben Rudolf alatt, a jelen körmöci liga megszüntetvén, kivéve az aranypénzt, mely ezután is 200, és a tallért, mely 120 nagy drt érjen. Mivel pedig ezen pénzváltozások miatt néhány év óta mindennek ára igen felszökött, a várme-gyéknek meghagyaték, hogy azok minden árunak illő árt szabjanak. Ez által ismét hasonló lábra állították a ma-gyar pénz a némettel; de amannak folyamata Németor-szághban még is nehezen vala eszközölhető, mert e tárgy-ban még később is számos törvények alkottattak ¹⁾.

Rákócy lázadása új zavart okozott a pénzügyben. A 18ik század első éveiben két milliónyi rézpénzt veretett. E pénz darabja (kőirata: „Pro libertate“) tíz krajcárnyi értékben adaték ki, ámbár belbecse nem volt több egy krajcárnál; s kongó pénznek nevezteték, ellentétben az eziüst pengővel. Az 1706ki miskolci gyűlésben ismét más két millió rendelteték veretni. De e pénz nagy kárára vált az országnak. Bár mennyi parancsot bocsáta is ki Rákócy ennek kelete iránt, hitelre az a kereskedésben nem jutha-tott; mindennek árát igen fölemelte s a kereskedést meg-akasztotta. S már az onodi gyűlésen, 1707ben, kénysze-ritve látták magokat a lázadás fejei orvoslást szerezni; minél fogva a forgásban lévő tizenöt milliónyi illy nemű pénzt két millióra szállíták le. Ez azonban a bajon gyö-keresen már nem segíthetett: számtalan család koldusbotra jutott, miután e pénz sem adósságleróvásra, sem zálog-váltásra nem fordíttathaték ²⁾.

A pénzzeli kereskedés e korban divatos még nem vala. A háborús körülmények közt, melyekben a birtoknak bá-

1) Illyenek: 1649, 47—1655: 80—1659: 72—1662: 48.

2) Katona 37, 121, 193. Engel 5, 193. 229.

torsága s evvel becse is majd nem elenyészett, igen nehéz volt kölcsönt kapni; s a legnagyobb biztosságnál is csak hét száztólira. Így adott a m. kir. kamra Balassa Farkasnak 12,000 ftot ¹⁾. Az 1647ki 144dik törvénycikkely azonban a törvényes kamatot hat száztólira szállította le.

II.

K Ü L K E R E S K E D É S.

Bár milly sokfélék és tetemesek voltak is az akadályok, mellyek Magyarország külkereskedését nehezíték, azt az ország belállapata némikép még is fenntartotta. Magyarország manufacturák hiányában a gyárműveket, miket már nem nélkülözhetett, szükségkép a külföldről szerzé meg, s hogy ezt tehesse, beltermesztményeit kellett kivinnie. Ezt tehát az akadályok, mellyek elibe gördültek megcsökkentheték, de végkép meg nem gátolhaták. Más sorsa volt a közbenjáró — transito — kereskedésnek, melly az előtt élénk volt hazánkban s — miként az előbbi korszakban említettük — két fő vonalban metszé keresztül az országot nyugotról keletre, mellyen a német birodalmiak egy része üzé a levantevali közlekedését, és éjszokról délre, mellyen ismét a lengyelek, morvák stb látogatók az adriai tenger melléki városokat s kivált Velencét. E kereskedést azonban az országot dúlt háborúságok, a személy és birtok hátortalansága, az utak veszedelmei egészen meggátolták, és más utakra szorították. Ezen transito kereskedés megakadván, Magyarország megszűnt részt venni a világkereskedésben;

1) Schwartner Statist. d. Königr. Ung. 2d. kiad. 1, 443.

s annak köréből egészen kiesvén, kereskedése csak a szomszéd országokra szorult. Igaz, honunk egy kort sem mutathat, melyben nevezetesebb ható szerepet játszott volna a világkereskedésben; de miután ennek egyik ága az előtt honunkat metszé keresztül, lehetlen volt, hogy abban hazánk is nem részesült s kereskedésének köre nem tágult és élénkült volna. — A külkereskedés e korban különösen négy felé ágazott; egyik vonal Austriával s egyéb német birodalmi tartományokkal; másik Lengyelországgal, harmadik a török birtokával; az utolsó végre a tergerpartokkal tartá honunkat közlekedésben. Nagyobb világosság okaért előadásomat is külön szorítom e vonalokra.

1. MAGYARORSZÁG KERESKEDÉSE NÉMETORSZÁGGAL.

Magyarország és Austria között a múlt korszak alatt többször kötöttek béke- és frigyszerződések, melyekben — miként a maga helyén említették — majdnem mindig előfordul a kereskedés is: a két ország városainak viszonyos szabadékok adatnak egymás határaitban a kereskedés gyakorlata. A kor szelleme, az uralkodó erőjog, a hűbéri szerkezet, s ennek következményei, szükségessé tévők a kereskedésben e szabadékokat, mert azok nélkül védelemre nem számolhatva, számtalan veszedelelnnek teszik vala ki magokat az idegen országok kalmárai. Azonban e némi szabadékok mellett a külföldiek kereskedése idegen országban még is közönségesen összeszorították a vámzsarlások és az árumegállító jogok által. Így történt a magyar kereskedőkkel is Osztrákországban. P. o. a magyar bornak Bécsbe bevitele már a 14ik században eltiltva volt ¹⁾; ellen-

1) Franz Kurz Österreichs Handel in älteren Zeiten 61 és 309.

ben a réz és cin vámmenten vitetheték be ¹⁾. Ezen összeszorítások nagy részben még e korszak alatt is fennmaradtak; sőt, miként alantább látni fogjuk, a német új harmincadrendszer által még több terhek vettettek a magyar kereskedés némelly ágaira; mert nem tagadhatni, hogy bár igen hasznos volt Austriára a magyar kereskedés, ezt az még is a lehetőségig összeszorítani s minden hasznát magához ragadni törekvők; s azért bár mind a régibb, mind az 1608ki bécsi frigykötés pontjai a magyar -, osztrák - és csehországi kereskedőknek viszonyos, teljes szabadságot adnak, a harmincad és vám lefizetése után, a birodalom minden tartományaiban üzni a kereskedést, az örökös tartományok féltékenysége, mellynél fogva a magyar kalmárokat, kivált a borkereskedésben, a concurrenciától kizárni törekedtek, még is számtalan igazságos panaszokra, magoktól a királyoktól is méltányoltakra, adott okot. —

Fő tárgya ezen magyar ható (activ) kereskedésnek a marha, bor és gabona volt. Az elsőt mi illeti: nem csak Osztrák- és Cseh-, hanem Németországot is egész a Rajnáig nagy részben Magyarország látta el vágó marhával. Oláh bizonyítja ²⁾, hogy többször hallá harmincadosoktól, miképen az Austria felé fekvő városok egy egy vásáraitól körülbelül 30,000 szarvasmarha hajtatik be Németországba, ide nem számítván azt, mi Csehországba és Stajer- s Korontországon keresztül Olaszországba hajtatik“. Herberstein Zsigmond pedig állítja ³⁾, hogy korában, a 16ik szá-

1) U. o. 342.

2) Hung. Belnél Appar. 34.

3) Rerum Moscovit. Comment. Basil. 1556. p. 149.

zad közepén, évenként mintegy 80,000 ökör hajtattott be, egyedül a bécsi úton, Németországba. Miután azonban a török, épen azon részét foglalta el Magyarországnak, melly a marhatenyésztésnek sajátképeni hazája volt, ennek sülyedtével a marhakereskedés is megcsökkent. Az előtt annyi marha viteték ki Németországba, mind a magyar kereskedőktől, mind a németektől, kik belföldi vásárainkra, kivált Pestére, Sopronyéra s Kecskemétére eljárván, ezeken annyit összevásárolhatnak, mennyire kedvök és szükségök vala: hogy az austriai örökös tartományok, mellyek majdnem egyedül magyar nevelte marhával éltek, azoknak beszerzésében nyugodtan bizhaták magokat a kereskedés közönséges folyására, sem a behajtott, sem a szomszéd városok vásárain található marhának bőségében hiányt soha sem szenvedvén. De miután a török uraság korszakában sem a magyar kereskedők rendesen s elég mennyiséget Austriába nem szállíthattak, sem a vásárokra bejött német kereskedők azokon annyit mindig nem találtak, mennyire tartományaiknak szüksége volt: a nevezeteseb austriai városok, kivált Bécs, egyes kalnárokkal vagy egész városokkal szerződést kötni kezdenek, a szükséges vágó marha szállítására. Illy szerződés mellett tevé több évek alatt a 16ik század második felében szállításait Bánfy Lukács, Bécsnek s több szomszéd városoknak számára. Midőn pedig az ő halála által e szállításoknak is vége szakadt, s Bécs a vágó marhában szükségét kezd vala szenvedni, Rudolf Király 1597-ben a pozsonyiakat szólítja meg s reá is birta e szállítások elvállalására ¹⁾. Kivált e korszakra illik aztán, mit Bel Pozsonyról ír ²⁾, hogy a keres-

1) Bel Not. Hung. Nov. 1°, 157.

2) U. o. 652.

kedők nevezetes részét tevék a lakosoknak, s aligha terjedtebb s élénkebb volt Magyarország valamelyik városának kereskedése az övéénél. Osztottak azonban e marhakereskedésben Pozsonnyal kivált Soprony és Óvár; miben e két város vetélkedve, néha egymást kizárni is törekvék annak hasznaiból p. o. az utóbbik Sopronyt a 17ik század közepén ¹⁾).

E marhakereskedésben az austriai tartományok nem csak akadályokat nem tőnek a magyar városoknak; hanem, miként láttuk, kedvezésekkel is voltak iránta; mert arra elkerülhetlen szükségök vala. Más viszonyok fordulnak már elő a borkereskedésben. Már főnebb emlitém, hogy Bécs, s egyéb osztrák városok eleitől fogva féltékenyek valának, nehogy borkereskedésökben Magyarországtól kisebbséget szenvedjenek, miért annak csődületét — concurrentiáját — minden módon törekvének meggátolni mind benn, tartományokban, mind egyéb németországi városokban, hova a magyarok az örökös tartományokon keresztül szállíták borikat. Midőn az austriai ház lépett honunk kormányára, Magyarország Austria és Csehország rendével külön frigyet kötött, a királytól is megerősített ²⁾, melly alkalommal egyebek közt a vámok és harmincadok is szabályoztattak s viszonyos egyenlőségre állítottak, s a tartományok közti kereskedés egyáltalán ugyanazon szabadságokkal láttaték el, ugyanazon törvények szerint határoztaték meg. De ezen alaptörvényektől nem sokára eltértek, gyakorlatban legalább, az austriai *Landstände*-k, kik, míg a vágómarhák beszállítását szívesen engedék, tartományokon ke-

1) Decr. 1647: 88.

2) Említettik ezen szerződés a 1609ki törvénykönyv 42ik cikkében.

resztul hajtását pedig legalább nem gátolák, a borkereskedésnek elébe, mellyben vetélytársak voltak, mindinkább s nagyobb akadályokat vetének. Már Maximilian király első éveiben is annyi panaszokra adának okot ezen szomszéd tartományoktól vetett akadályok, hogy az 1567ben összegyűlt magyar RR. nem kételkedtek az osztrák- és stajerországiak ellen visszatöreléssel (repressaliakkal) élni, rendelvén, hogy miután a magyarországi boroknak Austriába, az alsó-tótországiaknak pedig Stíriába szállítása ezen országok rendeitől megtiltatott, ezeknek borai se bocsátásának le Magyar- és Tótországba, míg az említett tilalom vissza nem vonatik; a király azonban e cikket nem erősíté meg, biztatván a rendeket, hogy ezen kereskedési akadály elmozdítása iránt tanácskozzandik a nevezett országok rendivel ¹⁾. Mennyire orvosoltatott e sérelem, nyomára nem akadtam. Annyi bizonyos; hogy az 1608iki bécsi békekötés, melly az austriai ház kormánypálcája alatt lévő tartományok között történt, egyebek között a kereskedést is tekintetbe vevén, minden fenforgó panaszoknak okát elmozdítá a szomszéd országok kereskedőinek kölcsönös, teljes szabadságot adván a kereskedés gyakorlatára. E viszonyok azonban ismét nem sokáig maradának fenn.

Az osztrák rendek 1625ben tartományi pénztárok gazdagítására a Magyarországból bevitt árukat a szokott $3\frac{1}{2}$ száztóli harmincadon felül még fél harmincaddal, az az $1\frac{1}{2}$ száztólival rendelék adóztatni. A magyar, épen a mondott évben gyűlést tartó rendek panaszt emeltek ezen szerződés elleni nyomasztó ujtás ellen a közös fejedelem, II. Ferdinand előtt; de csak sikertelen ígéretet nyertek orvos-

1) Art. 38.

lás helyett ¹⁾. Tíz évigi foganatlan türelem után, az 1635-ben Sopronyban összegyűlt rendek kénytelenítve láták magokat, hogy a mindig súlyosodó sérelmet komolyabb tanácskozás alá vegyék; mert — miként a királynak benyújtott föliratukban szólnak: nem csak szabadékkal nem bírnak az ország lakosai az osztrák harmincadnál, hanem a vám két- s többszörösen is megvétetik rajtok: a bécsi hídon, és Stajerországban, menet s jövet minden ígás baromtól egyenként két garassal adóztatnak, holott más országbeliek csak egy garast fizetnek. Új s hallatlan azon adó is, mellyet közönségesen *Aufschlag* nak neveznek, mi szerint az ország lakosától, kik Osztrák-, Stajer- és Morvaországba s egyéb tartományokba bort és gabnát szállítanak, vagy marhát hajtanak minden köből gabonáért 2, minden akó borért 5 garas, minden nagyobb marhától 1, kisebbtől félforint zsaroltatik. Terhes azonkívül az is, hogy midőn a jobbágyak Austriába, nevezetesen Bécsbe marhát hajtanak, az ott lakó *Landgraf* erőszakosan elvéteti barmaikat, ha azokat olcsóbban adják a belkereskedőknél. S végre ugyan azon tartományi gróf a kalmárokat, kik Sléziába, Cseh- és Horvátországba árukat venni utaznak, midőn azokkal onnét visszafordúlnak, nem engedi egyenes úton visszatérni, hanem a vám miatt több mérföldnyi kerüléssel Bécsbe menni kényszeríti“ ²⁾. Ezen okoknál fogva, s hogy az osztrák rendeket e panaszok okainak elhárítására bírják, visszatorlást kezdenek a magyar RR. gyakorlani, rendelvén, (art. I. 55.), hogy ezentúl az osztrákországból behozott áruktól is megvétessék a szo-

1) Art. 1, és 33.

2) Katona 31, 653.

kott harmincadon felüli fél harmincad ¹⁾). E rendelménynek azonban Magyarországra nem haszon, hanem tetemes kár volt következménye. Mert nem csak az Austriában eladott magyar természetmennyek róvattak meg ott (*Landständische Aufschlagen* cím alatt) különféle új vámokkal; hanem azt is létre vitték a szomszéd örökös tartományok, hogy némelly kereskedési cikkelyeknek, s mindenek fölött a bornak be- vagy csak keresztül szállítása is, egyenesen meggátoltatott. A magyar RR. ezentul számtalan panaszokkal, miket a közös fejedelem elébe bocsátának s több rendbeli törvényekkel iparkodának a bajon segíteni; de hasztalan; a fejedelmek részéről tett s többször ismételt ígéretek, az örökös tartományok gyűlésein e sérelmet orvosolni, mindig sikertelenek maradtak, vagy legfőlebb annyit használtak, hogy néha, de csak némelly helyekre s meghatározott mennyiségben engedteték meg a bornak szállítása. Sőt később, hogy a szállítási költségek szaporodván, a magyar bor az osztrákkal a concurrentiát ki ne állhassa, azt is kivinni tudák e szomszéd tartományok rendei, hogy a magyar bornak a dunáni szállítása vagy egészen megtiltatott, s a magyar borkereskedők a költségesebb száraz útra szorítottak; vagy csak azon esetben engedteték meg, ha a magyar kereskedő osztrák borból is annyit szállított ingyen a messzebb német tartományokba, mennyi a magáé volt.

1) E félharmincad eleinte nálunk is, miként Osztrákországban, külön, a határszéli katonaság tartására szánt, pénztárrá alakított. De nem sokára a régi harmincaddal együtt ez is a kir. pénztárba származtaték; s miután a kettőztetett fölemeléssel a harmincad egész 5 száztólira szökött, oka lön azon később felállított öt száztólias vámszabály megállapításának, melly aztán a későbbi szerződéseknél alapul szolgált.

Az 1659ki országgyűlésen, hol a RR. sürgetve kérték a királyt ezen borszállítás akadályainak elhárítására, megígérte ez, hogy az ország e sérelmének tárgyalását eszközölni fogja az osztrák rendeknek nem sokára tartandó országgyűlésén, s törekvendik a szomszédi barátságos viszonyokat fentartani. Addig is szabadságot ad az érdekllett határszéli városoknak a magyar bort azon mennyiségben és módon, miként a múlt években volt szokásban, az örökös tartományokba s azokon keresztül szállítani. Megengedi egyszersmind a Bécsben mulató magyarok s királyi cancellaria számára szolgálendő boroknak is bevitelét. Az 1662ki gyűlésen ismét szőnyegre került e sérelem s az osztrák rendekkel tartandó egyezkedésre biztosok neveztettek; mi azonban többszöri sürgetések után sem ment végbe; sőt mindig újabb akadályok gördítettek elébe e borkereskedésnek.

I. Leopold országlásának első éveiben egy kereskedő egyesület állott össze Austriában, keleti társaság cím alatt, melly a magyarokat a némethoni borkereskedésből majdnem egészen kizárta. A magyar RR. 1681ki gyűlésökből e sérelem tárgyában illy föliratot ¹⁾ nyújtának be a felsejedelemnek: „Ámbár sok országos rendelmények léteznek már az iránt, hogy a magyar borok s egyéb áruk vagy élelemszerek ő felsége örökös tartományaiha szállítása meg ne gátoltassék; mivel azonban e tartományok lakosai ökröket, bőrt, gabonát s egyéb, kényelműkre szolgáló, tárgyakat előre lefoglalni (praeemere) szoktak; a magyar borokat pedig nyilvános országos rendszabások ellen, melyeket ő fels. is megerősített, Magyarországhban venni s onnan

1) Katona 34, 523.

ő fels. egyéb tartományaiba bevinni nem engedik, azért határozandónak vélnék a RR., hogy ezen visszaélések, a frigykötések és kereskedési szerződések s a múlt országgyűléseken alkotott törvények értelme szerint szigorúan megtiltassanak. A kalmárok keleti társasága pedig, mely a királyi jövedelmek kisebbitésére, a lakosok kárára s azok kereskedésének és hasznaiknak lefoglalására alkottatott, végkép eltörültessek s az erről alkotandó törvény Horvát- és Tótországra is kiterjesztessék.“ Miután pedig a király azt felelte volna, hogy a RR. e kérelme az osztrák rendekkel tudomány és elintézés miatt már közöltetett; s addig is megengedtetik, hogy némelly városok, melyeknek e kereskedés különös érdekükben fekszik, s melyek azelőtt ez iránt szabadságot nyertek, a meghatározott mennyiséget kivihessék olly módon, miként az a legközelebbi múlt években szokásban volt; a keleti társaságtól okozott sérelnék pedig, ha azokat különösen kimutatják, orvosoltatni fognak ¹⁾: a RR. ismét így válaszolnak ²⁾: „A szabad borbevitelt ő felsége szomszéd tartományaiba, mely azelőtt csak némelly városokra szorítottatott, a RR. a szomszéd tartományok egymás közt fennálló frigyének erejénél és a kereskedés közönséges gyakorlatánál fogva egyáltalán minden polgárra és városra kiterjesztetni kívánják: vagy ha ezeknek nem leszen szabad boraikat oda szállítani: igazságosnak ítélik a RR., hogy amazoknak se engedtessek meg gabnát, marhát, bort s egyebeket az országból kivinni, valamint boraikat behozni sem, miben eddig magoknak az ország lakosai sérelmével még elővételt is tulajdonítanak; — mi szín-

1) Katona 34, 553.

2) U. o. 34, 584.

te a horvátországi borok ki- s bevitelére is egyenlőkép érte-
tessék. Mi pedig a keleti társaságot illeti: miután az, nem
csak minden kereskedést gyakorló lakosnak sérelmére, de
igen káros is volna, s mennyiben annak tagjai az elővá-
sárlás jogát majdnem minden árucikkben idegen létökre is
kényők szerint magoknak tulajdonítják, (miután még is a bel-
földieknek kellene inkább az elővétel javával bírniok), nyil-
vános országos törvényektől tilalmi zva találtatnék, azért
annak eltörléseért a RR. méltán könyörögnek.“ A király-
nak végre azon feleletére: „hogy a kereskedés régi viszo-
nyai visszaálltassanak, mind a két rész haszna kívánja;
de sok és terhes panaszokra adna okot, ha ő felsége az
osztrák rendek tudta nélkül korlátlanul megengedné a ma-
gyar bor bevitelét. A keleti társaság tagjai pedig az ellenök
felhozott vádról ki fognak hallgattatni, s mi igazságtalan-
nak találtatandik, el fog tiltatni“ ¹⁾: a magyarok megnyu-
godtak, s elégnék tarták egy általános törvénycikkben ²⁾
rendelni, hogy az ország s a német örökös tartományok kö-
zött mindennemű kereskedés fölszabadíttassék; a panaszok
okai azután is fenmaradtak s a király ígéretei, azokat el-
mozdítani, még a Rákócyvali béketanácskozások korában,
1704ben, sem mentek teljesedésbe; azokat itt megint ismé-
telve találjuk, azon tudósítással, hogy e sérelmet tárgyazó
tanácskozások az osztrák rendekkel már megkezdettek, s
nem csak azoknak orvoslása, hanem az is reménylhető,
hogy a magyar borok szállításának távolabb s a tengertüli
országokba is új, akadálytalan út nyittatandik ³⁾. Mennyiben
valósultak e remények, a következő szakaszban látandjuk.

1) Katona 34, 602.

2) Decr. 1681 : 79.

3) Katona 36, 477.

E borkereskedést az örökös német tartományokba, mind egyesek, s ezek közt nemesek is, mind az Austria felé fekvő városaink gyakorlották; mindenek fölött pedig Pozsony és Soprony. Az akadályok, melyeket eddig leírtunk, arra vittek a két várost, hogy az osztrákokkal külön szerződéseket is kössenek, minek aztán az volt következése, hogy más kereskedőket a bor szállításában minden módon meggátolni törekedtek, kivált a pozsonyiak, kik gyakran át sem bocsáták azokat dunai révükön ¹⁾. Egymás közt pedig a concurrentia miatt majdnem örökös viszálykodásban valának.

Kevesebb akadályokra talált a magyar-osztrák kereskedésben a gabna, mi azonban a főnebb előadott, sülyedt állapata miatt a földművelésnek, ezen egész kor alatt csekély mennyiségben szállíthatának a külföldre. Egyéb nevezetesebb tárgyai voltak még e kereskedésnek: bőr, nagy részben nyers, az említett rajeci timárok azonban kikészítettet is szállítanak; juh és apró marha, vad és hal, méz és viasz stb. 1625 óta, miként főnebb a soproni gyűlés fölíratából láttuk, ezen cikkekre is kiterjesztették, mind az új félharmincad, mind a tartományi adó — *Landständische Aufschlagen* —. De ezeknél nagyobb akadályt vetének még a magyar-osztrák kereskedésnek elébe a harmincad-hivatalok törvénytelen követelése s nyomásai. Azoknak honunkbani kirúgásairól már közlöttünk főnebb néhány példát; ezekhez pedig hasonlóak valának az osztrák harmincadok is. A 17dik század közepe táján ezeknek zsarlásaik annyira megnehezítették a kereskedést, hogy Apafy 1669ki békeszerződésében azoknak, mint országos sérelmeknek, orvoslását sürgeti; mert, u. m. a 8dik pontban: „A szabad menet s kereskedés

1) Decr. 1617 : 80.

gyakorlata ő felsége birodalmában az útonállók által annyira meggátolva van, hogy a kalmárok életveszély nélkül nem gyakorolhatják foglalkodásaikat. A harmincadosok pedig még a tolvajoknál is munkásabbak a kalmárok kifosztásában, kik, midőn az útonállókat elkerülvén, magokat bátorságban vélik, a harmincadosoktól, különféle ürügy s országtörvény elleni vétség vádja alatt több károkat szenvednek, mint a zshiványoktól. S a nemeseket és pórokat is annyira zsarolják, hogy ezek többnyire kifosztatván, sohajtozva térnek haza“¹⁾. — Azonban meg kell azt is vallanunk, hogy, azon tartományi adózásokat kivéve, mik nálunk nem léteztek, az osztrák kalmároknak sem sokkal kevesebb akadályokkal kelle vinniok Magyarországon. Hogy azon számtalan veszélyeket, miknek az annyira zavargó hazában mind személyök, mind kalmáruik kitéve voltak, s az árumegállító városok szűkkeblű, kivált az idegeneket nyomó, jogait és szabályait mellőzzem: a magyarhoni vámosok, harmincadosok szintűgy zaklatták az osztrák kalmárokat, mint az osztrákországiak a mieinket. Ki erre példát keres, talál egyebek közt az 1630ki 44dik törvénycikkben, melly szerint a győri, komáromi, keszthelyi, csobánci, tihanyi, pölöskei s egerszegi vámhelyek megszüntetnek, mivel az idegen kalmárokat törvénytelen követelésekkel zaklatták.

Kalmáraink, mint látszik, nem bírtak elég vállalkozó szellemmel, vagy a sokféle akadályok által meggátoltattak, hogy e termékeket nagyobb mennyiségben magok szállították volna a külföldre; ilyen köztök kevés találkozott, s ha voltak is, árúikat többnyire már Bécsben s egyéb közel vá-

1) Katona 33, 745.

rosokban, honnét gyárműveket hoztak vissza, szokták átadni; minél fogva kereskedésök hasznainak részét idegenek húzták, sőt gyakran a külföldiek magok szállíták ki vásárainkról a természetényeket. Illy nagybani szállításokat tön I. Ferdinand alatt a Fugger család, mellynek a II. Lajos alatt alkotott, tiltó törvények ¹⁾ ellenére is, még igen messze ágazó kereskedése volt honunkban ²⁾. E család pénzhatalmát onnét is eléggé gyaníthatni, hogy Zápolya házassági szerződésében jegyese aráját biztosítandó, Fugger kezességére hivatkozik ³⁾. E kereskedő ház azonban, miként már a Lajos alatt hozott törvényből is kitűnik, nem volt honunknak javára; mindenütt csak egyedáruságra, a concurrentia meggátlására törekedett; miért honosinknak ellentett többszöri panasza szintolly alapos volt, mint a németországi kalmároké ⁴⁾. Hasonló nagy kereskedést üzött honunkban Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinand alatt Henkel Lázár, bécsi tőzsér, ki a kereskedésen kívül még egyéb hasznokat is húzott hazánkból, az említett két első király alatt Túróc és Zólyom megyék tizedét, az utolsó alatt pedig a besztercei rézbányákat birván haszonbérben ⁵⁾.

A kivitt természetényekért az örökös német tartományokból, valamint Csehországból és Sléziából gyárművek, mellyekben honunk szűkölködött, posztó s egyéb gyapjú- és gyapott-szövetek, selyem és vászon stb hozattak be; mik

1) Conv. Rákos. 1525 : 4. Hatvan. 1525 : 4. Kovachich Vest. Com. p. 595.

2) Hyeron. Balbus levelében Fuggerhez. Belnél Not. Hung. Nov. 4, 585.

3) Katona 20, 1505.

4) Wachsmuth Sittenges. 4, 263 és 723.

5) Istvánfy Lib. 33, 516. Péterffy Conc. Hung. 2, 220

aztán belkereskedésiünknek legnevezetesebb tárgyait tevék. Egyéb cikkek közül, melyekre úgy is kevés adatokkal bírok, csak az őnt emelem még ki, mi addig, míg ezen érc nálunk nem ásatott, nagy mennyiségben hozatott hazánkba. Bel Mátyás Toll után közli ¹⁾, hogy két sléziai kereskedő e korszak alatt majdnem minden évben mintegy 1600 mázsát (cio 10c) hozott be Selmece, az aranyolvasztók szükségére. Ezen őn többnyire Lengyelországból került s minden mázsája körülbelül egy vagy fél uncia ezüstöt foglalt magában.

2. MAGYARORSZÁG KERESKEDÉSE LENGYELORSZÁGGAL.

Magyarország már a 14dik században élénk kereskedést üzött Lengyelországgal és szomszéd tartományaival; a Szepességen keresztül Krakóba és Boroszlóba nem csak azon természetményeit szállítá, melyek Németország éjszaki tartományaiba valának szánva, hanem azokat is, melyek, miután Jagelló László kormánya alatt a Németrend egyedül keleti Poroszországra szorítottatott, a Visztulán Dancigba s tovább szállítottak ²⁾. Több rendű oklevelek bizonyossága szerint e két ország közt több ízben kötöttek kereskedési szerződések ³⁾; egyes városoknak pedig kölcsönösen igen kedvező kereskedési szabadékokat adának országaikban a magyar és lengyel királyok ⁴⁾. Még a 16dik század elején is, a magyar természetmények nagy része Lengyelországon keresztül szállítottatott Sleziába s a porosz tengeri

1) Not. Hung. Nov. 4, 546 *) alatt.

2) Jekel Handelgesch. Pohlens 1, 165.

3) U. o. 1, 167.

4) U. o. és pályamunkámban.

városokba; ellenben Magyarország felső vidéke nagy részben Dancigból és Boroszlóhból láttaték el kalmárárukkal ¹⁾. Sőt ezen úton, magyar kereskedők által Bécsbe is nem kevés áruk szállítottak. Azonban már e század elején megzavartaték a szomszédi barátság s a kereskedésnek akadálytalan folyamata. Első okot erre azon rossz pénz szolgáltatott, melyet Lengyelország e korszakban veretni kezdett. Már II. Ulászló megtiltá 1512ben a készmárkiaknak a silányabb s már igen folyamathoz jött lengyel garasok elvétele ²⁾; mi kétség kívül sok kellemetlenséget s a kereskedés folyamatában megakadásokat okozott.

Ennél sokkal nagyobb akadályokat gördített még e magyar-lengyel kereskedésnek elébe a mohácsi csatavesztés után történt kettészakadása az országnak, s azt nyomban követő pártzajlongások, törvénytelenység és féket szakított erőszakoskodás, minek már munkám elején adám némi ábrázatát. Itt csak azt jegyzem meg, hogy e pártforrongásoknak épen azon felső vidék volt legzajosabb mezeje, mely a lengyelekkel legszorosabb kereskedési összeköttetésben állott. Illy állapotban pedig, melynek jelszava: önösség és erőszak, lehetetlen volt az e vidéket sűrűen látogató lengyel kalmároknak is kikerülni az erőszak vas kezét, nem osztózni a polgári háború szülte nyomorúságokban. Ennek bebizonyítására szükségtelen felhordani egyes eseteket: elég előadni a következtetést, melyet azok okoztanak. Zsigmond, lengyel király, t. i. alattvalóinak sűrű panaszaiktól indítatván, 1538ban országa rendjeinek megegyeztetével illy értelmű parancsot ³⁾ bocsátott ki: „— Miután orszá-

1) Jekel 1, 168.

2) U. o. 1, 169.

3) Katona 20, 1113. Említették Jekelnél is 1, 170.

gunk nyilvános java úgy kívánja, hogy a károknak s kifosztásoknak elkerülése miatt, melyeket alattvalóink Magyarország lakosaitól a múlt években szenvedtek és folyvást szenvednek, őket áruiknak Magyarországra szállításától eltiltanók: ennél fogva rendeljük, hogy majus 8-dikától kezdve, senki se merészelje, általunk kiszabandó ideig, sem nagy, sem kis áruit akármifélek legyenek, Magyarországra bevinni, — a királyi sőt kivéve, sem magyarországon keresztül távolabb helyekre szállítani. Szabad leszzen azonban a magyar kereskedőknek áruikat városainkba behozni, itt adni s venni, és ökröket s egyéb árukat a harmincad lefizetése után az országból kivinni.“ E parancs megszegőire nem csak a fenforgó pénz és kalmáráru elvesztésének, hanem azon felül egy évigi börtönöztetés büntetése szabatek. Ferdinand e tilalomból alattvalóira tetemes kárt tapasztalván háramlani, ezeknek panaszaitól indíttatván, Zsigmond lengyel királyhoz nem sokára követet küldé, ki e tilalom eltörlesztését sürgesse. Ennek következtében mind a két részről biztosok küldettek ki, e sérelmeket orvoslani. A tanácskozások Glogovban tartattak; de azoknak eredménye sem a panaszokat meg nem szünteté, sem a tilalmat vissza nem huzatá. Sőt 1543ban a lengyel kereskedők mind addig újra eltiltattak Magyarország látogatásától, míg a szenvedett károkért a lengyeleknek elég nem tétetik. Később Ferdinand ismét sürgeté e tilalom eltörlesztését, a válasz azonban nem volt kedvezőbb: „— Erre, u. m. a lengyel követ, súlyos igazságtalanságok vitték ő felségét (Zsigmondot), melyekkel kalmáraink Magyarorszáiban és Slezsiában sértetni panaszkodtak, midőn majd az utakat elálló rablóktól, kik ellen igazságszolgáltatást nem nyerhettek, majd másoktól fosztattak ki, kiktől annál kevesbbé óvakod-

tak, minthogy őket barátaiknak s nem rablóknak lenni hit-
 ték, s kiktől még is zálog fejében a legigazságtalanabbúl le-
 tartóztattak s olly kemény bánásmódot tapasztaltak, hogy
 fogságokban néhányan, noha ártatlanok, halált is szenved-
 nének. Ezen és illyféle sérelmekről . . . sokszor panaszkod-
 dott király ő felsége (Zsigmond) Ferdinánd királynak, de
 tőle, bár őt a dolog miatt boszorkodni hallotta is, elégté-
 telt s orvoslást jobbágysai számára nem nyerhetett. . . .
 Leheté látni, miképen e fosztogatók s rablók, egyedül Len-
 gyelország hitelétől védetvén, Boroszlóban s egyébiütt büntet-
 tetlenül jártak s keltek, s még gúnyolódtak is azon szegé-
 nyek fölött, kiket kirablottak s majdnem minden javaiktól
 megfosztottak. Sőt midőn néhány jeles férfiak, mind a két
 fölségtől kiküldvék, e rablások orvoslásáról Glogovban ta-
 nácskoznának; ők mindazáltal kegyetlenségeiktől nem szün-
 vén, ő felsége, a lengyel király jobbágysait majdnem a bí-
 rák szemei előtt kirablották s nyomorgatták“. Felhozatnak
 továbbá e nyilatkozásban a pénzfolyamból, a vámok tulsá-
 gos nagyságából származott akadályok. Végre pedig oda
 nyilatkozik, hogy királya az országtanács egyezése nélkül,
 melly azonban most egyéb súlyos ügyekkel van elfoglalva,
 a közlekedés tilalmát vissza nem vonhatja. De e nyilatko-
 zással a magyar urak nem voltak megelégedve s az 1546ki
 törvénykönyv 51ik cikkében a kereskedelemre Magyarorszá-
 gban mindenkinek szabadságot adván, s a Boroszló és Slé-
 zia felé vonuló, egy ideig zárva tartott kereskedési utakat
 felnyitvatni rendelvén, az 59dik cikkelyben kéri a királyt,
 hogy bírja rá a lengyel fejedelmet a tilalom eltörlesztésére;
 mit ha ez tenni folyvást vonakodnék, javasolják a királynak,
 hogy visszatorlásul ő is tiltsa meg a magyar kalmároknak
 a Lengyelországha utazást; szabadon hagyván a lengyelek-

nek bejöni s itt árulni és vásárlani. Ferdinand azonban ezt nem tévé, hanem az említett törvénycikk következtében emez oklevéllel ¹⁾ törekvék a magyar-lengyel kereskedés akadályait elmozdítani: „— Midőn illy kereskedéseket nem csak Boroszló városnak és Stajer- s Morvaországnak, hanem egész Magyarországnak s királyi kamaráknak igen nagy kárával megakadni s elhanyagoltatni észrevennők: jelen pozsonyi gyűlésünkön hű alattvalóinkkal nyilvánosan tanácskozván, — határoztuk, hogy mind a bel, mind külkereskedők, kivált a boroszlóiak, az egész országban szabadon kereskedhessenek stb.“ Ez által azonban a kereskedés régi folyamata meg nem indíttatott; az 1548ki országgyűlésen ugyanazon panaszok ismételtetnek.

A sokaig megakadt közlekedés végre 1549ben állított helyre. Mindjárt Zsigmond Auguszt trónra lépte után magyar és lengyel biztosok küldettek, a két ország között fenforgó viszályok kiegyenlítésére. A lengyel király biztosainak egyebek közt azon utasítást adá, hogy a lengyel sónak Magyarországba szállítása iránt a régi szabadékokat megújíttassák; a magyaroknak azon panaszára pedig, hogy a lengyel kalmárokat Magyarországtól tiltó parancs még sem vonatott vissza, azt feleljék, hogy e tilalom már szinte el is éviült, mert, ámbár még törvényszerűleg eltörlesztve nincsen, a lengyel kereskedők azt nem tekintve, folyvást látogatják Magyarországot ²⁾. Az utasítás ezen állításának ellentmondának ugyan a magyar rendeknek még a legközelebbi múlt évben is hallatott panaszaik, de ezen fogás nem gátolta meg a tanácskozások sikerét; a kereskedési szerző-

1) Katona 21, 548.

2) Jekel I, 170.

dés, melyben mind a két ország kalmárainak tökéletes szabadság adatik, megköttetéek s Vdik Károly császártól is megerősítették ¹⁾. Ferdinand ebben Zsigmond Augusztznak a lengyel só iránti kívánatában is megegyezett; minél fogva a nagyfalusiaknak azon, huszonöt évvel azelőtt Zsigmond lengyel királytól nyert, szabadékokat, mi szerint a lengyel sôt Árvába s Liptóba szállíthatják, még azon évben megerősítette ²⁾. Ezen szabadék a lengyel sónak beszállítására a következő évi országgyűlésen törvény által is megengedettett. ³⁾

Nem sokára ezen szerződés után a lengyel király áru-megállító jogot adott Nowy Sandek városnak, minél fogva a magyar acélt, rezet, mit részben nyersen, részben feldolgozva, Lengyel- s Oroszországba szoktak a szepesiek szállítani, a nevezett városnál tovább vinni megtiltaték, s a tizenhárom szepesi városnak, a fogyasztására szükséges bochniai sôt csak ezen városban engedteték vásárlani. E sérelem azonban a szepesiek sürgető kérelmére 1563ban egy lengyel királyi leirat által megorvosoltatott, s azoknak előbbi kereskedési szabadsága Lengyelországban visszaadott ⁴⁾.

Az 1549ben helyreállított, akadálytalan közlekedés azonban sokáig fenn nem állhatott. Az 1567ben összegyűlt m. RR. a harmincadból folyó királyi jövedelmeket nagyobbítani szándékozván, a magyar kereskedőknek megtilták Lengyelországba bort szállítani, hogy annak kereskedői kényteleníttessenek azért az országba bejönni, s így minden

1) Jekel 1, 171.

2) Katona 21, 789.

3) Decr. 1550: 68.

4) Jekel 1, 171.

kiszállítandó bor megróvathassék a harmincadon ¹⁾; holott azelőtt a termesztők szállítván ki azt, harmincadot nem fizettek. E rendelménynek azonban ismét visszatorlás lön a lengyelek részéről következése; mert 1578ban a lengyel országgyűlés is megtiltá a lengyel kalmároknak a magyarországbóli borszállítást, csak a magyaroktól a lerakó helyekre szállítottat engedvén vásárlani ²⁾; egyedül a sopronyi és sz. györgyi borok vétettek ki egy későbbi 1593ki törvény által a tilalom alól, mivel ezeknek nem volt Lengyelországban lerakó helyük ³⁾. Ezen kölcsönös tilalmak azonban annyira megakaszták a magyar bornak Lengyelországba szállítását, hogy 1595ben kénytelen volt a m. országgyűlés a bor kivitelét ismét egészen felszabadítani ⁴⁾. Ezen engedmény ismét élénkebbé tette egy időre a magyar-lengyel kereskedést, s hogy 1599ben már sűrűen látogatták egymást a két hon kalmárai, s különösen a lengyelek Magyarországot, tanúja az említett évi törvénykönyv 33dik cikke, mellyben Kassa, Eperjes, Lőcse és Bártfa kérelmére rendeltetik, hogy ezen városok árumegállító jogaiknak, miket gyakran megsértettek, szigorúbb megtartására szoríttassanak a lengyel kereskedők. Állandóságra azonban egyik törvény s evvel együtt a kereskedés sem juthatott. Az ország rendei fonák nézetektől vezettetvén, majd fölszabadíták, majd ismét összeszoríták e kereskedést. Valahányszor t. i. a királytól az adó fölemelése vagy rendkívüli se-

1) Miként az 1618diki országgyűlésre leküldött kir. előadásokból kitűnik, a' kivitt bor hordójától 3 frt vám vétetéek. Katona 29, 760.

2) Jekel 1, 172.

3) U. o. 173.

4) Decret. 1595: 35.

gély sürgettették, csaknem mindig a harmincadra utalták őt, s ez esetben közönségesen az volt a következés, hogy belföldi kalmároknak vagy termesztőknek, kik a harmincadon nem fizettek, a bor kivitele Lengyelországba megtiltott. Midőn pedig a lengyelek visszatorlással élván s kalmáraikat a bejöveteltől szinte eltiltván, a kereskedés megakadt, s annak kárait a rendek tapasztalni kezdék, a tilalom ismét eltörlesztetett. Így az 1609ki 43dik törvénycikk megint eltiltá a belföldieket a borkivitelétől; 1613ban pedig ez ismét mindenkinek megengedett; hat év múlva azonban már ismét magok az ország rendei kérték a királyt a bor és marha kivitelének megtiltására ¹⁾. — E tilalnak olly gyakran ismétlésére azon visszaélések is adának okot, melyek ama joggali élésben történtek, mi szerint belföldi, saját majorsági termesztményeitől harmincadot nem fizetett. Mert, miként az 1618ki országgyűlésre küldött királyi leiratban olvassuk ²⁾, sokan a nemesek közül még nagyobb hasznót akarván húzni az említett jogból, szőlőikben a szüret alkalmával nagy mennyiségű bort összevásárlának, mit aztán saját termesztésként szállítanak ki; mások szint így tőnek a gabnával és marhával, ezt még fiatal korában szedvén össze s később majorsági termék gyanánt hajtattván a külföldre. Másik oka e tilalnak a pénzfolyam ingatagsága volt. Már fönebb említém, milly sokszor panaszkodtak, s tiltó törvényeket is alkottak honunk rendei a pénz ellen; ugyan ezt tevék pedig a lengyelek is a miénk ellen. S így egymásnak pénzét roszalván és a kereskedésből kizárni akarván, olly rendszabásokat alkottak, miknek szükséges-

1) Acta Comit. 1618. p. 78. és 370.

2) U. o.

kép megnehezíteni, megakadályozni kelle az egész közlekedést. Hogy a lengyelek részéről is hozzak fel illy példát: 1621ben egyenesen a magyar pénznek roszalása miatt hozott Lengyelországban azon törvény, mely a lengyel kalmároknak mindennemű árut megtiltott Magyarországra szállítani, s a határszéleken rakhelyeket állítani rendelt, melyekből a magyar kalmárok magok szállíthassák hazájokba a szükséges cikkelyeket ¹⁾; valamint az is: hogy a magyar bornak Lengyelországba szállíttatása, mi 1626ig a lengyel nemeseknek saját szükségökre megengedve volt, a mondott évben nekik is, ezer marka büntetés alatt, megtiltatott ²⁾.

Ezen és hasonló, korlátozó törvények a 17ik században igen megcsökkenték a magyar-lengyel kereskedést. Mert ámbár I. Leopold, azt a sokszor ismételt kölcsönös korlátozások miatti sülyedtségéből új életre emelni akarván, János, lengyel királylyal 1677ben olly kereskedési szerződést kötött, mi szerint alattvalóiknak a kereskedés szárazon és vizen kölcsönösen megnyittatott ³⁾: a sokszor említett tilalmak, mik ezen szerződés előtt egy évvel ismét megújítottak, a szerződés ellenére később is, p. o. 1710ben, ismét nyügbe szoríták a kereskedést ⁴⁾.

1) Jekel 1, 175.

2) U. o. 174.

3) Katona 34, 263—270. E szerződésben illy pontot is olvasunk: „Ha közölünk vagy jobbágyaink közül valaki a másiknak magányos alattvalóit perbe idézni akarná, akár személy, akár birtok miatt, akkor a fölperes mindig a vádlott törvényszékéhez tartozik folyamodni. — Ha pedig valaki országainkból a kereskedőket kifosztaná, vagy letartóztatná stb, akkor minden lakos és egész szomszédság tartozik a megsértettnek segédelmet vinni stb.

4) Jekel 2, 34.

De voltak még egyéb okai is ezen, előbb olly élénk, közlekedés meggyérülésének. Egyebek közül, mik inkább az általános akadályokhoz tartozván, más helyt említették, itt csak egyet emelek ki: a fölemelt harmincad következtetésit; mik e magyar lengyel kereskedelemre már e korszak végével nagy hatást gyakorlának. Emlitém fönebb, hogy a harmincad 1625től fogva különféle változásokon menvén keresztül, végre az 5 százdtól állapodott meg s hogy ezen 5 százdtól harmincad később szabályszerűvé lön, kivált a törökkeli békekötéseknel. Mig azonban ez e részről mindig ugyan azon lábon maradt, a kereskedelem egyéb vonalain, különösen a Lengyelországba vonulón is, sokszor változott s közönségesen mindig fölebb s fölebb emelkedett. Ennek pedig az lön következtetése, hogy az örmény és rác kalmárok, kik 1668 óta mind Magyarországon, mind Erdélyben igen nagy számmal települének le ¹⁾, a török jobbagyokkal egyetértés következtében a magyar-török kereskedelem nevezetesebb cikkeit magokhoz vonván, azoknak a többihez képest csekély vám miatti olcsón adhatása által az alsó magyarországi belkereskedést is majdnem egészen hatalmukba ejték s a felső magyarországi városokat, Bartfát, Kassát, Eperjest, Lőcsét, Késmárkot, mellyek az előtt e vidéket dancigi és boroszlói árukkal látták volt el, csak nem egészen kiszorították, minél fogva Lengyelországgal is megkelle csökkenni e városok kereskedésének.

A magyar ható kereskedelemnek e vonalon nevezetesebb tárgyai voltak a következők: bor, mellynek nagyobb része magában Lengyelországban fogyasztaték el; gabna, de leginkább csak akkor, midőn a lengyel föld termése nem sikerült; gyümölcs, kivált aszalt; méz, méhser, szilva-

1) Kazy Hist. R. Hung. 3, 78.

pálinka, kender, gubacs, hajóépületfa, hamuzsir, gyapjú, nyers és kikészített hőr, réz, vas, salétrom, dárdany stb, mik részint Lengyelországban maradtak, részint tovább vittetek a lengyelek által; a magyar kalmárok azokat csak a lerakó helyekig szállíthatták ¹⁾.

Mi különösen a bort illeti: azokon kívül, miket e cikkelyről már eddig közlénk, még egyéb törvények által is szabályoztatott az avvali kereskedés. Az út, mellyen az szállíttathaték, Jaliskon, Duklán, Rymanowon, Sandeken, Biecen, Nowitargon, Krosnon, Samboron, Lysken, Strytin, Jordonowon, és Zmigrodon vonúlt keresztül ²⁾; ki e vonalt elkerülé, áruvesztés büntetése alá esett; az elfoglalt bor fele a királyé, másik fele a följelentőé lön. A 16ik század végén törvény hozatott, mi szerint a rakhelyeken minden szállító magyar, esküvel tartozott bizonyítani, hogy a szállított bor saját természménye ³⁾; ez által hihetőleg az első kézből vettelt akarták sürgetni; minek azonban igen káros hatása lön a borkereskedésre, miután lehetlen volt, hogy minden termesztő maga szállítsa Lengyelországba természményét. A rakhelyeken vett bort 100 márka büntetés alatt tilos volt a pincékbe lehocsátani, míg az a városi tanácstól le nem pecsételteték; ugyan azon büntetés érte azt, ki vett borát a vajda engedelmé nélkül kimérni kezdette. A bor ára különböző időkben változott: a 16ik század végével az ó bor icéje öt és négy, az újé három garason méretett; 1611ben az ó hat s az új öt garasra emeltetett; 1620ban rendelteték, hogy a magyar bor hét és fél garason felül ne méressék. Az 1611ki törvények még azt is rendelék, hogy minden magyar ke-

1) Jekel 1, 172.

2) U. o. 1, 175.

3) U. o. 173.

reskedő borát, ha az első rakhelyen három hét alatt el nem kelt, másikra szállíthatja, s egy rakhelyen avval hat hétnél tovább nem maradhat; továbbá hamisított bort behozni, vagy más országit magyar termés gyanánt vagy között árulni, 100 márka büntetés alatt megtiltatott; a magyar bor legbecsesbnek tartatott, s csak a malvasiaival osztozott áraban; az osztrák, morva és rajnai bor akójának 80, a Sopronyinak 104 icét kelle magában foglalni ¹⁾. 1635ben rendelteték, hogy a magyar szállítók 4, a lengyel kereskedők pedig még azon fölül 2 lengyel ftot fizessenek minden hordótól. A 18ik század elején a borhamisítók száma növekedvén, azoknak büntetése is 200 markára emeltetett ²⁾.

A magyar réz is igen nevezetes cikkét tevé a kereskedésnek. Már azon hajók is, melyeket a lübekiek 1510ben a hollandiaktól Dancinghoz közel elfoglaltak, nagy részben magyar rézzel valának megterhelve. A következő évben pedig, midőn a német Hansa hajóhada a hollandit Dancig mellett megverte volt, husz, magyar nyers rézzel terhelt hajót foglaltak el a győztesek, mi mind Fugger kereskedő házá volt. E réz Magyarországhól Krakóba, s innét a Visztulán szállittatott Dancigba ³⁾. Ezen cikk azonban mindig egyedárusok kezében volt: a korszak elején a Thurzók és Fuggerek, a 17ik század elején Henkel Lázár, később a királyi kamráében.

Honunk részéről e magyar lengyel kereskedésnek a Szepesség s különösen Kassa, Eperjes, Bartfa, Lócse s Késmárk valának piacai. Kassa azonban, melly az előtt

1) Jekel 1, 174.

2) U. o. 2, 33.

3) U. o. 1, 168.

némikép középpontja volt e kereskedésnek, s gyűlhelye az éjszakai kalmároknak, már Oláh korában csökkent közlekedése tekintetében ¹⁾; minek egyéb általánosabb akadályok mellett kétségkívül az is volt oka, hogy, miután a város Zápolyához szegődött, Ferdinand azt árumegállító jogától megfosztotta, Eperjest ruhásván föl e szabadékkal ²⁾. Az 1569ki 18ik törvénycikk, azonban mind Kassának visszaadta, mind a többi említett városokban megújította a némikép már elévült árumegállító jogot. Ennél fogva olyan törvények alá voltak vetve e városokban a lengyel kalmárok, minőket főnebb elszámoltam. A behozott árak kiváltképen a magyartól annyira kedvelt drága bőrökből és gyárművekből állottak, mikkel aztán a szepesiek nagy részét ellátták az országnak. E kereskedés az említett városokat, kivált a korszak elején szép virágzatra emelte, s mindennemű bőségbe helyhette ³⁾.

3. A MAGYAR - TÖRÖK KERESKEDEÉS.

Mig Zápolya élt, az ő alattvalói meglehetősen kereskedést űztek a törökökkel, s ezek Budát ⁴⁾, Szegedet, Kecskemétet ⁵⁾ s egyéb alföldi nagyobb városokat elég sűrűen látogatták, keleti szőnyeget, selyem, szőr és gyapott szöveteket s némi gyarmati árukat hozván azoknak vásárait. De miután a török Budát az egész alsó vidékkel elfoglalta, s hódoltatási dühében a felsőbb tartományt is majdnem foly-

1) Bel Appar. 21.

2) Wagner. Diplom. Sáros. 261.

3) Berzevicy de Indust. et Com. Hung.

4) Bel Appar. 18.

5) Bel Not. Hung. Nov. 3, 154.

ton háborgatta, minden kereskedési közlekedés megszűnt a magyar és török között.

De később, miután t. i. a török Magyarországhan némiképp meghonosult s pusztító dühét a már elfoglalt részen kitombolta, a közlekedés magyar és török alattvalók közt valamennyire ismét helyre állott, tudni való, hogy csak a fegyverszünetek idején; mert máskor szinte lest hánytak az ellenfél kalmárait az ellenséges hadak a tőlök kizsarlandó nagy váltság reményében ¹⁾. De béke idején sem adott a török becsületesség elég biztosságot; s a zultánok vagy helytartó basák önkénye sokszor megakasztá a közlekedést. Miért kevés kalmárnak volt kedve, s bátorsága a török alatti részekre utazni, még azon esetben is, ha biztosító úti levelet nyertek a basáktól, számtalan példából tapasztalván, hogy azok sem adnak mindig elegendő védelmet a kifosztás ellen. Így p. o. olvassuk Veránc egy levelében, hogy Imre és Gellérd deák, kalmárok, s Ferdinand jobbhágyai, mind a mellett is, hogy magától a budai basától kaptak úti levelet, nagy értékű áruiktól, s pedig ugyan azon basától, megfosztattak. Mindazáltal e közlekedés egészen meg nem akadt, s béke idején, Budát legálább látogatták néha kalmáraink. Bogáty János, a kassai bíró, említi, hogy Budán, melyet 1605ben meglátogatott, kalmárboltokat is talált, melyeknek áruik azonban mind minő-, mind mennyiségükre igen csekélyek voltak, s némi selyem szövetekből, festett kanalak - s hasonló apróságokból állottak. Szemlélgetése közben egy törökkel beszédbe állott, ki őt egyebek közt így szólítá meg: „Nemde szép és kellemes dolog, hogy ti magyarok városainkban

1) Katona 23, 619.

2) Epist. 3, 275.

szabadon járkálhattok , kereskedhettek“ ¹⁾. Pesten pedig , midőn az 1602ben Rudolf hatalmába került , a tetemes arany s ezüst ruhanemű-, eleség- és fegyverből álló martalékon kívül nagy mennyiségű s különféle kalmáráruk is foglaltattak el ²⁾.

A zsitvatoroki békekötés nagyobb biztosításokat szerzett e közlekedésnek , s annak föltételeit szorosan meghatározta. Az e békét megerősítő 1615ki bécsi tanácskozások két különös cikkelyben adják elő a kölcsönös kereskedés ügyét , mellyeknek egyike „a konstantinápolyi s más török kalmároknak olly feltétel alatt engedi meg az osztrák ház tartományiban a szabad kereskedést , hogy a határszéli kormányzóktól , vagy harmincad hivataloktól szabadmeneti levéllel láttassák el magokat , s merre utazandnak azt előmutassák , és minden helybeli úr vagy vámszedő pecsétjével vagy jeliratával megerősíttessék ; ez alkalommal azonban a kalmároktól semmi sem fog követeltetni ; sőt ha tovább utaznak , a veszedelmes helyeken elégséges védelemmel fedeztessenek , s miután a harmincadot vagy egyéb fizetendőket lefizették , senkitől föl ne tartóztassanak , s útfokban , akár hova menni szándékoznak , meg ne gátoltassanak“. A másik cikkely pedig így szól : „Azon kalmárok pedig , kik ő cs. k. fölségének s az austriai háznak birodalmaiból akár portékákkal , akár kész pénzzel a török császár tartományaiban kereskedni akarnak , azt a cs. fölség zászlója alatt és szabadmeneti levéllel ellátva , szabadon tehessék ; mik nélkül az nekik meg nem engedtetik. Ha valaki a mondott zászlóval és levéllel el nem látva utazik azon tartományokba , ő felsége ügyvivőinek és consulainak

1) Bel Apparat. 335.

2) Istvánfy Lib. 33 , 510.

kötelessége leendő azt feltartóztatni, s róla a királyt minél előbb tudósítani. Ő cs. kir. fölségének jobbágysai tehát, ... mint mondatott, szabadon mehetnek s jöhetnek, csak hogy minden eladott, vagy vett áru mázsájáért három, az ügyvivőknek, vagy consuloknak pedig két krajcárt (asperinum) fizessenek. Ha e kereskedők közül valaki ott elhalna, a fölség ügyvivői vagy consulai portékáikat magokhoz veendőik és összeirandják, a török fiscusnak azokra semmi jogok sem lehetvén. Ezen kereskedőktől pedig, ha a harmincadot, vagy más fizetendőt megfizették, semmi egyéb ne követeltessék. Ha pedig a kalmárok közt támadnának viszályok, a helybeli kadik 4000 krajcáron felüli érték fölöött ítéletet ne mondhassanak, hanem az ügy a konstantinápolyi kadi ítélete alá essék ¹⁾).

Ha e szerződés egyedül Magyarországot illetné, azt lehetne belőle következtetni, hogy kereskedőink a török tartományokkal messze terjedő közlekedésben állottak; de itt az osztrák ház minden tartományairól van a szó, s bizonyos, hogy az annyi belhajokkal elfoglalt magyarok kereskedése ez időben, kivált e vonalon, csekély vala. E szerződés aztán alapelvül szolgált minden későbbi békekötésekben a kereskedés szabadságának meghatározására. Ugyan is, megerősíté azt mindjárt a következő évben Mátyás király a zsitvatoroki békecikkelyeket fölvilágosító oklevelében ²⁾; 1620ban pedig a török zultán, majdnem ugyan azon szavakkal ³⁾. Ezóta egyes kalmárok is iparkodtak a nyereséges török kereskedésben a nagyok oltalma alatt kedvezéseket nyerni. Így az 1665ben Konstantinápolyba

1) Katona 29, 615.

2) U. o. 29, 625.

3) U. o. 30, 626.

utazó követséghez számos, mind honi, mind idegen kalmárok csatlakoztak, ott a kereskedésről egyezkedni és számokra némi kedvezéseket ki eszközteni óhajtottak ¹⁾. De mind ezek mellett is teljes erőre a főnebbi szerződés soha sem juthatott, s még a magyarországi török birtokban sem élt mindig és mindenütt szabadsággal a kereskedés, mit nyilván bizonyít Tököly a törökkel 1682ben kötött frigyének egy cikke, mi szerint a kereskedés az egész magyarországi török birtokban fölszabadíttatik ²⁾. A török kalmárok legtöbbször a hadakhoz csatolták magokat s alig volt tábor, mellyben több kereskedők is nem találtatnának, így az 1683-iki Bécs ellen intézet hadmenetről írja Wagner ³⁾, hogy kettős volt a török sereg: egyik kereskedőket s kézműveseket foglalt magában, s mintegy 45 ezret tőn.

Az 1699ki karlovici békekötés is figyelemmel volt a kereskedésre s egyebek közt rendelé, hogy a közös partok közt folyó Tisza, Maros, Száva és Bosszuton szabad és akadályozatlan legyen a közlekedés. A bródi erősség rontassék le, s mivel a hely kereskedésre igen alkalmas, oda város építtessék. A szerződés 14d. pontja pedig így szól: „A kereskedés az előbbi békepontok szerint is szabad legyen mind a két fél alattvalóinak, a birodalmak minden tartományaiban. Hogy pedig azt mind a két fél hasznosan, családság és kár nélkül kezelhesse, a választandó biztosok közt a kereskedést jól értők is legyenek, kik az ünnepélyes követségek alkalmával közös tanácskozásokat tartsanak. Miként pedig a magos birodalom egyéb barátságos nemze-

1) Wagner Hist. Leopold 1, 173.

2) Katona 34, 731.

3) Hist. Leopold. 1, 581.

tei, úgy a romai csász. felség minden nevezetű alattvalói is bátorsággal és szokott hasznos szabadságokkal élendenek a török birodalom tartományaiban ¹⁾).

A 17ik század második felétől kezdve az Erdélyben és Magyarország szélein letelepült számos görög és örmény családok egy része lön e magyar-török kereskedés közbenjárója. E foglalkodás legkedveltebb s leggyakorlottabb volt a kelet ezen fiainál; olly szorgalommal és állhatatossággal üzték ők azt, hogy a vele járó minden veszedelmet és kellemetlenséget megvetve, miatta messze földre utazni, a havasokat és életveszélylyel fenyegető tartományokat bejárni, kedvtöltéseik legkedveltebbike volt, u. m. Kazy ²⁾. Ezek a bosnyák, oláh s egyéb török alattvalókkal kereskedési szövetségbe lépven annyira magokhoz ragadák az alsó magyarországi kereskedést, hogy, miként már főnebb említém, abból a szepesi városokat majdnem egészen kiszorították. Kereskedésök tárgyait kivált selyem s gyapott szövetek, keleti fűszer s más gyarmati áruk és szarvasmarha tevé. Az 1647ki 27dik törvénycikk a török birtok határszélein is harmincadokat rendelt emeltetni, mellyben mind a török tartományokból, mind a török birtokában lévő magyar részekről szállított kereskedési cikkek a közönséges adózások alá vettetnek. A török birtokból jött rác és bosnyák kereskedőkről pedig, kik az ország különféle vásárait látogatták, azt rendelé az 1655ki 27dik törvénycikk, hogy azon megyéknek és városoknak, melyekben több ideig tartózkodnak, a szokott vámokon kívül is adózzanak.

1) Katona 36, 106—125.

2) Hist. R. H. 3, 78.

4. A MAGYAR TENGERMELLÉK KERESKEDÉSE.

Eddigi haladásunk a kereskedés történetében eléggé meggyőzhet mindenkit, milly nehéz azt emlékek hiában világos, tökéletes összefüggésben, szóval, úgy adni, hogy arról magunknak csak némikép is kielégítő fogalmat szerezhessünk. De e nehézség, melly e tárgyat tekintve a kútfők meddőségéből, a tudósítások hiányosságából származik, sehol sem érezhetőbb, mint a Magyarországhoz tartozó horvát- és dalmatországi tengerpartok kereskedésének történetében. Nyomtatott kútjöinket, mellyekhez juthattam, ált meg ált buvárkodván, alig találtam egy két adatra, mit célomra használhatnék, s az is nem olyan, miből ezen vidék kereskedésének folyamát, történetét vázolni lehetne, hanem egyedül némi tökéletlen tudósítás az előfordult akadályokról. Lehetetlen ugyan, hogy kereskedési tekintetben némi jelentősége e korban is nem lett volna e vidéknek, melly némiképen hatáskörébe esett a, bár nem tetőpontján álló, de még is hatalmas, terjedt kereskedésű Vencencének; lehetetlen, hogy ez e korban is ne folytatta volna a múlt időben elég élénk közlekedését hazánkkal, miután tudva van, milly ügyesen, sőt mennyi cselszövénynyel használtak ezen, mindenütt elsőségre s egyedáruságra törekvő kalmárok minden rést, hova kereskedési számlásaikkal beférkőzhettek, minden alkalmat, mellyel közlekedésök körét tágíthatták. De miután a történetírónak csak tevőleges adatokra szabad építeni előadását, s puszta gyanításokat s ezekre alapított, bár valószínű, elbeszélést nem tűr lett dolgokként árultatni, nem szenved a historiai igazság: illyennel én sem fogom fárasztani olvasómat; ki azt, mit én csupa gyanítások után mondhatnék, önképze-

letével is kipótlandhatja, meggondolván, hogy Horvátországnak s a magyar délnyugoti részeknek, valamint a szomszéd tartományokból, s nevezetesen Olaszországból kelle, belgyárak hiányában, kielégíteni szükségeit, úgy természetényeinek fölöslegét viszont idegeneknek s különösen az azokban nem mindenütt bővelkedő olaszoknak kelle a gyárművekért áltengedni; — nekem tehát nem marad fenn egyéb, mint a tudományomra esett néhány adatot közleni.

A, most úgy nevezett, magyar tengermellék majdnem egész korszakon ált nagy részben a Zrinyi és Frangepán család birtokában volt; Fiume azonban már a 16ik században a stajer tartományi kamra kormánya alatt állott. A Horvát- s ez által Magyarországhoz tartozó révek közt legnevezetesebb volt Buccari, melly Frangepán család kiholta után I. Leopold birtokába jutott; ezen kívül több kisebb kikötő is létezett, többnyire a Zrinyiek birtokában, minők: Grobynk, Bakár, Hrelin. A birtokos család a kereskedésből mind magára, mind jobbágyaira nagy hasznot áradni tapasztalván, azt az olasz kalmároknak adott szabadékok s kivált a vámok csekélysege által törekvék fenntartani; mi annyira sikerült is e családnak, hogy a 16dik század végével velencei s más olasz kalmárok sűrűbben kezdék látogatni áruikkal annak kikötőit, onnét a gyárművekért és tengeri sóért, mit bevittek, kivált gabnát és vágó marhát szállítván ki. Ez azonban nem sokára magára vont a stajer, istriai, és flumei kereskedők figyelmét és irigységet, mitől indítatva, reábirták a flumei harmincadosokat s egyéb a stajer kamrához tartozó tisztviselőket, hogy ezek az olasz kalmárokat, kik a grobynki, bakári, és hrelini kikötőkbe szállíták s adák el, vagy cserélték be portékáikat, ezen útjokban megakadályozván, a flumei rév-

be kényszerítenék, mindenféle erőszaktétellel idegenítve el őket a grófi kikötőkből. Zrinyi György az 1596ban összegyűlt országos rendeknek benyújtott panasza által kieszközlé ugyan, hogy a mondott kikötők az említett évi törvénykönyv 32ik cikke által szabadoknak s a flumei harmincadosok minden befolyásától menteknek határozottak; de ezen tisztviselők nyomásától s erőszakos kártételeitől azokat meg nem szabadíthatta, ámbár a törvényhozás többször, nevezetesen 1609: 59, 1619: 52, 1630: 23, stb megújította s erősítette főnebbi határozatát.

A marha szállítása Olaszországba nem csak Buccarin s a többi réveken ált tétetett, hanem a horvát és tótországi lakosok Istrián keresztül is szokták azt kezelni. E marha-kereskedés 1630 táján olly sikerrel üzeték, hogy a szomszédok irigységét mind inkább fölébreszté. Bizonyos Gravendro Mátyás, pettaui gazdag kereskedő, azt városába törekvék származtatni. Részére nyervén Velencét, a stajer kamrától egyedárusági jogot eszközle ki magának, mellynél fogva nem csak Istriába, hanem a velencei tartományba is egyedül ő szállíttatá a vágó marhát; a Magyarországhoz tartozó részek kereskedőinek csak Laibachig engedvén meghajtatni marháikat. — Ezen kívül még abban is károsítá a stajer kamra e partnelléket, hogy a tengeri sót, mi eddig a legrövidebb úton, Horvátországon ált, szállíttaték az adriai tengerről Tótország belsejébe, a nevezett kamra, az ettől járó harmincadot magához ragadandó, egy rendelménye által az addig járt utat elzárván, egyedül Karniolian keresztül nagy kerüléssel engedte Tótországba szállítani ¹⁾. — Mind e két tárgy egyéb sérelmek közt szönyegre került az 1635ki sopronyi országgyűlésen, s a 43ik törvénycikk a

1) Katona 31, 644.

stajer kamra tilalmait a király megegyeztével eltörlesztvén, a horvát-, dalmát- és tótországi kalmároknak szabadságát visszaadta, a buccarii s egyéb réveken és Istrián ált marhát, gabonát és tengeri sót szállítani; a következő cikkely pedig a Zrinyiek jobbhagyainak azon kárát is visszatéríttetni rendelé, mellyet azok e visszaélések alatt szenvedtenek. Ezen a buccarii réven és Istrián keresztül gyakorlott kereskedése a horvát és tótországi lakosoknak azonban folyvást tövis volt a stajer kamra szemében, s a törvényhozás gyakrabban kénytelenítették annak nyomása s tilalmai ellen magát a királynál közbevetni, és a révnek kereskedési szabadságát megújítani ¹⁾.

III.

B E L K E R E S K E D É S.

Az ország külön részeinek különböző termékei és szükségei elég élénkségben tarták a török hódoltatás előtt a belközlekedést ²⁾. Hétí és esztendő s vásárrok, mik e kereskedésnek előmozdító eszközei voltak, miként a mult korszakok alatt előadám, nagy számmal léteztek az országban. Középpontja a belkereskedésnek a török foglálásig már e korban is Budapest volt: „Buda u. m. Oláh ³⁾ híres az olasz, német, lengyel s jelen korunkban török kalmároknak is ott, mint egész Magyarország piacán, összesereggléséről“. Jovius pedig Pestet még 1541ben is „a kereskedés főpiacának s középpontjának állítja ⁴⁾, hova

1) Decr. 1655: 70.—1659: 101. stb.

2) L. pályatratomat.

3) Bel Appar. I. 10.

4) Lib. 29. — Katona 21, 60.

minden felől összegyűltek a kalmárok. Pestnek különösen híresek valának baromvásárai: ló és vágómarha itt gyűjtett össze az egész alvidékből, s adaték el a lejött osztrák és morva stb kereskedőknek. Nem kevesebbé nevezetes vala borvására is; nagy rakhelyei voltak itt a szerémi — mi Oláh állítása szerint első rangú vala — s az ország legjobb borainak; a lengyel, sléziai stb kereskedők nagy részben innét szállították országaikba a magyar bort ¹⁾. Vetélytársa volt ennek mind a marha, — mind a borkereskedésben Székes-Fehérvár mellynek polgárai messze terjedő kereskedésökről és gazdagságokról híresek voltak ²⁾, s melly számos német és olasz kalmárokat is, még a 15ik században letelepültek, zárt kebelében ³⁾. Zápolyának halála után azonban e virágzó városokból a kereskedés végkép száműzetett. Pestnek kalmárai 1541ben, Fehérváréi két évvel később fosztattak ki a pusztító töröktől s hanyattak részben kardhegyre; kik ezt kikerülték vagy a veszélyt megelőzték, bátorságosb helyekre vonultak az ország felső vidékeire; Budának német kalmárai pedig még 1529ben futottak el a török elől Bécsbe, Pozsonyba és Nagy-Szombatba ⁴⁾.

Mióta a török az ország szívében fészket vert, annak nyugot-éjszaki részén Pozsony és Nagy-Szombat lön a belkereskedés fő piaca. Pozsonynak már rég nevezetes volt, kivált bor- és marha-kereskedése, mind a két cikelynek utolsó rakhelyül szolgálván az Austriával és Sleziávali kereskedésben. Közlekedésének az itt letelepült

1) Bel Appar. 18.

2) U. o. I. 10, és Katona 21, 352.

3) L. pályamunkámat.

4) Istvánfy Lib. 10, 98.

budai, pesti és fehervári kalmárok általi tágulása vitte I. Ferdinándot is arra, hogy a város árumegállító jogát, mi már részben elévült, részben a szomszédoktól megsértetett, 1534ben megújítaná ¹⁾. Milly élénk volt e városnak bor- s 1597 óta marhakereskedése Osztrákországgal, s milly sokszori viszálykodásba bonyolult a miatt Sopronnyal már fönebb említém. A belkereskedés itt III. Ferdinándig a két héten kívül, négy országos vásáron gyakoroltaték, mellyeknek mindenike, még Korvin Mátyás rendelete szerint, két hétig tartott. III. Ferdinand Pozsony vásárait még hárommal szaporította, Luca, Fábían - Sebestyén és b. a. látogatása napjain tartandókkal ²⁾. Így jutott Pozsony olly gazdagságra, hogy tárából több ízben tetemes summákat kölcsönözhetett a királyoknak ³⁾; Belállítása szerint ⁴⁾, a kalmárok előkelőbb s nevezetes részét tevék a lakosoknak. — Másik népes piaca a belkereskedésnek e részről Nagy - Szombat volt; melly gabna - vásáraiban Pozsonyt is felülmúlta élénkségével; nem csak a szomszéd terméketlenebb megyék láttattak el innét gabnával, hanem bő években Sleziába is tetemes mennyiség szállították a fölöslegből ⁵⁾. A két héten kívül, nyolc esztendősz vásárt tartott, melly utóbbiakat négy nappal egy igen látogatott marhavásár előzte meg ⁶⁾.

1) Bel Not. Hung. Nov. 1, 210.

2) U. o. 1, 157.

3) U. o. 1, 212.

4) U. o. 1, 652.

5) U. o. 2, 84.

6) U. o. 2, 87.

Valamint Pozsony és Nagy-Szombat az ország éjszaknyugati, úgy a szepesi városok: Kassa, Eperjes, Lőcse, Késmárk és Bártfa éjszakkeleti részéről voltak a belközlekedés közép pontjai, melyeken nem csak a külföldiek összegyűltek a Lengyel- és Oroszországba szállítandó természetmények összeszedésére; hanem a belföldi, alsóbb vidékek kalmárai is, itt látandók el magokat a szükséges gyár- és kézművekkel; gyakrabban történt azonban, hogy magok az említett városok kalmárai szállították ezen cikelyeket a belföldi vásárokra. Kassának e korban hanyatló kereskedését ¹⁾, úgy látszik, Késmárk és Lőcse ragadta magához; az bizonyos, hogy e két város egymásközi vetélkedése az árumegállító jog miatt nyilvános háborúságokra is kitört volt ²⁾.

Ezekon kívül voltak még számos másod rendű városok, melyeknek vásárain mind a honi természetmények, mind a külföldi gyár- és kézművek nagy mennyiségben hordattak össze, részint az ország lakosai s kisebb kalmárai szükségének kielégítésére, részint nagybani eladásra a honi, külföldre szállító, vagy magoknak a külföldi kereskedőknek is. Ilyen volt a keleti vidéken kivált Debrecen, melynek hat, esztendő vásárait, a szarvasmarha kereskedésről kiválóképen híreseket, a szepesi kalmárok számosan látogatták áruikkal ³⁾. — Ilyenek valának továbbá a bánnyavárosok, melyeknek, minthogy magok földmívelést nem igen űztek, kivált hetenként tartatni szokott gabnavásáraik igen élénkek valának. Országos vásáraikon ne-

1) Oláh Hung. Bel Apparat. 21.

2) Ungr. Magaz. 2, 177.

3) Oláh Hung. Bel Apparat. 30.

vezetes cikkelyt tőnek még: ló, szarvasmarha és nyers bőr; e cikkelyekkel a 16dik század második felében szinte egyedáruságot akartak üzni e városok, s az 1574ki országgyűlésen kérelmet is nyujtának be a rendeknek, követelve, hogy a nemességnek e cikkelyekkel kereskedés törvény által tiltatnék meg; mi azonban nem teljesítettett, a 37dik törvénycikk által a nemeseknek is megengedtetvén, a szokott harmincad letétele után, ha t. i. nyereszkeskedés miatt adnak és vesznek, az említett árukkal kereskedés. Nevezetes volt még e városokban a nyers vassal és vasművekkel kereskedés is; a réz azonban igen gyéren fordult elő a honi kereskedésben, ámbár az a besztercei bányákból nagy mennyiségben ásatott ki; a 16ik században a Thurzók és Fuggerek s később Henkel Lázár, a 17dikben pedig a kamra, midőn ez maga művelteté a rézbányákat, annyira egyedül a nyereséges külkereskedésre szoríták e cikket, hogy az országban gyakran házi vagy kézművi szükségekre sem vala kapható; már 1619ben orvosolni törekvék e visszaélést egy törvénycikkely; de foganatlanságát eléggé bizonyítja annak sokszori ismétlése. Hasonlókép összeszorították a kamratisztek által ezen bányavárosok körében a fakereskedés, mivel azok bányakerületeikben közönségesen egyedáruságot üzni törekvének; e volt oka miért még a Liptó, Árva, Túróc és Trencsin megyei lakosokat is, kik a Vágon és Garamon az alsóbb vidékre épületfát, deszkát, zsindelyt, stb szoktak szállítani, minden módon meggátolni törekedtek a galgóci, és sempteni kamratisztek; mi aztán, szintugy mint a rézzeli kereskedés, számos, a közigazgatás hanyagsága vagy belzavarok miatt foganatlan, törvények alkotására adott okot ¹⁾.

1) Ilyenek 1638: 65, 1647: 85. 1662: 43. stb.

Egyik, közszükségességénél fogva legnevezetesebb cikke volt belkereskedésünknek a só. E termék bányáit, miután azok a Zápolyával megszűnt országszakadás után nagy részben a kir. kincstár birtokába jutottak, a kamra művelteté; a sóvali kereskedést azonban egyeseknek adta által; ezen sóárusok, kik többnyire Huszton, Visken, Jerkőn, Hosszúmezőn és Szigethen laktak Mármarosban, a sót az aknák helyén vevék ált, és saját nyereségükre szállíták azt az ország minden vidékeire ¹⁾. Árva, Liptó és Túróc megyék azonban az utak járhatlansága miatt lengyel sóval éltek. Nagy mennyiségben szállították e szükséges cikk Erdélyből is a Maroson ²⁾. — E sószállítással, mivel az nagy részben vizen, a Tiszán t. i. s a most említett Maroson kezelteték, kapcsolatban volt az épületfa-szállítás is a fátlan alsó vidékre; a fenyűszálakból összeállított talpak, mikre a só rakatott, ennek szárazra tétele után szinte kereskedés alá jutottak.

Mellőzve az egyes cikkekbe, mellyek a belkereskedésnek tárggyul szolgáltak, ereszkedő részletességet ³⁾, mi

1) Decr. 1655: 109.

2) Bethlen 5, 180.

3) Nem leszen talán fölösleges mind a mellett is némelly cikkek árát följegyezni: 1530ban Lőcsén a város korcsmájában 4 ferdinandi vagy 5 zápolyai denáron kelt a bor pintje. Az 1563ki országgyűlésre s koronázási ünnepre, hogy tulságos árral senki se nyomassék, illy árjegyzéket bocsáta ki az országtanács: tiszta buza köble lisztül 20 dr., zabé 15, rozsé 10, egy kappanyé 5—6, tyúké 4, kövér lúdé 6, malacé 8, egy font szalonáé 4, marhahúsé 2, juhúsé 1½, sajté 3, irosvajé 7, öt tojásé 1, font gyertyáé 4, kenyéré három személyre 1, font halé 4—6, szekér szénáé 60, kisebb szekéré 40, szalmáé 20—50, ice ázaléké 1, boré 4—3, pint mézé 5, szekér fáé 25

ugy is csak igen hiányos lehetne emlékeink illy tárgyakbani meddősége miatt, tekintsük inkább e belközlekedésnek főbb akadályait. Nem akarom ismételni az ország állapotának a már főnebb adott szomorú rajzát, azokat az ellens baráttól, idegen- és honfitól egyiránt gyakorlott pusztításokat s erőszaktételeket, mellyek ezen két száz éves korszakon ált az iparüző s kereskedő osztályokat zaklatták. A már mondottak után a szíves olvasónak, ki eddig még türelemmel követett, képzeletére hagyom, festeni magának azon állapotokat s meggondolni mennyi s millyen kedvetölő akadályokat gördíte e kor háboruságival, zajlongásával s féktelenségével minden léptében elébe a szegény, sikeres védelemre ritkán számolható kereskedőnek. Csak egy

denár. Liszt Belnél Apparat. 393. — Erdélyben 1536ban illy árak folytak : fiatal vágómarha bőr nélkül 60, bárány, bőr nélkül 8, juh 12, csibe 1, malac 2, lúd 2, egy oldal szalonna 80, köből zab 10, néha 5—4, széna egy lónak huszonnégy órára 1 ez. dr., egy jármás ökör vagy fejős tehén 6 ft. Ungr. Magaz. 3, 138. — Az 1538ki kőrösi gyűlésen Horvátországban illy árjegyzék iratott: egy köből pohánka vagy hajdina Verócén 25, Újudvaron és Veliken 32, pnt bor 2, fél éves sertés 50, kis malac 2, lúd 3, kappany 3, tyúk 2, font sertéshus 2, gödölye 6, kecske 25 ez. denár, ökörbőr fontja 1 kr., jármás ökör 12, fejős tehén 6, hizott sertés 2 ft. Tótországban 1603 táján egy réf selyem-kelme 2 ft. — 3 réf daróc posztó 4 ft 5 gr., pár jó cipő 45, font rizs 14, hus 2, fagyú 4, ez. dr. Egy csapott mérü só, egy halmozott mérü buzával vagy 2½ m. kölessel cserélteték föl. Kerchclich Hist. Eccles. Zagr. 1,319. Erdélyben 1583ban öt köből buza, s kilenc akó bor két két m. ftért kelt. Felmer Hist. Trans. 182—1613 táján Szepesben köből buza 30 dr., rozs 28, zab 10, árpa 20 dr. Bel Apparat 369. stb.

példát, egy történetkét hozok elő, tárgylul képzeletének, s annak megítélésére, milly nehéz volt e zajos időben a közlekedés. Történt, hogy két rongyokba burkolt koldus, Nagy-Tapolcsánból más városba utazandó, biztosító katonai fedést kívánt a helybeli kapitánytól. Kacajjal fogadtattak a harcztól, ki a dolgot tréfának tartva, kíséret helyett alámizsnát nyujta nekik. De midőn azok, kérelmök teljesítését sürgetvén, komolyabban kérdőre vonattak, végre kivallották, hogy nem a testöket fedő rongy az, mit olly igen féltenek, hanem az azok közt elrejtett, kalmároktól reájok bizott pénz és drágaságok, miket az utak báortalansága miatt még sem mernének egyedül rongyaik gyanút elűző védelmére bízni ¹⁾. Illy módokhoz kelle a kalmároknak folyamodniok az erőszak e korában! — E történetből kitűnik ugyan, hogy a katonai földőzés ha kívánta s megfizette, megadaték az utazó kalmárnak; de érthető az is, hogy őt ez sem védte mindig eléggé erőszak ellen, ha testét rongynál jobb ruha takarta.

Illy biztosító kísérek kivált a török birta, vagy evvel határos, vidéken mellőzhetlenül szükségesek voltak, ha a kalmár nyilvános és bizonyos veszélynek nem akarta kitenni életét s áruit; miért béke idején iparkodtak is a kalmárok, sőt egész városok is erre engedelmet nyerni a basáktól. Ime erről is egy példa: „My Wachy (váci) Birak és polgarok kezenetönket es tellyes Ziwnök zerynt walo io akarathonknak es zandekonknak ajánlasat Iryok minden Rendbely Igaz kereskedő Zemelyeknek Erdely es Magyarorszagban kik volnanak Nekönk Jo Baratynknak, Atiankfainak: Mynt hog' lattiok es tuggiok, ez mostani időnek dolga erre intet, hog' sok Emberek meg Niomorod-

1) Bel Not. Sl. Nov. 4, 448.

nak, Neha tulajdon es Istentől reaiok bochatot terhek miat
 neha mas idegen es gonosz pērpátvart Akarok miat, sok
 karwallashra es kilēnkilēn fele saniarosagban Esnek: Mely
 esetekben giakorta Lattiok, hogý Az kereskedő Rend ha-
 borog, ki Idegen es halhatlan adossagnak tartoztatasa miat,
 igēn es sýrwa kesereg, Meg' azok es ezek mellett kik az
 Feiedelmeknek es Orszagonk Biroinak igaz Vamian es har-
 mincadian igaz Ziwel lelekkel Jarnak: Kezeritette erre az
 N. kegielmes BUDAI Feiedelmet, az dolognac nag' woltha,
 hog' kedielmes hýt lewelet Adna, Egez Erdely Orszagba es
 Ennek kiűőle Birodalma alatt valo kereskedő Rendnek
 zabad, es Zokot kereskedőknek igaz Járasara, Mellyet
 meg Iratot lewelelvel meg is Bizonitot. Mi es Azert mind
 feienkent, Ez kegielmes N. BUDaj Feiedelemnek fogadasat
 latuan. Igerýők magonkat Tehetsegők es Erők zerýnt
 Embersegőkre. Tiztsegőkre zolwan, oltalommal es segi-
 tseggel lenny. ha valamikor, valaha es valahol mas idegen
 es gondolt adossag miatt, Valamely Jambor úton iaro, ke-
 reskedőnek Bolgatasa lenne, hirőkkel lewen igiekezők
 Mindenkor Zabadolasara lenny: Melly dolognak erosb vol-
 thaert, hogý minden rendbeliek, Jarianak Jőyenek Orza-
 gunk es Varasonk igaz harmincadian es Vamian iarwan.
 Tulajdon Varasonknak pechetit es Lewelőketh Attok. Isten
 tarchon meg Mynden Rendhely igaz kereskedő Atiankfiait,
 Baratinkat" 1). — Hogy azonban illy biztosító levelek és
 katonai földözés sem adott mindig elég bátorságot, főnebb
 adtuk példáját, sőt még a vásárokat is gyakran meglepé a

1) Másoltatott a Jankovich Miklós - féle gyűjteményben létező
 eredetiről. Költ Vácon 1576ban Octob. 22kén. A pecsét, mi
 zöld viaszra nyomatott, Sz. Mihályt ábrázolja jobbában ke-
 reszttel, s a sátánt üldözve. Körirata: SIGILLUM CIVITATIS
 VACIENSIS.

török, és a féktelen katonaság. Többek közt p. o. beszéli Forgách 1): „hogy a Simánd mezővárosban tartatni szokott híres vásárok pusztítására s lefoglalására a felső vidékről, Kassáról, Tokajról, s más erősségekből jönnek martalóc katonák, és a vásár napján a számosan összegyűlt kalmárookra rohanván, gazdag prédával, arany-, ezüst- s mindenfélével megterhelik magokat“. Ez bizonyosan nem első, nem egyetlen illy nemű tett vala. A tábornagyok ellen pedig, a kereskedés megakadályozását illetőleg, számtalan volt a panasz. Így panaszkodnak a 16dik század közepén a csalóköziek bor- és gabnakereskedésök meggátlása miatt, 1546: 46. Az 1567: 38ból világos, hogy a tábornagyok az eladott bor hordójától 6 ftot zsarlottak ki. Basta Husztot elfoglalván, minden mázsa sóra 3 ftot vetett. — De van több példa, hogy magok a városok is gátolták egymást kereskedésök gyakorlataiban. Így emlitém már főnebb Pozsonyt és Sopronyt, Késmárkot és Lőcsét; 1659ben Várallya eltiltá polgárait a lőcsei új vásároktól. A győri kalaposok s a német, ott tanyázó seregben létező, kézművesek a helybeli kalmárokat tilták el az idegen készítményű kalapok árulásától 1659: 80. stb.

Nagy akadályára volt továbbá a belközlekedésnek az utak járhatlansága és a fogadók hiánya. Az elsőt mi illeti: csinált utak az egész országban nem léteztek; szárazon és vizen egyedül a természetre volt hagyatva a közlekedés élénkségének ezen föltétele. Találunk ugyan számos parancsokat törvénykönyvünkben, melyek az utak szorgalmas kijavítását sürgetik 2), de nagy részben sikertelenül,

1) Lib 22, 687.

2) Illyenek: 1588: 26. 1598: 30. 1599: 30. 1600: 18. 1630: 14. stb.

ámbár az 1599: 30. 12 ft. büntetést is szab az alispánokra, kiknek az utakra felügyelni kötelességül téteték, ha azokat elhanyagolni engedik. Folyamaink pedig nem csak a közlekedést nehezíték, hanem a földművelésnek, sőt egész helységeknek is ártalmára voltak korlátlan dagályaikkal. Az e tárgyban alkotott törvénycikkek foganata sem volt kedvezőbb a főnebb említettekénél ¹⁾. — A másodikat illetőleg, Busbeque I. Ferdinand követje írja, hogy Konstantinápolyi útjában, Győrtől kezdve az ország hosszában nem talált fogadót. Erdélyben egész 1690ig nem volt fogadó; magok a polgárok ingyen látták el mindaddig az utasokat barmaikkal együtt a szükségesekkel, míg Leopold a mondott évben e szokást eltörülve, az illető földbirtokosoktól és közönségektől nyilvános fogadókat állíttatni rendelt ²⁾.

Rendészeti szabályokat, valamint egyéb tárgyaiban a polgári életnek, úgy a kereskedésben is igen keveseket foglal magában ezen kori törvénykönyvünk. Ime mindössze, mellyeket ezen s vele rokon nemben találtam: 1542: 37 rendeli, hogy a városi adót beszedő biztosok, a polgároknál letett külföldi portékákat is megadóztassák; a 40dik cikk pedig így szól: „miután a Fuggerek, és egyéb külföldi kalmárok nem csekély mennyiségű árukat adnának el mind a bánya, mind egyéb városokban, ezen kalmárok áruik negyvened részét fizessék királyi adóul; minek ha ellenszegülnének, minden áruik veszteségével bünhesztessenek. A debreceni 1545ki nemesek gyűlése ³⁾ határozza,

1) Illyenek: 1630: 14. 1635: 64. 1638: 13. 1647: 129. 1655: 30 stb.

2) Katona 35, 762.

3) Kovachich Suppl. ad Vest. Comit. 3, 192.

hogy a kalmárok s minden kereskedéssel foglalkodók, ha a városokban házzal nem bírnának, minden száz ftnyi értékök után egy fttal adóztassanak. Mivel a 17ik század elején a portékák ára a rossz pénz miatt igen felszökött, később a pénz megjavittatván, 1625: 40ben rendeltetett, hogy a vármegyék a portékák és kézművek árát a mult szerint szabályozzák. A horvátországi rendek néhány évvel előbb egy lovast állítatni rendelték minden 500 ftot érő áruért az idegen, városaikban tartózkodó kalmároktól 1). A rác és bosnya, benn tartózkodó, kalmárok 1655: 27 által szoríttatnak adózásra. Továbbá 1649: 19 rendeli, hogy a városokban házzal bíró nemesek, azokba bort ecetet, sert, vám nélkül vihessenek; a borkereskedők pedig, kik e természetnényt az országon kívüli szállításra veszik, hordójától 40 denárt; a héti vásárra fát vívő jobbágyak pedig 1 drt fizessenek. Az 1659: 71 szerint idegennek a borvásárlásbani elővétel áruvesztés alatt eltiltatik, kivéve még is az esztendő vásárokat. De egyszersmind erőszak büntetése mondatik azon városi kapitányok-, kalmárok-, hajcsárok-, mézárusok- és sóárusokra, kik akár a nemes vagy neimtelen honiakat, akár a külföldieket héti vagy éves vásárokon marha, kő s egyéb áruk vételében megakadályozzák. Wesselényi forradalmának elnyomása után Leopold 1671ben adót (accise) szedetni parancsolt, nevezetesen: minden kimért font hustól s fél pint sörteől 1, akó bortól 90, ice égettbortól 2 denárt 2). — Végre, mi a mérüket illeti, a nehézségeket, melyek azoknak egyenlőtlenségéből származtak, az 1655: 31 elhárítandó, rendelé: hogy

1) Kerchelich Hist. Eccl. Zagrab 1, 282.

2) Engel 5, 68.

már a mult korszakban alkotott törvények ereje szerint mindennemű mérő az egész országban a budai vagy evvel egészen megegyező pozsonyi mérők szerint szabályoztassék. A következő 1659ki gyűlésben alkotott 71dik törvény-cikkely pedig meghagyta a vármegyéknek, hogy a kalmár-árak, kézművek s hús árát a mult gyűlésen megállapított mérők szerint szabályozzák, s a rendelményök ellen vétkezőket, ha a tárgy 12 ft értékét felülmúlja, szinte annyi forintnyi birsággal, ha kisebb értékű, áruvesztéssel büntessék. — A pósták, mik e korszak vége felé állítottak föl, igen nagy könnyebbségére szolgáltak a belközlekedésnek; egész hasznosságok azonban csak a következő korszakban a belzajlongások csillapultával kezde kifejlenni.

Evvel elmondva volna, mit műiparunk s kereskedésünk e korszaki állapotáról az e tekintetben igen meddő emlékeinkben kinyomozhattam. De mielőtt e szakaszt bezárnám, még egy tárgyat szükséges említenem, mit talán inkább elül kell vala előadnom; mivel azonban a műipart s kereskedést közösen illeti, itt is helyén álland, mintegy befejezésül e korszak történetéhez. Az ipar és kereskedésnek az Árpád s vegyes házak alatti történetében iparkodtam kitüntetni ¹⁾ az országban létező főbb, magyar, német és szláv nemzetiségek egymás iránti viszonyainak nyilatkozását, s előadni azon mélyen ható akadályokat, melyeket a nemzetiségek különfélesége, azok elemeinek s a belőlök származó érdekeknek összeütközése, az ebből eredt folytonos surlódások s azoknak koronkinti erőszakos kitörése az ipar és kereskedés haladásának elibe gördített. Nem akarok itt e nemzetiségek elemeiről vitatkozni; csak

azt jegyzem meg, hogy az azokból származott surlódások, mik a múlt korban már már szünni látszanak, élesebben s erőszakosan legalább nem nyilatkoznak, e korszak alatt ismét föléledtek, s a már behegedt sebek a német, védelmül beszállított, de az ország lakosait pusztítva zaklató, katonaság izgatásai által kiújítottak. Mennyi, a polgári életre s annak foglalkodásaira kártékonyan ható gyom sarjazott pedig ki e nem ritkán dühös gyűlölségre kitörő nemzetiségi bizodalmatlanságból, ha nem mondom is, könnyen elgondolható. A bocskai párt 1605ki karponai gyűlésén nyilván és keserűen panaszkodik, hogy a német lakosságú városokban a magyarok nem csak tisztviseléshez jutni nem engedtetnek, hanem még házak vételétől is eltiltatnak. „A szabad városokban is — így szól e gyűlés magyar napkönyve — az Német birodalomhoz hívván (a német lakosság), Magyaroknak házat venni, bíróságot vagy tanácsságot viselni, nem engednek. Melly dolog gyalázatos az Magyar nemzetnek és nem méltó, hogy hazájából kirekesztessék. — Hozhatnánk sok exemplumokat, de az többi között im egyet hozunk rövidségnek okáért. Az pozsonyi város olly igen gyűlölte az magyar nemzetet, most is ugy gyűlöli, hogy házakat elfoglalták, magokat személyekben is megtartóztatták. — Ferencfy Miklós, nemes személy — mennyi bosszuságot, kergetést, számkivetést szenvedett az német magistrátustól, tudja az ország — s hogy nagyobb gonosz akaratjokat az Magyar nemzet ellen declarálják, Magyar törvénnyel sem igen akartak élni. Annak felette hogy ezeket befedezzék, az appellatióktól is arceálják az Kösséget és variis minis deterreálják. Több városokban is vagyon ez“ ¹⁾. Igazolják ezen előadást az 1618ban összegyűlt

1) Katona 28, 446.

rendek is, így beszélvén a II. Ferdinand elválasztásakor kikötött föltételekben a tizenhárom szepességi városról: „Nem csak adózni nem akarnak az ország lakosival, hanem még különféle erőszakkal és sérelmekkel illetvén az ország lakosait, az országban törvényszék elibe állani s a vármegyék előtt megjelenni sem akarnak, minden gonosz igyekezetöket büntetlenül gyakorolván“. Az 1647ki gyűlésen ismét szőnyegre került e tárgy, s miután több királyi, hánya- és szabadékos városok, kivált pedig Kassa, sértették meg a magyar nemzetiséget és hont, különösen az 1608ki koron. előtti 13dik és 1609ki 44ik törvénycikkelyeket, huszonegy pontban határozattak meg a városokban lakó magyarok s kivált a nemesek jogai. — Hogy a magyar s német céhek különválásának egyedül a nemzeti-ségi idegenkedés volt oka, már főnebb említém. Illy indulattal azonban nem csak a magyarok iránt viseltettek a német városiak; hasonlót tapasztaltak tőlök a szlávok is. A selneci német közönségnek olly nagy volt a szlávok iránti gyűlölete, hogy ezek tanács-rendelmény által a városból is kitiltattak; kik pedig közülök már polgári joggal bírtak, jogoktól a tisztviselésre fosztattak meg. 1551ben a városi tanács megengedé a vargacéhnek, hogy azontúl minden szláv elől elzárhassa testületének jogait. Három évvel később ugyan ezen céh Slatky vargát ki akará kebeléből vetni, egyedül azért, mivel szláv származású volt. A város tanácsa azonban, mellynek ítélete alá az ügy bocsáttaték, Slatkyt, mivel még a főnebbi törvény előtt véte-tett a céhbe, megtartá ugyan annak kebelében, de egy-szersmind rendelé, hogy azután szláv örök időre kitiltva legyen társulatokból ¹⁾. Több illetén történetekkel is

1) Richter Belnél Not. Hung. Nov. 4, 571.

szolgálhatnék olvasóíunnak, ha türelmökkel visszaélni nem tartanék. De hiszen ezekből is eléggé kitűnik, milly kártékonyan hatott e nemzetiségi idegenkedés a honi műipar és kereskedésre.

MÁSODIK SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉSTŐL II. JÓZSEFIG.

KÖZÖS KÖRÜLMÉNYEK.

Károly kormányával új időszaka nyílik a műipar- és kereskedésnek. Az ország megszabadult a töröknek hosszú, sanyarú szolgálata alól és sikeresebben megvédtetett annak pusztító betöréseitől, a belforrongások is kibuzogtak valahára magokat: a szatmári békekötés után hadi láрма helyett a két századig száműzött béke malasztai terjedének el az iszonyúan zaklatott honnak vidékein. A harci zajjal együtt elnémult az azt önző terveire fordítani szokott úri zsarnokság szava; törvényhez szoríttatni kezdte a féktelenség és erőszakoskodás, melly eddig büntetlen üzheté kártékony dulongásait: a nép szorgalmi osztálya megszabadult a sokféle zaklatások alól, s oltalmát a törvényben elnyomói ellen nem épen hasztalan keresheté.

Az ipar és kereskedés olly természetű, hogy önmagától is emelkedik, ha gyámkezek nem ápolják is, csak tevőleges akadályok ne vettessenek haladásának elébe. Azonban Károlytól kezdve nem csak azért derült kedve-

zobb időszak a műpar és kereskedelemre, mivel a helyre állott béke- és belcsöndben az említett akadályok megszűntek: hanem azért is, mivel mind törvényhozásunk, mind egyes honfiak látni kezdék a béke nyugalmaiban, mennyire elhanyagoltatott, elnyomatott a harc gondjai közt a hon anyagi jóléte; s iparkodni kezdenek kípótolni a hiányt, orvosolni a sebeket, felnyitni a jobb lét forrásait; mire annyival inkább ösztönöztettek, mivel nem lehetne nem érezniök, hogy a haza majdnem egészen kimerült, a nyomasztó szegénység minden osztályok- s rendekbe belopódzott.

A hosszas nyomorúság, török iga s belforrongás a népet igen meggyéríté. Főnebb láttuk, hogy a Mohácsnál győztes királyi sereg Szegeden ált Lippáig vonulván, a Dunától a Tiszaig nem talált falut, sőt nyomát sem az iparnak; általán véve illy puszta volt pedig a török hirta alsó vidék. Ezen akadályt' kelle mindenek előtt elmozdítani; a népesség első- lényeges fültétele az ipar és kereskedelemnek. Átlátta ezt törvényhozásunk, s azért az 1723ki 105dik törvénycikkely úgy intézkedék: „hogy az országba új lakosok hívassanak s a beköltözendő, egyébiránt szabad személyek minél előbbi meghonosulások miatt hat évig mindennemű adózástól mentek legyenek. E rendelmény az egész országban kihirdetessék, s hogy annak nyilvánítása a német birodalomban is megengedessék, e tárgyban a szomszéd tartományok rendjeivel tanácskozások tartassanak.“ Ugyanazon törvénykönyv 18dik cikke az elhagyott falvakat is régi lakóikkal, ha azok visszatérni akarnak, vagy más belföldiekkel megnépesíttetni rendeli. A kedvező fültételek, mellyekkel a bevándorlottak fogadtatának, számos, kivált német családot édesgettek az országba; s mind ezek, mind a felvidékről leköltözöttek lassanként megnépesíteni

kezdek a visszafoglalt városokat és falvak egy részét. Már azon német seregből is, melly 1689ben Buda alatt harcolt, számosak telepedének le ott és Pesten, kivált a hasszok és thuringiak közül ¹⁾. Később pedig I. Leopold, I. József és III. Károly számos osztrák, bajor és frank családot telepítének le az ország külön vidékein.

A Z I P A R T Ö R T É N E T E.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

1. FÖLDMÍVELÉS.

A földmivelő osztály polgári állapotának jobbulása-vagy rosszabbulásával szükségkép emelkedik vagy süllyed a földmivelési ipar is. Csak szabadságban tenyészik a polgári miveltségnek mint minden, úgy ezen virága is: az önkény és féktelenség vas karja, a szolgaság bilincse, mint téli fagy a növényt, előli a polgári foglalkodásokat. A mult korszak történetében láttuk, hogy törvényhozásunk visszaadá ugyan a földmivelő osztálynak személyes szabadságát, költözési jogát; de föltételelesen és kellő biztosítás nélkül: a zavargó időben büntetlenül üzhette még vele önkénye játékát a zsarnok, ellenszegülve a törvény emberiségeseb szavának, megvetve vagy elcsavarva azt. De e kor már annál

¹⁾ Bel. Not. Hung. Nov. 3. 435 stb.

fogva is kedvezőbb volt a földművelésre, mivel a béke csünderében a törvény könnyebben foganatosítható, a jobbágy, ki támasztát egyedül abban keresheté, általa biztosabban védhető vala; s annak megszegését olly mértékben, mint előbb, nem szaporíthatá annyira a büntetlenség. Azon kívül a már létező törvények még bővebben kifejtettek, a pór szabadékai még inkább kitágítottak, a mód zaklatásokra, a határozottabban kinyomott törvények által még inkább elzáratott. Megerősítvén t. i. a szabad költözési jogot, azon szabályt alkotta az 1715diki 101dik törvénycikkely, hogy ezentúl a törvényszerűleg költöző jobbágyok (mert a szökve, vagy a törvénynek eleget nem téve költözők uraiknak visszaadni rendeltettek) a letelepülésökkor kötött szerződés szerint legyenek alávetve uraiknak. Továbbá a jobbágyok állapotának könnyítésére itt még az is rendeltetik, hogy azoknak elmaradt tartozásaik, mellyek a törvénytelen zsarlók által úgy is többszörösen beszédettek, kitörültesse; hol pedig ez nem történt, csak felében s részenként szedessenek be. Végre a vármegyéknek tisztül téteték, hogy a kebelökbeli jobbágyokat a netalán igazságtalan földesurak ellen védelmezzék. Ezen szerződésre alapított viszonya a jobbágyoknak uraik iránt, az 1723ki 61dik törvénycikkben még bővebben kifejtetett azon hozzáadással, hogy, kik uraikkal illy szerződésre nem léptek, tartozásaiknak eleget tevén, mikor akarnak, szabadon költözhesse nek. Egyszersmind pedig, megtiltatván, hogy a birtokosok jobbágyaikat egyik jóságból más megyében fekvőbe át ne telepítsék, a vármegyéknek ismét igazságszeretetébe ajánlatott (18d. c.) a jobbágyoknak minden törvénytelen nyomástóli megóvása. Mária Terézia a jobbágyságnak még a főnebbi törvények mellett is mindig mostoha állapotát javi-

tandó, az úrbért egy biztosság által kidolgoztatván, az egész országra kiterjeszté. E szerint az úr s jobbágy közti viszonyok szorosabban meghatározatván, emennek netalán teendő panaszai s ezeknek eligazítása a vármegyék s azután a helytartótanács által átnézetni, megvizsgáltatni rendeltettek. De nem tagadhatni, hogy bár az urak jobbágyaik fölött gyakorlott önkényének ezen úrbér által keskenyebb korlátok szabattak, s a pórnak legalább is lehetővé tétetett az igazság keresete, még korán sem volt pórságunk minden panaszon fölüli állapotban. A terhek, mellyek még vállain feküdtek, olly neműek valának, hogy annak jóléte még sokfélekép meggátoltatott. Azon felül az úrbér is még igen különböző volt a külön helyeken s a terhek különbözőségének semmi alapja. P. o. Békés megyében 56 hold esett egy dica alá, Árvában két hold; Nyitrában 24 szolga, Szabolcsban két szolga; Somogyban a haszonbérlők 600 frt után fizettek egy dicát, Szatmárban 10 frt után, Verőcében 20, Marnarosban fél ökörtől kelle egy dicát fizetni; de ezen dica is igen különbözött: Aradban 40 dr, Barsban 9 frt 36 dr tön egy dicát ¹⁾. De, mint mondtam, még is csak kedvezőbb lön sorsa a földmivelőknek. Említésre méltó az is, hogy a jászok és kunok három kerülete, mellyeknek lakosai majdnem kizárólag földmiveléssel foglalkodtak, 1745ben magokat a pesti katona-kórház úri hatósága alól kiváltván, új, huszonhárom cikkelybe foglalt jogokat nyertek, mellyek belső polgári szervezetöket hely- s kerületi hatóságaikat, terheiket stb. illetik. Szempontunkból figye-

1) Olvasható erről egy alapos értekezés Magaz. für Gesch. Statist. und Staatsrecht d. Österr. Monarchie. Göttingen 1806. I, 3—19.

lemre méltó az, hogy a nemesihez hasonló birtoksajátsággal, városaik pedig a sz. királyiakéhoz, hasonló kiváltságokkal ajándékoztattak meg.

E javítások a földmivelő állapotában s a harcok korát követő hosszas béke áldásos befolyású volt Magyarország földmivelésére. Annak gyarapodtát s haladását azonban csak viszonylag, a múlt kor állapotával összevetve, lehet olyannak mondani; általánosan véve a középszerűségeen felül nem emelkedett. A mód, mellyel a föld műveltetik, most is az a tökéletlen volt, melly régente. Az újabb tízszerezsen kamatozó földmivelési rendszer, melly Angol-, Francia- és Németország több tartományaiban e korszak alatt kezdé gyakorlatba tétetni, nálunk még egészen ismeretlen volt; de remény sem leheté még annak országunkbani gyakorlataira; mert hogy a földmivelő osztály értelmi műveltségének hiányából származó akadályokat elmellőzzem, már a jobbagynak ura s földéi iránti viszonya is lehetlenné tette e jobb rendszer életre jutását. Minél fogva a földmivelés nálunk még nem mint betanúlt, ész-alapokra támaszkodó műtétel gyakoroltatott, s nem egyéb volt, mint kényelemmel üzött, mostoha segélyezése az áldásos természetnek. Mária Terézia több rendű parancsokat bocsáta ki annak gyarapítására; de fájdalom, azoknak nagyobb része sikertelen maradt az illető hatóságok e tárgyban hanyagsága miatt. Okául az illy rendelmények nem teljesítésének leginkább az adaték, hogy a megyei hatóságok azoknak sikerítésére elfoglaltságok miatt elégtelenek; — mi azonban legtöbb helyt pusztá ürügy volt s a nem akarásnak és előítéletnek kifogásai, ezen ok legfőlebb is csak a nagyobb kiterjedésű megyékre illhetvén. Mária Terézia, hogy e bajon segítsen, földmivelési társaságokat alakíttatott, mellyeknek

célja, nem csak a kormánytól kibocsátott, földmivelést tárgyazó rendelmények sikerítése volt, hanem egyenesen tökéletesítése is a földmivelésnek. De hogy ezen intézet még igen kora volt Magyarországra, a történet bizonyítja: egy sem állhata e társaságok közül erős lábra; sőt néhány már e korszak alatt is elenyészett, társaikat tengésökben hagyván. ¹⁾

Azonban e rendelmények, e mozgalmak bár egészben s általánosan véve sikeretlenek, részben s helylyel némi fogantat nélkül nem maradhatának, s a régi rendszer mellett is csak azért sem lehet némi haladást tagadni, mivel a földmivelő osztály szaporodván s foglalkodása a békében nem háborítottván, sokkal nagyobb mennyiségben állítja elő termeszterményeit, mint a múlt korban. Legvirágzóbb volt e korban földmivelésünk a dunántuli, kivált Soprony, Mosony és Vas megyékben ²⁾. Igen sokat nyert e tekintetben Fehér, Tolna és Baranya vármegye is M. Teréziának azon anyai gondoskodása által, minél fogva az e megyékben sok ezer holdra terjedő Száraz nevü ingoványt lecsapoltatá. Hasonló eredménnyel biztatott a Körös folyamnak is, melly majdnem évenkénti kiáradásaival sanyargatá partmélékét, szabályozása, mit szinte a kegyes királyné kezdete meg, Károlyi grófnak felügyelése alatt.

De még előbb kell vala említenem a temesi hánságot, mellynek földmivelése e korszak alatt majdnem újjá teremtetett. E tartományt III. Károly a töröktől 1739ben vissza-

1) Skerlec Project. Leg. motiv. Deput. Commerc. de anno 1790. exhibitum.

2) Szapáry Ján. gr. Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen? Nürnberg 1784.

foglalván gr. Mercy d' Argenteau kormányára bízta, s jobb kezekre azt valóban nem bízható. E ritka buzgalmi tábornok mindenek fölött a földmívelést, melly e mód fölött termékeny földű tartományban a török iga alatt egészen elhanyagolva volt, s annak akadályai elmozdítását tűzte ki gondjai céljául. Addig a minden esős évben rendesen beállott áradások az egyébiránt is igen kevés természetnyit majdnem az egész tartományban megsemmisíték. Mercy tehát a hegyekről vízvezető csatornákat vitetett le a Temes és Böge folyamokba, ezeket pedig szabályoztatá. Kevés évek múlva a legszebb siker követé emberiséges buzgalmát: a hánság egyike lön legvirágzóbb tartományainknak. Mercy kora halála után a bécsi bank, mellynek a hánság birtokába jutott, folytatván javításait, s egész figyelmét a mocsárok kiszáritására, új helységek telepítésére, szóval, a földmívelés emelésére fordítván, e tekintetben szinte nagy hasznára volt az országnak. — De bocsátkozzunk némi részletekbe.

A gabna minden nemeinek termesztése annyira haladt, hogy 1770 és 71ben négy millió mérüinél több szállíttathatótt ki a szomszéd, aszálylyal látogatott tartományokba. Közép számát pedig az évenként kivitt mennyiségnek egy és fél millió mérüire tehetni ¹⁾. A gabna mellett szorgalmasabban mivelteték a kukorica is, melly már az ország minden részein meghonosítottatott. Burgonya 1770 táján kezde tenyészteni, de még csak az új német gyarmatok némellyikében s a soványabb vidékeken a Kárpátok alatt ²⁾. A rizs-

1) F. J. Maire Bemerk. über d. Kreislauf. d. Hand. in d. Österr. Erbstaat. Leipzig 1786. 2, 140.

2) Schvartner Statist. 2d. kiad. 1, 292. a) alatt.

zsel sikerült próbák tétettek e korszak alatt, kivált a temesi hánságban, hol azt a birtokos bécsi bank némi jelen-
tekenységre is emelte, de a siker mellett is nem csak nem
lön közönségesben divatossá, hanem a hánságban is elhanya-
goltaték termesztése, miután az a bank úri hatósága alól
kikerült 1).

A szőlőmivelés, egészben véve, szinte haladásnak in-
dult; az alsó róna vidékeken is annyira gyakorlathoz jött
volt, hogy majdnem minden, kivált homokos földű helység
mivelt már a kor végén szőlőket határaiban. Ez volt rész-
ben oka, miért benn a bor ára igen megcsökkent, s az az-
előtt gazdag szőlős gazdák szegényedni kezdenek 2). Külö-
nösen említést érdemel a szőlőmivelésben Soprony, melly-
nek termesztőnéye Poroszországban és Sléziában legkelen-
dőbb volt. 1719ben 60,000 akó must tölté a polgárok pin-
céit; 1731 és 32ben pedig harminc ezer akónál többet szál-
lított a külföldre. Magyarországon ürmöséről jutott hír-
re 3). De igen káros hatása volt a felső s nyugati vidék sző-
lőmivelésére a külfölddel e korban megcsökkent borkeres-
kedés. Lengyel-, de kivált Orosz- és Poroszország, miként
alantabb szóba jövend, annyira elzárta e korban mód felett
magas vám- s harmincadai által e magyar termesztőnényt ke-
reskedéséből, hogy a borszállítás e tartományokba, kivált
mellyet a sleziaiak Poroszországba gyakorlottak, majdnem
végkép megszűnt. E pangás következményei nem sokára
mutatkoztak az éjszak-nyugati vidék szőlőmivelésében; Sop-
ronyban 1753 körül 1,200,000 négyszeg öl terjedelmű sző-

1) F. J. Maire Bemerk. 2, 140.

2) Bel Not. Hung. Nov. 1, 652. 679. 681. — 2, 87. stb.

3) Schvarnier 1, 317.

lők kiirtattak; Sz. Györgyön pedig 1784ig 1167 kapányi egészen elhagyatott ¹⁾). Egyébíránt a bor kezelése általán véve jobbult; az aszúbor több helyt s nagyobb mennyiségben készítették. A hegyaljai méltán kedvenc itala volt a lengyelnek; s ez mind a mellett is, hogy ára a multhoz képest felszökött ²⁾), igen kerestették kivált a lengyelektől ³⁾). A szentgyörgyiek 1720ban kezdének aszúbort készíteni, mi azonban sokáig nem jutott kedvességre azon hiedelem miatt, hogy mozsolával és cukorral készítették ⁴⁾). A ruszti, sopronyi és ménesi aszúborok is e korban kezdettek nagyobb mennyiségben készíttetni. Sőt már a francia pezsgő s egyéb külföldi készítmények is kezdének utánoztatni. M. Terézia egykor egész fels. családjával gr. Grassalkovich vendége levén, dicsérte ennek csemegeborait, kivált pezsgőjét; mire a gróf nyíltan megvallá, hogy egyedül külföldiek módjára készült magyar borok volnának asztalán ⁵⁾). E csemegeborok nagy kelendősége azonban annyira fölingerlé a nyereszkedési vágyat, hogy a borhamisítás már szélteben gyakoroltatott, s a törvényhozás 1723ban kénytelen volt azt kemény büntetés alatt (118d. tc.) megtiltani. Minek azonban sikere nem levén, az 1729ki 12ik törvénycikk e hamisításnak foganatosban gátot vetendő, nem csak az e csinyben rajtértekre példás büntetést szabott, hanem az aszú szőlő vásárlatát is megtiltá a birtoktalanoknak.

Az úgy nevezett kereskedési növények közt legtöbb ke-

1) Schvartner 1, 306.

2) 1718ban egy 180 icényi hordó ára 100 tallér volt. U. o. 318.

3) Ungr. Magaz. 2, 182.

4) Schvartner 1, 306.

5) Schweighoffer Abhand. von d. Commerz. I. 11 *) alatt.

zeket foglalkodtatott a kender és len. E cikk, kivált a kender, majdnem minden helységben tenyésztetett; de legtöbb helyt csak annyi, mennyit a nők házi szükségükre feldolgozhatának. Szepesben, Sárosban, Trencsén, Turóc, Lipó és Árvában, a korszak végén pedig Bácskában és Baranyában a kereskedelem nézve is nem csekély mennyiségben termesztették ¹⁾. — A dohánytermesztésnek e kor vége adott nagyobb kiterjedést. Az 1775 táján kitört angol-éjszakamerikai háború s az e miatt elmaradt dohányszállítások Amerikából okozák, hogy e növény iránti kérdezősködések honunkban is sűrűsödvén, annak tenyésztése is terjedtebb lön. A högyészi uradalom, Tolna megyében, melyet Károly alatt gr. Mercy darmstadti, hessz, fuldai és württembergi telepekkel népesítette meg s melly összesen húsznál több helységet foglal magában, e kor végén évenként mintegy 30,000 mázsányi dohányt termesztett ²⁾. — A mindinkább elterjedő serrel élés a komlót is bővebben termeszteté; legdivatosabb lön ez, valamint a sáfrány-tenyésztés is Nyitra megyében; az utóbbikat kivált a veszteniciek jól tudták kezelni ³⁾. — A festő füvek termesztése e korig még semmi figyelmet sem nyert volt nálunk. Néhánynyal azok közül, miket a természet önkényt adott, élt ugyan már vásznai festésére a pórság, p. o. az izacscsal, vagy festő csüllenggel és pirosító buzérral, mik a temesi bánságban s azon kívül több megyében termettek; de a haszon, melyet azok-

1) Szapáry: Der unthätige Reichthum Ungarns stb.

2) Korabinszky Geog. - Hist. Lexicon ad vocem Högyész; itt azonban tetemes hibának kelle becsúszni, a mennyiség 300,000 mázsára tétetik.

3) Bel Not. Hung. Nov. 4, 304.

nak mívelése adandott, még nem ismertették. E korban azonban Pfeiffer, késmárki orvos, különféle próbákat tön belföldi füvekből az indigóhoz hasonló festéket készíteni; mi anyyira sikerült neki, hogy a kísérletének Bécsbe küldött eredménye a próbát kiállotta ¹⁾. E foganat figyelmet gerjesztvén, arra bírta M. Teréziát, hogy a festő füvek termesztését némi kedvezményekkel gyakorlathoz hozni iparkodnék: ötven holdnyi földet s tíz évigi szabadéket ígért mindenkinek, ki izacsot termesztend. Azonban bőkezűséggel támogatott jó szándéka sem talált visszhangra; tétettek ugyan kicsinyben némi próbák; de részint ezeknek csekélyessége, részint a szükséges, sajátos malmoknak hiánya miatt sikeretlenek ²⁾.

A kertmívelés a felső megyékben már a 17dik században is kedvelt, e korban még terjedtebb lön. Különös szorgalmat fordítának kerteikre a bányavárosok lakosai, kivált a selmeciek, kikről már a mult korszakban is emlékezém, miként t. i. azokat mulató helyekül látogatván, vetélkedtek egymás közt azoknak szépítésében. A Pozsony melletti Blumenthal nem csak e várost ellátta szorgalmasan mívelt kerteiből növénynyel és gyümölcscsel, hanem olyanokat még a szomszéd német városok piacaira is szállított. Nyitra megyében is számos kertek műveltettek, kivált Németprónán, mellynek lakosai mindennemű gyümölcscsel, kivált aszalt szilvával nyereséges kereskedést üztek ³⁾. Híres volt gyümölcseiről Soprony és Korpona is. Dinnyét legizesbet s leg-

1) Korabinszky Lexicon. Késmárk.

2) Skerlec Descriptio physico-polit. situationis R. Hung. inter acta Deputat. Commere anni 1790.

3) Bel Not. Hung. Nov. 4, 426.

nagyobbat a hevesi, kivált csányi föld termett, mi a pesti piacon tömérdek mennyiségben árultaték ¹⁾. — Az uraságok kastélyaik, mezei lakjaik mellé, mik e korban az ország külön vidékein nagy számmal s ízléssel emeltettek, közönségesen diszes kerteket is állítottak a külföldről, kivált Cseh- és Morvaországból behívott kertészeik által. Jelesbek voltak már e korban is a kismártoni, gödöllei, köpcsényi, tatai, nagy-kanizsai, gyulai stb.

Az erdőszet e korban végkép elhanyagolva volt; még a selmeci bánya iskolában sem, hova tartozott volna, véttetett fel a tanulmányok közé. M. Terezia ugyan bocsáta ki erdőszeti szabályokat ²⁾, mellyek a módfeletti s rendetlen irtásoknak határt vetnének; de e rendelmény kevés helyen juthatott sikerre; egyébütt, kivált hol az erdők több közös birtokosak közt voltak megosztva, a régi rendetlenségek folyvást divatoztak. —

Két, igen nagy ellensége volt (részben most is létező) a földművelésnek, a tömérdek, egész vidékeket ellepő futó homok — miről azonban e korban még nem gondolkodtak; s a folyamok kiáradásai. Az 1729ki országgyűlési RR. panaszkodva említik a Duna, Tisza, Vág s más folyóknak majd nem egész tartományokat hullámaik alá temető s beiszapoló kiöntéseit; de e gonosz orvoslásáról az ország, a nem rég és sokáig viselt török iga által kimerítve lévén, sikeresen még nem gondolkozhatott. Az 1751ki pozsonyi gyűlésen ismét szőnyegre került e tárgy; s miután a Vág kiöntéseivel már nem csak partmellékét elborítá, hanem Galgócot is végromlással fenyegeté, annak megkorlátozása

1) Korabinszky Lexicon.

2) L. Skerlec Descriptio phys. pol. Situat. Hung. I. 47.

a 20ik törvénycikk által munkába vétetni rendeltetett. Ugyan ezen gyűlés a pataki malmokat is, mellyeknek vízfogói a vidékben kiöntést okoznának, elrontatni rendeli (14d. cikk), ha a malmok letartóztatott jövedelmeiből ártatlanokká nem tétethetnek.

2. ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Azon sokféle gyarapodás mellett, mit e korszak az állattenyésztésben előmutathat, egy olly lényeges hiba is tűnik elő, mellynek már e kor végén is mutatkoztak káros következményei, — ez a legelők és kaszálók elhanyaglása volt. Ezek körül javításokat tenni, még nem jutott gazdáinknak eszébe; minden egyedül az áldott természetre hagyaték. A török kifutamodta után, miként emlékeink több vidékről bizonyítják, olly buján benöve volt füvel a föld, hogy miatta alig leheté gyalognak előre haladni. De évről évre roszabulniok kelle a legelőknek és kaszálóknak: a szünetlen legeltetés által a legjobb füvek leéttetvén s magba menni soha sem engedtetvén, azoknak gyökerei lassanként kiveszni kezdének, míg a baromtól is ott hagyott rosz fű évenként elhintvén magjait, buja növésevel amaszt elfojtani kezdé; miért a nyüfű, tarsóka, farkkóró, aranygyopár, bogács s egyéb illetén, nem csak haszontalan, hanem ártalmas növények is az egyébiránt legjobb föld területét is mindinkább elfödék. Ehez járult hogy a marha egész Sz. György napig bocsátaték a kaszálókra; minek kivált száraz tavaszon elmaradhatlan következése lön, a szénakaszálásnak egész a gabna aratásig elkéste s ez által a mezei munkáknak annyira összehalmoztatása, hogy a széna rendesen gyakran el nem takaríttathaték.

Vetett kaszálókról, miket száraz években is kétszer, háromszor s többször kaszálhatni, e korszakban még nem gondolkodott a magyar, miveletlen mezei gazda. Milly befolyást kellett e körülménynek a marhatenyésztésre gyakorlani, mindenki átlátja. A korszak elején még ritka kövérségű legelők mindinkább hitványulván, a marhadög, nagy részben ennek következése, vidékeinket is gyakrabban kezdé látogatni; — s az országnak az előtt világhírű szarvasmarha tenyésztése mindinkább csökkenni kezdett ¹⁾.

A szarvasmarhának hazája kivált a Pest, Debrecen, Temesvár, Újvidék s Duna közti tömérdek puszták valának miket ez idő alatt nagy részben görög s örmény marhakereskedők birtak haszonbérben. Nevezetes volt ez, valamint a lótenyésztés is, Komárom, Zala, és Somogy megyékben is; Arad és Csanád megyék lakosai pedig annyira kedvelték e foglalkodást, hogy miatta a földmivelést is elhanyagolták ²⁾. Milly sok szarvasmarha tenyésztetett Debrecen határában, eléggé következtethetni abból, hogy az 1739ki télen, takarmány hiában, nyolc ezer ökör vágatott le, a nélkül, hogy e miatt szükség éreztetett volna. Volt gazda, p. o. bizonyos Biró nevű, kinek tíz ezer darabból állott gulyája ³⁾. Erdélynek síkjain is számos szilaj gulyák legeltenek; de itt általán véve nevezetesebb volt a lótenyésztés, kivált a székely földön; melly nemes magyar faj a külföldön is igen kelendő volt.

A lótenyésztés Magyarországon igen elaljasult volt, a száraz malmok, az igen gyakori s ingyen tenni kellett

1) L. az 1751ki RR. folirását. Katona 39, 401.

2) Szapáry cm. h.

3) Korabinszky Lexicon. Debrecen.

katonaszállítások, mit a külföldön sokáig tartott háborúban lévő katonaság távolsága még súlyosbított, s egyéb uri terhek, továbbá a porság szegénysége, mi miatt csikait idő előtt terhelni kénytelen volt, végre a gyakori dög, igen elsilányíták a jobbágyság lovait. M. Terezia a hét évi, igen sok lovat megemésztett, háború alatt átlátta szükségét a magyar lótenyésztés gyarapításának. Ezt ő eleinte az által törekvék elérni, hogy Pesten lóorvosi iskolát állítottatott, s a hatóságokat felszólította, hogy ezen iparágnak emelkedését a népközött minden módon elősegítsék; a nemesebb nagyobb ménektől meghágott kanczákat pedig az adótól fölmenté. 1774ben szabályokat bocsáta ki, mellyek szerint a lónemesítés intézendő volna, egyszersmind jutalmakat is hirdetvén az ebbéli szorgalomra. A szabályszerű ménnek csikaira tett jutalom, osztály szerint, mellybe a csikó tartozott, hat, négy, és két aranyból állott. A külön megyék külön utakon indultak e kir. rendelmények sikerítésére. Némelleyk közmeneseket állítottak fel; mások méneket szereztek s azokat a megyei járásokban felosztották, a jobbágyság ingyen használatára. Mind ezeknek azonban csak az lón következése, hogy a jobb hirtokú jobbágyság között néhány, nagyobb termetű lovakat szerze magának; de a szegényebb jobbágyság ha volt is illy nemesebb méntől származott csikaja, részint a kellő gond s jobban tartás hia miatt, részint mivel már harmadik éviben is kénytelen volt azt befogni, jobb lovakhoz még mindig nem juthatott. M. Terezia, hogy, mennyire lehet, ezen akadályokat is elhárítsa 1777ben új körlevelet bocsáta ki, mellyben a városok ezen iparág kellő méltánylatára, a jobbágyság pedig csikaik kiméllésére intetnek. Biztosíttatnak továbbá a jobbágyság, hogy nagyobb csikaik, ha olyanokat nevelnének,

nem előre kiszabott áron, hanem szabad alku szerint szedetendnek a sereg számára. Végre megengedtetik, hogy az ezredekől kimustrált, a nemzésre még alkalmas kancák a vármegyéknek olcsó áron engedtessenek által. Hogy pedig semmi eszközt ne hagyjon a kegyes királyné dicséretes célja elérésére használatlanul, a cseh lótenyésztő társaság által Csalóközben az enyedi, Borsód megyében pedig az ormosdi pusztát kibérlelteté, hogy az e helyeken cseh fajú lovakat nevelvén, azokat a vármegyék közt mérsekelt áron szétosztassa. E kezelést azonban az 1778ban kitört háború félbeszakasztá. E törekvések siker nélkül nem maradhattak; a magyar pór általán véve igen szereti lovát. S valóban e néhány évek alatt is annyira gyarapodott ez iparág, hogy az 1781ben Pestre az ezredek számára lovakat vásárlani küldött katonai választmány könnyebben beszerezheté a szükséges mennyiséget ¹⁾. Legtöbb s nagyobb ménesek legeltenek a Duna s Tisza közti és a dunántuli tartományokban, mellyek tulajdonkép anyaföldei a magyar lovaknak; szilajul neveltettek itt azok közönségesen ötödik évökig, a csikósok felügyelése alatt. Dicséretes említést érdemel még a szepességi városok lótenyésztése is. — A benn tenyésztett ló azonban még elég nem volt az ország szükségeire; az urak s az ezredek nagy részben külföldről hozták be lovaikat; e cikkért, még a kor végén is, körülbelül 300,000 ft folyt ki a külföldre ²⁾.

A juhtenyésztésben M. Terezia uralkodásának utolsó tizede korszakot alkotott. A finomabb gyapjas birka Magyarországhban addig alig ismertetett: a múlt korszakban

1) Skerlec Descriptio stb. I. 62.

2) Schvartner 1sö kiad. 161.

Szelepcsényi érsektől behozott nemesebb faj részint kivesz-
vén, részint elfajulván maradványaiiban. A jó akaratú ki-
rállyné tehát ezen iparágat is kellőleg méltányolván, 1773-
ban háromszáz huszonöt merino birkát hozatott Spanyolor-
szágból s Merkopailon, a károlyfehérvári út közelében, juh-
majorságot állítatott, melly később új szállítványok által
szaporíttatván, mintegy bölcsője lön Magyarországhan a
nemesebb juh fajnak. A következő hét év azonban melly
alatt M. Terezia még boldogítá kormányával Magyarorszá-
got, sokkal kevesebb volt, mintsem e majorság közönsé-
gesebben megismertetett, s az előítéletek, mellyek ezen, a
magyarnál tekintetre hitványabb, természetre gyöngébb és
finyasabb faj körül uralkodtak, legyőzethettek volna; min-
den siker, minden utánózás nélkül azonban e példány-ma-
jorság még sem maradt; legalább az első lépés megtéve
volt ezen, ma már olly bőven jövedelmező, nemesebb juh-
fajnak meghonosítására. A részletesb eredményeket azon-
ban, mivel nagy részben József korába esnek, a következő
szakaszban adandom elő. A magyar fajnak tenyésztése
az egész országban elterjedt volt; ezen kívül, a temesi
hátságban még az úgy nevezett zigarra, bácskában pedig
s némelty egyéb helyt a racka juh faj is tenyésztetett. A
közönséges faj tenyésztésével, gyapja miatt, kivált Vesz-
prém, Győr, Fehér, Tolna, Békés, Pest, Nógrád és
Csongrád megyék foglalkodtak; tenyésztették azt még Zó-
lyom, Gömör, Hont, Árva, Liptó, Túróc és Szepes vár-
megyék is, de nem annyira gyapja, mint teje s az ebből
készített sajt, túró és a nem rég közönségesbé vált vaj ¹⁾
miatt, mik e megyékből nagy mennyiségben kerültek a ke-

1) Schvartner 2dik kiad. I, 379.

reskedésbe ¹⁾. A birka számát Magyarországon e korszak végén mintegy 6—8 millióra tehetni; gyapjú évenként körülbelül 150,000 mázsa viteték a külföldre; azonkívül sok fordítottatott bőröstől subákra, ködmönyökre stb sok ürü pedig elevenen kihajtatott Csehországba ²⁾.

A méhtenyésztés is nevezetes volt már e korszak alatt; közönségesben s nagyobb szorgalommal gyakoroltatott alsó Tótországban, a temesi hátságban, Arad, Békés, Hont, de még inkább Szepes, Sáros, Zólyom megyékben; különösen említést érdemel e tekintetben Lőcse és Rosnyó; amaz kivált méhsere, (mellynek főzéséből a város évenként mintegy 20,000 ftot vett vala be), emez viasz művei miatt. A méhtenyésztésben akadályozta eddig a nagyobb gyarapodást az, hogy a magyar nem tudá kivenni a mézet kaptáraitól a nélkül, hogy a méhet meg ne ölné. M. Terezia erre is kiterjesztvén figyelmét, több megyékbe, hol ezen iparág szorgalmasabban üzetett, a jobb méhkezelésben jártas embereket küldé szét, kik abban az ifjuságnak, melyet az ebbeli szorgalomra különösen felbuzdított, leckéket, tanítást adnának. Azonban akár az ujítás ellen uralkodó előítéletek, akár a kiküldött mesterek s ezek bizományosainak tudatlansága vagy hanyagsága okozta, — ezen szép hasznot ígérő intézet nem sokára legtöbb helyt dugába dőlt, csak némelly éjszaki megyékben, p. o. Trencsin, Árva, Liptó, Zólyom, Szepesben honosulván meg némikép ³⁾. A belfogyasztást leróva, mintegy két ezer mázsa viasz, és

1) U. o.

2) L. erről bővebben Schvartnert „S c h a a f e“ alatt.

3) L. e tárgyról Szapáry: Der Unthätige Reichthum stb. — és Skerlec: Descriptio physico-pol. Situationis stb. I. 50.

négy ezer mázsa méz viteték a külföldre ¹⁾. — Itt még két tárgyról kellene szólanunk: a selyemhernyók és a sertés tenyésztéséről, nagyobb összefüggés és tökéletesb előadás miatt azonban amazt az ipar második, emezt a kereskedés cikkelyére tartom fel.

II.

M Ű I P A R.

1. MESTERSÉGEK, GYÁRAK, KÉZMŰVEK.

Városaink iparáról szólandó, szükségesnek látom, azoknak e korbeli állapotát néhány általános vonással érinteni. Azok a török ostromlásaitól s igájától, a szatnári békekötés után pedig a belforradalnak nyugtalanításaitól is megszabadulván, mind jogaikra s kiváltságaikra, mind népszámokra s evvel együtt iparok- és jólétökre nézve gyarapodni kezdenek. A rajtok ejtett sebeket már I. Leopold s utóda is kezdé orvosolni, részint új lakosokat szállítván az elpusztultakba, részint jogaikat visszaadva s megerősítve az ezekben megcsonkútnak. Buda-Pestnek lakosai már az említett két király alatt szaporítottak új, többnyire német, szállítványokkal; de önkéntesek is számosan telepedének itt le: előbbi kereskedésének híre, arra alkalmas volta, annak lassankénti éledése s az áldott Duna, melly a költözést Németországból igen megkönnyíté, nem sokára élénkebbé tévék az iker fővárosokat. Pestnek még Leopold adott 1703ban új szabadék levelet polgári, kéz-

1) Schvartner 1ső kiad. 164.

művi és kereskedési jogairól ¹⁾. Esztergom, Fehérvár, Szeged hasonlóképen még Leopold és I. József alatt emelkedének föl romjaikból s népesítettének meg; régi jogaikat e városok még az 1715ki országgyűlésnek, mellynek a miatt kérelmet nyujtának be, közbejöttére nyerték vissza ²⁾, mostani kiváltságaikhoz és szerkezetükhöz pedig M. Terézia alatt jutottak. Debrecen és Szatmár-Németi szinte az említett országgyűlés által emeltettek a szabadok sorába; Szabadka pedig M. Terezia alatt ³⁾. Illy jogokat nyertek Új-Vidék és Zombor is. Az 1741ki törvénykönyv is több cikkelyeket foglal magában, mellyek a királyi és bányavárosok sérelmeit orvosolni rendelik ⁴⁾.

De ezen királyi vagy törvényhozási rendelményeken kívül léteznek még mások is, mellyek egyenesen a műipart s kézműveseket érdeklik. Ugyan is tekintetbe vévén az 1723diki törvényhozó testület, hogy az országnak hosszas nyomorúsága a kézműveseket részint igen meggyéríté, részint egészen kipusztítá, a 117ik törvénycikkelyben rendeli, hogy illy kézművesek külföldről szállitassanak be, minek könnyebb eszközölhetésére, illy bevándorlottak tizenöt évig mindennemű adózási terhektől fölmentettek; nehogy pedig ezek a földmivelésre adván magokat, kézműveiket elhanyagolják, a kir. helytartó tanácsnak meghagyatott, hogy őket a földvásárlástól eltiltsa, egyszersmind pedig felügyeljen, hogy a bevándorlottak szabadékos éveik eltölte után ismét ki ne költözzenek.

1) Az oklevél olvasható Katonánál 36, 245.

2) Decr. 1715 : 36, 37.

3) Art. 108. 109.

4) Art. 39. 40.

A céhek ügyében is többször rendelkezett törvényhozá-
sunk. Azoknak a kézműi iparra káros befolyása e kor-
ban már meglepőleg nyilatkozott több olly nemű szabályaik-
ban, mellyek vagy a kézművek gyarapúltát, vagy az általok
készített cikkekhez könnyű s olcsó juthatást megakadályo-
zák s megnehezíték. Illyen volt az péld. mellynél fogva a
műnek ára gyakran értékénél fölebb emelteték, s azon mes-
terekre, kik azt az így meghatározott áron alul adnák, nagy
bírság vettetéek; illyen az is, melly szerint társulatokba
csak nagy összeg pénz letétele után juthattak új, kivált
nem városaikban s hasonló céhben álló atyától származott
mesterek; miben célok volt: a több mesterek által okozan-
dó csődület- s evvel a művek olcsóbságának meggátlása
stb. Az 1715ki országgyűlés tehát ezek által az ország
javát sértetni látván, mindenek előtt megújíttatni és szoro-
san megtartatni rendelé az 1659diki 71dik törvénycikket;
minél fogva a kézművek, mérendő hus stb. árát meghatá-
rozni a vármegye jogosítva vagyon; továbbá az eléggé
ügyes, új mestereknek a céhekbe minden összeszorítás
nélkül és türhető fizetés melletti fölvételeét tisztí közbevetés
által is eszközöltetni rendeli; végre pedig a királyoktól
nyert szabadékaikat meghagyván, minden az ország törvé-
nyeivel s javával ellenkező szabályaikat eltörli ¹⁾. Az
1723ki 70dik törvénycikkely pedig ezeket megerősítvén hoz-
záadja, hogy a céhek azon kézműveseket, kik a társulat-
ban nem létezvén, a városokban földesuraik magány szá-
mára üzik mesterségöket, erőszaktétel büntetése alatt,
foglalkodásokban ne nyugtalanítsák. Mind e mellett is
azonban, midőn az 1729ki országgyűlés „nagy kirugásait

1) Art. 79.

látná a kézművi egyesüléseknek abban: hogy azok önhatalmukból a vidékeken fiók céheket is alkotnának, közölven azokkal némi szabadékokat; hogy különféle szabályokat alkotnának a népközönség kárára; hogy a társulatba iktatási taksát mód felett fölemelnék s ez által a kézművesek szaporodását akadályoznák; hogy azokból a magyarokat (nationalistas) kizárnák s ekként szabadságaikkal önkényök szerint visszaélnének¹⁾: azt határozá: hogy az ekként kirúgó céhek, ha egyes esetekben a helytartó tanácstól ezután is vádoltatni fognak, céhi szabadékaiktól megfosztásának, vagy a körülmények szerint máskép, de példásan büntesztessenek. — 1777ben mindössze 13,934 céhbeli mester, 12,516 legény és 4671 tanuló létezett Magyarországon; nem értvén ide a falusi, céhen kívüli kézműveseket¹⁾.

A mindennapi szükségeket pótló kézművek a lakosokkal együtt hamar meghonosultak a töröktől pusztán hagyott vidékeken; sőt a nagyobb városokban némelly fényűzést tárgyazók is. Bel állítja²⁾, hogy a nem rég pusztá Budán, olly hirtelen gyarapodtak nem csak a durvább s közönséges, hanem finomabb kézművek is, mi szerint alig van azoknak nemé, melly ott gyakorlathan már nem volna. E földíró egyéb, a töröktől visszafoglalt helyeken is dicséri a kézművek gyarapultát. Egyébütt pedig, hol a zsarnok nem hagyá maga után pusztítása nyomait, a béke malasztos ölében szükségkép gyarapodniok kelle a kézműveknek; mit már csak a főnebb előadott céhszabályokból is lehet következtetni. Azonban, ha néhány várost kiveszünk, ezen

1) Schvartner 2dik kiad. 1, 201.

2) Not. Hung. Nov. 3, 466.

első szükségű kézművesek sokasulása volt majdnem minden haladás, mit e kor e tekintetben előmutathat. Részint csehinknek érintett szűkkeblősége, mi szerint a társulatokba lépést oly igen megnehezíték, részint más, magában a nemzetben létező okok kézműveinket nem hagyák nagyobb tökéletességre vergődni; miért a honi készítménynek igen csekély volt a becse. De nem tagadhatni, ebben az előítélet is sokat tőn, melly a honi készítmények ellen nyilatkozott, s az urainknál közönséges divat, melly csak külföldinek tulajdonított becset. Történt, hogy honi mű, ha legjobb volt is megvettették; miért hogy kelendőségre jusson, bécsinek, franciának, kénytelenítettek azt elkeresztelni kalmáraink. Még ruhaneműek péld. nócipők is, nagy részint Bécsből hozattak; s egyedül e cikkelyért körülbelül 50,000 ft folyt évenként a külföldre ¹⁾. Szabómestereinket gyarapítá az 1764diki 24ik törvénycikk, mellynél fogva a magyar ezredek ruházata, valamint honi kelméből, ugy honi szabók által is rendelteték készíttetni, miután a tett kísérletekből világosan kitűnt, hogy honi anyagból minden katona mez 15 krral olcsóbban, s honi mesterektől szint oly jól készíttethetik, mint külföldiektől ²⁾.

A gyárak- és manufaktúrákban nagyobb előmenetel, több élénkség mutatkozik. Ime itt azoknak rövid áttekintése. Hogy azonban félre ne értessem, megjegyezni kell, mi szerint a gyár szó alatt nem mindig oly nagy kézművi intézeteket értek, minőket a külföld, vagy az újabb időben honunk is mutathat.

1) Statistische Aufklärungen v. Grellmann. Göttingen 1797. 2, 236.
és Müller, Schedium de Statu Fabricar. et Manufactur. in Hung.

2) Katona 39 405.

Posztó e korban sok helyt készítették, többek közt: Privigyén, Nagy-Szombatban, Modrán, Sopronyban, Vitenzen, Budán, Pesten, Székesfehérváron, Keszthelyen, Kőszegen, Tatán, Hatvanban, Nagy-Károlyban, Málnapatakán, Nógrádon, Ugrócon, Trencsin megyében, a Szepesség számos városiban stb. E helyeken készült posztó azonban közönségesen durva, a pór nép számára szánt volt; a középszerűségen fölül emelkedni a finomabb gyapjú hiánya sem engedé. Állítottak azonban e korban már tulajdonképeni gyárak is. Illyen volt a Mosonyban 1776 táján Krisztina főhercegnőtől emeltetett. E gyár számára Mosony megye számos helységei: Óvár, Rajka, Boldogasszonyfalva, Somorja, Levél, Zanak, Halászi stb. fontak, ezeken kívül mintegy hatvan személy dolgozott a gyárban. Készítményei különféle, középszerű posztóból (halb miglitzer, Kronrasch stb.), flanellből s egyéb gyapjuszövetekből állottak. Erősebb lábra azonban nem juthatott; évenkénti bevételei 50,000 ftot nem haladának meg. E gyárral kelme-festés is volt kapcsolatban ¹⁾. Illyenek voltak továbbá a borostyánkői és kishéri, melyeket e korszak utolsó éveiben gr. Batthyányi Tivador állíttatott; ezeknek sorsa azonban a következő korszakba esik. — E korban 1767ben vetette meg a gr. Forgách család is alapját a gácsi gyárnak, mely azonban kezdetében igen csekély volt s posztót még nem, hanem egyéb gyapjú szöveteket készített. A gyapjúkelmegyárak közt e mellett említést érdemel még a teplici, köpcsényi, podborjei, Pozsega megyében, hol leginkább flanell és sok, úgy nevezett, aba-posztó készítették. Foglalkodtak illynemű kelmék készítésével még: Soprony me-

1) Korabinszky Lexicon. Wieselburg.

gye több helyei, Apatin, Bács megyében stb. Pokrócot, valamint szűrposztót is, mi több vidéken kedvelt mezét ad pórjainknak, sok helyt készítenek Nyitra, Trencsin, Szepes stb. megyékben; Tatán a pokróc-csapók száma mintegy száz ötvenre ment. Miaván, Nyitra megyében, mintegy 80 szűrposztógyártó létezett, kik egyéb szöveteket is készítenek. Debrecenben fekete gubák igen nagy mennyiségben készítették. Említésre méltók itt még azon szerb családoknak, melyek Leopold alatt Bács megyében s a bánságban letelepítették, gyapjuszövet készítményeik, szőnyegek, pokrócok, ruhaneműek, miket a szinte magok csinálta sárga, vörös, kék és zöld festékekkel szoktak megszínezni ¹⁾).

Gyapottkelme gyárat e kor kettőt hozott elő. Az első e nemben volt a sasvári kartongyár, Nyitra megyében, melyet 1754ben (Schvartner szerint 1756ban) Ferenc császár, M. Terézia férje, állíttatott. Néhány év múlva Schuller és társ. bécsi tőzsérek, vevék e gyárt által. Számára Nyitra és Trencsin megyék több helyein, sőt Körmöc és Selmec vidékén is tétetett a fonás. Évenként nagy mennyiségű, de igen közepszerű minőségű szöveteket szolgáltatott, miért e korszak alatt még az országban sem juthatott jelesebb névre. A másikat bizonyos Falket emelte többek társaságában Cseklészen, Pozsony megyében, 1766ban; felkészítése, házon és telken kívül, 60,000 frthra került. Készítményei cicből és kartonból állottak; a szükséges gyapott Bécsből szállíttaték. Ezen gyár mindjárt fölállíttatása után nagyobb virágzatra s hírre jutott a sasvárinál; készítményei igen ke-

1) Grellmann Statist. Aufklär. 2, 258. kövv. Korabinszky Lexicon több helyein, és Schvartner Statistik.

lendők voltak; fiók intézetei léteztek Köpcsényben, Bazinban és Győrött, ezek szolgáltatták a fonalat. De élete rövid volt: 1780 táján Wachtler kereskedő vette meg azt, már mint pangásba süllyedtét s kicsinyben folytatá egy ideig a működést ¹⁾

Vászon gyáraink közt nevezetesebbek valának e korban a teplici, póprádi, bélai, fülki, szombathelyi (Szepesben), melyeknek készítményei legközelebb állottak a külföldéihez. Vászonszövésssel foglalkodának még (olly mennyiségben értem, hogy műveik kereskedésbe kerültek; mert az egész országban, a nagyobb városokat kivéve, alig volt ház, hol házi szükségre nem fonták, s helység, hol néhány takács nem létezett); Sáros, Árva, Túróc, Trencsén, Liptó (itt kivált Boca falu, hol régente igen finom, de kevés arany is ásatott, ritka ház volt szövőszék nélkül), Vas stb vármegyék lakosai. Szepesben és Sárosban cérna és cernacsipke is nagy mennyiségben készítettett. Fehérítők, kallók is több helyt léteztek e megyékben. A belkészítmény azonban még nem fődé eléggé az ország szükségeit; kivált finomabb vászon még nagy mennyiségben hozatott be Csehországból, Sleziából és Németalföldről, miért évenként mintegy 150 ezer frt folyt ki a külföldre ²⁾.

A selyemtenyésztés és gyártás kezdete nálunk III. Károly s derék tábornagya, a már dicsérve említett Mercy érdemei közé számítandó. Ez a temesi hánság minden hely-

1) L. ezekről Korabinszky Lexicon. Sassin és Landsitz szók alatt, és Grellmann Statist. Aufklaer. 2, 252. Miller Schedium de Statu Fabricar. Hung.

2) Grellmann 2, 259. köv. — Szapáry: Der unthätige Reichthum stb. — Korabinszky Lexicon, és Schvartner Statist.

ségeiben ültetett eperfákat; s olly nagy buzgalommal fogta föl ezen, az országra nagy hasznú, személyére nézve kedvenc tárgyat, hogy midőn néhány csemete e fiatal ültetvényekben megsértetett, halálos büntetést is hirdetett azokra, kik illetén kárt szándékosan tennének. Miután e fák megerősödtek, alkalmas egyedeket hozata a külföldről a selyemhernyók kezelésére s annak a nép közt is elterjesztésére. Nem sokára ezután filatoriumot és gyárt emeltetett Versecen és Temesváron, mellynek egyik külvárosa, a Fabrika, e selyemgyártól vette nevezetét. A szép törekvés kívánt sikerrel jutalmaztatott. A temesvári gyár gyönyörű szöveteket kezdé szolgáltatni; az elsőt, mint az intézet zsen-géjét, olly nagyra becsülte a jámbor király, hogy azt nem gondolá mi illőbbre fordíthatni, mint a siker-adónak dicsőítésére, egyházi öltönyre (casulára). A második darabbal pedig felséges nejének kedveskedett; mi milly finomúl készült volt, eléggé bizonyítják a királynak adományához kapcsolt eme szavai: „Selbiges sey so eben erst aus Paris gekommen.“ Azonban Károly és Mercy halála után ezen fiatal intézet sokat szenvedett. M. Terézia első éveiben veszélyes és hosszas háborúba bonyolódván, figyelmét reá nem fordíthatá. A bécsi bank, melly, mint említők, az egész temesi bánágnak birtokába jutott, nehogy a magyar az osztrák gyárakkal vetélkedésbe álljon, a selyemtenyésztést nem csak elő nem mozdítá, hanem majd végkép el is nyomta, a nagy vám és harmincad által, mit a bánág határain fölállítván, különösen használt ezen iparág elfojtására. E szűkkeblűségnek nem csak az a káros következménye volt pedig, hogy a bánági selyemmanufaktúrák pangásba estek, hanem az is, hogy ezen áldásos iparág onnét, mint kellett volna, s már Károly alatt valóban kezdett is, az ország

más vidékeire gyorsabban nem terjedhetett; mert ennél fogva az országlakosok ezen iparággal bővebben meg nem ismerkedhetvén, nem nyerhetének hajlamot, eperfákat ültetni és selymet tenyészteni. A hét éves háború végével azonban ezen iparágra is kedvezőbb korszakot deríte föl az országanya gondoskodása. Észrevévén t. i. hogy a selyemtenyésztés, hasznosságának ismeretlensége miatt nem gyorsodhatik, 1761ben jutalmakat hirdetett a szorgalmasb-tenyésztők számára s egyszersmind egy „Magyar selyem ruha“ című Solleneghtől írt s Pozsonyban nyomtatott értekezésben utasítást adatott a tenyésztés módjában. De fájdalom, ezen ágára az iparnak még nem volt megérve az ország minden vidéke. Milly visszhangra találtak néhol M. Tereziának a helytartó tanács által hirdetett több rendelnényei, ezen iparágat meghonosítani sürgetők, bélyegző tanuságát adta bizonyos megye, melly az említett fő kormányshékhöz adott válaszában világosan kijelenté, hogy azért nem volt eddig a selyemtenyésztésben nagyobb buzgalommal, mivel arra törvény által nem köteleztetik ¹⁾. De szerencsére e szükkeblü hanyagság nem volt közönséges. Némelly, kivált alsó vidéki megyékben még ugyanazon, másokban a következő évben tétettek próbák, miknek annyi foganata lön, hogy az 1765ben tenyésztett selyem legombolyítván másfél mázsát nyomott. Maria Terezia e sikertől buzdíttatván, még azon évben Solleneghet Eszékre küldé, hogy a selyemtenyésztésben ott nyilvános oktatást tartana, egyszersmind pedig megparancsolá a szomszéd megyéknek és városoknak, hogy ifjaik közül néhányat e leckékre küldjenek, kik aztán ebben elég tudományt szerezh-

1) Skerlec: Projectum leg. motiv. inter Acta Dep. Com. p. 7.

vén, honn epreseket ültessenek, azokból a nép közt csemetéket ingyen osszanak, s azt a hernyók kezelésében oktatassák. De mint előbb, most is több helyt mutatkozott hanyagság vagy előítélet, mi, mint sok más hasznos ujtásoknál történni szokott a régihez olly makacsul ragaszkodó hazánkban, olly megrögzött apathiában vagy gyűlöletben fejezte ki magát ezen annyira hasznossá válható intézet ellen, hogy több megyékben, részint mivel epresek nem ültetettek, részint mivel a selyemtenyésztőknek kezdetben elég segély nem adatott, néhol pedig a selyem-felügyelők tudatlansága előlte a táplált reményeket. Ezek több más akadályokkal összekapcsolva okozták, hogy csak Tótországban s kivált a katonai határszéleken, bánságban és Pest, Bács, Tolna, Csongrád, Békés némelly helyein kaphatott lábra a selyemtenyésztés ¹⁾. Tótországban a bécsi kereskedési pénztár (Commercialcasse) hat ezer forintot fordított 1765ben a selyemtenyésztésre; s e csekély tőke pár év múlva olly gazdagon kamatozott, hogy már 1769ben 17,000, 1774ben pedig 20,000 font selyemgubacs küldetett föl Bécsbe. Az említett megyék némelly helyein tett kísérletek szinte kielégíték a várakozást, s a siker lassanként gyarapítá a vállalatot; p. o. Kecskeméten 1774ben 423 font, a következő évben 606, a harmadikban 874, s végre 1780ban, negyven hián, 1000 font selyem tenyésztetett. Hasonló volt a siker Szabadkán, Tolnán stb ²⁾. A bánságban 1777 óta kezdett több évigi pangása után ezen iparág új életre hozatni, midőn t. i. e tartomány Magyarországhoz visszakapcsoltatván, a határszéleken fenálló, nyomasztó

1) Szerlec : Projectum leg. motiv. inter Acta Dep. Com. p. 57.

2) Szapáry : Der unthätige Reichthum Ungarns stb.

harmincad megszüntetett. — A már említett temesváriin kívül e korszakban még egy selyemgyár állittatott a kincstár költségein Bellováron, melly amannál még nagyobb, különféle szövethatásokban összesen harmincnyolc szövőszéken dolgozott. Versecen, Pancsován, és Eszéken pedig filatoriumok, gombolyító gépelyek állottak. — Eperjesen, ámbár e tájon selyem nem tenyészteték, egy csekély fátolymanufaktura létezett. Nagyszerűbb volt ennél a Fiumében 1777ben állított fátolygyár, mi elején is mindjárt annyival nagyobb reménnyel biztatott, minthogy a kelleket (Requisiten) a tengeren könnyen lehetne szállítani ¹⁾.

A kelmefestés (Schönfärberey) is nevezetes haladást mutatott e korban. Késmárkon ilyen már rég fennállott, de készítményei hírré nem juthattak, míg nem dr. Pfeiffer, miként főnebb említők, egy új, a kárpátokon tenyésző növényből készült s igen szép, az indigóval vetélkedő kék festéknek fölfedezése által azt új életre hozta. Új festő kézművek állottak fel e korszak alatt Apatinban, Bodrog megyében, Kis-Béren gr. Batthányi Tivador költségén, Buccariban és Pakracon, Pozsega megyében. — Egyébiránt több vidékeken szokásban volt az asszonyoknál, kivált az alföldön lakó szerb és oláh családokban, vászon és gyapjú szöveteiket festeni, miknek egy része néhol kereskedés tárgyává is lön. E célra az ország külön vidékein különféle növények fordítottak; többek közt ezek: vizi peszérc (Lycopus) mi megszáritva s vitriollélben felolvasztva igen jó fekete színt ad; tejoltó galaj (Gallium), müge, vagy kereszt-galaj (asperula), mind a kettő vörös festéket ad; szint olyant ad a varjutövishenge héja (Rhamnus Catharticus),

1) L. ezekről az e cikk alatt eddig idézett forrásokat.

bogyói pedig zöldet; továbbá borbolya vagy lánysom gyökere vöröset, bogyói szép sárga színt adnak; ugyan illy színt készíthetni a rekettyéből (Genista), korbácsfü-vagy fogas rezedából, halgyomálból (hieraceum), peremér-vagy gyűrűvirágból (Calendula), nyír - s zuzmóból (Lichen); továbbá festőcsülleg - vagy izacsból és zsoltinából (Serratula) világos és sötét kék festéket készítettek, villamagból (Bidens) pedig és medvetalpából (Lycopodium) barnát ¹⁾.

Kitűnő jóságuk valának honunkban a bőrkészítmények, kivált a német céhbeli timároké; p. o. a pozsonyban készült talpbőrök. Nagy mennyiségű bőr vitetett ki hazánkból Németországba is, melly ott magyar bőr nevezet alatt igen kelendő vala; készítették az több helyt, kivált Budapestén, Baján, Komáromban, Fehérváron, Német-Lipcsén, Liptó—, Rajecen, Trencsén megyében, hol majdnem kétszáz timár létezett, s leginkább bárány- és borjubőrt készített. Pestről jó pergamen, Nagy-Kanizsáról pedig sok és jó vörös kordován került a kereskedés alá. Debrecen régtől fogva híres volt a bőrszabó és guba készítéséről, Említést érdemelnek még a lévai s a ráthóti és jolsvai timárok Gömörben, s a vittenci és privigyei csizmák ²⁾. A magyar cserzők és szücsök sok más, ködmöny, kucsma stb. ruhaneműeket készítenek a pórság számára ³⁾.

Méltók említésre Szerém lakosinak különféle, igen csinos készítményei a nagyobb dunai halak szálkáiból; valamint a Liptó, Trencsén, és Túróc megyebelieknek ügyesen és csínnal font kosaraik, mellyeknek fonásában, kivált a gouthfalviak, Liptóban, tünteték ki magokat.

1) Grellmann 2, 260.

2) Bcl Not. Hung. Nov. 4, 425.

3) Grellmann 2, 257.

Az élelemnemű mesterséges készítmények közül legterjedtebben divatozó volt az égettbor. A szepesiek még a lengyel urasága alatt megkedvelték azt, s azóta majdnem minden házhban találtaték pályinkafőző kazán; és szint olyan jól értettek annak készítéséhez, mint éjszaki szomszédaik. Lassanként elterjedt ezen itallali élés az alsóbb vidékre is, és egészen elfoglalta helyét az addig kedvelt, kölesből készült boza italnak. A magyarok a pályinkát törkölyből, a rácok s oláhok pedig szilvából főzték volt. Rozsolisgyár a korszak végén állott már Fiumében, gr. Forgaché Újlakon, továbbá Pilis-Csabán, és kettő Pozsonyban. Tótországban divatozott a kökény pályinka, melly, mivel más égettbornál gyöngébb, igen kedvelt vala. Béla lakosai Szepesben, a Soprony s némelly felső megyeiek sok boróka pályinkát is készítenek, s avval Osztrák-, és Csehországba nyereséges kereskedést űztek. — Olaj az alsó vidéken sok készítették, len- és kendermagból, repcéből stb. Galantán, Pozsony megyében sok tökmagolaj, a bakonyi erdőségben pedig bükkolaj ütteték, miket a köznép a még kevesebbé divatozó vaj helyett használt bőjti eledeleiben. Hires volt olajsajtóiról Szömény, Tolna megyében. A Túróciak kivált a kő- és borókaolajt, valamint az úgy nevezett magyar balzsamot (alkermes) is nagy mennyiségben készítették.

A hamuzsir készítése sok kezeket foglalkodtatott az erdős vidékeken. E korban már kénytelenek valának azt több hatóságok össze is szorítani a fának, mit e foglalkozás nagy mennyiségben elnyelt, megkiméllése miatt. Nevezeteseb hamuzsir-főzések voltak a bakonyi erdőben több helyt, Tolna, Verőce, és Temes megyékben. — Az enyv-főzések közt a győri volt legnagyobb, melly készítmé-

nyét olly mennyiségben szolgáltatá, hogy avval nem csak az ország nagy részét ellátta, hanem külföldre is szállíthatott. — A sziksó és salétrom már e korban is egyik legnevezetesebb cikke volt a magyar műiparnak. Salétrom többek közt Nagy-Szombathán, Szetnícen, Liptó Megyében, Besztercén, Bartfán, Nagy-Kállón, Budán; sziksó-soda pedig Székesfehérvárt, Debrecenben, Szegeden, és Bihar, Szabolcs, Heves megyék több helyein főzetett, hol szikes tavak léteznek. A kor végén fölállított sziksófőzések Szarvason, Komáromban és Nezideren a régieknél sokkal tisztább és erősb sodát készítettek, minek a külföldön is nagy kelendősege volt. — Szappany legjobb főzetett Debrecenben és Szegeden; könnyüsege és szép fehérsége miatt mind a két hely készítményei igen kelendők a belvásárokon, sőt ismertek valának Német- és Olaszországban is; kedvelt tulajdonságát a vidéken találtató sziksó adá, de készítési módja is különbözött a más szappanosokétól.

Lőpor annyi készítették, mennyi a honi szükségeket bőségesen fedé. Különösen méltók említésre a szolgáltatott készítmény mennyisége miatt a budai, kassai és borostyánkői lőporgyárak. Kénhuták is több megyékben léteztek, legjelentősebbek lönek e kor végével a temesi bányák, mellyeknek készítményei évenként körülbelül 25,000 mázsára mentek. — Gálic- és timsó-főzések szinte több helyt léteztek. A Gyöngyös melletti timsó-forrás elég bőven fizetett. A bartfai források is sok timsót foglalnak magokban. Gálic Selmecen és Szomolnokon legtöbb készítették; Borostyánkőn pedig galicolaj és választóvíz; ugyan itt készült cinober is, mint szinte Krasznahorkán, Alsó-Sajon, Gömörben s több más helyeken. — Üveghuták a következő helyeken legtöbb műveket szolgáltattak: Vöröskön

Pozsony megyében, Nagy-Szlatinán Trencsén m., Gombáson Liptó m., Divinben Zólyom m., Detván, hol üvegmetés is gyakoroltaték, Varos-Lödön Veszprim m., Erdödön Szatnár m., Beelben Bihar m., Szlatinán Krassó megyében stb. Külföldre azonban ezek közül egy sem szolgáltatott műveket. — Pápiros-malom mintegy tizenöt helyen létezett, legtöbb és jobb mű készült Borostyánkőn, Teplicen és Sz. Mihályon Liptóban; de valamennyinek készítménye sem volt elég a belszükségre, minőségek pedig a középszerűségen fölül nem emelkedett.

Dohánygyárak legnevezetesebbek valának Pozsonyban, Kassán, Pozsegán és Fiumében, a kor végén keletkezett Pesten és Péterváradon. E gyárak készítményei fekete burnóból állottak. Nevezetes volt honunkban a sárga, úgy nevezett, spanyol burnó, minek készítése a szerzetesek által terjeszteték el; leghíresebb illy nemű tobák készült Kolosvárt, az úgy nevezett, szent-péteri (Kolosvár egy utcájától, hol a gyár állott, nyerte a nevet), Sarudon, és Füzes-Gyarmaton.

Cserépedény asztali s konyhai szükségére régtől fogva készítették Tatán, Pondjelokon Hont megyében, Gácson, Nagy-Váradon, Telegden Biharban, Pozsonyban, Rimaszombaton, Nagy-Palugyán, Margittán s Liptó, Hont, Nógrád stb. megyék számos helyein. Különösen hirre jutott e korszak alatt a holicsei köedény- és majolikagyár, melyet Ferenc császár, M. Terezia férje, állíttatott. A magas tulajdonos különös buzgalmat fejt ki e gyár virágzatra emelésében: ő maga nyomozá ki a hegyek közt az e végre alkalmas földet; ő maga tanítá a gyárnokot azon máz készítésére, melly az edénynek olly szép fényt és fehérséget kölcsönzött; készítése ennek honunkban sokáig titok vala;

alkotó részei: igen finom homok, ón, konyhasó és ólom; hol tanulta a császár e máz készítését, bizonytalan. Beszéli, hogy bizonyos Germain, lotharingi származású férfit állított e gyár igazgatásához s ez alkalmazta volna azt itt legelőször. Készítették itt mindennemű, nem csak asztali, hanem más házi edények is p. o. lábfürösztő zsetárok, korsók, vaj és zsirbödönyök stb. miknek nem csak fehér, hanem mindenféle más színek is adtak 1). Említendők itt a debreceni vörös és fekete, iszonyú számmal készült pipák. —

Hajók legjobbak gyártattak: Buda - Pesten, Pozsonyban, Szegeden, Baján, Sziszekén, Pétervárt, és Károlyvárosban; legszebbek voltak már ekkor is a szegediek; tengeri hajók pedig Fiumében és Buccariban készítették.

Rézműgyárak léteztek: Borostyánkőn, Besztercén, Cseklován, Zólyom megyében, Iglón Szepesben, Csíktőn, Krassóban; mind e helyeken azonban csak rézedények gyártattak. Rézművesek mind vörös, mind sárga rézből dolgozó, már minden nevezetesebb városban találtak.

A vashámorok közt legnevezetesebbek voltak Alsó és Felső-Őrön Vas megy., Gölnicen Szepes m., Csetneken, hol meglehetősen acél is készítették, továbbá Rosnyón s Gömör megye más, körülbelül husz helyein; Bihar megyében, Vaskő vidékén szinte több számban; Rosicán és Bogosán álgú és puska golyók is öntettek, acél pedig igen jó készítették. Szepes sok hámorai közül említendők a stroszeniek, hol évenként mintegy öt ezer mázsa vas dolgoztaték fel különféle művekre. Sok vasmű készült Pelsőcön is Gömör megyében. Kard-, kés- stb gyárak nagy szám-

1) Csaplovics Topogr. — Statist. Archiv f. königr. Ung. 2, 134.

mal voltak az ország külön vidékein. Nevezetesebbek a következők: Nagy Lévárdon Pozsony m., Budán, Leგრádon Zala m., Gölnicen Szepes m., Dopsán, melyet még Rákócy Ferenc állított. Besztercén sok damask kard készítették; nevezetesebbek voltak a nyitrai kések is. — Sodronygyárak majd minden, most elszámlált helyeken léteztek; s különösen Gölnicen réz, Pesten, Budán, Pozsonyban arany s ezüst-sodrony, vas pedig számos helyt készítették. — Szent-Iványon, Tata mellett, e korszakban kőbánya nyitattott, melyből igen szép vörös, szürke és fehér márvány ásaték, mit ott többnyire olasz származású kőmetszők szép oszlop- s oszlopfejek-, asztaltáblák- s más apróbb művekké dolgoztak föl. Hasonló nagyobb s kisebb műveket készítettek a jászói kőfaragók ¹⁾ stb.

2. B Á N Y Á S Z A T.

A bányákat mind Károly, mind M. Terezia egyik fő tárgyaúl tűzé ki figyelmének, s alattok ezen iparágban olly tetemes javítások tétettek, hogy kormányok, mint az ipar egyéb ágaiiban, ugy ebben is új korszakot alkotott. Már előbb igen megnehezíté a bányamívelést a leggazdagabb aknába nagy mennyiségben betódult víz; sőt ez annyira haszonvehetlenné tón némelly bányákat, hogy ha a 17ik század elején föl nem fedeztetik a rendkívül gazdagon kamatozó Piher- akna Selmecen, honunk arany s ezüst bányái elvesztik vala régi híröket. A mult század elején

1) Mind ezen, eddig nem tanúsított adatok olvashatók Schvartner Statist. — Grellmann: Statist. Aufklär. 2. Szapáry: Der unthätige Reichthum stb. Bel Not. Hung. Nov. Korabinszky Lexic. stb.

2) Korabinszky Lexicon.

Galltól feltalált s Pibertől némikép tökéletesbített vízmerő gépelyek, melyek eddig az aknában használtattak, még mind tökéletlenek valának, s miután a víz igen nagy erővel s mennyiségben tört vala be, azok majd nem meggyőzhetlen munka reáfordítást kívántak s céloknak úgy, mint az előtt kisebb víznél, már meg nem feleltek. Megbecsülhetlen volt tehát e tekintetben Potter, angol bányásznak, kit Károly király a bányák igazgatásához alkalmazott, vízmerő gőzerőműve. Ezt ő először egy új-bányai aknánál alkalmazá 1722ben; ezen első kísérletnek sikere azonban sem a költséget, sem a reményt meg nem jutalmazá. Elég volt azonban Potter érdemére, ezt megkisérteni, a tökéletes siker dicsősége b. Fischer Józsefé, ki Potternek Újbányán már végkép elhanyagolt erőművét, Selmece átátétetvén, s részben kijavittatván és tökéletesítvén, a legkívánatosb sikerrel alkalmazá. Minek még az a mellékes haszna is volt, hogy a kimerített vizet csatornába szorítván, hámorokra s hutákra származtathatá ¹⁾).

Még egy igen hasznos fölfedezés gazdagítá e korban a bányák ügyét. Ezen fölfedezés nem esik ugyan az általam e munkában tett föfelosztás szerint e korszakba, de igen annak bővebb használata s becsének elismerése. 1709ben t. i. a selmeci aknák egyikében ólom fedezettett föl kevés ezüsttel, több arannyal keverten. „E hasznos ásvány, u. m. Bel ²⁾), nem volt ugyan a régieknél ismeretlen, de becsét nem csak nem ismerték, hanem ha azt történetből az ereken észrevették, sikertelen munka jeléül tekinték. S ennél fogva a leggazdagabb, sok költséggel ásott,

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 656.

2) U. o. 4, 546.

aknákat gyakran csak azért hagyták el, mivel bennök e, miként hívek, szerencsétlen érc jelenkezett. E hibának okát régi s újabb emlékek abban helyezik, mivel azt a piszke (antimonium) egy nemének lenni tarták, melly aztán, ha feloldva a többi érc közé keveredik, az aranyat megromtáná. Valóban káros tudatlanság, melly a múlt századokban, soha nem pótlendő kárral, sok milliónyi pénzt nyelt volt el, miután az arany s ezüst olvasztására szükséges ólmot külföldön drágán kelle vásárolni. Maga a sors szánakodni látszott e veszteségen, midőn e gyűlölt ásvány a mondott 1709ki évben új találmányu ércetörökkel porrá töretvén, a kohokba vetteté; mi végre felolvadván, arany s ezüsttel kevert ólmot adott, a vizsgálók nem csekély csodálkozására s örömére“. Kitetszik ebből, hogy e fölfedezés nem csak az arany s ezüst felolvasztását könnyíté s a nemes érceket szaporitá, hanem az ólomért eddig a külföldre folyó pénzüszveget is megkimélteté.

Még nagyobb, mert az egész bányaugyre kiterjedő áldást okozott Maria Tereziának azon gondoskodása, minek eredménye egy Selmecen fölállított bányaiskola lön. Ezen intézet nemében első, s elrendezését tekintve, e korban Európában egyetlen, fölszámíthatlan következésű volt a bányaugyre.

A tökéletesbített gépelyek s erőművek mellett e korban több új akna fedeztetek föl; legnevezetesebbek mind ezek közt a királyi pár nevére Terezia- és Ferencnek keresztelt, Selmecen nyitott, menetek (Stolle). Ezek által szaporodván a jövedelmek, ezen bánya kerületből e kor végén évenként mintegy 60—80,000 marka ezüst, és 15,000—18,000 marka arany került volt ki. A szomolnoki bányakerületben azelőtt a csipkehegyi és vöröshegyi rézaknak

voltak leggazdagabbak; 1750től kezdve legjövedelmesb lön a szlovinkai bányamenet. A nagybányai aranyaknákat, mellyek az előtt igen gazdagok, a háborúk korában elhanyagoltattak és elomlottak, szinte M. Terezia alatt kezdé egy részvényes társaság, mellyben a kir. kamra is több részvényt tartá, műveltetni. Ellenben az újbányai akná, miután belőlök a vizet Potter gőzerőműve eléggé ki nem merheté, e korszak alatt nagy részben munkálatlanul állottak. A bánsági bányakerületben, mellynek aknái e korban nyitattak meg a sokáigi pangás után, már 1760 táján híres lön gazdag rézereiről a dognácskai Simon-Judás-akna. Nevezetes fölfedezés tétetett e kor elején az iglói, rosnyói és dobsai vasaknáokban is a festék-kobalttal, mi Austriába küldeték feldolgozásra; valamivel később, de szinte e kor elején találtatott ezen ritka ásvány Aranyidkán is, Abaujban és Brusznón Zólyom megyében ¹⁾. — Szivesen adnám itt olvasóimnak a négy bányakerület részletesb leírását, ha azt nagyobb összefüggés miatt, s nehogy az eldarabolás által világosságában veszítsen az előadás, a következő korszakra hagyni nem látnám kellőnek. — Említés nélkül még sem hagyom itt a sopronyi kőszén és a borostyánkői kén- és kőszénbányákat. Ezen utóbbiak még I. Leopold alatt kezdetek műveltetni, miként az 1770 s következő évről találtató bányabroszokból kivehető, melly években már nagy kiterjedésben munkáltattak. E korszak végén a tulajdonos, gr. Batthyány Tivador buzgalma annyira vitte e bányákat, hogy naponként hét mázsa kén s valamivel kevesebb galic és piskolc készítettett.

1) L. ezeket bővebben egy derék értekezésben, mellyet a Vaterlánd. Blätter 1811ki 52—60 számaiból közöl Csaplovics Archiv für Geogr. Statist. 1, 252. köv.

A KERESKEDÉS TÖRTÉNETE.

Mig a kereskedés egyedül Európára szorítva volt s kölcsönösen csak ennek külön országaiban s tartományaiban gyakoroltatott, az egészen magára s a kereskedők szorgalmára és számolásaira hagyatott egész Európában; sőt a fejedelmek s a törvényhozás a nemesség kiváltságai s előjogainak a hűbéri elvek szerinti kiterjesztése által, a magányos nyernivágy pedig zsarlások s a kereskedőknek sokféle zaklatása által annak inkább számtalan akadályokat vetének útjába. Miután azonban a velenceiek Suez földszoroson Keletindia útát találtak s ez által a kereskedelem határait Azsia végső csúcsáig kiterjesztették, tárgyait pedig sokféle keleti árukkal sokasították; előbb ezek, aztán egyéb apró köztársaságok, melyeknek kereskedési szorgalmát határaiknak vagy szűk vagy terméketlen volta nagyobbította, a kereskedést is tárgyaúl tévék a törvényhozásnak: mig a nagy országok terjedelmökben s erejükben bizakodva, e gondoskodást fölöslegesnek tartották. De miután a keletindiai hajózás a Jóremény fokán ált a luzitánoktól megnyitvatott, kivált pedig miután a spanyoloktól a gazdag Amerika fölfedeztetett, annyira kitünökké lőnek a kereskedelem áldásai, hogy a tengerre nyúló egyéb országok is látni kezdék, miképen a törvényhozásnak kellő figyelemmel szükség lenni a kereskedelem előmozdítására; mert tapasztalni kezdék, hogy valamint gazdagságot, ugy külső bátorságot és belső virágzatot s erőt is a kereskedelem ad a nemzeteknek. Ez időtől fogva a kereskedelem egyik legnevezetesebb tárgya lett a nemzetek törvényhozásának, s más nemzetekkel szerződéseiknek. E tárgyban központosultak azóta minden kormánynak, minden nemzetnek, mely

tengerparttal hirt, törekvései; ebben a többiek fölött kitűnni, azoknál a kereskedés körében nagyobb kedvezéseket nyerni, mind szövetvényes szerződések, mind háborúk által kiváltképen iparkodának.

Magyarországban sem a fenálló alkotmány, sem a törvényhozás, melly e tárgy iránt mindig némi apathiát és elfogultságot nyilvánított, nem volt kedvező a kereskedésnek. Azért n. Lajos, Zsigmond és I. Mátyás korát kivéve, midőn az némelly rendkívüli körülményektől segítettvén, nagyszerűbb lenni s a közbejárás által a világkereskedésbe szövödni kezdte, a középszerűségen felül soha, azon fokra pedig az említett királyok alatt sem emelkedett, melyre fekvésénél s különösen azon körülménynél fogva emelkedhetett volna, hogy a Duna a levantei kereskedésre kaput nyitott, mi Németországból egy ideig valóban is e hatalmas folyamon és annak mentében vette útját. Azon időkben pedig, melyekben a kereskedés olly figyelemmel tartott tárgya lön a fejedelmek és nemzetek gondoskodásának, s melyben hazánk az osztrák ház kormányja alá jutott, tudjuk, milly s mennyi vészterhes föllegetek borított honunk egére a török félhold. Miként az első korszak rajzából láttuk, a nyomorúság vas kora volt ez, melyben egy részről a török zsarnoki kény, másról a belforrongások két hosszú évszázadon ált dulongtak a haza kebelében. Nem csoda, hogy sem a fejedelemnek, sem a nemzetnek eszébe nem juthatott, ezen annyira fontos tárgyra, más népek példajaként, komolyabban tekinteni. Nem csoda, hogy mind kormány, mind törvényhozás, mint látók, olly fonák s egyoldalú nézetekkel hirt a kereskedés körében, hogy még a mult korból fenmaradt árunegállító jogait is megújíták a városoknak, melyek magok elegendők valának a

kereskedés minden emelkedésének meggátlására. Nem csoda, hogy illy felfogás mellett a harmincadok nem mint féke a kereskedésnek, hanem mint egyik nevezetes forrása a kincstárnak tekinteték, s maga a törvényhozás e financzforrás emelése miatt a kereskedés tárgyában olly nyomasztó, elfojtó törvényeket alkotott. A fejedelmeinkkel vetélkedő királyok, kivált a francia, hasznára tudá fordítani ezen, a kereskedés tárgyában uralkodó elfogultságot, s éles kiszámolással eltudá foglalni, mind külharcok, mind belforrongások által fejedelmeinket, nehogy azok a békében ez iránt jobb nézetekhez jutván, egyébire is kiterjesszék figyelmöket, mint arra, mi eddig egyedüli tárgya volt gondoskodásuknak: hogy minél több, családokat illető országok birtokában maradjanak s ezeknek bányáiból minél több ércet vájassanak ki, a szünetlen háborúk költségeire fordítandót. Valóban, semmi által nem érte el sikeresebben azon célját Franciaország, mi szerint az osztrák ház meggyöngítésén munkálkodott, mint az által, hogy a törököt ellene folytonos ingerültségben tartván s benn a pártokat élesztvén, nem engedett fejedelmeinknek időt, figyelmöket a külországokban mindinkább megállapított kereskedésre függeszteni, és status-szerződéseit által az osztrák alattvalókat, minden kereskedési hasznokból kizárván, szükségseik ki-elégítésében, miket ismét, kivált az országnagyokban, fölébreszteni ravaszul tudott, a külföldtől függésben tartotta.

Első volt az osztrák fejedelmek közül III. Károly, ki ezen hátramaradást és annak messzeható következményeit világosabban észrevevén, minden igyekezetét arra fesszíté, hogy, miként lehet, az elhanyagoltat, legalább a német örökös tartományokra nézve, kipótolja. Ő a rastatti békekötés által Nápolyország birtokába jutván, mind hadi s

politikai, mind kereskedési tekintetben szorosabban összekapcsolni akarván azt a magyar és osztrák birtokaival, valamint Porto-Reben nagy költségekkel alkalmas kikötőt készíttete, a két birodalmat közlekedésben tartandó hajóhad szállásolására: úgy a német részről Triestet, a magyarról pedig Fiumet tűzte ki a nápolyi s általán a tengeri kereskedés fók helyéül. E célját valószínűsítené, Fiumet egy, 1725-ki nov. 19-én költ oklevél által szabad kikötőnek nyilvánítván, mind azon kiváltságokkal ellátva, mellyekkel más országok szabad kikötői birni szoktak. Mivel pedig ez által Magyarországnak még semmit sem használandott, ha egyszersmind annak a tengerpartokkal közlekedését, mit eddig az utak járhatlansága akadályozott, elő nem segíti, Károlyvárostól, meddig a magyar vízi utak tartanak, Fiuméig, tizenhét mérföld hoszban, hegyeken s völgyeken keresztül, sok hidakkal ellátott utat készíttetett. Ez ugyan különösen az osztrák tartományok közlekedésének könnyítésére volt kiszámítva; de részt vett annak hasznáiban Magyarország s főleg Horvátország is. Végre az összes adriai réveken egy keleti kereskedő társaságot alkotott, mit azonban a szomszéd kereskedő népek ellenszegülése létre jönni nem engedett. Ő alatta kezdve törvényhozásunk is jobb fogalmakat nyerni a kereskedésről, annak mellőzhetlen szükségéről, mindenható hasznairól s emelése módjairól. Tanúi ennek az 1723-ki törvénykönyv 117-ik és 122-ik cikkelyei, mellyeknek elsője a külkereskedést tartván szem előtt, a kir. helytartó tanácsot megbízta olly terv készítésével, melly szerint a német tartományokkal kereskedést hátráltató akadályok elmozdítottathassanak; másika pedig a belközlekedés fő akadályát, a szállítás nehézségét vevén tekintetbe, a hajózható folyamoknak az ország minden ré-

szeiben csatornákkali összeköttetését rendelve, a tervkészítést ugyanazon kormányszéknek hagyta volt meg. E két törvény tartalmának tökéletes valósitása kétségkívül a legkedvezőbb fordulatot adta volna kül- és belkereskedésünknek; de milly kevés foganata volt ezen intézkedéseknek, látni fogjuk a következő cikkelyekben.

I.

K Ü L K E R E S K E D É S.

1. A NYUGOTI ÉS ÉJSAZI TARTOMÁNYOKKAL.

Eddigi felosztásunknak, mi szerint Magyarország kereskedését fő vonalaiban külön adtuk elő, e szakaszban meg kel szünnie. Kivéve azon részt, melly a török birodalommal volt határos, minden felől osztrák tartományokkal volt Magyarország körülkerítve (Galliciát is, mivel osztrák kormány alatt állott, ide számítván,); azért minden felől ugyanazok voltak a kereskedés körülményei, ugyanazon törvények alá szorítva Magyarországnak közlekedése. A magyar tenger mellék kereskedési állapata is annyira föltételezve volt az osztrák tartományokétól, hogy annak előadása sem foglalhat külön cikket. Hanem miután itt azokat, mik a kereskedés állapotába általánosan befolytak, előadandottam, a részletekben fogom a vonalt s irányt is kimutatni, mellyet minden cikkely vett volt.

Magyarországnak ezen korszaki kereskedési viszonyait mindenek fölött az osztrák tartományok kereskedési politikája s az ebből származott vám- és harmincad-rendszer föltételezi s határozza meg, ugy annyira, hogy ezen kor-

tól kezdve, csak ennek előadása terjeszthet világot az ösz-szes magyar kereskedés történetére.

Az előbbi szakaszban előadám, hogy az osztrák har-mincad fölemelése, s némi új, *Landständische Auf-schlagen* cím alatt szedett vámok, továbbá a tilalmak, miknél fogva némi s épen legnevezetesebb magyar cikkelyek-nek, minők a bor, marha gabona stb, az osztrák tartomá-nyokba vagy azokon keresztül a külföldre szállítása meg-gátoltatott, számos panaszokra adának okot országunkban. Ezen állapotok s velők a panaszok, fenmaradtak Károly alatt is. A tett ígéreték ezen ügyet, az osztrák rendekkel tanácskozásban elintézni, mind eddig siker nélkül marad-tak, mint szinte az 1715dki 91dik és 1720ki 2dik törvénycik-kelyek is, mellyeknek elsője ezen kereskedési nehezségek elintézését a királyi táblára, másika a kir. helytartó ta-nácsra bizta volt. Sőt Károly alatt új terhek is járultak a régiekhez, mintán ő 1720ban Magyarország, Slavonia s a temesi hátság között az osztrák részeken fenállóhoz hasonló vámvonalt huzott, s ez által annyira megnehezíté a mondott tartományok kereskedését, hogy midőn ezek valamelly osztrák tartományból szállították a kalmáráru-kat, mire azokkal haza értek, 17 száztóli teher feküdt ki-vétel nélkül mindeniken, t. i. 2 száztólival rovatván meg-átviteli vámként, s az osztrák magyar és hátságai harmin-cad vonalokon külön öt száztólival ¹⁾. Az említett keres-

1) Az 1715ki törvénykönyv 91dik cikke hosszú sorban számlálja el a hét kerületre felosztott nyolcvankilenc fő s még számosabb fiók harmincad hivatalokat. A kerületek ezek voltak: 1. Hor-vátországi. 2. Dúnántuli. 3. Austriafelé hamburgi. 4. Dunán-inneni. 5. Felsővidéki Gallicia felé. 6. Az aradi és szegedi, a temesi hátság szélein. 7. Tótországi és a tenger melléki.

kedési sérelmek miatti tanácskozás az osztrák rendekkel M. Terezia alatt ismét kétszer 1741ben és 1751ben sürgetteték törvényhozásunk által; de mint már 1655 óta mindig, úgy ekkor is foganatlanul. Sőt az 1746ban Bécsben fölállított kereskedési tanács, fonák nézetei s ezekből származott tilalmak és vámnagyobbítások által, miként alább lálandjuk, egészen nyögbe verte a magyar kereskedést.

Kereskedésünk ezen kori viszonyainak világosabb megismerésére jónak látom, közleni az említett 1715ki országgyűlés e tárgyban tett föliratának következő töredékét: — „Nincs a gabna vagy bor eladására semmi alkalom, ezeknek semmi ára, semmi kelete, a kereskedés és közlekedés minden felől elzárva, s a szomszéd tartományok módfelett fölemelt vámjai által megakadályozva, mi okból, miután ezen ország kézművek és gyárak hiában szükségéit csak a föld gyümölcseiből pótolhatja, mindennemű árukért nem csak Német-, hanem — mi bennünket leginkább aggaszt — Törökországba is bőven kifoly a pénz az onnét soha vissza nem térendő. ... Az országnak érintett nyomoruságai (több évekig pusztító aszályról, kiöntésekről, jégésük-, sáska-csapásokról stb volt főnebb szó), bár milly nagyok is, ... könnyebben viselhetők volnának, ha ezekre nagyobb gonoszt maga az ország fekvése s jelen állapata nem halmozott volna, ezen, mint főnebb érintők, általános pangásában a kereskedésnek s hiában a természetmények eladási módjának. Innét van, hogy a pénzkifolyásnak annyi különféle csatornák nyitvák, s kevesek, mellyeken az visz-

Maga a törvényes harmincad azonban, mellynek vonalaival az ország így körülvétteték, talán kisebb akadály volt, mint a harmincadosak törvénytelen zsarlásai.

szafolyhatna. Mert tudva van, hogy a királyi szükségek nagy kívánván, az adó, harmincad s bányák jövedelmének nagy része az országból kivetetik, szinte ugy az egyházi és világi javak birtokosai, az országon kívül lakók, jövedelmeiket ott költik el, s miután gyárookban szűkölködünk, mindennemű árukért nagy összevegeket kénytelenítettünk naponként kifolyatni, ugy annyira, hogy részünkre semmi egyéb nem maradt, mint a bor, gabna és marha kivitele; de hogy ez is majdnem egészen megakadt, az ide mellékelt részletekből könnyen megérthető. Ugyan is, szép alkalom ajánlá magát természetményeink kivitelére Buccari révén, s e kereskedés országos törvény által is, t. i. 1715: 117, és a boldog emlékezetű VI. Károly császár- s királytól is megengedettett, megállapított s az ország lakosinak, sőt egyéb örökös tartományoknak is nagy hasznával, egész 1747ig bizonyos Miliesis, velencei szállító által gyakoroltatott; midőn azonban 1749ben némelly helytelen tudósításokra a harmincadok és fogyasztéki vámok Stajer- és Korontországhban fölemeltettek, ez a hasznos kereskedés végkép megszűnt s annak csak szomorú emlékezete maradt fenn az országlakosok számára. Mert a velenceiek azóta Albaniából s egyéb török tartományokból szállítják a marhát. Miből az a káros következmény eredt, hogy 600,000 ft, mi abból évenként Magyarországra és 30,000 ft, mi harmincadul a királyi kincstárba folyt, az országra nézve elvesz s Törökországra származik. A stajer és koronti vámoknak ezen káros fölemelését már rég megjavítottnak értők ugyan, de a kereskedés még sem tért vissza, s reményünk sincs annak vissza nyerhetésére, részint mivel a velenceiek több évekre szerződést kötének a törökkel, részint mivel Törökországhban a harmincadok felényire leszáll-

littatván, a kereskedők oda csalogattatnak, ha csak felséged királyi magas tekintetével s kegyes közbejöttével a velencei köztársaságot e kereskedés megújítására nem bírandja. Fájdalmas az ország lakosinak az is, hogy marháikat Bécsen tul hajtani tiltatnak, a német birodalmi kereskedőknek pedig Magyarországha marhavásárlásért bejönni nem engedtetik; s ekként azon csekély haszon is, melly gyöngé kereskedésünkből származhatnék, a bécsi mészárosok és sörésszek által lefoglaltatik. A marhakereskedők, más módjok az eladásra nem lévén, marháikat bécsieknek és osztrákoknak, ezeknek tetszése szerint kénytelenek elvesztegetni; azoknak árát azonban egészen ritkán kapják meg, hanem különféle határnapokra utasittatnak s azoknak elmúltá után is tovább várni kényteleníttetnek; midőn pedig e miatt panaszaikat a törvényhatóságokhoz benyújtják, kellő elégtételt ritkán nyernek; midőn ellenben a magyarok amazoknak követelése miatt Bécsben többször börtönöztetnek. — Midőn e szerint csak egyetlen út s mód maradt még a marhák eladására, Bécsbe t. i. s ezen által az örökös tartományokba, ez is majdnem gyakorolhatlan- s lehetlenné tétetett a mód fölött fölemelt vámok által. Mert most annyira megnagyobbodott a vám, hogy ha ezen új járandóság s a harmincad és egyéb költségek összevetetnek, a kereskedő minden ökörtől Bécsig 36 ft fizetni, s így minden harmadik marháját elveszteni kénytelen. — De nem kisebb a többi természetnyekkel kereskedés mostohasága is, mind a tilalmazott bevitel, mind a fölemelt vámok miatt. Mert a jó szomszédság jogai ellen s dacára e feloldhatlan kapcsolatnak, korlátlan önkényt tulajdonítanak e pontban magoknak. Midőn t. i. gabnával, gyapjúval s másokkal bővelkednek s azokat

drágábban kívánják el adni, azon cikkek bevitelét megtiltják: midőn pedig azokra szükségök vagyon, megengedik ugyan a bevitelt, de szoros korlátok közé, bizonyos helyekre és időkre szorítva. . . Régi már az ország lakosinak a borbevétel szabadságát tárgyazó kérelmök, s nyertek is minden országgyűlésen kegyes kir. határozatokat, melyek által midőn a bevitelt könnyítendőnek hívék, most azt egészen megnehezültnek s gyakorolhatatlannak tapasztalják. Mert, kik e kivitelt megkísérteni akarják, azoknak előbb az osztrák rendekhez szabad meneti levélért kell folyamodniok, mit ha néhány akóra, nagy taksa mellett megnyernek is, olly nagy vámok és különféle zsarlások által terheltetnek, hogy ebbéli költségek Bécsig egy akótól három ftra növekszik s lehetlenné leszen borkereskedést kár nélkül gyakorolni. Ugyan ezen okból megakadályozva van a bornak Stajerországba bevitele. . . Az Austriával s egyéb örökös tartományokkal határos megyék lakosai gabnájok egy részét azokban szokták eladni, s adójokat abból fizetni; a vámhivatalok minden mérü buzától 1 krt, rozstól szinte annyit, árpától felet vettek az előtt. E vám most annyira fölemelve van, hogy ha a szegény pór négy kocsival viszen be, a negyediket e vámok s egyéb költségek nyelik el. . . Az osztrák tinárok és kereskedők kieszközlék, hogy a csergubacsot az örökös tartományokon keresztül más helyre vinni megtiltatott. Ha pedig ez valaha megengedettik, a szabad meneti levél ára minden reményelt hasznot elnyel. Ugyan ezen nehézséget tapasztalják a lakosok akkor is, ha más természetények kivitelét kísértik meg“ 1).

1) Katona 39, 401.

Ezekből világosan láthatjuk, hogy M. Terezia alatt egészen megváltoztak a harmincad elvei: az előtt egyedül úgy tekinteték az, mint finansforrás; de mint látjuk, most már mint féke használtaték a kereskedésnek, melly által a belszorgalmat emelni, a csődületet meggátolni s a kereskedés hasznaiból a szomszédokat kizárni lehet. E fordulat az említett bécsi kereskedési tanács műve volt, melly magának célul tette: Magyarország kereskedését elfojtani s az örökös német tartományokétól egészen függővé tenni. Mennyire sikerült e terve, mutatja a közlött felírás.

M. Terezia hü magyarjainak panaszaitól indíttatván, három évvel később, 1754ben febr. 16kán, új harmincad-rendszert hirdetett. Ime az oklevél töredéke: „Miután az eddigi harmincad- s vámrendszer a magyar örökös tartományok javával meg nem férhet, részint mivel a körülmények az előbbi rendszer alkotásának ideje óta megváltoztak, részint mivel abban a káros és haszontalan áruk a szükségesekkel s a ki- és beszállítottak a csak keresztül vittekkel egyenlően adóztatnak: oda megy ki tehát ő felségének az ország anyjának gondoskodása, hogy a magyar örökös tartományok a külfölddel üzött kereskedésének emelésére leghasznosabb leszen, a harmincadot azon, mindenütt szokásos szabály szerint elintézni, hogy az által a külkereskedők, kiknek hozzájárulta nélkül minden ebbéli gondoskodás haszontalan lenne, beédesgettessenek, és a magyar országos rendeknek is kívánságok szerint, a káros és haszontalan áruk behozása meggátoltassék, nehogy több pénz folyjon a kültartományokba, mint azokból az országba. E célból tehát, az eddig szokásban lévő s az országos törvények által is megerősített vámadó, nem tekintve a királyi pénztárnak ebből származható veszteségét, mind a

ki- s keresztülvitt áruktól felénél többel leszállíttassék, mind pedig a legtöbb portékáknak becsárok a valónál kevesebbre téessék; s a legtöbb beszállítandó áruk váma ötről két száztólira, a keresztül vitetendőké pedig egy száztólira kisebbsíttessék s mind e mellett a kültartományokból az országba szállítandó s még azon áruk is, melyek a kényelmesb életre nem épen szükségesek, nagyobb vámmal meg ne rovassanak, hanem azokra nézve az eddigi öt száztóli vám maradjon szabályos; és csak azon külföldi cikkelyek terheltessenek husz száztóli vámmal, melyek az országnak ártalmasok vagy haszontalanok s melyeknek meggátoltatását magok a rendek is kívánják“. Végre még az is ígértetik, hogy azon cikkelyek különösen pártoltatni fognak, melyek a gyárak fölállítást elősegíthetik.

E vámrendszer által bizonyosan a legüdvösebb célt kívánta elérni M. Terezia, azt, mi olly régi és forró kívánata volt az országnak: a kivitel könnyebbsítését, s a kereskedés akadályainak elhárításával az ipar emelését. E szabályoknak látszatos kedvözó színe alatt, titkon azon elveket állítani fel, melyek belőle a bécsi kereskedési tanács által kifacsartattak, bizonyosan gondolatában sem volt, ellenkezik az annyiszor tanúsított országanyai indulatával.

Azonban bár milly jónak, kereskedési viszonyaiban az országra bár milly hasznosnak látszik is első tekintetre e vámrendszer, az ország tőle nem reménylhetette bajainak orvoslását; határozatlansága visszaélésre tágas kaput nyitott; mert miután kifejezve nem volt, melyek azon káros, vagy haszontalan áruk, könnyen megtörténhetó volt, hogy olyanok is e rovathba számíttassanak, melyek hasznosak; más részről pedig a küláruk eltíltása vagy megnehezítése

elkerülhetlenül maga után vonta a magyar nyers természetmennyekkel kereskedés csökkenését.

S valóban, miután azon cikkelyeknek, melyeket az osztrák tartományok már szállíthatának behozatala az igen magas vámok által meggátoltaték, azon nemzetek, melyek e vámrendszer előtt kéz- és gyárműveiket a magyar természetmennyekkel fölcserélni szokták, visszatöreléssel élván, szinte eltilták a magyar cikkelyek bevitelét. Így tön p. o. Porosz- és Oroszország. Ennek következtében mennyire megakadt Magyarországnak a külfölddel üzőtt kereskedése, tanúk a magyar városok kereskedő rendének nem sokára e vám rendszer föllállítása után a kormányhoz ez iránt benyújtott emlékiratban kifejezett eme panaszai: „Világszerte tudva van, hogy Magyarországhban az isten bő áldása, mellyel kereskedés üzethetik, természetmennyekből, gabna-, bor-, gyapjú-, fagyú-, méz-, viasz-, dohányból stb áll. De bár bő áldást ad is ezekben a mindenható, az elvettek, miután azokkal a kereskedés most már nem üzethetik, mind a mellett is, hogy mi kalmárok, azokkal ellátva vagyunk s régi szokása szerint kereskedésünknek ezen természetmennyeket szívesen becserélnők külföldi árukért, minők az előtt az országba hozattak, s miknek behozása által a kir. pénztár szint úgy, mint az egész ország nagy hasznót húzott a harmincad- és vámokban, mi pedig megállhattunk kereskedésünkben; de ezen kereskedés tőlünk most elzaratik, miután ő felsége a külföldi árukra olly nagy harmincadot vetett, hogy azoknál megállni nem lehet; azokon kívül a külhatalmak is visszatöreléssel éltek s már olly nagy vámokat vetettek természetmennyeinkre, hogy e körülményekben semmit sem vihetni ki s a természetmennyek benn prédáltatnak el, mi által egészen megrontatunk s idő-

vel az egész kereskedelem süllyedni fog, a kir. kincstár pedig s az ország a legérzékenyebb kárt szenvedendi.“

E vámrendszer azonban állandóan nem fogott volna igen érzékeny kárára lenni az országnak, ha a gyárak fölállítása nálunk is úgy pártoltatik, mint a német örökös tartományokban; vagy legalább ha az ezek s Magyarország közti megállapított viszonyok ennek kárára meg nem változnak. Ez azonban nem sokára megtörtént Magyarország szerencsétlenségére: az eddig magyar igazgatás alatt állott magyar harmincadot is az említett szükkeblű, német kereskedési tanácsra bizta M. Terézia, nem sejtve, mi károkat árasztand e rendelménye szeretett Magyarországra, mellynek csak nem rég akarta az új vámrendszer által megjavítani kereskedési állapotát. E *Commerzien-Rath*-nak terve volt: a német örökös tartományokat gyári státusokká emelni, Magyarországot pedig részeivel egyedül a nyers termesztésre szorítani, azonkívül a harmincadot úgy igazgatni, hogy a német tartományok a magyar természetények árának uraivá legyenek s azok szállításának mennyisége a német tartományi földmivelők javára mérsékeltessek s így Magyarország a német tartományok gazdagságának és jólétének forrásává, szóval — miként magát később II. József kifejezé — gyarmati állásba s viszonyokba tétessék.

Milly eszközökhöz nyúlt e tervének valószínűsítésére a tanács, mindjárt előadom; csak azt jegyzem meg előbb, hogy e tervvel egyesült az akkori finanszministerek érdeke is, kik a M. Teréziától sokáig viselt háborúkban a harmincadjövedelmek pillanatnyi szaporodását nyereségnek tartván, azokat, mennyire csak lehete, fölemelték, nem tekintve a következményekre s különösen arra, hogy a magyar tartományoknak célszerűbb vámrendszer mellett növekedendett

jóléte által sűrűbb közlekedésre, élénkebb pénzforgásra s így nagyobb vámjövedelemre, az adónak illy körülmények közt az országrendektől könnyebben ajánlható, a gazdagabb néptől örömeztebb viselhető nagyobbítására, a monarchiának rendkívüli eseteiben e tanúsított hűségű országnak bővebb segedelmezésére, mint szinte a német tartományi áruknak nagyobb fogyasztására lehet vala számolni s ekként a kincstárnak gazdagabb forrásokat nyitni, az egész monarchiának nagyobb jólétet és erőt, az azt alkotó külön elemeknek szorosabb egységet, szilárdabb összetartást kölcsönözni.

A kereskedési tanács előadott tervét létre hozandó, mindenek előtt Magyarországnak a külfölddeli kereskedését akarta meggátolni. E végre a német örökös tartományok többféle cikkelyeinek fogyasztéki vámját ötről három száztólira szállította, a külcikkelyeket pedig a szerint, miként azok az osztrák tartományoknak inkább vagy kevesebbé nélkülözhetők valának, öt, tíz és husz száztólival, Magyarországra nézve pedig általán véve harminc száztólival terhelte; s hogy az illy szabályok mellett még is fennállható csekély kereskedésnek első kézi haszna is az osztrák kereskedőké legyen, a magyaroknak pedig kedvök se támadjon a külfölddel közvetlenül közlekedni, rendelteték, hogy azon magyar kalmárnak, ki a külárukat nem első kézből, t. i. a külföldiéből, hanem a második, osztrák kereskedő kezéből veszi, annak a harmincadon 5 száztőli visszafizetessék. Innét eredtek a visszafizetési állomások (Zurückzahlungs-Plätze). Egyszersmind az is rendelteték, hogy Magyarországra csak ezen állomásokon keresztül szabad a külföldi árukat beszállítani. Továbbá hogy az osztrák tartományokban a gyárok és kézművek emeltessenek, a magyarokban pedig meggátoltas-

sanak s így amazok készítményeinek ezekben mindig bizonyos kelendősege legyen, azon magyar cikkelyeknek, melyekre az örökös tartományoknak szükségök vágyon, külföldre vitele vagy egészen megtiltatott, vagy igen nagy harmincaddal terhelte, ilyenek voltak: hamuzsir, nyúl-bőr, csergubacs: ilyen a szarvas marha is. Mind azon gyárműveknek, melyeket az osztrák tartományok már szolgáltathatnak, a külföldről Magyarországra behozatala vagy egészen eltiltatott, vagy 30 és 60 száztóli vámmal terhelte. Az osztrák tartományokba készült gyárművek midőn behozattak, csak 5 vagy 2; ellenben a Magyarországra készültek, midőn oda kivitettek, a külföldi áruk harmincaddának felével, tehát 15 száztóliával terheltek; sőt midőn a magyar kalmár az osztrák művet roszasága miatt visszaküldötte is, megfizetni kelle ezen 15 száztóli vámot. Továbbá a gyárakra nem szükséges cikkelyek, midőn Austriába vitettek, általán véve 5 —; ellenben az onnét Magyarországra szállított nyers természetűek csak 3 és kevesebb száztóliával terheltek. Végre a német tartományi cikkelyek midőn külföldre vitettek, az áruk különfélesége szerint különböző ugyan, de mindig csekély 3, 2, 1; ellenben a magyar cikkelyek ugyanazon körülmények közt 5 és $5\frac{1}{2}$ száztóliával róvattak meg. Ezeken kívül a legnevezetesebb magyar cikkek, gabna, bor, szarvas marha, különféle földesúri (Landgräfliche, azaz, Stadt Wienerische Allodial Abgaben), tartományi (Landständische Abgaben), és határszéli (Linien Abgaben) adókkal is terheltek. Mikhez végül még az is járult, hogy a magyar természetűek csak meghatározott mennyiségben s a kijelelt állomásokra vitethettek ki: ellenben a Magyarországhoz kereskedést űző osztrák kalmárok sokféle kedvezményekben részesültek: a lerakó helyeken

szabad volt nekik portékáikat tetszésük szerint fogyasztékra (consummo), vagy keresztül vitelre (transito) kijelelni, a harmincaddal hitelökre adósak maradhattak stb; melly kedvezményekben a magyar kalmárok soha sem részesültek. (E rendszert még sokkal károsabbá tette az az aggodalmas, egyedül a vám-pénztár jövedelmét szem előtt tartó kezelés, melly a kereskedést mód fölött megnehezítette. Egy, e rendszerrel ugyanazon időben kibocsátott rendelmény szerint minden kivitt árukat e vánházra kelle vinni, azokat ott keresztül vizsgáltatni és lepecsételtetni. Ezen rendszabály azonban annyira megcsökkenté az a nélkül is igen megkevesbedett kivitt, hogy azt három év után eltörlni kellett 1).

E rendszer következményei Magyarországra nem sokára mutatkoztak: a magyar kalmárok a külfölddel közvetlen kereskedéstől elesvén, az ebből származott haszon, az úgy nevezett gazdasági kereskedés — commerce d' oeconomie — néhány bécsi kereskedők kezébe jutott, valamint a fuvarozás hasznai a német fuvarosokéba; megszűnt továbbá az eddig nagy haszonnal gyakorlott cserekereskedés (baratto), miáltal az ország, kivált az alsó vidék természetneveinek ára benn igen elhitványult; ellenben a külföldi cik-

1) A' vámrendszerről eddig mondottak tanusítására rövidség okáért nem idéztem az egyes forrásokat, miket úgy is csak ismételtenem kell vala. Ezen adatokat merítém az 1741. 1751. és 1764diki országgyűlések naplóiból s irományaiból, továbbá az 1790diki kereskedési választmánynak, különösen pedig Skerlec és Podmanicky b. munkáiból. Olvashatók ezek részben Berzevicynél de Industria et Commercio Hung. I. 41. kövv., — Grellmann Statist. Aufklär. 3. köt. — Weinbrenner Patriotisch. Vorschlag stb. 41 köv. 70 köv. stb.

kelyek mód fölött megdrágultak; a pénzforgás ellankadt; az ipar elfojtatott ¹⁾; a szabad kir. városoknak a kereskedő rend birtokában alapuló hitele megcsökkent stb.

E vámrendszeren a körülmények szerint aztán több módosítások tétettek, de annak szelleme Magyarországra nézve folyton megmaradt. A többi közt legnevezetesebb volt az a változás, mi szerint azon szabály, mellynél fogva a külföldi cikkelyektől fizetett harminczadból, midőn azt a magyar kalmár második, osztrák kézből vette, 5 száztóli visszafizették, eltörlesztetett s helyébe az úgy nevezett természetesítési vagy honosítási rendszer (Naturalisations-System) állítottatott föl; mi abban állott, hogy a Magyarországba szállított külföldi cikkelyekre nézve Austriában lerakó városok jeleltettek ki, mellyeken azokat keresztül vinni kelle, ezen áruk aztán a harmincadokkal szokás szerint megróvatván, mintegy honosítottakul tekintettek; e változás által még inkább elzárattak a magyarok a külfölddel közvetlen kereskedéstől s egyzersmind a harmincad egy része visszafizetésének, magában, igaz, nyomorú jótéteményétől is elestek.

Az 1664diki országgyűlés a kereskedésnek e vámrendszer általi meggátlása, a népnek ebből eredt elszegényedése stb miatt hangos panaszokra fakadt, többek közt állítván: „hogy a vámok már annyira fölemeltettek, mi szerint a szomszéd tartományok adóját nagy részben maga Magyarország kénytelen viselni ²⁾. Ezek azonban nem csak orvoslást nem eszközlének, hanem még ugyanazon évben számos külföldi cikkelyekre, mellyeket az osztrák gyáarak is

1) Főnebb láttuk, miként hanyagoltattak el a pozsonyi, sopronyi és szentgyörgyi szőlők.

2) Acta Comit. — Olvasható Katonánál is 39, 682.

szállíthattak, 60 száztóli vettetéek, némellyek pedig egészen eltíltattak. 1766ban a gyapjú vámja, ha t. i. külföldre vite-tett, mázsájától 3 ftra nagyobbíttatott; 1767ben, a harmad-évi tilalmak megújíttattak stb.

Így állott a magyar kereskedés egész 1775ig. Ez év-ben M. Terézia a bécsi kereskedési tanácsot, melly a szom-széd hatalmakat visszatorlásra ingerlő, szűkkeblű számolá-sai által a német örökös tartományok kereskedésének is ár-talmára volt, leginkább II. József császár unszolásaira el-törlesztette, s a kereskedés igazgatását az udvari kamarára s a ministeri bankválasztmányra bízta, melly aztán az oszt-rák tartományok számára nem sokára új vámrendszert alko-tott. Magyarország részéről több rendű kérelmek nyujtattak be a kormányhoz egy új, célszerűbb, igazságosb, a haza-jának megfelelőbb vámrendszer alkotását sürgetők, kü-lönösen a m. k. kamara s gr. Majláth József világosan meg-mutaták annak szükségét. M. Terézia itt is tanúsítá ország-anyai indulatát; a kérelmekre hajolván, rendelé, hogy a magyar kereskedés az említett választmánytól a magyar fő hatóságok befolyásával kormányoztassék; a külfölddeli ke-reskedést helyreállítandó, a tenger melléket Magyarországhoz — miként alább előadandom — visszakapcsolá s Fiu-mében magyar igazgatóságot rendelt kormányára; végre meghagyá, hogy Magyarország számára egy új, igazságos vámrendszer dolgoztassék ki.

De fájdalom, a jó királyné rendelményei nem valósít-tattak. Milly intézkedések tétettek a tengerpartok ügyében, alább adandom elő. Mi az új vámrendszert illeti: annak ki-dolgozását a hatóságok sok ideig halasztgatták, s midőn végre benyujtották véleményöket, az osztrák hatóságok mindig csak az előbbi rendszerre hajló válaszaikkal azt any-

nyira összezavarák, hogy az egész egyezkedés félbeszakadván, az ügy régi állapotában maradt ¹⁾).

Az osztrák örökös tartományokkal illy viszonyok közt levén Magyarország körülövezve, csak egy keskeny rés, az adriai tengerpartok, maradtak fenn, mellyeken által a műveltebb európai külfölddel közvetlen kereskedést üzhett. E tengerpartok különféle viszontagságokon estek át. Említém, hogy Károly Magyarországot Nápolylyal szorosabb kereskedési viszonyba állítani akarván, Fiumét 1719ben szabad kikötőnek hirdette. M. Terézia alatt ez a többi magyar jogú révekkel együtt a bécsi kereskedési tanács fő kormányára alá jutott, melly az egész tengeri kereskedést Triestben akarván központosítani, amazokat is az itt fölállított *Intendenza* című igazgatóság alá vetette. Nem sokára keletkezett itt egy messzeterjedő, sok tagokból álló, úgy nevezett, triesti kereskedő társaság, mellynek osztályai között a magyar természetményekkel kereskedést tűzte ki céljául: egyik temesvári társaság cím alatt azoknak Olasz-, Francia- és Spanyolországba, másik pedig, melly jánosházi társaságnak nevezteték, ugyanazoknak Törökországba szállítását. A kereskedési tanács a fenn előadott vámrendszert a tenger mellékre is kiterjeszté, s hogy Magyarországot a külfölddel közvetlen közlekedéstől itt is elzárja, Buccari révén, melly mind a mellett is magyar jogú maradt, kezeltetni szokott marhaszállítást megtiltván, ezt csak Stajerországon és Karniolián keresztül — hol aztán nagy vámokat kelle fizetni — engedvén tétetni. Az *Intendenza* s általa a bécsi kereskedési tanács nem sokára itt is elérte célját. Nem csak a magyar természetmény-

1) Berzevicy eml. h. 52.

nyek Triesten s az említett német tartományokon ált vették át, hanem az olasz és levantei áruknak nagy része is, melyekre Magyarországnak szüksége volt, e révén és Bécsen át szállítottak Pestre s az ország más városaiba. Ezt pedig annál könnyebb volt valósítani az említett igazgatóságnak, minthogy sem a Száva és Kulpa folyamok úgy, hogy azokon fölfelé Károlyvárosig hajózni lehetett volna, kitisztítva, sem a magyar- s horvátországi száraz utak annyira, hogy azokon a tengerpartokig könnyen jutni lehetett volna, kijavítva még nem voltak. Ezen száraz utakat azonban nem sokára tűrhető állapotba helyezék az illető hatóságok; M. Terézia pedig némelly jeles honfiaknak előterjesztése által meggyőzetvén, hogy a magyar, többnyire nagy terjedelmű árukat a hosszabb és költséges triesti úton szállíttatni a nélkül nem lehet, hogy a német tartományok egy részének csekély haszna mellett, Magyarország tömördek kárt ne szenvedjen, a Száva és Kulpa kitisztítását nem sokára megkezdte. Még sem e folyami, sem a száraz utak nem javítottak ki, midőn a temesvári és jánosházi társaságok a fiumei utat megkísérteni, s a magyar termékeket azon kiszállítani megpróbálták: de vagy a szállításnak, a még el nem hárított akadályok által okozott nehézségei s költséges volta, vagy e társaságok igazgatóságának hibás számolásai, vagy magoknak e társaságoknak hiányos szerkezete, vagy végre a trieszti Intendenzától vetett akadályok miatt, ezen társaságok nem sokára szétoszlottak. Midőn azután ezen mind vízi, mind száraz utak Károlyvárosig elkészültek, honnét a természetényeket a Karolina úton a tengerig könnyen lehetett szállítani, József császár e vidéken tett többszöri utazásain saját tapasztalásából is meggyőződött, hogy valamint a német kereskedésnek Laibachon,

úgy a magyarnak Károlyvároson kell keresztül vonúlania. S midőn e mellett azt is tapasztalná, hogy e tengerpartok eddigi igazgatása nem csak elő nem segítené, hanem inkább hátráltatná itt a kereskedés virágzatát, az egyedáruságot pártolván s egyedül a triesti kereskedő társaságnak kezébe játszván minden hasznót: felséges anyját is reá vette, hogy — miként főnebb emlitem — a bécsi kereskedési tanácsot, e forrását minden ez ügyben történt gonosznak, s a triesti Intendenzát is eltörlesztené, s Károlyvárost, Zenget és Karlopágot a határszéli katonai kerülethez kapcsolván, Fiumét, Buccarit és Porto-Ret az egész vinodoli kerülettel 1776ban Szeverin vármegyévé alkotta; Fiumében pedig egy magyar tengeri igazgatóságot állított fel, mellynek hogy erőt is adjon kezébe, a kormányzót, kinek mint olyannak hatósága egyedül a tengerpartokra terjedt, egyszersmind Szeverin vármegye főispánjává is nevezte. Első illy kormányzó és főispány volt Majláth József. Ő egész buzgalommal és tárgyismerettel fogott e nagy munkához, a magyar tengerpartok virágzatra emeléséhez; s bár az ápoló reményeket meg nem érlelheté, mély belátással kiszámolt tervei az udvari financhatóság szűkkeblűségén törést szenvedvén, törekvése dicséretes, érdeme nagy. Kereskedése e tengerpartoknak magyarországhozzi visszakapcsoltatások után is igen csekély maradt: a kivitt cikkelyek közül egyedül gabna, marha és kőszén, a behozottak közül tengeri só, és olaj érdemli valamennyire az említést. Akadályozá azt azon körülmény is, hogy Károlyváros, mellyen e kereskedési vonalnak a Karolina út miatt keresztülmenni kellett, a bankválasztmánynak közvetlen hatósága alatt állott, melly, míg a magyar kereskedést különféle vámterhekkal nehezíté, a triesti kereskedés vonalát annyi kedvezményekkel pártol-

ta, hogy az ezen szállított némelly cikkelyekből származott nyereség 240 száztólival is meghaladta a flumel réven átszállított hasonló cikkelyek jövedelmezését ¹⁾. — E volt oka, hogy a magyar réveken csak akkor lett valamivel élénkebb a kereskedés, midőn Olaszországban a termés nem sikerült. Az 1775diki kereskedési táblák szerint, miket közép számnak vehetni, csak 156,763 forint 30 krajczár árú portéka szállított be itt Magyarországra, ki pedig innét olly kevés, hogy említést sem érdemel ²⁾.

Illy viszonyok, ennyi áthághatlan akadályok közt mindenki látja, milly csekély, gyöngye lábon állhatott a magyar kereskedés. Hogy azonban annak állapotáról részletesebb ismeretünk is legyen, lássuk röviden a főbb cikkelyeket.

A marhakereskedés majdnem egyedül görögöknek és örményeknek kezében volt, kik az ország legtermékenyebb vidékén számos pusztákat birtak haszonbérben, s azokra kivált Törökországból hajtották az osztrák tartományokba kiszállítandó marhákat. Az 1751diki és 1764diki országgyűlések panaszkodának, hogy ezek annyi marhát hajtanak az országon keresztül Austriába, mi szerint a bentenyésztettek eladását is megnehezítik ³⁾. Egyébiránt, miként a főnebb előadottakból kitűnik, igen ingatag s egyedül a bécsi kereskedők s húsárosok kényétől függött e kereskedés; miután a külföldi söreszek marhavásáráinktól eltűntek,

1) Skerlec: Descriptio physico-pol. Situationis stb. Schweighoffer: Abhandlung von d. Kommerz. d. Österr. Staaten 304. kövv. — Szapáry: Der Unthätige Reichthum Ungarns stb. Berzevicy de Commer. 52.

2) Szapáry: Der unthätige Reichthum stb.

3) Katona 39, 401. és 682.

kivinni pedig szinte nem engedték, egyedül amazok szabták meg annak árát. Midőn azonban a fék kissé néha tágult, közönségesen Augsburghba, Nürnbergbe s egyéb birodalmi városokba —, Buccarin által pedig, kivált 1747ig, a velencei tartományba hajtattak ¹⁾. A kiszállított marha száma körülbelül 100,000re megy, miből egyedül Bécs 40,000et fogyaszt el, Cseh-, Morva- és Stajerországba pedig 55,000 hajtaték. E cikkely összesen mintegy 4,550,000 ftal jövedelmezett az országnak ¹⁾.

Nevezetessége a második cikkelyt tevő a gabna. E cikkelylyel kivált a dunántuli vármegyék üztek az osztrák tartományokba kereskedést. Stiria és Karniolia, bár saját termesztéséből meg nem élhetett, különféle akadályokat vetett a gabnakereskedők elibe, részint nagy vámjai, részint a molnárok- és sütőknek, kik magoknak elővételt tulajdonítanak, gáncsoskodásai, részint végre azon rendelmény által, miszerint az el nem adott s visszavitt gabnáért ismét azon vámot kelle megfizetni, melly a bevitelnél volt fizetendő. Legtöbb viteték Sopronyból szekéren s a Duna érsekújvári ágán Bécsbe és vidékére; a tengerpartokon át Olaszországba csak akkor szállíttaték nevezetes mennyiség, midőn ott szűk termés volt. A kivitt mennyiség mintegy 1 millio pozs. mérőre megyen; 1770 és 71ben azonban az éhséget szenvedő osztrák tartományokba négy millio mérő különféle gabna vitetett ki ³⁾.

A borkereskedés az osztrák tartományokba részint a

1) Decr. 1741: 37. 1764: 31.

2) Maire Bemerkungen stb 2, 140. Schweighoffer 161.

3) U. o. és Berzevicy De Comm. 20.

magas, 30 száztóliás vámok, részint az egyenes tilalnak által egészen megakadályoztatott. A többi kivitt termesztmények közt e cikknek kivitele még az által is megnehezíteték, hogy az Ensen felüli tartományban akár szárazon, akár vizen történt a szállítás, még külön 24 krt kelle fizetni akójától, s még azon felül, ha az átvitel vizen tétetett, ugyan annyi osztrák bort kénytelenítették a szállító kivinni, mennyi a magáé volt. 1746ig azonban, míg t. i. a bécsi kereskedési tanács fenn nem állott, Slezia, Lengyel-, Porosz- és Oroszország nagy részben magyar borokkal láttatott el. Élénken üzte e kereskedést Sleziával kivált Pozsony, Soprony, Bazin és Sz. György. Különösen Sopronynak a ruszti név alatt bevitt borai igen kedvesek valának s jó termésű évben 20—30 fton kelt akójok Sleziában. Egyedül 1731- és következő két évben 2673 hordó bort vitt Soprony Sleziába, mi körül belül 30,000 akót tön. Slezia aztán a tőlünk kivitt bornak nagy részét Poroszországba szállította; de egyenesen a főnebb nevezett magyar városok is nevezetes borkereskedést üztek Poroszországgal, e kivitt termesztményért legtöbbször vászon, gyapju s gyapot szöveteket hozván vissza cserében. Miután azonban az osztrák gyárak emelése miatt a porosz gyáratok és kézművek a behozástól eltiltattak, Poroszország is, visszatöreléssel élén, eltiltá a magyar borok bevitelét ¹⁾. Nevezetes volt a borszállítás Lengyelországba, mi kivált a bártfai, készmárki és ófalvi vonalokon kezelteték; magok azonban a lengyel kereskedők is gyakran bejöttek a hegyaljai szüiretekre s az összevett borokat részben a Dunavec, Poprád és Visztula folyamokon, részben szekéren szállíták ki. Az országban

1) L. az 1805diki országgyűlés' fölírását a kereskedés' ügyében.

lakó görögök és örmények a kereskedésnek ezen ágát is nagy részben magokhoz ragadták, miből nem csekély kár háramlott az országra. Ezen nyereszkesedők t.i. a tokaji szüretnek nagy részét megvásárolván, a nemes borokat, hogy olcsóbban adhassák s így a vevőket magokhoz csalogassák, nem ritkán megrontották; mi nem sokára annyira csökkenté e borok hitelét, hogy az 1741diki 29ik törvénycikkben kénytelenítve látá magát a törvényhozás e csalárd kalmárokat a borkereskedéstől eltiltani. E törvénynek azonban kevés sikerre lön: a nyereszkesedők alattomos utakat választának kijátszására; miért a 1751ki pozsonyi gyűlésen, különösen kérik a fejedelmet, hogy a rácok és örmények ezen hitelt ölü nyereszkesedéseinek gátot vessen, nehogy — mondják — a Lengyelországgal s egyéb éjszaki tartományokkal borkereskedés, mit a francia boroknak nagy mennyiségbeni bevitele úgy is már eléggé megcsökkentett, egészen megszűnjék ¹⁾ A bécsi kereskedési tanács is törekvék a magyar bort a silányabb osztrák termés által kiszorítani ezen éjszaki tartományokból; mi részben sikerült is neki az által, hogy a magyar termés bevitelét minden módon megnehezítette, az osztrákot minden vám- s harmincadoktól fölmentette. Részint ezen okokból, részint pedig Lengyelország political állapotának s evvel együtt gazdagságának sülyedéséből származott azután, hogy a magyar bornak Lengyelországba szállítása annyira megcsökkent, hogy a hollandi aranyok, mellyeket a lengyel gabnájáért kapván, borainkért nekünk adott, s mellyeknél 1770ig semmiféle aranypénz Magyarországon jártasabb nem volt, lassanként eltűntek

1) Katona 39, 405.

az országból. Az orosz még 1766ban tiltá el a magyar bor bevitelét, 60 rubelnyi vámot vetvén annak hordójára ¹⁾.

A dohány a korszak elején kezdé jelentősb cikke lenni a magyar kereskedésnek; midőn 1728ban az abaldó haszonbérbe adatván, minden császári raktár megvizsgáltatott, azokban 408,604 font magyar termék találtatott, s mázsája 6 frt és 2 dron adatott a haszonbérlőnek. Ezen, abaldó címet viselő intézet sokkal fontosabb a magyar kereskedés történetében, mintsem annak elejét megérinteni haszontalan volna. I. Leopold, midőn a vadáskészületének megújítására szükséges költségről aggódnék, gr. Kevenhüller azon indítványt tette neki, hogy ő az egész készületet saját költségén megújíttatja, ha a császár őt alsó Austriában a dohánykereskedés egyedáruságával megajándékozza. E volt kezdete az intézetnek. Később kiterjesztették az valamennyi német örökös tartományra, s a fenn mondott évben bizonyos Aquillar zsidónak adaték 400,000 flért haszonbérbe. Később s M. Terézia alatt az abaldót különféle magány társaságok vették haszonbérbe; 1780ban már 1,792,250 frtért bérlelte ki azt a kormány. Károly király ezen egyedáruságot Magyarországra is kiterjeszteni többször szándékozék; különösen 1732ben aug. 27kén azon rendelményét bocsátá ki az udvari kamara, hogy a dohányegyedáruság Magyarországra is kiterjesztetvén, bizonyos Dominico Gáspárnak 10 évre adatott légyen haszonbérbe. Gr. Batthyányi Lajos kancellár azonban szilárd ellenmondása által megsemmisítette ezen határozatot. De bár ez közvetlenül nem sikerült is a

1) Berzevicy : De Comm. 21. — Ungr. Magaz. 2, 182. — Schvartner Statist. 1798ki kiad. I. 273. — Weinbrenner Patriot. Vorschlag über d. Ausfuhrhandel 78. stb.

kamrának, közvetve még is igen szűk korlátok közé szorította a magyar dohánykereskedést a bécsi abaldó. Mert lassanként nem csak a termesztés nagy részének elővételét hatalmába keríté különféle, a termesztőkre hányt cseleivel, hanem a dohánynak külföldre szállítását is megtiltá, tőle nyerendő előleges engedelem nélkül 1776-ban Gácsország is alávetették az abaldónak, s az eddig ide s e tartományon keresztül Lengyelországba gyakorlott dohánykereskedés is megtiltatott. Mind e mellett is igen emelé ezen évtől kezdve a magyar dohánykereskedést azon körülmény, hogy Éjszakamerika Angolország ellen szabadsági háborúra kelvén, az onnét Európába tétetni szokott virginiai dohányszállítások egy időre megszűntek. Az abaldó szűkkeblősége azonban csak a tengerpartokon engedett részt a szabad kivitelre, ámbár ott is concurrált a magyar kereskedőkkel. 1779-ben egyedül Triesten át 100,759 font burnó és 3,273,136 font levél-dohány szállították a külföldre ¹⁾).

A gyapjú kivitele, mind a mellett is, hogy a nemesebb, finomabb faj nálunk még nem tenyésztetett, e korban is már nevezetes volt; a kivitt mennyiség körülbelül 150,000 mázsára ment volt. A szállítás kivált 1766-tól fogva, midőn a külföldre vitt gyapjú a szokott harmincadon felül még 3 frttal terheltetett, nagy részben csak az örökös tartományokba, név szerint Osztrák-, Cseh- és Morvaországba tétetett. A Fehérvár és Veszprém megyei gyapjú legkeresettebb volt; mázsája 40—60 fton kelt.

1) Retzer: Tabakpachtung in d. österr. Länd. von 1760 — 1783. Wien 1784. I. 140. stb. — Berzevicy de Comm. 30. — Schvartner Statist. 2d. kiad. 1, 331. kövv. Maire Bemerkungen über d. Kreislauf d. Handels. stb. stb.

A nevezetesebb cikkelyek közé számítandók még: a sertés marha, melynek kivitelét körülbelül 200,000 darabra tehetni; e tárgygyal kivált Horvátország üzött kereskedést. — Legnevezetesebb volt e cikkekre nézve azon vonal, melly Pozsegától Nagy-Kanizsán s a bakonyi erdőkön keresztül és Szerémből Eszéken és a Duna jobb partja hoszszant Győrön és Sopronyon által, melly város az alsó magyarországi sertéskereskedésnek fő placa, Ausztriába viszen. Egyedül Szerém megyében 40—50,000 darabot hízalt a zimonyi és mitrovicai sertéskereskedő társaság. E kor végén a kereskedési táblák tanúsága szerint Magyarország évenként kiadott e cikkelyért 531,973 ftot s bevett 895,357 ft. ¹⁾ Továbbá említendők: hamuzsir, melly jellesege miatt híres volt Europa több réveiben; szállíttatott, az osztrák tartományokon kívül a tengerpartokra is; az itteni kivitel azonban igen megcsökkenték a kereskedési tanács tilalmai; — bór legtöbb nyers állapotban vitették ki az osztrákországi gyárakba; ezekbe szállíttatott a csergubacs is, minek a külföldre vitelét a mérüjére vetett 1 ft 15 xnyi, magát a cikkely árát majdnem meghaladó, harmincad egészen meggátolta; — fagyú hasonlókép csak az örökös tartományokba szállíttaték; vámja ezekben csak 3 krt, a külföldre pedig 1 ft 30. krt tön; — méz és viasz; fris és szárított hal stb. Az ásványok közül, mellyekkel a kir. kamra nem üzött egyedáruságot, említendők: bismuth, zink vitriol, salétrom, kobalt galic, stb; a hegyi zöld igen kelendő volt a bécsi gyárakban s némi kedvezménynyel is birt a harmincadon ²⁾.

1) Schvartner Statist. 1, 161.

2) Gesetzsammlung Josef des II. 5, 324. Patriotischer Vorschlag Weinbrenners. — Schweighoffer 163. köv. Berzevicy de Comm.

A beviteli, vagy szenvedőleges kereskedés, miután — mint főnebb látók — a külfölddel közvetlen közlekedés a harmincad - rendszer által megakadályoztatott, majdnem egyedül a német örökös tartományokkal üzetett. Gyapjú-szövetek Morvából, vászon Sleziából, bőr, selyem- és gyapot-művek Austriából, s különösen Bécsből, innét a divatárak, butorok, ruhaneműek s cukor, thea, kávé, fűszerek s más gyarmati áruk is, vasművek Stiriából stb szállítottak ¹⁾).

Magyarország ezen kereskedésének mérlege II. József alatt dolgoztatott ki, az 1777 s 1786 közti tíz évnek középszáma vétetvén zsinórmértékül; mivel azonban ezen évek legtöbbike az általam tett felosztás szerint a következő korszakba esnek, erre halasztom annak közlését.

2. MAGYAR - TÖRÖK KERESKEDÉS.

Az 1718diki passarovici békekötés a kereskedés körülményeit is szorosabban meghatározta, azon alapon haladván, melyet még az 1699ki karlovici béke megállapított. Ugyan is, így szól a passarovici béke 13dik pontja: „Mind a két fél kereskedői a békét megelőző tanácskozások szerint mind a két hatalmasság tartományaiban a kereskedést szabadon, bátorságosan és békében gyakorolhatják. A romai császár tartományai kereskedőinek s alattvalóinak, akár melly nemzetbeliek, szárazon és vizen, romai császári zászlók és uti levelek mellett, minden ozmán tartományban a szerint, miként az e tárgyban megbízott küldöttség elhatározandja, békességes menet s jövet engedtes-

1) Gesetzsammlung Josef des II. 5, 324. Patriotischer Vorschlag Weinbrenners. — Schweighoffer 163. köv. Berzevicy de Comm.

sék, a vevés - adás szabad legyen, s lefizetvén a fizetendő vámokat, azok semmi módon ne háborgattassanak, sőt védessenek; a konsulok és tolmácsok, kik a kereskedők ügyeit viselendik, az említett biztosok egyezése szerint állitassanak föl a tartományokban, s mind azon kedvezések, mellyekkel más keresztény népek bírnak, a romai császári kereskedőkre is kiterjesztessenek; — hogy pedig a kereskedésben minden csalárdság meggátoltassék, mit a két részről kirendelt biztosak határozandnak, a békecikkekhez kapcsoltsassék“ 1).

Ezen kereskedést tárgyzó tanácskozások szinte Passarovicen tartattak, s eredményök husz, a kölcsönös közlekedést szabályozó cikkely lön. Mivel azonban azoknak nagyobb része nem Magyarországot, hanem a többi osztrák tartományokat illeti, közölök csak néhány, hazánkra viszonyló, pontokat fogok előadni: 1. szabad és egyetemi kereskedés állapittatik a romai és ozman birodalmak alattvalói között szárazon, folyamon s tengeren. A romai császári alattvalók nevezete alatt pedig értetni akarjuk a németeket, magyarokat, olaszokat, német alföldieket, s bármi nemzetségűek és vallásúak, kik tetteleg a császári királyi kormány alatt léteznek, vagy akár miként oda tartoznak. Ezek áruikat, fegyvert, löport, s egyéb tiltott cikkeket kivéve, minden török tartományban szabadon adhasák el, szabadon üzhessék a kereskedést stb. 2. Mind a két birodalom alattvalói szabadon gyakorolhassák a kereskedést a Duna folyamon. A romai csász. kir. alattvalók pedig áruikat, mellyeket a Dunán a török tartományokba szállítandanak, Viddinben, Rudsikon s egyéb helyeken hajóikból szabadon kirakhassák. 3. Mind a két birodalom ke-

1) Katona 38, 383.

reskedőitől csak egy vámháznál, három száztóli vétessék s ezen felül többet kizsarlani senki se merészeljen. 4. Melly árukat más, az ozmán kapu barátainak kereskedői a török tartományokba bevisznek, azokat a csász. kir. alattvalóknak is megengedtetik bevinni. 5. A romai birodalmi kereskedők nagyobb bátorságára, a csász. kir. felség, ministerei s consulai által ügyvivőket, factorokat nevezhet ki. — Ha csász. kir. kereskedő a török tartományok valamelyikében meghaláloznék, annak javai a török fiskustól le ne foglaltassanak, hanem a császári ministerektől és azoknak kiküldötteitől hiány nélkül áltvétessenek. 6. Ha pedig török kereskedő halálozik meg a cs. kir. birodalomban, azokat az ozmán ügyvivő őrizetül magához vegye. 7. Senki a török ministerek s tisztek közül azon hajókat, mellyek csász. kir. zászlók alatt s levelek mellett mennek s jönnek a török révekbe, menetők-, jövetők- s maradásokban, aruk ki-s berakásában ne akadályozza. 8. A császári, törést szenvedett hajóknak a török birodalmi hajóépítészek segedelniül legyenek“ stb ¹⁾). Ugyanezen cikkek majd nem szórul szóra erősítettnek meg az 1739diki belgrádi békekötésben is ²⁾).

A passarovici békekötés után élénken foglalkodtatá a kormányt azon kérdés, mellyik vonal emelhetné sikeresebben a magyar kereskedést, a duna - feketetengeri-e, vagy a magyar tengerparti, s azért mellyik volna inkább pártolendő? Károly azonban részint azért, hogy olaszországi birtokait a magyar és osztrák tartományokkal szorosabban

1) Handlungseinverständniss stb. Sined Wien 1785 Hozzá kapcsolva áll ezen szerződéshez a fenn közlött passarovici is. l. 47. — Katonánál is 38, 393.

2) U. o. l. 75. Katonánál 38, 825.

összekapcsolja, részint a török barbárság és gyakran uralkodó betegségek miatt a másodikra hajlott. De a duna-feketetengeri vonal se hanyagoltatott el egészen; kivált a görög és örmény törökalattvalók üzték azon Magyarországra, s ezen keresztül az osztrák tartományokba a kereskedést. Ebből azonban Magyarországra, miután ez a török tartományokba szállítandó gyár és kézműveket nem szolgáltatathatott, kevés haszon folyt, sőt ez egészen passiv vala.

M. Terezia alatt ujonnan föléledt a duna-feketetengeri hajózás kérdése; s mivel az adriai tengeri hajózás még mindig elég nehézségekkel, kivált a tengerig vivő száraz utakból származókkal, volt összekapcsolva, élénk kívánságok támadtak a dunai hajózás megkísértésére. A próba 1768ban végre megtétetett. Kleemann Miklós, Stahremberg zimonyi kalmárház költségeire, Bécsben megrakott hajóval elindult és szerencsésen el is jutott a fekete tengeren ált Krimbe ¹⁾. De példája e korszak alatt követőkre nem talált, a még is igen sok nehézségek miatt.

Gyakorlottabb volt e vizinél a száraz uti kereskedés. M. Terezia alatt Temesvárt nagy lerakójok volt a török kereskedőknek. Legélénkebben üzeték azonban a törökkeli közlekedés Zimonyban és Újvidéken; e városok kereskedői közvetíték nagyobb részét a magyar-török közlekedésnek. Ezen helyekre szokták szállítani a török alattvalók a jó szemendriai bort, sok gyapotot és albaniai gyapjut, rizs-kását mazsolaszólót, pálmagyümölcsöt, törökkávét, mikért gabnát, fát, szénát s némi gyár és kézműveket szállítanak

1) Kleemanns Reise von Wien auf d. Donau stb. melly könyvecské eredményét adja ezen utazásnak.

vissza, kivált pedig Belgrádba. A gyár- és kézművek azonban Bécsből szállítottak nagyobb mennyiségben Törökországba, honnét azokat a szállító görög és örmény kereskedők olcsóbban veheték, mint tőlünk, kiknek behozott olly nemű áruit nagy harmincad terhelé. Mindenek közt leginkább az akadályozá meg Magyarországnak közbenjáró kereskedését, hogy a hozzánk beszállított gyár- és kézműveket nem lehetett transito árukul kiadni; hanem még mielőtt az országba hozattak volna, már megvéteték tőlök a fogyasztéki adó s pedig még akkor is, ha a magyar szállító azokat egyenesen a Törökországba teendő kivitelre vette, s a magyar tartományokon csak keresztül szállította.

A Törökországból behozott cikkelyek közt legnevezeteseb volt a szarvas és sertés marha. Az elsőt részben Pest, Szeged s más városok vásáraitra, részben egyenesen az osztrák tartományokba Magyarországon keresztül hajtották a török birodalmi örmények és görögök. Gyakran tettek illy szállításokat azok a rácok, görögök és örmények is, kik Magyarországhban letelepedvén s itt pusztákat bérlelvén ki, majdnem egyedül ezen ágából éltek a kereskedésnek. Az 1751ki országgyűlésben ezek ellen panaszok is tétettek, hogy ellenére a kereskedési szerződésnek, mi szerint a török árukkali kereskedés török alattvalókra szorittatik, ezekkel ők kereskedési társaságokba állván, a török tartományokból évenként sok ezer marhát hajtának az országba s ez által nem csak sok százezer forintot, soha többé vissza nem térendőt, visznek ki Törökországba, hanem még a magyar marhák eladását is akadályozzák ¹⁾. Megujíttatnak e panaszok az 1764diki országgyűlésen is, azon hozzáadással, hogy a török alatt-

1) Katona 39, 401. köv.

valók, kik marháikat Osztrákországba hajtani szokták, az onnét hozott bécsi s más európai árukkal a szerződésnek ellenére, mi nekik egyedül török árukkal kereskedést enged, Magyarországon is kereskednének; s miután nekik a magyar nyers természetű terményekre szükségök nincs, gyarmúveket pedig nem adhat nekik Magyarország, a magyar-török kereskedés egészen szenvedővé válván, tömérdek pénzüszveget kivisz az országból ¹⁾).

A török kereskedőkre nézve még az 1715-ki törvénykönyv 99-dik cikke hozott némi rendészeti szabályokat. Nevezetesen hogy azok, kik a városokban vásár idején kívül üzik a kereskedést, ha gyanúsaknak látszanak, a városi előljáróság által kitiltathatnak. A határszélekeni áltbocsátás, az adandó katonai földözés, valamint a törvényhatóság is a határszéli várakban a török utazó kalmárookra nézve a katonai igazgatóságnak tulajdonittatik. Benn pedig az ország akármely helyén a kereskedés gyakorlatára, s az abban történhető esetekre nézve a törökök is, valamint mások, a megyei hatóság alatt legyenek. Végre valamint az országban állandóul letelepült örmények- s görögöknek egészen szabad kereskedés engedteték, úgy a török alattvalók csak azon cikkelyekre szorítottak, melyek a kereskedési szerződésben különösen kikötve vannak.

II.

B E L K E R E S K E D É S.

Pest s különösen annak négy vásárai valának a magyar kereskedésnek középpontja. Itt csődültek össze a

¹⁾ Katona 39, 682.

legtöbb magyar, sok bécsi és más örökös tartományi s néhány török kereskedők. Tömerdek volt már e korban is az itt összehalmozott, mind beltermékek, mind külgyárművek mennyisége. Nagyobb s kisebb hajók, honi cikkelyekkel terheltek, majdnem egy órányira lepték el a part hosszát. A küláruk értéke pedig mintegy 3—4 millió ftra ment volt. Itt tétettek a külföldiekkel nagybani szerződések, cserék, adás-vevések stb. Innét mintegy középpontból ágazott szét egész országba a kereskedés, s valamint itt adott el a bejött német, cseh, morva stb kalmároknak a kivitt áruk nagy része, úgy innét szállították a vidéki városok kalmárai is a külföldi portékákat s belföldi réz, vas, ezüst, gyapjú stb. műveket az ország külön részeire ¹⁾. De igen hosszas volnék ha ezen középponti vásárok részletes leírásába bocsátkoznám; s mind a mellett is nehéz volna azokat tökéletesen leírni. Csak azon egyet jegyzem meg tehát, hogy Pestnek vásárai M. Terezia alatt mind a mellett is, hogy azóta mind iparunk mind kereskedésünk hatalmas előlépéseket tön, aligha némi tekintetben nagyobbak nem voltak mint most, midőn a kereskedés nagy része már vásárokon kívül, időhöz nem szorítva, kezeltetik, mi akkor még nem igen volt szokásban.

Pest után legnevezetesebb vásárai voltak Debrecennek, mi az ország tiszai részén szolgált a kereskedés középpontjául. Négy, külön nyolc napig tartó vásárait a honiakon kívül ugyanazon népek kereskedői látogatták, kikéi Pestet. Különösen nagy számmal sereglettek össze pedig csehek és morvák a marhavásárokra, mellyek egész országban a leg híresbek közé tartoztak. Sertésmarha itt annyi hajtaték

1) Korabinszky Lexicon. — Bel. Not. Hung. Nov. Grellmann eml. h. 2, 235.

össze, hogy a felföld nagy része innét látta el magát ollyanokkal. Itt ment keresztül a Szervia- és Boszniából Magyarország felső megyéibe vonuló sertés-kereskedésnek egyik fő ága. Nevezetesebbek valának még a honi cikkelyek közt: bőr, dohány, szőr- és közönséges középszerű, szepesi és erdélyi posztó, továbbá a késmárkiaktól nagy mennyiségben szállított s nagy részben a görög és örmény kalmároktól átalvett, festett, és festetlen vászon; ruhamenüek; cserépedény stb ¹⁾.

E főpiacokon kívül igen nevezetesebbek valának még azon városok sokadalmai, melyek a Pestről külföldre ágazó kereskedési vonalokba estek. Illyenek valának Osztrák- és Morvaország felé: Győr, Komárom, Mosony, Soprony, Pozsony; Slezia és Gallicia felé: Nagy-Szombat, Kassa, Eperjes, Bartfa, Késmárk; Törökország felé: Temesvár, Újvidék, Zimony; a tengerpart felé Fehérvár, Pécs, Nagykanizsa. De érintsünk némi részleteket.

Soprony borkereskedését főnebb láttuk. Nem kevésbé híres volt Soprony marhavásárról, melyeken évenként körülbelül 40,000 szarvas, 70,000 sertésmarha adaték el ²⁾. Mosony utolsó piaca volt Osztrákország felé a gabnavásárnak. Szinte gabnavásáraitól vala híres Nagy-Szombat, melynek piacáról látták el magokat leginkább a szomszéd Árva, Liptó stb megyék. Bel mondja ³⁾, hogy hétivásárain annyi gabna halmoztatik föl: „hogy harmad napig elkelhetni alig hinnéd, mi még is pár óra alatt széllyel kapdostatik, mintha Porsenna javai volnának“. Nyolc, esztendő sokadalnait pedig nagy marhavásárok előzték meg.

1) Korabinszky Lexicon. — Bel. Notit. Hung. Nov.

2) Korabinszky Lexicon. — Bel. Notit. Hung. Nov. 2, 84.

Egyéb cikkelyekkel kereskedését azonban már Károly alatt nagy részben a zsidók ragadták magokhoz ¹⁾. A Szepes megyei városoknak, kivált Kassának, Eperjesnek, Késmárnak, Lőcsének vásárai azon tekintetből valának nevezeteseek, hogy az azokon összehalmozott áruk, posztó, vászon stb többnyire bel s különösen magoknak ezen városoknak készítményei voltak s azoknak vásárlásáért messze vidékről csődültek ide nem csak kicsinyben, hanem nagyban vevők is. Ily nemű cikkelyeket pedig nagy mennyiségben szoktak e szorgalmas városok kalmárai és kézművesei szállítani a szomszéd vásárookra is. M. Terezia uralkodásáig igen élénk kereskedést űztek a szombathelyiek, Szepesben, a lengyel sóval; több lakosoknak itt lerakójok volt, s hetenként néhány száz mázsát szállítanak a szomszéd megyékbe, kivált Gömörbe, Liptóba és Árvába. Egyébiránt a szepesi városok rakhelyekül szolgáltak a Lengyelországgal űzött borkereskedésnek ²⁾. Élénkek valának a bányavárosok héti sokadalmai is, melyekre gabnát, kenyeret, gyümölcsöt stb szoktak vinni a szomszéd megyeiek; Rosnyó hétvásárain nem ritkán 500 szekér illy árukkal rakott, gyűlt volt össze ³⁾.

Különösen nagy vásárai valának az alsó vidéken a marhának és gabnának. Kecskemétről e tekintetben így ír Bel ⁴⁾. „Vásárai hitelen felül keresettek. Ezeknek napjai, Sz. György, Sz. Lőrinc, és Sz. Katalin. A marhavásárokon tömérdek szarvasmarha találtatik, s a kereskedőknek csak nem hihetetlen száma csődül össze, kivált a rácoknak,

1) U. o. 86.

2) Korabinszky. — Ungr. Magaz. 2, 182. — Schvarfner Statist.

3) Bel. 4, 175. — Korabinszky.

4) Not. Hung. 3, 154.

kik e nemét a kereskedésnek igen gyakorolják. De jönnek ide törökök is honokbeli portékákkal. Mi annyival inkább csodálandó, minthogy az ország beljében, folyamoktól távol esik ezen város. Marhavásárai olly hiresek, hogy alig van város, mellynek sörészei venni, vagy eladni itt össze nem csödülnének“. Hasonlóképen népesek voltak Szegednek, Vácnak és Aradnak marhavásárai, melly utolsó azon felül terjedt kereskedést űzött a Maroson leszállított erdélyi deszkával és zsindegyel ¹⁾. Marhavásárai tekintetében végre említendő még Nagy-Kanizsa, melly fő piaca volt a Tót- és Horvátországból föl s nagy részben az örökös tartományokba hajtott szarvas és sertés marhának ²⁾.

A gabnának, kivált melly külföldre vitetendő vala, fő rak- és gyűjtő helyei voltak Szeged. Újbecse, és Baja. E kereskedés ezen helyekről két irányban vette útját; a tengerpartokon ált Olaszországba, s Pesten és Mosonyon ált Austriába. — A gabnának ára belkereskedésben 1770 táján ez volt: 1 pozs. m. buza 1 ft. 30 kr., kétszeres 1 ft. 12 kr., rozs 50 kr., árpa 45 kr., zab 36 kr. ³⁾. — De végére nem jutnék, ha mind azon, körülbelül 1400 sokadalmat elszámolni akarnám, mellyeken a nyers természetményeken kívül főleg a mezei gazdaság eszközei, bőr- és szövet- ruháneműek, cserépedény stb. valának a legközönségesebb áruk.

Különösen élénkíté a belkereskedést az ország felső és alsó vidéke természetményeinek s készítményeinek különeműsége; egy rész a másakra szorult szükségeinek kielé-

1) Korabinszky Lexicon. — Bel. 3, 144.

2) Korabinszky.

3) Statist. Aufklär. 1, 431.

gítésében s míg az alsó vidék a felsőnek élelmi szükségait pótolá, ez amannak különféle kézműveket, házi s gazdasági szereket szolgáltatott. Liptó, Árva, Túróc stb lakosai, vásznat, faszereket, cserépedényt stb. nagy mennyiségben szállítának Pest s más városok sokadalmaira; a goutfalvi kosarak, deménfalvi deszkák, nagy palugyai s még inkább a holicsi edények, hradkini, s vichodnei, közönségesen líptóinak nevezett, túró azokon keresett cikkek valának ¹⁾. De vásárokon kívül is látogatók ezen felső megyeiek fa és cserép szereikkel az alvidéket, miket aztán ott búza- és szalonnával, gyümölcs- és kenderrel stb cseréltek föl, többnyire úgy, hogy az áltadott edény egyszer vagy többször tölteték meg gabonával ²⁾. Terjedelmes kereskedést űztek illy nemű cikkelyekkel a vágújhelyiek is ³⁾. A haszon, mellyet ezen cserekereskedés hajtott, olly nevezetes volt, hogy a komáromiak, annak ingereitől indittatván, az illy nemű szereket, midőn a Vágon leszállítottak, gyakran letartóztaták. De midőn e végre néha erőszakhoz is nyulnának, s így a felső vidéki, egyébként is szűk élelmű lakosokat jövedelmeikben igen megkárosítának, ezeknek többszöri panaszaikra a törvényhozás is eltiltá a komáromiakat illy igazságtalan elővételtől vagy letartóztatástól ⁴⁾.

A belkereskedés legtöbb cikkelyei rácok, görögök, örmények és zsidók kezében valának. Alig volt már e korban is helység, hol ezen nemzetek valamelyikéből szatócs nem létezett volna. Ezek, igaz, könnyíték az adásvevést,

1) Ungr. Magaz. 2, 182.

2) Bel 4, 30.

3) Bel 4, 466.

4) Decr. 1723 · 75. 1751 : 16.

de e mellett nem csekély kárt is okozának a pór népnek, melynek tudatlanságával vissza élván, büntetlenül üzték uzsoráskodásukat. Károsak voltak azért is, mert igen jól értettek a honi természetmények meghamisításához; sőt mellettök a városokban is alig maradhatának meg más kalmárok ¹⁾. Hasznosabbak voltak, kivált a pórságra nézve, azon felső megyei tótok, kik olaj-, sáfrány- s más fűszerekkel és gyógyfüvekkel, gyolcs-, csipke-, selyemmel, és üveggel járták be az ország minden vidékeit, sőt az egész osztrák birodalmat, Porosz-, Lengyel-, és Svédországot. E korszak végén egyedül Türoc megyében körülbelül 3000 illy nemű szatócs létezett. A zólyom-lipcsei kamrai uradalomban pedig tizenkilenc helység, mind annyi rakhelye a csipkéeknek, selyem- és vászon-, kés-, bicska- s más illynemű vasárúknak, melyek aztán innen az egész országba széllyel hordattak ²⁾.

Némelly cikkelyekkel, minők a legtöbb érc, és más ásvány nemek, a kamra üzött egyedáruságot; azért azok kevés tekintetet érdemelnek a belkereskedésben, melyben olly csekély mennyiségök forgott, hogy néha a honi kézművesek sem kaphatának elegendő anyagot műveik készítésére. Azért nagy előmozdítására szolgálándott e cikkelyekeli belkereskedésnek, ha foganatossá vált volna az 1764diki 41dik törvénycikkely, mi szerint a király kéretik, hogy a sz. kir. városok ebbéli könyörgéseit méltányolván, az ország külön részeiben rakhelyeket állíttasson a réz, hegyizöld vagy aranyenyv és cinóber könnyebb megszerzésére.

1) Schvartner Statist. 1. kiad. 263.

2) U. o. 2d. kiad. 1, 200.

A sókereskedés szinte a kir. kamra kezében volt; s csak a nép közti kicsinyben eladást kezelték nyereszkeskedésükre a városok és magány birtokosok, kiknek ez úri jogaik közé tartozott. Miután az ország rendleinek az 1723diki gyűlésen beadott kérelmére, a király a só árát leszállította, ebből azonban a kicsinyben vevő pórságra semmi könnyebbség sem háramlanék, minden hasznót a földes urak tartván magoknak: hogy ezen árleszállítás jótéteményét ezután a szegény nép, mellyért az tétetett, egészen érezze, az 1729diki 5dik cikk rendelé, hogy az uraságok és városok raktáraikból ugyan azon áron adják azt, mellyen a legközelebbi kir. sótárakban adatik, egyedül a fuvarbért számítván hozzá, s pedig hegyes vidéken 3, rónán 2 krt egy mérföldre mázsájától. Szabad legyen azonban a jobbhágyaknak akármelly raktárból vagy piacról venni sójokat. A következő törvénycikkely pedig megszünteti a sótiszteknek azon visszaélésöket, mi szerint minden sókötől árán felül 1 drt követeltek, s a vevőket gyakran soká várakoztaták, vagy el is utasították.

Ezekon kívül még némi más rendészeti törvényeket is alkotott a kereskedés ügyében ezen kori törvényhozásunk: 1715: 99 rendelete szerint a kereskedők minden ügyeikben a városi tanács hatósága alá yettetnek, minden befolyása megszüntetvén a katonatiszteknek. Azon idegen kereskedőkre nézve pedig, kik a városokban sokadalmon kívül üzik kereskedésöket, ha gyanúsaknak látszanak, hatalom adaték a városi előljárásnak, őket kebleikből kitiltani. Ugyan ott szabad kereskedés engedtetik, mint más ország-lakosoknak, ugy az országban letelepült örmény, görög, és rác kalmároknak is; az egy aszúbort kivéve, mellynek hitelét gyakorlott hamisítások által csökkenteni

kezdték. Ugyanazon törvénykönyvnek 65dik cikke, a nemesség azon panaszának következtében, hogy a királyi városok a sokadalnakra vitt természetményektől adót, ugy nevezett accisákat, szednének, s a mérüket önkényök szerint a természetőknek kárára megváltoztatnák, határozá: hogy a nevezett adó, erőszak büntetése alatt eltiltassék, a mérük pedig mindenütt a pozsonyiak szerint szabályoztassanak. Mintán továbbá Geletneken Barsban, Muzsajon Beregben, Sárospatakon Zemplénben, s más helyeken is olly magasra emeltetnék a kövágók által a malomkövek ára, hogy azoknak egy köblába, mi az előtt öt polturán később ugyan annyi garason kelt, legujabban csak tiz garason volna vehető, s így egy kő ára kettőzve 9 ftra emeltetett: a többször említett törvénykönyv 90dik cikkelye biztosokat rendel, kik a könek árát körülmények szerint igazságosan szabályozzák.

Nagy akadály volt még ezen korban is belközlekedésünknek az utak szabályozatlansága. Gondolkodott ugyan erről már törvényhozásunk az 1723ki 122dik cikk által, rendelvén: hogy a helytartósági tanács tervet készítessen, mi szerint a hon folyamai csatornákkal köttessenek össze. De fájdalom azon minden sikert előlő ingadozás és határozatlanság azokban, mik e törvény következtében tétettek, azt bizonyítja, hogy kormány s nemzet nem egyesült ezen, mind kettőre közös érdekek létre hozatában; különválva pedig sem egyik, sem másik nem mivelhete semmi olly nyomosat, mi által az eddig fenforgó akadályok, elmozdítottak volna. A sok theoriák és tervek mellett is, miket e kor előhozott, igen kevés tétetett a közlekedés könnyítésére. Úgy látszik az új tárgy még nem fogaték föl elég világosan; vagy legalább azok, kikre az ügy bízoték, nem

értettek eléggé a dologhoz; mert minden halmaza mellett is az előleges terveknek a javításokban következetesség és szorosan kitűzött cél nélküli kapkodás mutatkozik ¹⁾. A belkereskedésre legnevezetesebb volt a Temes szabályozása és a Böge csatorna készítése, mely 'Fasettől Becskerekig 16 mérföld hoszban nyúlik. Ezen javítás fontosabb volt ugyan a földmivelésre, a bánsági ingoványokat kiszárítván s az áradásoktól az egész tartományt megszabadítván. De hasznos volt a kereskedelemre is; mert bár szabályozása után sem birt nagy hajókat, de igen kisebbeket, melyeken a bánsági termesztermények része a Tiszára szállíthatók.

Nem kevésbé élénkíté ellenben a belközlekedést az, hogy a harmincadok, melyek azelőtt a töröktől elfoglalt tartományok határain fölállítottak, s annak kiűzetése után is, ámbár akkor már az ország közepére estek, nagy részben fennmaradtak, az 1715ki országgyűlési RR. kérelmére eltörlesztettek. A bánság szélein létező harmincadok azonban egész 1777ig fennmaradtak, míg t. i. a bánság az országhoz vissza nem kapcsoltatott. Ezen vámvonal eltörlesztésének azon áldásos következménye lön, hogy Magyarország azóta mintegy négy millió ftot nyert a szabad közlekedésnek egyedül ezen részeken helyre állásából. — Könnyíté továbbá a belközlekedést az is, hogy az 1751: 17dik a folyamokon eddig több helyt szedett vámokat 100 arany birság s kárpótlás büntetése alatt megtiltotta. Valamint továbbá a postáknak is, melyeket még I. Leopold alapított, az 1715: 22, és 1723: 114. által tett célszerűbb szabályozása.

1) Maire: Bemerkungen stb. 1, 32.

Nagy hasznára volt végre a magyar kereskedésnek az, hogy Németország példájára, az úgy nevezett kivonati (auszugalis) pörvitel az 1723ki 53dik törvénycikk által Magyarországra is behozatott. Ennél fogva t. i. meghagyaték a kereskedőknek, hogy rendes kalmárkönyvet tartsanak, mellybe minden kölcsön vételeiket, s hitelre adásaikat pontosan följegyezzék. Meghagyaték továbbá, hogy vagy a hitelre vevőktől mindjárt az adásvevésnél aláírassák a vett tárgyaknak kalmárkönyvökbe iktatott följegyzését, vagy az árjegyzéket (conto) irassák alá egy év alatt a helybeli jegyzővel, vagy más hiteles személylyel; mi ha megtörténik, a hitelezés világosnak határoztaték; ha pedig a vett áruk jegyzékét az adós egy év alatt alá írni nem akarná: a kalmárkönyv kivonata által is, ha azt a helybeli jegyző, vagy más hiteles személy aláírandja s a hitelező az adósság igazsága s kalmárkönyve fölött esküt teend, világosnak ítéltetik a hitelezés. Mi pedig az illy nemű régi adósságokat illeti: iparkodjanak a kalmárok három év alatt a jelen törvény alkotásától számolva, könyveikbe irt hitelezéseiket a jegyző vagy más hiteles személy által az adós kötelezvényei közé fölvetetni; mit ha ez tenni nem akarna, őt a mondott határidő alatt, kalmár könyvének kivonata s a jegyző vagy más hiteles bizonyossága szerint törvényesen pörbe idézni; elmulván pedig a három év, ha az adós az adósságjegyzék aláírására az alatt föl nem szállított, s pörbe nem idéztetett, a pusztá kalmárkönyvi kivonatoknak ereje megszűnik. Hanem azon esethen a kalmárkönyvet eredetiben kell a törvényszék elibe mutatni s a pör eddigi elhalasztásának okait előadni. S ha ez esetben a könyv kellőleg készültnek találtatandik s a pör elhalasztásának okai alaposak: a hitelező eskütétele mellett, az adósság

világosnak ítéltetik. Ha pedig a könyv nem kellő alakban vagy hibásnak találtatik, a fölperes szokott úton köteles hitelezése valóságát tanúsítani. — Ugyan ezen törvénykönyv 120dik cikke a kamatot hat száztulira határozta, az uzsorásokra tőkevesztés büntetését írván. —

A pénzügy még ezen korban sem volt kellőleg szabályozva. A kisebb pénznek nem minden vidéken forgott ugyan azon neme s nem mindenütt volt ugyan azon értéke. Minek elmaradhatlan következése lön, hogy egyik itt másik ott vettetett meg, s számtalan bajokat okozott mind adónak mind vevőnek. Ezen akadályát a kereskedésnek elmozdítani törekvék ugyan az 1723: 68, rendelvén, hogy az országban s annak minden hozzákapcsolt részeiben ugyan azon pénz forogjon s ugyan azon értékben; a forint t. i. 100 drral, a garas öttel számittassék; de ezen törvény korán sem szüntetett meg minden zavart a pénz ügyében. Az 1729ki 14dik ugyan azon panaszt, s ugyan azon rendelést ismétli, a helytartó tanácsnak hagyván meg annak létesítését.

HARMADIK SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

II. JÓZSEF ALATT.

KÖZÖS ÁLLAPATOK.

Mária Terezia szelíd kormánya Magyarországot nem csak kinyugodtatá, hanem annak jólétét és díszét is sok tekintetben emelé; ámbár intézkedései közül nem mindenikből fejlett ki az a következmény, s nem mindenik azt a gyümölcsöt hozta elő, melyet az ő országanyai indulata tervezett és kívánt. Konok előitéletek, melyektől az ország nagy részben elfogúlva volt, alacsony önzés, a német hatalomviselők szűkkeblű tervei s féltékenysége, eszközök célszerűtlensége stb. egynémiben meggátolták a szándék kivitelét, egynémiben más irányt s evvel más eredményeket, mint a kegyes nőkirály akarta, adának a tett intézkedéseknek. A haladás mind e mellett is jelentékeny volt egynémely ágaiiban a nemzeti iparnak; és annak eszközlője a nemzet tisztelete- és szeretetében halhatatlan maradt.

Utóda, II. József, felséges anyjával tizenhat évig osztván a kormány gondjaiban, ezen idő alatt is már sok jónak s hasznosnak, mi az ipar körében történt, volt indító oka, eszközlője és alkotója. Így a bécsi kereskedési tanács és a triesti Intendenza eltörlesztése, Fiumének a szomszéd révekkel Magyarországhoz visszakapcsoltatása, a merkopaili juhnemesítés stb. nagy részben József műve volt. Ő különféle irányokban beutazta az országot, ismerni akarván előbb azt, mit kormányzandó vala. Ezen utazásoknak valamint a többi örökös tartományokra, úgy Magyarországra is legüdvösebb következményei valának. Nem csak a hiányokkal megismerkedett ezek alatt a magas lelkű, népei boldogításaért buzgó fejedelem; hanem alkalmat is nyert némellyeken tüstént segíteni, másoknál a módot és eszközöket, mellyekkel annak idejében segíthetend, megismerni. Figyelmének fő tárgya mindenütt, merre utazott, az ipar és kereskedés volt; számtalan helyeken szóval és kedvezményekkel buzdította a lakosokat egyik vagy másik iparágnak, melly t. i. a körülmények közt legtöbb hasznot ígért, szorgalmas gyakorlására ¹⁾; ezek s mások által, miket e szakaszban előadandok, kétségkívül nagy érdemet szerzett magának József nem csak a német, hanem magyar örökös tartományokban is az ipar és kereskedés körében; mi blzonyosan méltóbb elismerésre, nagyobb hálára tartatandott számot, ha ujtásai s javításai, nem mondom, egyik kiváltságos néposztály-, hanem sok részben magának a nemzetiségnek is rovására nem tétettek volna. De előbb is meghalt ő, mintsem terveit egészen kifejthette, vagy mit

1) P. o. 1783ban a károlyvárosiakat a kereskedés élénkebb gyakorlatára. Katona 40, 339.

ezekben kivihetlenné tapasztalt, másra, célszerűbbre változtathatta volna. Némelly intézkedései csak előzményei valának még a szönyegre hozandóknak. De ő elhalt, mielőtt kezdett művét bevégezhetné volna. Magyarországra, ámbár egyrésről igen is feltűnő nyomokat hagyott maga után, más résről tűnékeny volt munkálkodásának eredménye: szép önmeggyőzéssel semmisítette meg a csak félig létesített s épen azért jobb oldalában is félreismeret, annyi erőnyilvánítással, annyi lelkesüléssel ápolt művét.

Az ipar és kereskedelemre nézve azonban nem mindenben enyészett s enyészhetett el nyoma sok oldalú hatásának. Több intézményei fenmaradtak e tárgyban, gyarapodást eszközölők, áldást hintők magok után. Az ő javításai e tekintetben, mint sok másban, nem felülegesek s még sokkal mélyebben a dolog gyökerére hatók, mint az igazgatásnak más tárgyaiban tett változtatásai; ez oka részben, hogy míg egyéb, az alkotmányt, igazgatást s más political pontokat érdeklő rendelkezései végső napjaiban kezének egy vonása megsemmisítette, az ipart és kereskedést illetők, nagy részben fenmaradva, folytonos tanúi lételének, s ha nem mindenben is, ebben kétségentül sok jót eszközölt kormányának.

A Z I P A R T Ö R T É N E T E.

I.

M E Z E I G A Z D A S Á G.

1. FÖLDMÍVELÉS.

Mi e tekintetben József kormánya alatt történt, két pontra szorítható: 1. a termesztő osztály szaporítása; 2. annak általán véve jobb állapotba helyezése.

Az elsőt illetőleg: József egész kormánya alatt iparkodott a török pusztításait még mindig sinylett alvidéket megnépesíteni. Majdnem minden évben szállított ő Német-, sőt Franciaországból is új családokat Bácskába és a temesi hátságba. A bevándorlottakat pedig nem csak azon kedvezéssel ápolta a gondos fejedelem, hogy telepeiket néhány évig minden polgári terhektől fölmentette; hanem törekvék azokat olly állapotba is helyezni, minőben pár év múlva ne terhére, hanem hasznára válnának az országnak. Azért a legtöbb beköltözött családot házzal, baromóllal, szekérrel, ekével, négy ló- s egy tehénnel s más szükséges gazdasági szerekkel látta volt el; azon kívül pedig az első évben még pénzsegélylyel is pótlá szükségüket. Legszámosabb családot telepített le 1785ben és 86ban; miután t. i. az előbbi években bevándorlott, többnyire német telepek, különféle okokból mindjárt az első években nagy részben kihaltak, a buzgó fejedelem azokat újakkal pótlándó, a nevezett években három ezer német és frank családnál többet telepített le a temesi hátságban, tizenegy falvat alkotván belőlök. Ezeknek első helyreállítása egy millió forint-

nál többbe került kincstárának. Ezen felül az ország külön vidékein elpusztult helységeket a népesebb városokból szállított telepekkel népesítette meg; ez időben Erdélyből is sokan költöztek át Magyarországra. E telepek által 1787-tig harminchárom új helységgel szaporodott az ország, melyekben az 1786ki összeírás szerint 10,763, a következő évi szerint pedig 10,797 lélek számláltatott ¹⁾).

Még nagyobb hatású volt a földmivelés gyarapítására, mert az egész országra kiterjedt, a pórosztály polgári állapátának kedvező meghatározása, jogainak öregbitése. Ebben áldásos következményű volt már M. Tereziának urbéri rendszere is, és kétségkívül még inkább leendett, ha annak kidolgozásánál a választmány részéről szükkeblű önzés nem játszik vala nevezetes szerepet ²⁾. Mi azonban itt a jobbágy javát illetőleg létre még nem hozatott; azt József egy 1785ki Auguszt. 22kén költ királyi parancsában bőven kipótolta. Az oklevél tartalma következő: 1. A jobbágyok örökös szolgasága (glebae adstrictus) eltöröltetik, mindenki szabad költözési joggal élhetend. 2. Minden jobbágnak megengedtetik, urasága megegyezése nélkül is, házasodni, magát tudományos, művészeti vagy kézműi foglalkodásra adni s azokat akár hol szabadon gyakorolni. 3. Minden jobbágy szabadon rendelkezhetik mind ingóival mind földdei-, szőlői-, malmaival stb. azokat eladhatván, átörökíthetvén, megmaradván mind a mellett a földes urak sajátságának törvényszerű joga; a földhöz kötött terhek azonban az utódra is áthárulnak. 4. A jobbágyok birtokainak bizto-

1) Katona 40, 467.

2) Egy nagy befolyású férfi ezen ügyben így nyilatkozott: „Lusimus Mariam Theresiam“.

sítására rendeltetik, hogy sem jobbágyi telekökből, sem más földeikből törvényes és elegendő ok nélkül s a vármegye tudtán kívül ki ne mozditassanak; sem egyik uradalomból a másikba akaratjok ellen ált ne tétessenek. 5. Ha a jobbágyok zaklattatnának, a vármegye tartozik ügyvédet védelmőkre kirendelni, a sérelmeket megorvosolni. — Azon ujtásai közül pedig, melyek a kevéssel halála előtt, 1790ki januar 28kán kibocsátott, minden más rendelményeit eltörlő levelében megkiméltetnek; egyik volt aztán ez, a porság állapotának szabályozása, mit ebben újra megerősít, „miután u. m. ezek a törvényekkel is megegyeztethetők és természeti méltányosságon alapúlvák“.

Rövidsége törekedvén, nem akarok itt József a földmívelést tárgyazó egyes rendeleteinek előadásába bocsátkozni; csak az egyet jegyzem meg, hogy József, miként előbb már felséges anyja is, honi nyelven írt, hasznos könyvecskéket osztogattatott ki a földmívelés többféle tárgyaiban a nép között, azt általok a mezei gazdaságban jobb ismeretekre juttatandó. A földmívelők szorgalmát pedig kitett jutalmak által is törekvék ösztönözni ¹⁾).

Mind ezen s más, a földmívelés gyarapítását célzó rendeletei Józsefnek, a dolog természetes folyásánál lehetetlen, hogy némi előmenetelt, haladást nem eszközöltek volna. Hogy állításom igazsága kitünjék, ime valami a földmívelés állapotának részleteiből.

Gabona az előbbi korszak alatt annyi természeték, hogy a külkereskedés alá egy, a kor végén másfél millió került; 1786ban pedig a középszámot már 2,000,000 mérüre tehetni ²⁾. Igen gyarapodott ezen idő alatt a tengerinek

1) Skerlec: Descriptio physico politico Situationis stb. I. 18.

2) Schvartner: Statist. I. kiad. 194.

termesztése is, kivált az ország délkeleti részén lakó oláhok közt, kiknek ez majdnem egyedüli eledelőket tévé. A burgonya termesztésben korszakot alkotott József uralkodása; ő annak gyarapítása eszközlését különös kötelességül tévé, az ország új politicalai felosztása következtében kinevezett, tíz kerületi elnöknek. Az első és második magot e végre maga a kormány ingyen szolgáltatá. Szabolcs, Bihar, Arad, Pozsega stb. megyék lakosai 1788ban először látták e hasznos növényt virágzani. Leginkább gyarapodott az a bántási és bácsi új telepeken, melyek azt már előbbi honukban is szorgalmasan művelték stb 1).

A kereskedési növényeket illetőleg: 1783- és 84ben első próbák tétettek nálunk a gyapottermesztéssel; legnevezetesebb volt azon kísérlet, melyet bántásban a Nákó testvérek tőnek. Nákó Kristóf és Cyrill, eredetőkben bolgárok s török alattvalók, M. Terezia alatt terjedelmes kereskedést űztek gyapottal az osztrák tartományokban. 1782ben megvásárolván a nagy - szent - miklósi és máriaföldi uradalmat, Törökországból gyapottermesztő földműveseket szállítanak be, e növény magyarországbani termesztését megkísértendők; 1783ban több hold föld beültetették, s a növény jól tenyészett, kivevén, hogy a későn érő bimbókat az őszi derek megrontották. A következő évben hasonló lön az ismételt próba eredménye. Miből kitűnt, hogy a későbbi bimbók megérlelésére itt is, mint Macedoniában egy neme a meleg ágyaknak szükséges. Mivel azonban ez a fában szűkölködő vidéken nagy költséget kívánandott, a gyapotművelés pedig épen annyi munkába kerül, mint a dohánytermesztés, erre pedig a még kevésbé népes bánt-

1) Schvartner: Statist. 2. kiad. 1, 293.

ság elég kezeket nem adhatott, végre mivel a gyapot akkori csekély ára (40 ft mázsája) a más természetényekét korán sem érte föl, termesztése tovább nem folytattaték. A következő években még több kísérletek is tétettek vele az ország külön vidékein; de mivel az eredmény mindenütt hasonló volt, e neme a földmívelésnek lábra nem juthatott ¹⁾.

A dohánytermesztés, melly már M. Terezia végső éveiben rendkívüli haladásnak indult, folyvást új ösztönt nyert azon kelendőségtől, mellyre az angol- éjszakamerikai háború s ennek következménye, a virginiai dohányszállítás megakadása által jutott Európában. E kor vége felé már tiz vármegye egész szorgalommal mívelte e növényt, mi kétségkívül még nagyobb gyarapodásra jutandott, ha a bécsi abaldó egyedárusága gátokat nem vet a szabad kivitelnek. Tenyésztési módjának gyarapítására e korban néhány levantei család telepítették le az országban, mellyeknek a dohány-termesztés kizáró foglalkodásul tűzték ki; ezek azonban, nem tudom mi okból, pár év múlva visszatértek honukba. Ellenben igen sikerült próbák tétettek a virginiai dohánynyal Félegyháza és Diószeg táján s Bihar megye több helyein. Pozsega megyében e korban már olly jó dohány termesztetett, hogy a töröknél semmivel sem volt alábbvaló; magja Albániából hozatott ¹⁾.

A festő füvek termesztésének ügyét, mellyet gyarapítani, miként főnebb hallók, M. Terezia buzgalmának nem sikerült, József több foganattal fogta volt fel. Ismételt buzdításaira 1785ben bizonyos Lieblein indigótenyésztéssel tön kísérleteket; de sikertelenül: öt évi munkája után végre sem magot sem növényt nem nyert vala. Ugyan ezen időben

1) Grellmann: Statist. Aufklär. 2, 257.

megbízatók az indigo termesztésével bizonyos Kovachich, pécsi gazdatiszti segéd; kinek a legfeszítettebb gond és szorgalom után ötödik évben végre sikerült is e növény, melly azonban minőségére alábbvalónak találtatott a meleg égöv alatt tenyésztettnél; mivel pedig a mag érettségre épen nem juthatott, a sikertelen munka nem folytattatott ¹⁾. Nagyobb foganattal kezdé bizonyos Kronberg mivelni 1790 ben a sellyei uradalomban az izacsot; minek eredményeit azonban a következő szakaszban adandom elő.

Különös figyelmet fordított József a len és kender termesztésére is. Ez ugyan alatta már elég szorgalommal műveltetett, az első különösen a felsőbb, a kender pedig az alsóbb vidéken. Hogy azonban a kendernek nagyobb kelendőséget szerezzen, Olaszországból nagy mennyiségű magot hozatott azon hosszabb szálu nemből, melly különösen a nagyobb hajó-kötelek gyártására igen alkalmas, s azt meghonosítás végett az ország külön vidékein szétosztatta. Legjobban gyarapult e kenderfaj termesztése Bodrog megyében, Apatin vidékén, hol a termés mennyisége a kor végén már mintegy 4000 mázsára emelkedett ²⁾.

Szükségtelennek tartom, a földművelés egyéb ágaiha részletesen bocsátkozni. Józsefnek minden eszközöket megkísértett buzgalma e tíz év alatt minden ágában némi gyarapodást okozott ugyan a földművelésnek; de azt a sikert, mellyet annyi erő- s kedvezés-pazarlás után igényleni lehetett volna, elő nem teremthette. A földművelésnek ezen kori története nyilván bizonyítja, hogy annak virágzatát csak a kereskedés szabadsága eszközölheti, s hogy e nélkül célt

1) Skerlec: Descriptio stb. 57.

2) Schvartner: Statist. 1. kiad. 1, 325.

nem érhetni, bár milly tevéleges hatása által is a kormány-
nak. Minden, magában bár mi üdves rendelmények s ked-
vezések, mellyekkel az ipar ápoltatik, olyanok akadályta-
lan közlekedési szabadság elevenítő befolyása nélkül a nem-
zeti ipar ügyében, mint az üvegházi mesterséges meleg, a
nap éltető világa hiában. Hasztalan ösztönözzük a földmive-
lőt szorgalomra; ha őt erőfeszítéssel sokasított természt-
ményének könnyű eladhatása, s az ebből várt nyereség
nem ingerli. Illy formán történt ezen korban is: a kivitel a-
kadályai s tilalmai nagy részben közönyösíték a földmive-
lés emelésére felülről jövő jótékony hatást; s mit ebben az
egyik kéz nyújtott, a másiknak irigysége vagy zsugorisága
ismét elragadta. A gabna és bor, e két, az országot
más körülmények közt egyedül meggazdagítható, cikkely
kivitelének gátjai e korban is fenn állottak, sőt talán nagyob-
bítottak is; minek következménye volt, hogy a belfogyasz-
tásból fölmaradt mennyiségnek alig ötöd része került a kül-
kereskedés alá ¹⁾. E kiviteli tilalmak okozták azt is, hogy
ama földmivelési társaságok, mellyek M. Terézia alatt az
ipar ez ágának tökéletesítésére több megyékben felállít-
tattak; Józsefnek minden buzgalma mellett is a földmivelés
íránt, nagy részben szétbomlottak, elenyésztekben nyilván
tanúsítók, hogy tevéleges ápolás — mint mondám — nem pó-
tolhatja ki a szabadság hiányát ²⁾.— Egyébiránt más számos
okok is hatottak itt össze, magából a nép állapotából ³⁾, és

1) Skerlec: Descriptio stb. I. 16. és 42.

2) U. o. Projectum Legum motivatum stb I. 6.

3) L. ezeket fejtegetve Tessedik Samunak egy hő emberiséges ér-
zettől áthatott illy című munkájában: Oeconom.- phys. - sta-
tist. Bemerkungen über d. gegenwärt. Zustand des Landwe-
sens in Ungarn stb. von einem Menschenfreunde. 1787.

alkotmányból ¹⁾ származók, mik lehetetlenné tették a földmivelés nagyobb gyarapodását.

2. ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Célom szerint a mezei gazdaságnak csak azon részleteit tartván szem előtt, mellyekben nevezeteseb javítások történtek, e jelen cikkelyben csak a ló-, juh- és selyembogar-tenyésztésre szorítom előadásomat.

Az elsőt illetőleg : már M. Terézia is sok érdemet szerzett magának, nemes faju török és német méneket hozatván be az országba, s különféle rendeletek és jutalmak által ébresztvén alattvalóinak szorgalmát az elhanyaglott lótenyésztésben. E buzdítások által annyira haladott a lónemesítés, hogy az 1781ben Pestre küldött katonai választmány az ezredek szükségének nagy részét honi nevelésből pótolhatta ki. Józsefnek különösen szíven fekvék ezen iparág gyarapítása, mi végre Moldvából és Ukránból hatvan nemes mént hozatott, s azokat a megyékben ingyen szétosztá, azon meghagyással, hogy a jobbágyoktól ingyen használtathassanak. Még nagyobb hatású volt e tárgyban a mezőhegyesi ménes, mellyet 1785ben tábornok gr. Hoditz és főhadnagy Csekonics által alapíttatott, s ez utóbbik által, ki annak kormányát később átvevé, olly terjedelemre s virágzatra emelt, hogy hozzá hasonló Európában nem létezett ²⁾. E ménesnek egyik fő célja volt a lónemesítést álta-

1) Erről pedig olvasható egy illy című értekezés: Beitrag zur Kenntniss d. ungr. Landwirtschaft. Grellmann : Statist. Aufklär. 2, 217—232.

2) Részletes leírását l. Csaplovics : Archiv. 1, 387.

la az egész országban s különösen Pest, Békés, Bihar, Szatmár, Arad és Csongrád megyékben és a Jászságban elősegíteni. Mihelyt a szükséges ménék beszerezve voltak, József ezen rendelményét bocsátá ki: 1. Választassék ki a nevezett megyékben két ezer nagyobb alkatú kanca, s erről a tulajdonosnak hitelesítvény adassék. 2. A nemzés ideje elkövetkezvén, a ménék Mezőhegyesről azon helységekre vitessenek, hol az összeírt kancák találtatnak. 3. A kancák tulajdonosinak hágatás után egy forint ajándéku osztassék. 4. Szabad legyen a tulajdonosnak a nemzett csikót, kinek s mennyiért akarja, eladni; ha azonban más vevőt nem talál, tartozzék a hadi pénztár az egy évü csikóért 18—24 ftot, két évüért 35—45 ftot, három évüért 65—75 ftot lefizetni. 5. Ki három illy csikót nevelt, a királyi ménesből jutalmul egy kancát nyerend. 6. Ha a jobbágy kancából kifogyna, három évü csikóját, ha van, a ménesben kancával fölcserélheti. Ez alkalommal egyszersmind a lótenyésztés tárgyában M. Terézia alatt hirdetett szabályokat is megváltoztatá, t. i.: 1. megtiltotta a megyéknek csődört vásárlani, olyant a kir. ménesből ingyen ígervén; 2. a csikókra 1774ben kitett jutalmat eltörülvé, azokat az adó alól fölmentette; 3. parancsolta hogy a megyék lovászmestereikké félkór katonákat válasszanak ¹⁾. — József e ménest még erősebb lábra állítandó, a testőrsereg tartásából fölösleg, évenkénti 10,000 ftot 1788ban a ménes számára metszé ki. Kitörvén az ozmán háború, a lónemesítés kezelése is felfüggesztetett, annak végével ismét megindíttatandó; az említett összeg pedig addig is kamatra adatott. Mellékesen jegyzem itt meg, hogy Mezőhegyesen néhány évig nagy mennyisé-

1) Skerlec: Descriptio stb. — Katona: 40, 451.

gü szarvas marha is tenyésztetett a német örökös tartományok, különösen Bécs számára.

A merkopaili példány-birkamajor, melyet M. Terézia 1773ban alapított, József alatt már annyira megnagyobbodott, hogy az egyébként is széna szükében szenvedő vidéken olly drágaságot okozott a szénában, hogy a Karolina úton tett kereskedési szállításokra károsan kezde hatni. Minélfogva József a kereskedők azon kérelmére, hogy ezen majorság termékenyebb vidékre tétessék át, először is Buda-Örsön tett e nemes nyájjal kísérletet, felét a merkopailinak ide szállítván. Miután pedig a próba sikerült s e valamivel hidegebb égöv is alkalmasnak tapasztaltatott a tenyésztésre, Merkopailon csak 200 darab hagyatván anyanyájul, a többi kamrai és vallásalapítványi jószágokba osztatott szét. Így támadtak 1787ben Benkován és Radnicon, Bács megyében, 1788ban Pusztá-Kulán, a zombori uradalomban, Tárkányon és Tokodon, azután pedig Bozókön, Mariton, Kis-Megyerén, Acsán illy nemes juhmajorságok ¹⁾. Míg e juhnyáj Merkopailon tartatott, kevés hatást gyakorolhatott az ország ezen iparágának gyarapítására; s legfőlebb néhány gazdagabb birtokos követte a királyi példát, ezen nyájból vásárolván juhainak nemesítésére kosokat. Egész jótékony hatását azonban csak azután kezdte az intézet kifejtteni, midőn a merkopaili nyáj szétosztatván, mind az előítélet, melly e finomabb, de gyönggefajnak Magyarország kissé zordon éghajlatában tenyésztetése ellen uralkodott, alaptalannak bizonyult, mind hasznosságának s a jobb kezelési módnak ismerete könnyebben elterjedett.

1) Skerlec: Descriptio stb. I. 64.

Ezen jobb kezelés ismeretének hiánya okozta, hogy a magyar gyapju, bár elég mennyiségben vitetett az örökös tartományokba, saját neve alatt méltó hirre még nem jutott. Miért a bécsi kereskedők, kik azt átvették, csatlárdsággal is szoktak volt élni, azt macedoniai termésül adván ki; így tettek 1784ben, mely évben háromszáz szekér magyar gyapjunál több szállítottott Bécsbe ¹⁾.

Rendkívüli gyarapodást mutat végre a számtalan akadályok ellenére is, kivált a török háborúig lefolyt évek alatt, a selyemtenyésztés, ez is kivált József buzgalmatól gyámolítottván, ki semmit el nem mulasztott, mi által ezen, honunkban új iparágot erősebb lábra állíthassa; mindenütt, hol arra a hely alkalmasnak találtatott, epreseket ültetni, a megyékben selyemtenyésztésre ügyelő tiszteket rendelni parancsolt; a nép szorgalmát pedig jutalmakkal ösztönözte. Nem is maradt sikertelen ápolása, kivált Tót- és Horvátországban, hol annak gyarapítását bizonyos Sapelre bízta. Mennyire haladásnak indult ezen iparág, mutatják a következő számok: a három határszéli ezred Tótországban termesztett 1782ben 15,081, 1783ban 23,669, 1784ben 26,684, 1785ben 32,807, 1786ban 35,204 font selymet galétákban. A hánsági katonai határszéleken pedig tenyésztetett: 1782ben 3,995, 1783ban 4,654, 1784ben 6,501, 1785ben 6,952, 1786ban 5,467 font. Hasonló volt a siker más helyt is: Kecskemét tenyésztett 1780ban 960, 1781ben 995, 1782ben 1255, 1783ban 1266 font selymet; Tolnából ezen utolsó évben kikerült 273, Bácsból 1352, Verőce megyéből 935, Szerémből, mely ezen tenyésztésre kiváltkép alkalmas, 1019 font selyem, stb. Ezen évben összesen 124 mázsa se-

1) Miller : Schedium de Statu fabric. et manufact. 60.

lyem küldetett egyedül Magyarországból a budai gombolyítóba. Ezen foganattól indittatván József, 1784ben Mazzucatto Ágostont Velencéből meghíván, az egész országi selyemtenyésztés igazgatójává nevezte, évdíján kívül gazdag jutalmat ígervén neki, ha ezen tárgybani alapos ismereteit hű szorgalommal fordítandja az ország javára. Midőn azonban ez iparág illy kitünő haladásnak indult, 1786 után pár évig az igen mostoha időjárás, azután pedig a kitört török háború azt igen megcsökkenté, kivált a háború piacává lett Tótországban, hol az épen legvirágzóbb vala; minél fogva az említett három határszéli ezredben 1787től 1791ig mindössze csak 105,958 font tenyésztetett. E csökkenés a háború gondjai közt más helyeken is mutatkozott; azonban mennyi vandalismussal fogadtatott még ezen eléggé nem ajánlható iparág az országlakosoktól is, tanu néhány vármegyének azon tette, minél fogva 1789ben a selyemtenyésztésre felügyelő tiszteiket elbocsátották, azt adván okul, hogy ezen intézet semmi törvényen nem alapúl ¹⁾). Mi a selyem feldolgozására József által tett intézeteket illeti, alább fogom előadni, a gyárak és kézművek történetében. —

1) Skerlec: Descriptio stb. 1. 52. — Miller: Schedium de Statu manuf. et fabric. in Hungaria Magno-Varadini 1793. s utána Grellmann: Stat. Aufklär. 2, 167. köv. — Demian: Statist. 3, 513. — Schlötzer: Staatsanzeigen von 1784.

II.

M Ű I P A R.

MESTERSÉGEK, GYÁRAK, KÉZMŰVEK.

József, az egyedáruság s hasonló szükkeblőségek ellensége, igen előmozdítá a városi mesterségeket azon szabadelmű rendeletei által, mellyekkel az illetén foglalkodásokra a szükkeblű céhektől rakott nyügöket szétszakasztotta. Illyen volt egyebek közt azon 1784diki rendelete, mi szerint azt a régi, még 1733tól fogva fennálló szabályt eltörleszté, melly a vidékieknek a polgári és céhbeli jogok megnyerhetését, kivált ha különböző vallásúak voltak, némelly városokban olly igen megnehezítette, sőt néhol egészen lehetlenné tette. Midőn azonban észrevenné a gondos fejedelem, hogy ezen rendelményeivel célt mindenütt még sem érhet, s a céhi szükkeblőség számtalan módokat talál, mik által azokat erejöktől megfosztja, vagy kijátsza, 1786-ban végre az egész céhintézetet eltörleszté, kivétel nélkül mindenkinek teljes szabadságot adván mestersége akadálytalan gyakorlatára. Milly gyarapodást eszközözlendett e javítás a müipar körében, ha azt sok más hasznos intézményeivel együtt meg nem másítja az 1790diki, mindent a régi lábra állító, oklevél, nem szükség fejtegetnem.

Azonban kézműveseink még mindig csekély számmal voltak; némelly megyékben, mellyek nagyobb várost nem zártak kebelökben, alig találtattak olly kézművesek is, kik az első szükségeket pótolják: p. o. Szabolcsban; egész Árva megyében pedig nem létezett még órás; a selyem- és nyúl-

szőr-kalapok még az egész országban nem készítették, hanem, valamint a nőcipők, Bécsből hozattak; innét szállítottak nagy részben a finomabb asztalos művek s egyéb bútorok is; — maga e három cikk körülbelül 200,000 frtot folytatott ki az országból. Nem tagadhatni ugyan, hogy a külföldi iránt uralkodó előszeretet a hazai művet sokszor igazságtalanul ócsárlotta, s nem ritkán a legjobbat is megvetette, csupán mivel az honi készítmény volt; de az is igaz, hogy ezen előítéletet sokban ápolta kézműveseink tökéletlensége. Innét eredt, hogy a kisebb városi mesteremberek nem élhetvén mesterségökből, azt nem ritkán elhanyagolván, föld-, kivált szőlőműveléssel váltották föl.

Némi kivételt érdemel azonban Pest, melly e korban már mindinkább érdemessé tette magát a kézművi város nevére. Nem leszen talán érdektelen, az ott e kor végén létező mesterségek neveit s azok kezelőinek számát ide sorozni; ez összehasonlítva a mai Pest állapotával, előtűnteti azon örvendetes haladást, melyet e város azóta tett. Létezett ott az 1792diki összeírás szerint: 4 töcsináló, 1 aranyhimző, 3 timár, 14 keményítőgyártó, 4 kútcsináló, 32 asztalos, 1 sárgarézsműves, 4 aranyműves, 1 aranyverő, 1 serfőző, 9 sarkantyűműves, 2 rézmetsző, 3 kéménysopró, 1 harangöntő, 14 hajfodorító, 1 papírfestő, 1 kártyafestő, 17 borbély, 7 keztyüs, 3 chocoladegyártó, 2 rajzszergyártó, 3 gyűrűs, 3 szegműves, 9 könyvkötő, 1 húrgyártó, 2 kosárfonó, 72 magyar csizmadia, 9 szítás, 2 paplanos, 5 késes, 3 rézműves, 7 cukorműves, 8 nyerges, 11 kovács, 13 lakatos, 6 ács, 2 hegedűműves, 2 sodronygyártó, 6 fazekas, 3 rézműöntő, 3 kardcsiszár, 7 szűrőszabó, 1 enyvfőző, 8 órás, 40 kertész, 3 cserepező, 1 aranyozó, 3 fegyvergyártó, 7 bádogos, 21 mészáros, 3 kő-

metsző, 3 ráspolgyártó, 4 paszománnműves, 18 szijgyártó, 24 molnár, 6 kőműves, 16 gombkötő, 3 orgonaműves, 17 posztógyártó, 2 posztónyíró, 6 fésűs, 18 szűcs, 6 gyógyszeres, 15 festész, 4 magyar és 11 német kalapos, 18 halász, 23 sütő, 6 kötélgyártó, 9 szekérgyártó, 1 salétromfőző, 3 köszörűs, 26 magyar és 62 német szabó, 5 löcsőgyártó, 2 bőröndös, 1 selyemfestő, 1 kefekötő, 5 szappanos, 1 tükörgyártó, 2 ónműves, 2 szobrász, 3 kövező, 1 lőgömbműves, 79 német s 2 tót varga, 9 dohánygyártó, 1 szőnyeges, 1 téglás, 2 vászonnyomtató, 14 takács, 7 harisnyakötő, 4 festő, 5 esztergályos, 3 könyvnyomtató, 16 bogár, 8 üveges, 5 kordoványos, 6 hajós, 4 gyárnok stb.

A vidéki városok közül Debrecen számlált legtöbb kézműveseket. Hogy a magyar műipar állapotát is bővebben megismerjük e városnak kézműveseit is ide igtatom. Létezett itt: 28 asztalos, 28 bodnár, 11 könyvkötő, 562 csizmadia, 23 csutoragyártó, 116 fazekas, 51 fésűs, 39 gombkötő, 144 gubacsapó, 71 szekérgyártó, 11 késes, 37 kovács, 12 kalapos, 33 kötélgyártó, 36 lakatos, 97 hentes, 18 mészáros, 9 nyerges, 7 német varga, 22 olajgyártó, 55 paplanos, 52 szűrszabó, 4 aranyműves, 80 szappanos, 45 házi, és 133 vásári magyar szabó, 13 takács, 182 varga, 18 süveges stb ¹⁾. Említésre méltó különösen a csutoragyártó céhnek szorgalma, melly évenként mintegy 100,000 darabot szolgáltat a pipakedvelőknek. — Kisebbszámmal, találhatók voltak a kézművesek ezen nemei majdnem minden kir. városban; a mezővárosok azonban keveset állíthattak elő, kikre a kontár név, legsajátabb értelmében, reá nem illett volna.

1) Schvartner: Statist. 1 kiad. 232.

A gyárakat, hár csekély számmal voltak, szükségte-
 lennek látom itt újonnan elszámolni; miért csak néhányat,
 melyben változás történt s melyek e korban emelkedtek,
 említendek. Valamennyi közt, mikre e név ruházható, leg-
 virágzóbb volt a sásvári katongyár, melly folyvást Schul-
 ler bécsi tőzsér birtokában vala. Ennek számára Nyitra és
 Trencsin megyében, Körmöc és Selmec táján, több helysé-
 gek dolgoztanak. A gyár e korban 50,000 darabnál többet
 készített már évenként a kartonnak különféle nemeiben. El-
 lenben a cseklészi kartongyár, melly amannál eleinte még
 nagyszerűbb volt, végkép elenyészett. Nem sokkal kedve-
 zőbb sorsa volt gr. Batthyányi Tivador két posztógyárának
 is Vas megyében. A Kristina főhercegné állította posztó-
 gyár Mosonyban e korban egy brüni gyárnok kezére jutott,
 de virágzatra nem emelkedhetett; 1783ban 15,000 frt áru
 gyapjút dolgozott fel különféle szövetekre, ezen felül a
 gyári költségek 17,664 frtra mentek, a bevétel azonban csak
 mintegy 30,000 frtot tőn. Új gyapjuszövetgyárat állított fel
 gr. Schönborn Munkácson, Koppi kalmár Kassán, Hunold
 kalmár Pozsonyban; melyek közül azonban egy sem jutha-
 tott virágzatra. Gyarapodni kezdett ellenben a gácsi gyap-
 juszövetgyár (posztót még nem készített), 6 szövő széke
 mintegy 200 darab kelmét szolgáltatott. Megkísértették né-
 hol posztógyártóink az úgy nevezett szitasövetet (Beutel-
 tuch) is. A podborjei, Pozsega megyében, és nagyvárad
 nem rég fölállított posztógyárak szinte gyarapodtak. Az el-
 ső csaknem egyedül a lakosoktól úgy nevezett abaposztót
 készített, mellynek, tartóssága miatt, a földművelők közt
 nagy volt kelendősege. Apatinban, Bodrog megyében, e
 korban egy fonó iskola és szövetgyár állittatott fel, melly
 igen csinos zubonyokat stb készített.

Miként tenyésztése, úgy gyártása is igen nagy előmenetelt tőn a selyemnek. 1781ben József Ó-Budán egy igen szép s nagyszerű selyemgyárt állíttatott fel Zaneri Bertalan felügyelése alatt, mellyben egy kerék 4240 orsót tőn mozgásba. Két evvel később pedig a M. Teréziáé mellé egy új gombolyítót emelt, mellyben 40 gépely dolgozott. Hogy a legombolyítás kezelésével a lakosokat is bővebben megismertesse, 1782diki februárban parancsot bocsáta ki, mi szerint a szegény szülők felnőtt gyermekei ezen gyárakba küldessenek. 1784 óta Mazzucatto Ágoston, kire József a selyemügyet bízta, nagy szorgalommal tanítá a lakosokat is a selyemgombolyítás- és fonásban. Nem sokára egy új találmányú gombolyító gépelyt is terjesztett a m. u. cancellaria elébe, mellynek segedelmével sokkal rövidebb idő alatt több és jobb selymet lehet a gubacsokról nyerni, mint az Európában eddig divatozó gombolyítók által; a próba, mellynek a gép alája vetteté, olly igen sikerült, hogy az illető birák azt tökéletesnek találván, nem sokára mazzucattogép nevezet alatt nagyban is felállíttatott. Filatoriumok léteztek még Versecen, Eszéken, Posegán és Vukováron. Tulajdonképű selyemgyárak pedig a temesvárin, bellovárin, budain és pestin kívül, mellyek már ízletes műveket szolgáltatnak, újak is emeltettek: Strazemonban, melly annyi selyemkendőt készített, hogy avval majdnem egész Tótor-szágot ellátta; továbbá Csabán, Békés megyében, hol igen sok szalag s más kelme is gyártatott, mik mind színökre, mind tartósságokra kiállották a külföldivel összehasonlítást; egyebek közt egy igen szép asztalterítőt készített e gyár az Arad megyei gyűlési terem számára. Valamint azonban a tenyésztést úgy a gyárakat is megakasztá a kitört ozmán háború. — Említésre méltó itt Csis András, löcsei polgár-

s ügyes takácsnak új találmányú szövés módja, mi szerint mind selyem, mind más nemű szövetekbe különféle ábrázolatokat, cimereket stb lehet beszőni, s egyáltalán az úgy nevezett sávojost tökéletesebben készíteni. A föltaláló, azon buzgalmaért, mellyel e szövésnembe a honi ifjúságot beavatni törekedett, nem csak különös szabadítékot, hanem tetemes pénzsegélyt is nyert a fejedelemtől.

Haladásban találjuk a vászonszövést is. A felső vidéki legtöbb megyékben közönséges foglalkodása volt ez a lakosoknak; s ezekből mindössze mintegy 16 millió, magából Szepesből hat millió réf vászon került a kereskedésbe. Legszébb készítményt szolgáltatnak a teplici, szombathelyi és poprádi gyárak Szepesben. A fehérítés legtöbb helyt a folyamok partjain tétetett minden mesterség nélkül; voltak azonban több fehérítő kallók is, p. o. Rosnyó mellett 21 létezett, hova egyebek közt a Nagy-Károly, Debrecen stb vidékén szövött vászon egy része, évenként mintegy 300,000 réf, viteték fehérítésre. Jó hirben valának a besztercei vászonfestő kézművek is; nagy része az itt festett vászonnak Sléziából hozatott. A szepesi vászonnak egy része, mintegy két millió réf, a késmárki festők és nyomtatóktól készítették el mind bel-, mind külkereskedésre.

Aszódon, Pest megyében, állíttatott fel Podmanicky báró egy bőrgyárt, mellynek készítményei közül a juh- borból készített szép bundák nem sokára nagy kelendő- ségre jutottak. 1782ben pedig Preslau tábornagy, Mosony megyei jószágán, Zorndorfon, egy bőr- s egy kelme- gyárt állíttatott fel, melly azonban mindkettő csekély volt. A Mosonyban már M. Terézia alatt is fennálló, Nefzern báró hirtokában létező, angol bőrgyárnak mintájára emeltetett egy Debrecenben is.

E kor ezen nemű szüleményei közül említendők még : a budai hintógyár, mely sokaig egyetlen volt az országban; készítményei kivált szép és jó mázok által ajánlják magokat. Továbbá a szinte ott felállított két fayence vagy majolika edénygyár, melyek nagyságokra s a dancigiakhoz hasonló készítményeikre nézve mind a virágzatra nem jutható holicsit, mind a tatait stb, meghaladták. Sopronyban pedig cukorgyár állítottatott, mely azonban nem juthatott olly erős lábra, mint a M. Terézia alatt Fiumében emelt, mely évenként többet készített már 30,000 mázsa cukornál; pedig amannak a Soprony vidékén szinte nem rég föltalált, kimeríthetlen gazdaságú kőszénbánya nagy gyarapítására szolgálhatott volna. Végre nevezetes lön e kor végén az ujlaki liqueurgyár, melynek készítményei Osztrák- és Csehországban is igen kelendők voltak.

Hogy a gyárak, melyek Mária Terézia és József alatt föllállottak, nem kaphattak erősb lábra, sőt, miként érintém, néhány el is enyészett, oka kivált a hitel hiánya s a német örökös tartományok gyárnokainak féltékenysége, s a harmincadhivatal által gyámolított kártékony befolyása volt. Ennél fogva történt, hogy a gyári kelélekre, p.o. gyapotra, festékre stb vetett harmincad, midőn azok Magyarországha hozattak, olly nagy volt, hogy aztán a magyar gyármű, a német tartományival a versenyt ki nem állhatta. A magyar bányatermékek pedig, p.o. a hegyizöld, cinóber stb, olly magas áron adattak a bányagazgatástól benn az országban, hogy azokat a magyar gyárnok vagy kézműves minden fuvarozási költség mellett is olcsóbban szállíthatta a bécsi raktárakból, mint a bányavárosokból ¹⁾.

1) Miller: Schedium de Statu fabricar. et manufac. in Hung. Ko-

A KERESKEDÉS TÖRTÉNETE.

A kereskedés virágzata egyike volt József fő céljainak, melyeket összes monarchiájában valósítani törekvék. Miért midőn látná, hogy a nemzeti gazdagságnak ezen legbiztosabb forrása elődeinek igyekezete által még sem a magyar, sem a német örökös tartományokban nem nyert kívánt állapotot; némi előhaladást azonban, a számos akadályok dacára is, mindenik nemzet tőn: ezeket részletben megismerni s általjában a hátramaradás forrásait fölfedezni, még mielőtt a magyar trónra lépett, fáradhatlan szorgalommal igyekvék. E végre, mint hallók, körülutazta a hont minden irányban, s nem csak ösztönzötte a lakosokat kereskedési vállalatokra, hanem, hol lehete, némelly akadályokat is elmozdított.

Sokan, kik József terveinek velejébe nem hatottak, állították, hogy neki nem csak nem volt igaz szándéka, Magyarországot müipari s kereskedési tekintetben gyarapítani; hanem inkább azt rendszeresen törekvék elnyomni, hogy a német tartományokat annál inkább gazdagítsa ennek kövérségével, miután a fennálló harmincadi s egyéb, az osztrák tartományok politicájából származó, akadályokat nem csak el nem mozdította, hanem némi újakkal is szaporította. Én

ily szűkkeblűséget Józsefnek, a világos fejű, magas szívű fejedelemnek lelkületével megegyeztetni sehoggy sem tudok; ellenkezik ez minden más, kormányzása alatt nyilvánított elveivel. E harmincad-rendszer a Magyarországot olly sokszor tanúsított országanyai indulattal átfogott M. Terézia alatt hozatott létre, s még is nem hiszem, hogy volna magyar, ki alaposan állítaná, hogy ő, bár miben, kárát akarta volna Magyarországnak. Valamint alatta más, itt nem fejtegethető, hatások eredménye volt azon szűkkeblű politica, melly a leirt harmincadrendszert létre hozta: úgy Józsefnek nem tulajdoníthatni szűkkeblűséget vagy rossz akaratot, mivel azt el nem törölte; ámbár az ugyanazon okozatnak a két uralkodás alatt külön forrásai voltak. Hallók, miként M. Terézia alatt a bécsi kereskedési tanácsnak, a triesti Intendenzának s a bécsi féltékeny kalmároknak műve volt a magyar kereskedés lebilincsezése; nem egyéb volt ez, mint folytatása s tökéletesb kifejtése azon szűkkeblű politicának, mellyet Osztrákország rendei s az egész monarchia kereskedésének kebelébeni központosítására törekvő Bécs, régtől fogva nyilvánított Magyarország iránt. József alatt azonban, ki a kormányt annyira önállólalag tartá, hogy abban az osztrák hatalomviselők illy fő érdekű dolgokban indítólag részt nem vehettek, ezen ok hatása megszűnt volt. De korán sem szűkkeblűség vagy rossz akarat a fejedelem részéről, lépett annak helyébe. Hiszen, épen a minden egyedáruskodást gyűlölő s kiirtó József volt indítója az 1776diki intézkedésnek, mi szerint a bécsi kereskedési tanács és az Intendenza eltörlesztetett, a tengerpart pedig Magyarországhoz visszakapcsoltatott. József tetteit nehéz megítélni; ő reformatori pályájának közepette akasztott meg munkálkodásában, mielőtt tervének minden rész-

leteit kifejtette, mindent tisztába hozott. Kétségkívül egy-némi volt az ő intézkedéseiben, mit nem célul tűzött ki, hanem csak eszközül használt, amannak könnyebb valósítására, bizonyosan megszüntetendőt, eltörlesztendőt, mi-helyt a cél megközelítése annak hatását szükségtelenné teszi. Hogy illy eszközök nem ritkán erőszakosak voltak, néha a környezetből, máskor lelkiületéből s mellyet választott, álláspontjából magyarázható; de természetes az is, hogy a hideg megfontolást kizáró indulatokat annál inkább fölizgatták, minél kevesbé tűnt elő néha a cél, mellyre a sebhesztő sérelem eszközül választatott.

Illy eszköz volt Józsefnél a kereskedelemre vetett nyög is, kétségkívül feloldatandó, ha célját eléri; — hiszen miként alább látandjuk, ezt ő, a céljait valószínűre nyílt homlokkal törekvő, önmaga világosan kinyilatkoztatta.

Józsefnek egyik legfőbb célja volt monarchiájában a gyárakat s kézműveket olly virágzatra emelni, hogy készítményeik által azok előkelő helyet nyerjenek az európai, sőt világkereskedésben. Ezt valószínűlag tervezte s hirdette ki ő 1784diki aug. 27diken az úgy nevezett elszigetelési rendszert (Isolirungs-System), mit számtalan egyes rendelkezések követtek, a ki- s bevitelt mind az áruknak, mind a külön tartományoknak osztályozása szerint részletben meghatározók, a külgyár- s kézműveknek bevitelét pedig egyáltalán megnehezítők, többeket pedig, miket Austria már szolgáltatathatott, egészen eltiltók. A magyar tartományoknak e rendszer által az a hivatás tüzetett ki, hogy, mint a legkülönbélebb természetű termékekkel bővelkedők, a gyári kellékeket szolgáltatassák; a nélkül azonban, hogy még ekkor szándéka volt volna ezekben a gyárak s kézművek gyára-

podását legkevesebbé is akadályoztatni. Tudta József, hogy ezen elszigetelési rendszer hasonló tilalmakra ingerlendi a szomszéd hatalmakat, azért igyekvék olly buzgalommal gyarapítani az adriai, s megkezdetni az aldunai s feketetengeri hajózást, erre akarván utat nyitni monarchiája gyarműveinek kiszállítására.

E rendszer, igaz, Magyarországot legsúlyosban érte, természetényeit minden concurrentia nélkül egyedül a német tartományoknak kénytelenítettven eladni, mikre pedig azoknak szüksége nem volt, p. o. bort a külföldre, a visszaszatorlási tilalmak miatt nem szállíthatván. Lehetetlen volt az ország ezen állapotát nem tudni Józsefnek; de ezen áldozatot ő Magyarország részéről szükségesnek látta, az összes monarchia java miatt, s azt a fölött csak addig vélte érzékenyen hatandni az országra, míg itt is több gyárak és kézművek állittatandnak.

E fölött célja volt még Józsefnek a physiocratiai adórendszert Magyarországra is kiterjeszteni; mivel pedig ezt, mint a magyar alkotmány nyál s a jogaihoz szilárdul ragaszkodó nemességnek szabaditékaival ellenkezőt, mága is nem könnyen vélte létre állíthatni, ennek megkísértését megelőzve, a harmincad által már eléggé összeszorított kereskedést, midőn a főnebbi rendszert kihirdette, még némi új terhekkal is nehezítette, hogy aztán, mikor majd a physiocratiai adórendszerrel szőnyegre lépend, azt a lenyomott kereskedelem fölszabadításának föltétele alatt annál könnyebben elfogadhatóvá tegye.

Rendeletei a harmincadot s egyáltalán a kereskedést illetőleg a következők: új harmincadigazgatóságot állított fel, melly a magyar kereskedést is kormányozná, semmi tekintetbe sem vevén a magyar törvényeket; minél fogva a

magyar harmincad jövedelmei is a bécsi bankválasztmány kezelése alá jutottak. Továbbá, az osztrák tartományi vámokat, mikkel a magyar kereskedés terheltetett, meghagyván, a magyar gyár- és kézműveket a harmincadon mint külföldieket megadóztatni, míg az osztrák műveket, Magyarországra szállíttatásoknál, mint honiakat kezelni rendelte. A magyar kalmártól a fogyasztéki adót, mielőtt áruját az országba hozta, még az osztrák állomásokon az átviteli vámmal megvétetni, a kiviteli vámot pedig kétszer megfizettetni rendelte; holott az osztrák a kivitelit csak egyszer, az átvitelit egyszer sem, a fogyasztékit pedig csak akkor fizette meg, ha áruját belfogyasztásra tűzte ki; minél fogva a gazdasági kereskedés egészen meggátoltatván, a magyar az osztrák tartományokon keresztül hozott külárúkkal Magyarországon kívül, mint például a bécsiek a török tartományokban, nem kereskedhetett; mert azt, midőn az országba hozta, a bécsi kalmártól Magyarországon keresztül szállítotttnál a fogyasztéki s átviteli elég nagy vámmal már több teher nyomta ¹⁾).

Nem sokára ezen harmincadszabályozás után föllépett József a physiocratiai adórendszerrel is, egy, a magyar udv. kancellár-, gr. Pálffyhoz 1785diki decemb. 30kán útasított kéziratában. E rendszer nincs ugyan tárgyammal szoros kapcsolatban, legalább nem egészen; de olly érdekes annak előadását magának a fejedelemnek tollából olvasni, mi szerint meg nem állhatom, hogy azt itt lefordítva ne közöljem, annál is inkább, minthogy magyarban még nem, német eredetiben pedig igen gyéren található.

„Nagy kötelességemnek, mi szerint a status javáról

1) Acta Deputat. Commerc. de anno 1790. kivált Skerlec: Descript. at.

mindig gondoskodni tartozom, nem felelnék meg, ha a közönségesen s minden jól gondolkodó embertől olly hibásnak, nyomasztónak s igazságtalannak ismert adórendszert Magyarorszáiban gyökerestől megváltoztatni s megjavítani elmulasztanám, csupán azért, mert e javítás valóstítása súlyos lehetne.“

„Az adómenntiség azelőtt az országgyűlési végzések által önkényleg határozottatott meg, és szintolly önkényleg osztattak fel a vármegyék közt az úgy nevezett porták vagy adórészek. Ezen egy másodrendű felosztás (subrepartitio) által segíteni szintolly hasztalan volna, mint rosak az elvek, mellyeken az egész adórendszer nyugszik s mellyek szerint az adó beszedetik, azon ötvenegy, kivált a parasztnak érthetetlen rovatokra osztott dicatio által, mi ellen anynyi, de könnyen kitalálható okokból, foganatlanul iratott; rosak, mondám, mert általok az ipar elfojtatik s a népszaporodás meggátoltatik; igazságtalanságuk pedig már abból is világos, mivel az adó ugyanazon tárgytól egyszer-nél többször megvétetik s olly tárgyak is megadóztatnak, mellyek az adózónak semmi hasznot sem hajtanak, s így tovább. Azután évenként összeirni, felosztani, beszedni s épen olly terhesen kell számolni e rendszer mellett. Nem akarok e számtalan hiányok leírásába mélyebben bocsátkozni, miután azok ismeretesek, s a valódi hazafiak közkívánata, a jobbhagyok fenhangú szava s a némelly kerületekben mindig fenmaradó adórész-tartozás által eléggé bizonyíttatnak.“

„Az eddigi adórend tehát egészen elvetendő, s helyette én most egészen új elveket irok a jövőndőben behozandóra, mik a következőkben állanak:

1. A felvilágosodás, reménylem, haladt már annyira,

hogy mindenki meggyőződve van, mi szerint a statusban csak azon adózások a valóban legigazságosabbak s legkevesbbé nyomók, melyeknek a föld s annak területi s gyümölcsözési aránya szolgál mértékül; ebből következik:

II. Hogy minden föld nagysága s gyümölcsözése arányában, egyenlően adóztassék; hogy tehát az alól senki sem vehető ki, mert másként az egyenlőtlen adózásból származó árkülönbsége az összes természeti s miveltségi productumoknak egymással sulyegyenben nem állhatna; s azért kell

1II. Mind annak, mi természeti vagy miveltségi előhozás által nyeretik vagy készítettik, mint iparszüleménynak, az adótól mentnek maradnia, kivéven a nagyobb s zárt városok fogyasztékát, mely polgári adóként szedetik, miután ugy is az emberek vagyonosb osztálya lakik a városokban.“

„E három elv szerint volna a kivetett adómenynyiségnek s a szabadon tett megyei pénztári adózásnak, mi összesen 5,344,000 ftot teszen, felosztása intézendő; felmérendő volna t. i. minden, akár mi gyümölcsöt hozó föld, s kiszámítandó annak gyümölcsözése; mivel pedig a statusnak pénzre, nem termékre van szüksége, minden természetménynak a külön megyékben folyó közép piaci ára veendő annak értéke mérlegéül. Ez az így kiszámolt közönséges jövedelem összesége a RR. által ajánlott egész adó-összeeggel s az önkényleg felvállalt házi-pénztáradóval elosztandó, mi aztán száztóliát fogja meghatározni annak, mit minden megye, minden közönség jövedelneiből a statusnak tökéletes igazság és egyenlőség szerint adózni tartozik; miután a közönségekbeni részfelosztás az egyedek közt ezekre önmagokra hagyatik, s a körülmények és igazság kivá-

nata szerint évenként egyiknél kissé többre, másiknál kevesebbre üthet ki, azon mértékben, melyben szerencsétlen esetek, vagy egyéb bajoktól látogatattak. Közönség alatt érteni kell minden házat és lakót földeikkel, kik egy bíró alatt állanak. A fölösleg földek pedig azon közönséghez tartoznak, melyeknek határai közt fekszenek; s ha egy helyen több bíró van is, az még is csak egy közönségnek tartandó“.

„A nemességnek ugy nevezett majorsági (allodial) telkei ezen fölmérésből s fölbecsülésből annál kevesbbé maradhatnak ki, minthogy egyébként egészen más fordulatot kellene vennem a csupán jobbágyi telekadó behozásában, és sem a rendek világosan meg nem határozhatnák, mit ajánlhassanak azon terheknek, melyektől igen nyomatnak, t. i. a személyes fegyverre kelés s a magszakadás esetében a fiscalitásjog lerovására, sem én meg nem határozhatnám, mennyi járandóságot kellene azon tehertől feloldozásért követelnem, ha egyikünk sem tudná, mennyi illetné ezen majorsági telkeket a többiekkel egyenlő adózásban“.

„A nemesség vagy nemzet előjogai és szabadéakai a világ minden országaiban és köztársaságaiban nem abban állanak, hogy azok a nyilvános terhekhez nem járulnak; s adózásuk p. o. Angolországban vagy Németalföldön talán nagyobb, mint akár hol is egyébütt; hanem egyedül abban állanak, hogy a status és közjó szükségeire megkivántató terheket önmagok teszik magokra s az adóknak fölemelése s nagyobbítása csak megegyezésökkel történik“.

„A személyek szabadsága jól megkülönböztetendő a birtokétól, melyben azok nem mint nemes, hanem egyedül mint föld-és szőlőműves vagy baromtenyésztő, és a váro-

sokban egyedül mint polgár és fogyasztó, az úton s réven egyedül mint utazó s átszálló jönnek elő; melly esetekben nekik a szabad concurrentia fentartása miatt minden birtokaikra nézve más lakosakkal s polgárokkal egyenlőknek kell lenniök“.

„Ha az adózás Magyarországhban illy módon a föld-s telekre kivétel nélkül vettetnék, méltánylandók volnának a hasznok is, mellyek abból a magyar nemesre s egész országra hárulnának. A birtok tökéletes sajátságának megnyerése által t. i. végkép megszűnnék az olly gyűlöletes és nyomasztó fiscalitási rendszer, mellynél fogva egy család sem tökéletes tulajdonosa birtokainak, s az atya halála esetében feleségét, sőt leányát is gyakran a leg-súlyosabb szükségbe sülyedni kénytelen hagyni; az öröktítés szabadsága meggátoltatik, miből az adásvevésben, kivált idegenekkel, sok nehézség és a számtalan pöröknek forrása származik, mellyekben a latentia jura fiscalia által egész családok megbuktattatnak“.

„A fegyverre kelés terhe, melly valóban olly nyomasztólag s haszon nélkül súlyosodik az ország nemességére, hogy azt mindenki megismerni kénytelen, a mostani hadi körülményekbe legkevesebbé sem illik; s azoknak, kiknek személyesen fölkelniök, vagy háború idején magokat attól sokkal költségesb és bajosb módon kiváltaniok kell, a legnyomasztóbb. Ha pedig e valódi teher kiváltása egy köznséges, sokkal kisebb adó által lehetővé nem válnék, mit azonban én ált nem látok s nem reménylek: azon esetre én, ezen fegyverrekelést használólag, az arra kötelezeteknek évenkénti gyakorlatai által az ország védelmére célszerűbb nyereséget huzni gondolkodnám a status ezen vitatlan jogából, és ha nem tudnék is egyéb módot,

az adózó jobbágyi és nem adózó majorsági telkek termései eladásában az árra nézve egyenlőséget behozni, iparkodnám, a jobbágy összes urbéri tartozásainak kevesbítése által a termesztést a földes úrnak azon mértékben költségesbbé tenni, mennyiben a jobbágy adózása ezen termesztmények árát a meg nem róvott telkek ellenében túlhaladja; hogy így a semmit sem fizető nemes kisebb árt a termesztményeknek ne szabhasson, mint a megróvott jobbágy; ez pedig annál inkább képes legyen adózási köteleseégeinek megfelelni; mi azonban mindig egy igen tökéletlen eszköz marad, s ezt én csak azon esetben ragadnám meg, ha más mód nem maradna fenn, a teher alatt lesülő jobbágyot a szabadékos nemesség túlsúlyától megmenteni“.

„Még egy tárgy van hátra, kegyeddel közlendő, mi egész indulatomat átfogja, mellyel az ország java iránt viseltetem“.

„Nem volna-e lehetséges a rendektől, — miután a főnebb megírt adózás csak a már megajánlott mennyiség arányosabb, egyenlőbb felosztását, vagy az említett két tehernek hasonértékét teszi, — új ajánlatot nyerni, annak fejében, hogy minden vámadók, mellyek a harmincadoknál a német örökös tartományokba szállított magyar termesztményekről szedetnek, eltörültsessenek, s egy tökéletesen szabad közlekedés engedessék mind szárazon, mind folyamon és tengeren? Ez az országba jelentékeny pénzüszveget folytatna be, termesztményeinek könnyebb eladását eszközölven; egyszersmind pedig más részről a német határos tartományoknak mind a most létező harmincadok, mind az adók tekintetében könnyebbséget s engedélyeket eszközölné, miután a piaci ár Koront-, Stajer-, Osztrák-, Morvaországban, Sleziában és Gácsországban bizonyosan csökkenne,

s következőleg az erre számított adózás szinte változást és kisebbítést kívánna“.

„Továbbá a gyárak, melyek az örökös tartományokban meglehetősen gyarapodnak, Magyarországon jelenleg nem csak nem gyámolittatnak, hanem el is nyomatnak, mik még is jövőben ott is elterjednének, s az élelemszerzést s külpénz befolyását igen megkönnyítenék, miután az első kézi anyagok az országban nagy részben léteznek s a kézi munka is az itt kevesbbé drága élelem miatt sokkal olcsóbb, mint a német örökös tartományokban“.

„Továbbá az ugy nevezett szabályos ár eltörlesztése s a katonai szükségeknek piaci áron vétele s fizetése Magyarországon ismét nagy kelendőséget s a gyakran előforduló, ugy nevezett, Deperditáknak megszüntetése az egész országnak nagy hasznót okozna“.

„Annak meghatározása tehát, hogy az illy, más oldalról kipótlandó, adófelemelés Magyarországon alkalmazható e, vagy egyenesen félrevetendő? jelenleg annál inkább szükséges, minthogy a német örökös tartományok adórendszere épen most van kidolgozás alatt; s miután az leginkább a folyó piaci ár szerint kiszámítandó telekterméki jövedelmekre alapittatik, ezen piaci ár pedig a magyar termékek szabad concurrentiája által szembeszökőleg alább szállana s azért a német tartományokban egy egészen más adóelvet föltételezne; miután továbbá a gyároknak, ha olyanok fölállítása idővel Magyarországon is lehetővé tétetnék, gyarapodásából a német tartományoknak mind productiójában, mind fogyasztásában származó csökkenés ismét beszámítandó volna: azért egyedül ezen elhatározástól függend, hogy Magyarország a többi örökös tartományokkal viszonyában, amazokkal egyenlő kedvezéseket

nyerjen-e a kereskedésben, vagy ellenben mint merő gyarmat (Colonie) tekintessék, melyből műkészítményei kivitelének lehető megnehezítése, s az élelemszereknek az országban fekvő katonaság olcsóbb ellátása miatt igen csekély áron tartása által annyi haszon huzassék, mennyi csak lehetséges, a nélkül, hogy ellenben némi pénzmennyiségeknek az országba visszafolyására, mi által csak a többi tartomány károsulna, soha legkisebb gond se fordíthatassék stb.“

Józsefnek ezen adórendszere, melyben kulcsát adja azon politicalai s kivált kereskedési viszonyoknak, melyek a magyar és német tartományok közt léteztek, miként várni lehetett, az országban nagy zajt ütött, s mind a mellett is, hogy azt igen nagy, a behozandó adót, ha azt, csak mint olyant, elvonva a jogtól, melyet eltörlendő vala, tekintjük, sokszorosan felülmúló engedményektől föltételezte, elhatározottan visszavetteté. Nem akarok itt fejtegetésébe bocsátkozni azon kérdésnek, volt-e joga a fejedelemnek a kereskedés felszabadítását s Magyarországnak a német tartományoktól függetlenségét illy föltételhez kötni, sem annak, hogy a német tartományokkal összehasonlítva, arányos adót fizet-e fejedelmének Magyarország, mely annak az egyenes adón kívül más gazdag jövedelemforrásokat is tűzött ki? sem végre annak, hogy nem volt volna-e hasznosb az ország virágzatára, a régi jogot, mely az adótól fölment, de, miként hallók, sokkal nagyobb, bár nem egyenes, adózást vont maga után, a kereskedés szabadságát igen megkorlátozta, a belföldi gyárak emelését s gyarapodását megakadályozta stb, fölláldozni? E kérdések már számtalan vitatkozások tárgyai voltak és sokkal bővebben kimerítve vannak, sem hogy azoknak fejtegeté-

sében újat mondhatnék; de hiszen ez nem is tartozik cé-
lomhoz.

Elég, hogy a rendszer el nem fogadtatván, az enged-
mények sem létesítették, a kereskedés sem szabadult ki
szűk korlátaiból; s az ország, József kifejezéseként, gyar-
mati állásban s viszonyokban maradt. Később, 1788ban, Jó-
zsef ugyanezen elvek szerint, de, talán hogy fenn érin-
tett céljához juthasson, még nyomasztóbb szabályokkal, új
vámrendszert bocsátott ki, melynek elvei röviden im ezek:
1. Magyarország szintazon szempontból tekintessék a kül-
kereskedést illetőleg, melyből a német örökös tartományok,
a vámállomások és viszonyok azonban ezek s ama közt,
miként azelőtt, fenmaradjanak. 2. A fényüzési cikkelyek,
hasznosságok fokozata szerint 60, 40, 20, 15, és 10 száz-
tólival terheltetnek. 3. A gyári kellékek, valamint a gabna
és más élelmi szerek 5, a benn nem termesztett gyári
szükségek $2\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{2}$, a török áruk általán véve 5, a lengyel
árak pedig 4 száztóli vám alá vették. Minden német
örökös tartományok és Gácsország a vám tárgyában egy
tartományul tekintetnek, s azért minden, köztök még fenn-
álló vámok eltöröltetnek; ezek azonban s Magyarország
közt a vámok fenmaradnak. Ezek az általános elvek. Mi
hazánkat az örökös tartományokkal viszonyban illeti: ezek
ama fölött sok kedvezéseket nyertek. Majdnem minden
termesztnény s kézmű vám nélkül engedteték behozatni;
ellenben Magyarországból igen kevés cikk, melyekből t.
i. az örökös tartományok nagy hasznot huztak, vitetheték
ki vám nélkül, vagy nyertek némi kedvezést. A kézművek,
midőn kivittetnek, mint előbb, a hasonló külföldiek vámának
felét fizették. Más cikkekre külön külön vámok valának
kivetve, melyeknek fokozata $\frac{1}{2}$ (vagy is 1 ftól $\frac{1}{2}$ denár)

száztól 60ig emelkedett; némellyek pedig egészen eltiltattak. Némellyek nagyobb vámmal róvattak meg a hasonló lengyel cikkelyeknél, millyenek p. o. sör, írósvaj, gabna, köles, borjubör stb. A bor midőn Gácsországba szállítottott csak fél annyival terheltetett, mint a német tartományokban.

A külországokra nézve, általjában, vagy egészen eltiltattak, vagy nagy vámmal róvattak meg azon cikkek, melyekre az örökös tartományoknak szükségök volt, ezek pedig épen azok voltak, melyek fő cikkeit tevék a magyar kereskedésnek; így p. o. 10 száztóli vám alatt voltak: vas, kő, kender, len, fagyú, selyemgubacs (mi később egészen megtiltatott), barom, t. i. ökör, juh, sertés; gyapju (mitől Austriába 15 kr., külföldre előbb 4, később 11 ft. 45 kr. fizetteték, mázsájától) stb; 20 száztóli alatt: marhabör, csergubacs, (minek vámja néha árával is fölért), hamuszír, ezüst-sodrony, borkő stb.; 30 száztóli alatt juhbör stb; 60 száztóli alatt nyulbör, ökör, - s más szarv stb. Midőn ezek a cikkelyek külföldre szállítottak, az átviteli vám (transitozoll) mindjárt a magyar határszéleken volt lefizetendő.

A harmincadi állomásokat illetőleg, a behozatalban összesen három nemre osztattak az áruk: 1. melyek a kereskedésben eltiltvák s csak saját használatra valának behozhatók s pedig csak a legfelsőbb hatóság szabadmeneti levele mellett, mi a határszéli fő állomáson előmutatandó volt; innét az áru valamellyik fő lerakó helyre szállítotték s ott felnyittatván, megvizsgáltaték. 2. A második nembe tartoztak, mikkel a kereskedés igen megvolt korlátolva; ezeket is csak a fő állomásokon keresztül leheté behozni; s mint amazok, ugy ezek is megvizsgáltattak a fő rakhe-

lyeken. Ezek közé tartoztak a tiroli, florenci, milanói, németalföldi, triesti, és fiumei kéz- és gyárművek; továbbá azok is, melyekkel a közönséges kereskedés eltiltva volt, s csak azon kalmároknak engedték meg, kik arra magoknak előleges szabadítékot szerzettek; ilyenek végre a gyarmati áruk, a keleti fű- s egyéb szerek; kávé, kakao, thee, cukor, gyapot, syrup, drága bőrök stb. Ezek is a fő állomásokon ált juthattak a kalmárok kezébe; külföldinek ezekkel benn tilos vala üzni kereskedést. 3. Harmadik neműek végre, mikkel szabad volt a kereskedés, akár mellyik fiók állomáson is behozathattak; ilyenek az örökös német tartományi cikkelyek.

A kivitelben, szinte az utat tekintve, két nemre osztattak a cikkelyek. Az egyikbe tartoztak azok, melyekre az örökös tartományok gyárainak szüksége volt s azért korlátozottak és csak a fő állomásokon valának kivihetők. A másodikba számláltattak azok, mik az említett tartományokra nézve közönyösek lévén, akár hol is kivitethettek.

Az átviteli áruknak meg kelle tartani a kiszabott utat. A behozott árukért a német tartományokban, a kivittekért a határszáron fizettették le a vám. Egyik legnyomasztóbb szabálya volt e rendszernek az, hogy az örökös német tartományokba kivitt cikkelyekért mindjárt az első fő állomáson, eladás előtt, a külföldről behozottakért pedig mielőtt az országba értek, kelle megfizetni a fogyasztéki adót (consummozoll). Ennek következése volt, mint már megjegyzém, hogy a gazdasági kereskedés egészen az osztrák tartományoké lön ¹⁾; amannak pedig, hogy a magyar keres-

1) Gazdasági kereskedésnek — commerce d'oeconomie — nevezzük azt, midőn az anyaország olyan árukkal, minőket a gyarmat

kedő kivitt áruját kényszerítették, bár miként is, eladni, mert azokért a nagy fogyasztéki vámot már előre lefizette. De több kártékony következtések is folytak Magyarországra e vámrendszerből. Egyebek közt: minden külföldi árut csak második kézből nyerhetett a magyar kalmár; mert az első kézből vétel annyi nehézségek - s kellemetlenségekkel kapcsolatos össze, hogy azokat bécsitől szállítani, mind időt, mind költséget tekintve, nyereséges volt. Továbbá az örökös tartományok gyáraiban szükséges magyar természetű termékek külföldre szállításának nehézsége a vevők csődületét meggátolva, nem csak az azokkali kereskedést ingadozóvá tette, hanem a belipart is megcsökkentette ¹⁾. Ezen állapotban maradt aztán Magyarország kereskedése Józsefnek egész uralkodása alatt.

Illy körülmények közt pedig ha némely években, bizonyos cikkelyeket tekintve, emelkedni látszék is a kereskedés, némi kedvező politicalai esetek - s fordulatoktól segítettén, az sem állandó, sem olly hasznos az országra nem lehetett, minő a természetű termékek sokasága és keresettség mellett lehet vala. Például csak a dohányt hozom itt

kiván, nem birván, kereskedői által külföldről hozatja, és azokat a gyarmatnak drágán adja el; ellenben pedig ha a gyarmat több természetű terméket szállít, mint mennyire az anyaországnak szüksége van, a fölösleget ismét ennek kalmárai olcsón veszik ált a gyarmatiaktól, és drágán adják el külföldön. Illy viszonyban volt Magyarország is az örökös német tartományokkal

1) Ezek merítették: Acta Deputat. Comerc. 1790. s különösen Skerlec és b. Podmanicky munkáiból. Továbbá: Grellmann Statist. Aufklär. II. 132 köv. — Patriot. Vorsch. über d. Ausfuhr - Handel.

fel. Mióta Éjszakamerika Angolországtól elszakadt, egyik fő factorát az europai kereskedésben forgó dohánymennységeknek a magyar termék tette. A párisi második békekötés ugyan (1783ban) némi csökkenést okozott a magyar dohány iránti kérdezősködésben; de az nem sokáig tartott; mert miután Angol és Franciaország az amiensi békekötés végrehajtása fölött ismét meghasonlottak, a magyar dohány ismét mód felett kerestetett Európában. Ha ezen körülmények közt Magyarország a kereskedés e jelentős ágát megragadhatja, állandólag urává teheti magát az europai dohány-kereskedésnek; mert később is igen kedvező állásba helyezhette volna a magyar terméket az amerikaivali versenyzésben amannak olcsóbbysága és azon tulajdonsága, minél fogva a burnó készítésére kiváltképen alkalmas. Mind ez azonban semmit sem használt a magyar dohány-kereskedésnek, az abaldo egyedárusága s nyereszkezdése, s az ettől származó kiviteli tilalom s magas vám elütötte az országot ezen eléggé nem méltányolható haszontól. József 1784 óta maga kezelte a bécsi abaldót, s még ugyanazon évben Pesten is állíttatott fel egy ügyvivőséget (factorey) mi által aztán ezen cikkely egyesek kezéből egészen kiragadtatott. 1780ban Fiumen s Buccarin ált 25,000 mázsa szállíttatott ki; ezen összevág évenként nagyobbodott s reményleni lehele, hogy az abaldó mellett is erős lábra álland ez úton a kivitel; de az említett 1784diki fordulat minden reményt meghiusított ¹⁾).

A fenemlített elszigetelési rendszer, mi által az egész osztrák monarchia olly helyzetbe állíttaték Európára nézve, mintha benne sem foglaltatnék, az egészre káros befolyásu

1) Schvartner: Statist. I, 328. — Skerlec. Descriptio stb.

volt: önmagára szorítottatott a monarchia, s miután a szomszéd hatalmak visszatorlásul viszonozták az elszigetelési rendszer modorjában kibocsátott tilalmakat, az egész monarchia kereskedési állapata veszteségesse — passivvá — vált ¹⁾).

Miután így nyugot s éjszak felől majdnem egészen elszigeteltté lett az osztrák monarchia, József az adriai tengerpartokon s a Dunán igyekvék utat nyitni kereskedésének.

Mit tön József az adriai tengerpartok kereskedésének gyarapítására az egész monarchiát illetőleg, előadni ide nem tartozik. Magyarországot tekintve, miután tapasztalta a fejedelem, hogy a kivitelnek egyik fő akadályja az utak rosszaságából származik, nem csak a vármegyékben fölállított királyi biztosságoknak kötelességökiül tette az utak építését s folyamok tisztítását és szabályozását ²⁾ — mikből azonban az ujitásai által ingerültségbe hozott országban, némelly száraz utak kijavítását kivevén, semmi sem létesítették; — hanem ő maga is egy igen nevezetes és költséges kereskedési utat készíttetett a tengerpartok felé. A Karolina utat többféle hiányok s nehézségek igen bajossá tették: Boszilyievótól Károlyvárosig (2 posta) nem volt elkészítve, valamint azon mellékágaiban sem, mellyek a fő uttal a vidéki falvakat összekapcsolnák, mi még is igen szükséges volt, miután a fővonal merő sivatagon nyúlt el; ezenkívül az igazgató mérnök azon hibát követte el, hogy az utat majdnem mindenütt vagy hegycsucson vagy meredek lejtőn vitte keresztül, mit még is sok helyt elkerülni lehet vala. Mind ezen hiányokat és hibákat, mennyire

1) Patriotischer Vorschlag den Ausfuhr Handel aufzuhelfen 1.8 köv.

2) Katona 40, 446.

lehet, József kipótoltatta s kiigazítottatta. Egy utazása alkal-
mával pedig a magyar, nagy részben terjedelmesb árúk szál-
litására kivántató szelidebb lejtésű utra alkalmas vonalt fe-
deztén föl, annak építését nem sokára meg is kezdette. E
szép út, melly csakugyan az ő nevére kereszteltetett, Ká-
rolyvárostól Zengig nyúlik; ennek révje ismét más út által
Novival s a magyar tengerparttal, egy harmadik által pe-
dig, melly Szent Györgyig viszen, de kevesebbé kényelmes,
a katonai kerület kikötőivel vagyon kapcsolathat ¹⁾. Egy
másik uttal pedig Károlyvárost Gospichon keresztül Kar-
lopagóval kötötte össze. Továbbá a fuvarozást a Karolina
uton jó állapotba helyezte. Az ezen utakhoz vivő Száva
és Kulpafolyamokon több javításokat tétetett, s némelly
itt vonandó csatornákra terveket készítettett, mellyeknek
valósítása részben meg is kezdetett ²⁾.

Részint ezen utjavítások, részint Európának politikai
s kereskedési állapata az angol amerikai háború óta, s
még az 1783diki parisi békekötés után is, igen gyarapíthat-
ták volna a magyar tengerparti kereskedést, ha a fennálló
vámrendszer s a német és magyar örökös tartományok
közt fenforgó viszonyok azt meg nem gátolják. Igaz ugyan
hogy a külárúknak a magyar réveken általi egyenes beho-
zását sem az 1784diki, sem az 1788diki vámszabályok nem
tiltják; de annyi nehézségek valának ezen kereskedési vo-
nalhoz kapcsolva, hogy ámbár Pestről Nagy-Kanizsán s
Károlyvároson keresztül a magyar révekbe vivő út nyolc
mérfölddel rövidebb, mint amaz, melly Pettauon ált Triestbe

1) Gr. Batthyány Vince : Briefe über d. ungrische Küstenland.

2) Maire : Bemerkung sth. — Vorschläge zur Erleichterung d. Schiffart,
und d. Handels. Wien, und Triest 1810. I. 46.

viszen, még is majdnem minden áru e hosszabbon szállították Magyarországra, és sokkal több gabna, dohány s más természetű viteték ki ezen, mint a fiumein keresztül a külföldre ¹⁾. S még azon kevés szállítást is, mi Károlyvároson és Fiumén ált kezeltetett, meggátolni törekvők egy, Laibachon e korban alkotott társaság, mely céljául tűzé ki, azon cikkeket, melyek Fiumén ált kezdetek Károlyvárosba szállíttatni, Triestből Laibachon ált, és a mérlicei úton szállítani Károlyvárosba s így a fiumei kereskedést egészen elnyomni ²⁾. Ez ugyan nem sikerült szándék szerint e társaságnak; de a magyar tengerparti kereskedés, mind a mellett is, hogy a ki- s bevitel valamennyire nagyobbodott, a szenvedőleges állapotból — miként alább a mérleghől látandjuk — ki még sem vergődhetett.

A másik vonal, melyet monarchiája kereskedésének kitűzött; az aldunai és feketetengeri hajózás, kedvenc eszméje volt Józsefnek. Azon szállítások sikere, melyek 1784 előtt Triest- és Fiuméből évenként öt, gyapjuszövetekkel, vászon-, üveg- és vasárukkal stb terhelt hajón tettek, legkecsegtetőbb reményeket keltének föl ezen osztrák-török s illetőleg magyar-török kereskedés iránt. József ösztönzésére a kereskedését Bécsben és Konstantinápolyban kezelő Willeshoven kalmárház 1782ben, tizen-nég év múlva Kleemann vállalata után, próbát tön a dunai hajózásban is, némi osztrák gyárműveket és magyar természetűeket szállítván a fekete tengerre. A kísérlet szép sikere másoknak is kedvet adott hasonló vállalatokra. Nevezetesen a Brigenty és de la Zia kalmárházak a főnebb

1) Skerlec : Projectum Leg. motiv. I. 61.

2) U. o. I. 53.

említettel társaságba lépven, a következő évben több hasonló szállításokat is tettek, a német gyárművekhez mindig némelly magyar természetményeket is, kivált bort, kapcsolván. E szép kezdet azonban később nem felelt meg a várakozásnak; a társaság hal eredményektől kénytelenítetvén, a szállítással felhagyott ¹⁾. Mert számtalanok voltak még ez úton a kereskedésnek elébe gördülő akadályok.

A passarovici békekötés több rendű, a belgradinak pedig 11dik cikkelye, miként főnebb látók, az osztrák birodalom jobbágyainak különféle kedvezéseket ígért a törökországgal kereskedésben. Ezek azonban különféle ürügy s félremagyarázás által nagy részben kijátszottak, s egyáltalán nem birtak azon kiterjedéssel s határozottsággal, hogy kereskedőinkbe nagyobb vállalatokra bizodalmat s kedvet önthettek volna.

Különösen: az osztrák birodalmi kereskedés Törökországba, mi eddig Triestből és Fiuméből kezelteték, nem volt elég bátorsághan a török tengeri kalózók ellen. A belgrádi békekötés 11dik cikkelyében adattak ugyan némi ígérek, az algiri, tunisi s tripolisi, a török kormánytól szabadékkal ellátott, kalózók erőszaktételei ellen; de már ezen cikkely szavaiból is eléggé kitűnik, hogy a porta közbejárása ezen tartományok fejedelmeinél legfőlebb is azon nyomaték nélküli intésben álland, hogy a kötött szerződést meg ne sértsék. Azonban nem egy eset bizonyítá ezen intések sikeretlenségét. Azért mindig kénytelen volt az osztrák kormány, s még azon felül egyes kereskedők vagy azoknak társasága is külön szerződésekre lépni ezen rabló statusokkal. De még ezek sem, bár milly költségesek

1) Vorschläge zur Erweiterung d. Schifffahrt. 1. 49.

voltak, adtak elég biztosítást az erőszaktételek s egyáltalán a szerződések megszegése ellen.

Mi pedig az aldunai s feketetengeri kereskedést illeti: megígértették ugyan, miként hallók, a passarovici békekötés 2dik cikkében a cs. kir. jobbágyoknak a szabad kereskedés szárazon és vizen. De azon ürügy alatt, hogy a dunai hajók a további szállításra, kivált a tengeren, alkalmatlanok volnának, Viddin és Rudsiknál tovább nem bocsáttattak; minél fogva török hajón kívül más a fekete tengerre soha sem juthatott. A bajok és kellemetlenségek, melyeket e miatt kereskedőinknek, árúik a török hajókra átrakásában szenvedniök kelle, az átrakás költségei, az önkényleg szabott nagy vitelbér s más rendkívüli zsarolások, végre a szándékos késleltetés és zaklatások, mik csak pénz által valának kikerülhetők, majdnem számszám s végnélküliek valának. A belgrádi 11dik cikkely ezeken nem könnyített, csak az eddigi szokásokat és állapotokat erősítvén meg. Minek aztán azon igen sajnós következtetése lön, hogy kereskedőink a Törökországba teendő vállalatoktól egészen elijesztettek s elidegenítették, s a dunai kereskedés kizárólag a török, a fekete tengeri pedig nagy részben orosz alattvalók birtokában maradt.

De ha mind e mellett elég vállalkozó szellemmel hirt valaki legyőzésére ezen, a hajózást illető akadályoknak: a török tartományokban, hova árukat szállította, talált ismét másokat, melyek bizonyosan megfoszták kedvétől, az egyszer tett kísérletet ismételni. Majdnem minden tartományban léteztek ott egyedárusok, kizáró szabadékokkal bírók, miknél fogva a bevitt árukat másnak eladni nem lehetett; természetes pedig, hogy ebből kereskedőinkre nem leghasznosabb önkény és kénytetés háramlott.

Elidegenítők valának továbbá a török vámhivatalok zaklatásai. Mert ámbár a passarovici béke 3dik pontja az osztrák birodalom kereskedőit a vámtisztek zsarlásaitól megóvatni rendeli, ez a szabály azonban többféle kivételek és nyereszkeskedő fogások által egészen kijátszatott, melyekre már magában a békecikkelyben létező kivételek is adának alkalmat. Egyébiránt, ki az ozmán birodalom szerkezetével ismeretes, könnyen átlátni fogja, hogy azon kevés, nem eléggé meghatározott szabályok a passarovici és belgrádi békekötésben, melyek addig az osztrák birodalom alattvalói kereskedésének egyetlen támaszai s védei voltak, az olly sokféle, kétes esetek - s összeütközéseknek, melyek részint az illy bonyolodott ügynek, minő a kereskedés, természetéből, részint a török vámszedőktől hecsúsztatott visszaélésekből származtak, elintézésére elegendők nem lehettek, s azért az osztrák birodalmi alattvalók számtalan esetekben szilaj, követeléseiben határt nem ismerő önkénynek voltak a törökkeli kereskedésben alávetve ¹⁾).

József tehát, mind ezen akadályokat elhárítani igyekezvén, ugyanazon évben, melyben az elszigetelési rendszert kihirdette, 1784ben, febr. 24kén, az ozmán kormánnyal Sined nevezett alatt kereskedési szerződést kötött; melly által nem csak az előbbi szerződések megerősítettek, hanem a kereskedést eddig mind a tengeri és aldunai hajózás, mind a török birodalom tartományain keresztül utazás tekintetében gátló akadályok elmozdittatván, új kedvezések is adattak az osztrák birodalmi kereskedőknek a török tartományokkal közlekedésben. Ezen nagy fontosságú oklevél lefordítva in itt következik:

1) Handlungseinverständniss unter d. Namen Sined. Wien 1785.

„A cs. kir. követ, a mi barátunk, egy, az ő udvara részéről benyújtott, emlékiratban a belgrádi szerződés 11dik pontjának záradékára támaszkodólag, némi, a cs. kir. kereskedők és alattvalók javára a török uraság alatt létező tartományokban teendő, intézkedések iránt keresett meg bennünket. Az emlékirat megvizsgálásából kitűnik, hogy az említett 11dik cikkely valóban alapul szolgál a cs. kir. kívánatnak; az emlékiratban foglalt nyilvános bizonyítások erejénél fogva tehát, mellyekben ígértetik, hogy minden török hajók és alattvalók, kik a cs. kir. status határaiban szárazon s tengeren vagy folyamon üznek kereskedést, szintazon szabadékokkal és kiváltságokkal birandnak, mellyekkel ott a legkegyeltebb nemzetek élnek, a fényes kapu, melly arra szünetlen ügyelt, hogy kötött szerződéseit hiven megtartsa, s melly minden időben törekvék a cs. kir. udvarnak, az ő régi barátjának és szomszédjának őszinte indulatát és tökéletes barátságát félre érthetlen bizonyítványokkal tanúsítani, magát e jelen Sined által ünnepélyesen lekötni határzá pontos teljesítésére a következő cikkelyeknek, mellyek jövőben változhatatlan zsinórmértékül és szabályul szolgálандnak a német nemzetteli bánásmódban, s mellyeknek épen olly ereje és hatása legyen, mint a belgrádi szerződésnek.“

„1. A Passarovicen $\frac{1}{1} \frac{2}{1} \frac{1}{3} \frac{2}{2}$ ben aláírt s az említett belgrádi szerződésben alapul szolgált kereskedési egyezés a cs. kir. kereskedők és jobbágyok iránt az egész ozmán birodalomban kellőleg megtartassék, s a fényes kapu részéről abban semmi legkisebb sérelem vagy eltérés se engedessék meg. Mi pedig a tengeren és folyamoni kereskedést illeti: az iránt e jelen Sined 6dik pontja vétessék szabályul.“

„2. A porta ujonnan megerősíti régi szerződéseit a német kereskedők - s jobbágyoktól fizetendő vámok tekintetében. Minden áruiktól s javaiktól t. i., melyeket az ozmán birodalomba eladás végett behoznak, vagy bejöttök, vagy végcéljuk helyén egyedül egyszer s nem többet mint száztól hármat fizessenek vámjárandóságul: szintugy az ozmán birodalomban kivitelre vásárlott s meg nem tiltott áruktól csak egyszer s egy helyen három száztólit fizessenek s pedig azon feltétel alatt, hogy a német kalmárok kereskedése, mind a be- mind a kivitelnél minden más, kivált (a töröktől ugy nevezett) Mastarie, Kassabye, Bedeat, Res-sun, Hudamye, Reft, Bag, Jassak, Kule, s egyéb illy adózásoktól ment és szabad legyen. Ámbár pedig az ezt illető rendszabályok a passarovici kereskedési szerződésben világosan meghatározvák, mind a mellett is előadá a követ, hogy idő haladtával mind általánosan az ozmán birodalomban, mind különösen a moldva és havasalföldi fejedelemségekben különféle visszaélések csusztak volna be e rendszabályok ellen. Ezeket orvoslólág tehát megerősíti a fényes porta jelen intézkedése által azon rendszabályokat, hogy azok jövőben az egész ozmán birodalomban a legpontosabban megtartassanak.“

„3. A német alattvalók és kereskedők mind be- mind kivitelénél nem tiltott áruiknak, valamint az eladásban s vételben is tökéletes szabadsággal éljenek; s azért nekik a kiváltságos testületek, társaságok, egyedárusok, vagy akár ki más részéről sem nyilvánosan, sem alattomosan legkisebb akadály se tétessék, sem pedig adások vagy vevésök miatt a török alattvalóktól büntetéssel és fenytéssel ne illettessenek. Sem az szabad ne legyen, hogy török alattvaló, ki a német kereskedőktől némi árukat vásárlott,

e miatt a kiváltságos testületektől hántassék. E végre a tartományok, tengerek és partok parancsnokainak, vám-tiszteknek s egyéb előljáróknak meghagyassék, hogy világos fermánok által eszközöljék ezen Sined végrehajtását, melly azon módot foglalja magában, miként kelljen az ozmán birodalomba érkező, onnan elmenő, vagy abban tartózkodó cs. kir. jobbágyokkal banni; s hogy a jelenlevő ministerek, konsulok, ügyvivők s határszéli parancsnokok magokat azokhoz alkalmazhassák, ezen fermánok másolatai a cs. kir. udvarral közöltessenek.“

„4. Megelőzésére minden kétségeknek és felakadásoknak, mellyek a tartományok parancsnokai és előljárói előtt a tengeri és folyami kereskedés tekintetében támadhatnak, nyilatkoztatja a fényes kapu, hogy a szerződések erejénél fogva szabadságokban álljon a cs. kir. alattvalóknak és kereskedőknek utleveleikkel az ozmán birodalom minden tartományait szárazon, tengeren és folyamon beutazni, ott kereskedésöket üzni, és szintűgy szárazon, tengeren s folyamon, hol szükségesnek látják, kikötni s a szokott vámjárandóságok lefizetése után áruikat kirakni, s érettök más, nem tiltott árukat berakni.“

„5. Továbbá nyilatkoztatja a fényes porta, hogy a cs. kir. udvar a passarovici és belgrádi kereskedési szerződések erejénél s a két udvar közt fenálló egyetértésnél fogva jogosítva van, jobbágysai számára kivétel nélkül ugyan azon hasznokat s kedvezéseket kívánhatni, mellyeket egyéb frank nemzetek, névszerint franciák, angolok, 'németalföldiek és oroszok vagy akár melly más, még kegyeltebb nemzet bir s jövőben birand.“

„6. A passarovici kereskedési szerződésben foglalt kivételek ellent nem állhatván, szabad legyen a cs. kir.

alattvalóknak saját hajóikkal s matrózaikkal evezni be kereskedési célból a folyamokból a tengerre s innét a folyamokba, a kik is a be- s kivitt árukért egyszer lefizetett vámjárandóságon kívül semmi egyébre ne szoríttassanak.“

„7. A német kereskedőknek és jobbhagyóknak a partok hosszabani útazás az ozmán birodalom csatornáin és tengerszorosain, névszerint a fekete tenger csatornáján szabad és minden vámtól ment legyen, akár a cs. kir. státusokból idegen országokba, akár ezekből amazokba utazzanak, hajóikkal tengeren vagy folyamon, ide vagy oda a kereskedők. Sehol és semmikép föl ne tartóztassanak, sem áruik kirakására ne szoríttassanak; az út alatt önkényleg partra szállított áruktól pedig a kiszabott vámjárandóságon kívül semmi egyebet ne fizessenek. Csak azon egy észrevétel tételik itt, hogy e hajók nagyobbak ne legyenek, mint az oroszoknak megengedett kereskedő hajók. Továbbá a cs. kir. alattvalók és kereskedők azon tekintetből, hogy azok a cs. kir. udvarhoz, mint a fényes porta legőszintébb barátjához, tartoznak, az ozmán birodalmi áltmenetőkben barátságos gyámolitást és segedelmet nyere rendenek. Meggondolván pedig, hogy a folyamokon használtatni szokott hajók a tengeri hajózásra általán véve kevésbé, vagy éppen nem alkalmasok, szabad leend az árukat a tengerhez közel fekvő helyeken más hajókra átalrakni, mellyek a fekete tengeren is járni szoktak, a nélkül azonban, hogy e miatt valamelly adónak fizetésére kényszeríttetnének.“

„8. Ha pedig a jelen Sined cikkelyei valamellyikének végrehajtásában, kivált a tiltott árukat, vagy a passarovici és belgrádi szerződés némelly kereskedési föltételeit illetőleg, valamelly nehézségek támadnának: azon esetre ajánlja

készségét a fényes porta, azokat kölcsönös értelmesítés s megjegyzés által barátságos módon kiegyenlíteni. Mi azonban ha ekként meg nem történhetnék: előre is megegyezését adja, az illy vitapontoknak egy részről az orosz udvarral múlt évben kötött kereskedési szerződés szabályai szerint, más részről a német nemzet kereskedéséhez illő módon teendő kiegyenlítésre“ ¹⁾).

E szerződés által tehát elmozdítottak mind azon akadályok, melyek a törökkeli kereskedésnek eddig útját állották. Ezen felül a tengeri rablók ellen még egy külön szerződésben biztosítottak kalmáraink, mi szerint nekik minden okozott kár hat hónap alatt helyre pótoltatni ígértetett. E végre pedig Algirba, Tunisha és Tripolisba cs. kir. ügyvivők küldettek, a szerződési pontok teljesítésére ügyelendők. A dunai hajózásrai felügyelés pedig a Moldvában és Havasalföldön föllállított ügyvivőségekre bízott. Azonkívül meghagyaték a zimonyi parancsnoknak, hogy szükség esetében a kereskedőknek kellő segedelmet nyújtson. Rustsuknál és Galacnál pedig s mindenütt máshol, hol a kereskedők kikötni szoktak, a kellő felügyelés s gyámolítás a konsulokra bízott. Hasonló intézeteket tön a török udvar is a kereskedés tárgyában több rendű, a havasalföldi vajdához, a kikötők parancsnokihoz s más illető basákhoz bocsátott fermánjaiban ²⁾). Mivel pedig ezen szerződés 5dik pontjában kereskedőinknek mind azon jogok ígértetnek a török birodalomban, melyekkel a legkegyeltebb nemzetek birnak, és az orosz s török kormány közt 1783ki jun. 10kén kötött szerződés e miénknek zsinórmér-

1) Handlungseinverständniss sib. 35.

2) U. o. 81 köv.

tékéül s magyarázatánul tüzetik ki, az amannak 2dik pontjában nyilván kitűzött segélyezés szükség esetében, kereskedőinkre is alkalmaztatik.

Ezen szerződés a törökkel szükségessé tön egy másikat az orosz udvarral. Mert miután ez által a fekete tengeri hajózás megnyitott, az orosz birodalomnak pedig több tartományai a tengerre nyúlnának, s több folyamai abba ömlenének: szükséges volt az osztrák monarchia alattvalóinak kereskedését a fekete tengernek orosz uralás alatt létező partjain is biztosítani. Sőt egyenesen célja volt Józsefnek, alattvalóinak kereskedését Krimbe kiterjeszteni. József e szerződést az orosz udvarral szinte 1784ben kötötte, mellyben mind a két ország kereskedőinek kölcsönös szabadékok biztosittatnak; egyebek közt a magyar bor vámja, mi 1766 óta az orosz árukra vetett tilalom által okozott visszatorlás következtében 60 száztólira emeltetett volt, 9 és 4 száztólira szállittaték ¹⁾).

József ezen előzmények után különféle kedvezményekkel igyekvék a dunai hajózást folyamathoz indítani: szabadékokat osztott, kivált a Willeshoven kalnárháznak; jutalmakat hirdetett, azoktól elnyerendőket, kik ez úton vállalkozásba bocsátkoznának. Továbbá rendelé, hogy minden árutól, melly a magyar vagy német tartományokból a Dunán cs. kir. alattvalóktól vagy azoknak költségére az orosz vagy ozmán birodalomba szállittatnék, csak egyszer s csak $\frac{1}{21}$ száztóli (vagy is 25 kr.) vétessék vámul, minden más be- s kiviteli járandóság elengedtetvén. Szintugy az ozman vagy orosz birodalomból a Dunán cs. kir. alattvalóktól, vagy az ő költségökre a német örökös tartomá-

1) Handlungseinverständniss stb. 52.

nyokba vitt árukat Magyarországhoz az átviteli vámtól fölmentette; ha pedig ezen portékák Bécsből külföldre szállítottak, az átviteli vámot csak egyszer fizettette meg.

Ezen kívül József azt is közzé tette, hogy ő hajlandó volna egy vagy több társaságot, melly a dunai hajózást s az orosz tartományokban kereskedést tűzné ki céljául, s e végre a Duna mellett vagy az orosz birodalomban ügyvivőseket állítani szándékoznék, minden e vállalatot elősegítő módok által gyámolítani; miért az illy társaságok s ügyvivősek tervei a kormánynak minél előbb bemutatandók volnának. Különösen biztosított pedig a fejedelem pártolásáról egy vízi siürgöny, melly dunai hajók által Bécsből Galacig, vagy tulajdonkép Szulináig volna létre hozandó. Egy illetén, az áruszállítást könnyebbítendő s gyarapítandó vállalatnak bizonyos időre kizáró szabadték ígértetett, mellynél fogva minden, a török vagy orosz tartományokba idegen hajókon a Duna torkolataig szállítandó árukat kizárólag kezelhetné, az áruknak saját hajókoni szállítása azonban, valamint akár mi egyéb vállalatok is minden egyesnek szabadságában hagyatván az illető hatóságoktól váltandó úti levelek mellett. Az illetén levelet váltónak bebizonyítani kellene: hogy ő cs. kir. alattvaló, hogy az elküldendő áru sajátja, vagy más szinte cs. kir. alattvalóé. Azoknak pedig, kik saját hajóikon szállítják portékáikat, a nyiltlevél (patens) megnyerésére szükséges a hajó nevét, a hajómestert, vagy ügyvivőt, a hajós legények számát s az utazókat följelenteni ¹⁾).

Azonban még a Sined előtt tett s főnebb említett Willeshoven és b. Taufferer-féle vállalatok megbukta még az-

1) Handlungseinverständnis stb előszava.

után is, mintán, mint hallók, a Sined e hajózásnak legnagyobb akadályait elmozdította, visszajeszto például maradt emlékezetben, mellyen sokaknak megtört vállalkozási szelleme. A kalmárközönség óhajtotta ugyan a nagy nyereséget, mit e közlekedés ígért, sajátjává tenni; de mindenki félt pályatörő lenni a kétes kimenetű közlekedésben.

De még is találkozott, ki ezen, most már annyira kegyelt vízi úton megkísérteni akará szerencsáját; a vállalkozó neve Gollner Bálint, ki Károlyvárosban s a magyar tengerparton ált a külföldön több évek óta üzött némi jelentőségű kereskedést. 1785diki januar. 16kán költ körlevele által jelenté a közönségnek, hogy tengeri mintán hajóinak egyikével a Dunán le a fekete-tengerre utazni szándékozik, ajánlván készségét, jutányos vitelbérért mindennemű árukat szállítani Konstantinápolyba és Cherzonezba. Célja e vállalatnál egyedül az volt, hogy az e vonaloni kereskedés hasznait a magyar tengerpartokon üzöttével összehasonlíthassa, s azután, ha e vállalata sikerülend, nagyobb kereskedésnek vesse meg alapját. Azonban e hirdetésnél nyilván mutatkoztak következései azon benyomásnak, mellyet az előbbi vállalatok megbukta okozott a kereskedők kedélyében. Gollnernak hajója kellő megrakására 3—4000 mázsa teherre volt szüksége, s alig gyűlt össze száz mázsa. Mindenki veszélyt gyanított, aggodalmat nyilvánított s — a vállalathoz nem járult.

Ezen közönséges bizodalmatlanság azonban Gollnert nem ijesztette el föltételétől. Eltökélte magát, utat törni s a dunai kereskedés hasznairól, miket ő egész bizonyossággal reménylt, a világot meggyőzni. Buzgalmában mind a két szép s tengeren is használható hajóját megrakatta tiszta bánsági búzával, s 1786diki jnnius 30kán Zimonyból

útnak indult. Vállalata azonban az ügynek helyrehozhatlan kárára nem egészen sikerült; mert ámbár egyik hajója az Archipelagusba szerencsésen bevezett, s terhét Scio szigeten minden reményt túlhaladó nyereséggel adta el; de a másik hajó még Orsovánál elsülyedt, s pedig sem a Duna annyira kikiáltott veszélyességének ¹⁾, sem a hajósok és kalauzok (dumingi, pilote) tapasztalatlanságának, hanem egyedül a török brutalitas-, fonák statuspolitica- és kereskedés-gyűlöletnek esvén áldozatul. Mert, miként az 1787dikben kiküldött kir. biztosság vizsgálataiból kitűnt volt, a dumingi egyenesen a török, suppaneki igazgató parancsára sülyeszté el a hajót, ki azonkívül hogy irigy szemekkel nézte a magyar kereskedésnek e vonalon fölébredtet, s azért azt csirájában törekvék elfojtani, azt is vélte, hogy a hajó hadi szereket szállít az orosz számára. Ezen eset s a nem sokára kitört háború a törökkel, ismét elfeledteté ezen, a magyar kereskedésnek magától a természet-től kiszabott s ha minden akadályoktól megszabadíttatik, rendkívüli nyereséget ígérő vonalát.

A magyar-török kereskedés, miután az előadott okok s körülményeknél fogva az Aldunán lábra nem kaphatott, a magyar határon túl nagy részben csak szárazon kezelték. Fő útai Eszéken, Zimonyon és Újvidéken vonultak keresztül; melly városok egyszersmind lerakókul szolgáltak e kereskedésnek; a Mehádián keresztüli vonalnak csekély volt jelentősége, s rajta az élelmi szerek fölcserélésén

1) Nem tagadhatni ugyan, hogy a vaskapui Duna nem a legkellemből hajózással ajánlkozik, veszélyességét azonban tisztelesen nagyította a közvélemény. L. über d. österr. Handlung nach d. Donau stb. Wien 1782. I. 17 köv.

kivül csak némi sertés marha - kereskedés kezeltetett. A fő cikkelyeket, mik Törökországból behozattak, gyapot, kardovány, szattyán, rizs, török- vagy morkakavé és sertés tette. Azon körülmény, hogy Magyarország gyároiban szűkölködven, saját készítményeit a török árukkal föl nem cserélhette, az osztrák tartományok gyárműveivel pedig, mik hozzánk már a fogyasztéki adóval megróva jutottak, a bécsi, illy adózásnak alája nem vetett, kalmárokkal a versenyt ki nem állhatta, Magyarországra veszteségesse tette e közlekedést. Miként az előbbi szakaszban megjegyzém, csak az egy sertésen nyert Magyarország. 1779-ben honunk 1,086,564 stnyival több török árut emésztett föl a kivitelnél. Törökországból e korban közép számmal 9 milliónyi áru szállítatott összesen a magyar és német tartományokba; ellenben ezek Törökországba mintegy 6 milliót érő gyárműveket szolgáltatottak ¹⁾; ebből azonban Magyarországra igen csekély rész jutott. Igaz, e vonalon az örökös német tartományok is szenvedőlegesen állottak, miután alig róvták le azon öt millió piasztért, mi egyedül Thessalonichba, Macedónia fő városába, gyapotért, gyapjuért ²⁾ stb. folyt ki az osztrák birodalomból; az ő veszteségek azonban csak látszatos volt; mert a bevitt nyers cikkelyeket gyáraikban feldolgozván, kereskedésök más vonalain nagy nyereséggel adták volt el. Azonban mind a mellett is, hogy az előadott körülmények miatt nem nyert is e magyar - s illetoleg osztrák - török kereskedés olly kiterjedést, minőt nyerhet vala, Józsefnek buzgalma e közlekedést olyanná tenni, minőt az osztrák monarchia más

1) U. o. és Vorschläge zur Erweiterung d. Handels stb. I. 50.

2) Nikolai utleirása 4, 377.

részekről elszigeteltsége kívánt, még sem volt egészen sikertelen: 1780ban a zimonyi harmincad csak 17,808 ftot, 16% krt jövedelmezett, József uralkodása végén pedig körülbelül 100,000, a vesztéginézetből külön 20,000 ft folyt a kincstárba, a rév pedig, mellyen az áruk a Dunán ált szállítottak, 15,000 ftért volt évenként kibérelve ¹⁾.

Egyik leghonyolultabb fejezetére jöttünk történetünknek — a kereskedési mérlegre (bilanz). Annyi ebben az egymástól elágazó, egymással szemben álló vélemény, annyi s olly bonyolultak a figyelembe veendő pontok s kevesek a hiteles statusadatok, hogy köztök eligazodni alig lehet; tökéletesen kiszámolt mérleget előadni pedig teljes lehetetlenség. Az 1767ről harmincadi táblák tanúsága szerint Magyarország Alsó-Austriával, Morva- és Gácsországgal mindig nyerő (activ)—, Törökországgal és a tengerparttal mindig vesztő (passiv) kereskedésben állott; Szebiával változott állása; a József alatti tíz év azonban összevéve, vesztést mutat elő. Az egész kereskedés eredményét tekintve, egyedül 1774ki év adott 236,724 ft veszteséget, más évek mindig nyereséget különböző mennyiségben; némelly évben t. i. alig 800,000 ftot, másokban majd többet, majd keveset két millió ftnál. Az 1777 s 1786 közti tíz év kereskedési tábláinak középszáma szerint az

évenkénti kivitel.....	12,667,080	Rft.
„ bevitel.....	10,078,575	„ e szerint
tehát a nyereség.....	2,588,505	„ Ime külön néhány

1) Schvartner Statist. 2. kiad. I, 442.

évnek	kivitele		bevitele
1778.....	14,262,800 ft.	„	10,390,328 ft.
1779.....	16,205,217 ¹⁾	„	9,313,191 „
1780.....	12,198,815 „	„	10,419,230 „
1782.....	13,527,124 „	„	9,192,743 „
1783.....	16,682,069 „	„	10,847,121 „
1785.....	17,510,129 „	„	12,049,198 „

Összesen pedig az egész tíz év alatti kivitel tesz 148,229,177 ftot , a bevétel pedig 106,721,371 ftot; mi szerint e tíz év összes nyeresége tenne 41,507,806 ftot, az évenkénti pedig 4,150,780 ftot. Gróf Almásy Károly „*Considerationes super statu commerciali Ungariae*“ czimű munkájában ²⁾, az 1783diki évet veszi közép-számul, mi szerint a nyeresemény 5,834,948 ft teszen; ehhez hozzá adja azt a körülbelül három millió ftot, mi a bánya mivelésért benmarad, mi által az ország évenkénti pénznövekedése 8 millióra menne; ebből aztán lehuzván a had-fizetési s más beligazgatási költségeket, mik egyenesen Bécsbe vitetnek s többé vissza nem folynak, továbbá az évenkénti, mintegy négy milliót tevő, tiszta bányajövedelmet; az évenkénti pénzszaporodást mintegy négy milliónak állítja.

1) Ezen év tábláit, mellyek szerint az activum 6 millióra emelkedik, hibásnak már az is mutatja , hogy a következő évi activum csak 1,779,585 ft, az 1778diki pedig szinte sokkal kevesb, csak fele a mondott évbelinek; miután még is bizonyos, hogy kereskedési fordulatok lassan szoktak beállani, ha csak valamely rögtön támadt, igen nagy hatásu ok közbe nem vág, mi még is 1779ről semmi esetben nem állhat.

2) L. Fordításban Schlötzer Staatsanzeigen 18, lap. 16 köv.

Ha ezen számítás hibátlan volna, tömérdek pénzüszvegnek kell vala az országban összehalmoztatni; s már csak ennek hiánya is eléggé megcáfolja a főnebbi számítást. De még az említett tíz év tábláinak középszám szerinti activuma, a 2 millió, sem számítható az országnak évenkénti, valóságos pénznyereségeül. Mert ha fölteesszük is, hogy az előadott kereskedési táblák hibátlanok, tökéletesek, mi még is nem áll: azok a ki s befolyó pénzüszveg mennyiségét ki nem mutathatják, sok más pénzforgási módok s utak lévén, mik a harmincadi táblákban föl nem jegyeztetnek. Illyen kifolyási csatornák és rovatok: 1. a kamarai, sói, harmincadi, sorsjátéki (lotteria), egyenesen Bécsbe folyó, mintegy 4 milliónyi jövedelmek. 2. Azon költségek, mellyeket a leggazdagabb országlakosok tesznek, részint folyton Bécsben lakván, részint oda ügyeikben s mulatásul utazván, mik mintegy 800,000 ftot tesznek. 3. A bécsi hitelezőknek fizetett kamatok s tőkék, mik legalább 200,000 ftra rugnak. 4. Azon őszvegek, mellyek drágaságokért, ruhákért stb, költetnek Bécsben a magyaroktól. 5. A körülbelül 100,000 ftra menő taksák, miket pörlekedők, kérők, adományosok, tisztséget nyerők stb Bécsbe folytatnak. 6. Végre mind azon őszvegek, mik a bányákból Bécsbe folynak, s mik részint a vert pénzből, részint az érc kiváltás nyereségéből s bányaadóból (urbura) származnak, s mindössze mintegy 3 millió tiszta jövedelmet adnak. — Hiányzik ellenben a főnebbi általános őszvegekből mind az, mi évenként a kir. jövedelmekből visszafoly katonai lovakra, ruhákra, fegyverekre stb, holt ez mindössze ismét jelentékeny mennyiséget ad; így az 1781diki évben egyedül fegyvernemüért 358,578 ft maradt az országban; az átviteli áruk fuvarbérét s a beuta-

zott kereskedőktől elköltött summát pedig, mi szinte az activóvatba számítandó, meg sem határozhatni. — Mind ez hiányzik a fenleirt táblákban; miből kisé, hogy azok után nem határozhatni meg a pénznek évenként ki- s befolyó mennyiségét. Nem valószínűtlen azonban az a gyanítólagos állítás, mi szerint, ha nincs is az évenkénti összes pénzforgásban veszteség, a passivum bizonyosan súlyegyenben áll az activummal. Nem dönti meg pedig ezen állítást az a körülmény, hogy József alatt mindennek ára növekedett s a kamat 6ról 5re esett: mert ezen eredményt nem a pénznek nagyobb be- mint kifolyása; hanem a ki- s befolyó pénznek nagyobb tömege s gyorsabb forgása adja. Nöhet vagy csökkenhet valamelly tartományban a pénztőmeg a nélkül, hogy a be- s kifolyási arány változnék. Példa ebben az egész osztrák monarchia; ez József uralkodása végeig mindig passivummal állt; s még is mind az árak, mind a fényűzés emelkedett a német örökös tartományokban s pedig nagyobb arányban, mint Magyarországhban.

Mi már az egyes factorokat s egyszersmind az utakat, melyeken a pénznek ki s befolyása kezeltetik, vagy is a kereskedésnek mechanismusát illeti: legnevezeteseb cikkeklyek:

I. A bevitelben:

a) Vászons s gyolcs, egyik legnagyobb passiv cikkely; mert bár minő közép szám vétessék, az egy milliót mindig felülmúlta. Leginkább szállított Sleziából, a linci gyárból és Gácsországhból, mi nem csak lengyel, hanem részben orosz készítmény. E cikkelyt nagy részben magok az örökös tartományok kalmárai hordják nevezeteseb vásárainkra; más részét a magyar, kivált első rangu pesti kereskedők szállítják. A pesti vásárokon nevezetes mennyiséget vesz-

nek a debreceni s más nagyobb városi kalmárok; de más-kor is szállíttatják azt spediteureik által.

b) Posztót honunk leginkább a morvaországi, névsze-rint troppai, brüni, és reichenbergi gyárakból vesz; a legfinomabb, de József alatt a tilalom miatt csekély meny-nyiségben a belga limburgi gyárakból szállíttaték. Ezen cikkely is körülbelül egy milliót viszen ki; a szóban forgó tíz év közép száma 739,756 fra megyen.

c) Más, különféle gyapju, kender s len szövetek mik kivált a bécsi lerakókból szállíttattak, a tíz év középszáma szerint 849,824 ft. visznek ki.

d) Gyapot a német tartományokba Törökországból Magyarországon keresztül szállíttatott s még is kifolyt gyapotszövetekért évenként mintegy 450,000 ft. Sőt mi kereskedésünk paradoxonai közé tartozott, nyers gyapot is mintegy 40,000 ftért hozaték Bécsből.

e) Nyers selyem ugyan azon közép szám szerint a kivitelnél több behozatott 74,177 fttal. Selyemmű pedig 585,443 fnyi.

f) Bőrmivek nem csak Német-, hanem Törökországból is hozattak, kivált a zimonyi állomáson, kordován és szat-tyán, s nagy mennyiségű szíj; ez a törökkeli kereskede-s legnagyobb passivuma; közép szám szerint t. i. évenként 228,292 ftra ment; az egész bevétel pedig, ide számítván az örökös német tartományokból jövőt is, mintegy 300,000 ftra.

g) Faművek mindössze szint azon közép szám szerint 274,464 ftot vittek volt ki a német tartományokba; legna-gyobb részt foglalnak ebben a finomabb, Bécsből a Dunán Pestre szállított butorok.

h) Nyers vásért évenként 130,200 frt, vasműért pedig 68,836 frttal több megy ki, mint be, s leginkább Grätzbe.

i) Szűrősbőr két állomáson hozatott be: Oroszországból Gácsországon s a bródi harmincadon ált; s amerikai, a bécsi raktárakból, melyekbe Lipcséről szállítaték; összesen 144,574 frtnyi pénzkifolyást okozott közép szám szerint.

k) A divat-, úgy nevezett nürnbergi áruk, mik Bécsből szállítottak, részint német tartományi, részint pesti kalmároktól, évenként mintegy 30,000 frtot vittenek ki.

l) Az olasz és levantei áruknak Fiuméből kellett volna ugyan legrövidebb úton Varasdon s Nagy-Kanizsán keresztül jutniok az országba; de az nem úgy történt; némelly pesti kalmár egyenesen a tengerpartról hozatá ugyan azokat, hanem Triestből Pettauon ált; többen a második kézből vették Bécsben. Mióta azonban Fiume magyar igazgatás alá jutott, e cikkből még is valamelly csekély, mintegy 10 ezer frtnyi nyereség folyt be a esere által.

II. A kivitelben:

a) E korszakban egyik legnevezetesebb activ cikke volt kereskedésünknek a gabna; a tíz évi közép szám szerint évenként 1,989,154 frtot jövedelmezett. Midőn Olaszthonban szűk termés volt, a dunamelléki megyékből, sőt az ország beljéből is részint szegedi, aradi, temesvári, hecsei s hajai, részint a tenger melléki kereskedők által összeszedetvén, Zimonyig a Dunán, tovább a Száván és Kulpán Károlyvárosba, innét a Károly- és Józsefuton Fiumébe, Bucariba és Zengbe szállítaték. Másik része a gabnának szállítaték a német tartományokba. Az évenként kivitt mennyiséget e tartományok nagyobb vagy kisebb szüksége határozta el. A szállítás két úton téteték: Sopronyba, a héti vásárookra vagy a raktárakba. Ide vagy magok jönnek a bécsi

kereskedők vagy ügyvivők által szállíttatják a szükséges mennyiséget, de magok a sopronyi kalmárok is nevezetes mennyiséget visznek be. Másik Pozsonyon viszen keresztül Bécsbe, vagy a fischamendi héti vásárookra. Midőn Bécsben nagyobb a szükség, fokonként Győrig, Komáromig, Esztergomig, Pestig, Bajaig, Szegedig stb. jutnak e kereskedés mozgásai. A szállításokat nagy részben a győri és komáromi hajósok eszközlik Pozsonyig; innét a nagyobb rész tengelyen szállíttatik. E két, Osztrákországba vivő fő úton kiül még más kettő létezett: egyiken a dunántuli tartományokból Stajerországba; másikon Trencsényen, Vágújhegyen, Szereden, Galgócon ált a héti vásárok útján mozdítaték elő a gabna Morvába. A belkereskedésben legnevezetesebb útja az, mellyen egy részről az esztergomi, váci, balassa-gyarmati és losonci, más részről az egri, miskolci és rosnyói héti vásárok által szállíttatik a bányavárosokba.

b) A szarvasmarha, mint tisztán activ cikk, számba nem vevén t. i. a török tartományokból honunkon csak keresztül hajtottakat, középszám szerint évenként befolytatott 2,081,413—, amazokkal együtt pedig közel négy millió forintot. Ezen ágát a kereskedésnek leginkább örmények és görögök kezelték, azon nagy pusztákra, mellyeket az ország beljében kibérlettek, szedvén össze az egész honból s ott hizlalván fel a szarvas marhát. Ugyanezt tették számos föld- és gulyabirtokosok is. Az előtt a bécsi mészárosok céhe megbízottakat szokott a pesti, váci, kecskeméti vásárookra küldeni, s általok a város számára szükséges mennyiséget megszerezni; később magokhoz a tenyésztőkhöz utasították biztosaikat s az első kézből szedeték a barinokat. A II. József alatt fölállított mezőhegyesi intézet a kereskedés ez ágának kezelését egészen megváltoztatta. A ménes

igazgatói t. i. az azelőtt kibérlett kamrai pusztákat magok használták, a barmokat örmények- s görögöktől összeszedték s felhizlalva Bécsbe hajtatták. Az örökös tartományok szükségait ezeken felül nagy részben a győri és sopronyi mészárosok elégiték ki; ezek voltak a pesti és váci vásárokon leginkább a vevők, honnét a vásárlott csordákat a szenci sokadalmakon osztrák, cseh és morva kereskedőknek, más részét Sopronyban a stajer mészárosoknak adták volt el.

c) Juh, ürü, kecske, a sokszor említett középszám szerint évenként 316,818 frtot hozott be. Ezeket belföldi kereskedő ritkán hajtatá ki maga az országból, hanem magok a német tartományiak, kivált felső osztrák- és morva-országiak jöttek be érettök, sőt néhányan közölök évennen tartottak benn biztosokat, kik azokat a héti vásárokon vagy azokon kívül is összeszedvén, hajták ki az örökös tartományokba.

d) A sovány sertés (mert a hizottakban körülbelül 17,300 frtot vesztett az ország) évenként 208,430 frtot jövedelmezett. A sertés nagy részben Horvát- és Tótországból, a sopronyi állomáson Stajer- és Osztrákországba, a felső vidéki megyékből pedig részint Nyítramegyén ált Morvába, részint Pozsonyon keresztül Bécsbe hajtaték. Mint fűnebb említém, a sertés legnagyobb része a török tartományokból hozaték honunkba, s e cikk tevé a törökkeli kereskedés legnagyobb passivumát; mi azonban csak látszatos, miután, mi onnét behajtatott, a leírt úton nyereséggel hajtaték ki.

e) Igen nevezetes activ cikkely továbbá a gyapju, mi évenként 1,839,000 frt nyereséget adott. Mióta a posztógyárak Morvában megsokasodtak, azóta nagyobb része

oda, kisebb Austriába, Stiriába és Sléziába vitetett. Ezt a német s morva kereskedők és gyárosok többnyire első kézből szedték; voltak azonban belföldi kalmárok is, kivált zsidók, kik azt elővétel által az idegenek elől elfoglalván, aztán nagy nyereséggel adták el azoknak.

f) Nyers bőr, leróván a bevitelt, évenként 240,760 frt activumot adott. Ez minden úton valamennyi német örökös tartományba szállítaték, hol kikészítettén, részben ismét visszahozatott; mi a fenn kitett passivumot teszi.

g) A bor, levonván az Osztrákországnak évenkénti, mintegy 500,000 frtnyi behozatalát, a közép szám szerint 750,780 frtot jövedelmezett. Ez kivált négy úton vitetett ki: Sopronyon át, honnét a sléziaiak nagy mennyiséget szállítának ki; Pozsonyon keresztül mind vízen mind szárazon Osztrák- és Németországba; Szepesen át, honnan a podolini és lublyói szatócsok a hegyaljai borokat részint Gácsországba, részint Varsóba, keveshet szárazon, többet a Poprádon és Visztulán, hajókon és talpakon szállítanak; végre Erdélyen át kevés mennyiség Moldvába is vitetett.

h) Szénáért és szalmaért évenként 97,317 frt folyt be Osztrákországból, s kivált Bécsből, hova tengelyen szállítaték.

i) Hüvelyes növények (ámbár lencse és borsó évenként 16,843 frt passivumot adnak) a közép szám szerint 113,045 frtot hoznak be, kivált Bécsből és Stajerországból.

k) Méz 103,843 frt activumot ad. Egy rész Morvába; de sokkal nagyobb Bécsbe vitetik. A varasdi kereskedők egész Horvátországból összeszedék azt s a sopronyi sz. katalini vásáron bécsieknek adták el. Más részeiben az országnak a méz elválasztaték a viasztól; s a méz nagy része méhserre stb használtaték fel, mit Szepes megye nagy meny-

nyiségben szállított Gácsországba; a viasz pedig nagy részben Osztrákországba s a tengerpartra szállították; ez külön 92,824 frt hasznot adott.

l) Hamuzsír a fenforgó tizedben 91,316 frtot adott évenként, bizonyosan többet adandó, ha kivitele a tengerparton gyakran meg nem gátoltatik; mert mihelyt ára főlebb szökött, mint a német tartományok gyárnokai kívánták, a tengerparti kivitel tüstént megtiltatott.

m) Ugyanezen sorsa volt a gubacsnak és nyúlhörnek; miért e cikkkelyek activuma összesen alig megy főlebb 100,000 frtnál. Amannak harmincada, ha külföldre vitetett, mérüjétől 1 frt 30 kr, tehát majdnem egyenlő árával, emezé gyakran 60 száztóli volt.

n) Sokkal nagyobb nyereséget ad ezeknél a dohány, minek közép száma évenként 700,000 frtra ment. Négy úton vitetett ki. A bécsi abaldó fő gyűjtő helye kivált 1784től, mióta azt maga a kamra kezdte kezelni, Pesten volt; hová azt az ország minden részeiről az első kézből s olcsón összegyűjtötte, innét külön három úton szállíttatta a bécsi, leMBERGI és grätzi gyárokba, ezek tehát a kivitel fő vonalai; s csak az a rész, mi ezen egyedáruság vételeiből felmaradt, vitetett ki a tengerpartra s ennek is legkisebb része folyamon, Károlyvárosba s innét a Károlyúton Fiumébe; a többi Pettauon át veszi útját Triestbe. Az előtt csupa levél-dohány vitetett ki; e korban már burnóul is szállított a fiumei gyár.

Könnyebb áttekintés s a kereskedés folyamának részletes megismerése okáért nem lesz talán fölösleges a külön tartományokkal kereskedés mérlegét részletben ide igtatni. E végre a gr Almásytól közép számúnak tartott, 1783ki

katonai évet választom, de rövidség miatt csak a jelentékenyebb cikkeket adván elő.

I. Az osztrákországgali kereskedésben:

Bevitel:	Gyapotművek	429,441	frt.
„	Kisebbl művek	163,582	„
„	Arany és ezüst művek	98,016	„
„	Cérna	75,332	„
„	Famű	152,081	„
„	Ruhanemű	122,665	„
„	Kávè	209,440	„
„	Cukor	266,577	„
„	Szücsmű	107,276	„
„	Selyem és félselyemmű	855,396	„
„	Papir	46,976	„
„	Gyapjumű	649,493	„

Kivitel: a tejkészítményeket, kendert, lent, mézet és hüvelyes növényeket kihagyván,

„	Hal	62,650	frt.
„	Zab	306,717	„
„	Bőr	40,210	„
„	Ökör és borjú	2,272,400	„
„	Tiszta búza	584,680	„
„	Rozs és kétszeres	446,396	„
„	Liszt	1,040,894	„
„	Bor	146,819	„
„	Réz *)	1,118,797	„

*) E cikkről megjegyzendő, hogy, ámbár mint igen nevezetes aktív fordul elő, azt olyannak nem mondhatni; mert azon kevés, 20 s néhány ezer frtnyi művet, mi Besztercén és Selme-

Kivitel:	Salétrom	27,979 frt
„	Dohány	542,271 „
„	Ürü	119,955 „
„	Sertés	453,155 „
„	Széna, szalma	84,856 „

II. Stíriával, Koronttal, Krainnal.

Bevitel:	Ón és vasmű	251,354 „
„	Divatáru	11,131 „
„	Selyemmű és ruhanemű	114,013 „
„	Mindenféle vászon	50,000 „

Kivitel:	Tejkészítmény, árpa, bőr, kétszer- buza és hüvelyes növény	143,028 „
„	Tiszta búza	116,371 „
„	Dohány	104,655 „
„	Bor	24,510 „
„	Sertés és hamuzsír	251,832 „
„	Szarvas marha	487,610 „
„	Gyapju	9,381 „

III. Sléziával.

Bevitel:	Posztó	60,000 „
„	Egyéb kelme	66,000 „
„	Vászon	170,000 „
Kivitel:	Gyapju	915,000 „
„	Juh	22,000 „
„	Bor	20,000 „

cen készítették, kivéve, s mi egyedül adja az activumot, a többi rész nyersen vitétik ki Németország' rakhelyeire, s ott adatik el kicsinyben; minél fogva ez, mint egyedül a' német tartományoknak jövedelmező, levonandó a magyar activumból.

IV. Morvával.

Bevitel:	Gyapotmű, posztó és cérna	279,709 frt.
„	Gyapjúkelme	108,150 „
„	Vászon	210,000 „
„	Csípke stb.	24,629 „
Kivitel:	Buza	180,561 „
„	Ökör	741,110 „
„	Juh	226,155 „
„	Sertés	147,342 „
„	Bor és gyapjú	23,821 „

V. Lengyelországgal.

Bevitel:	Szarvas marha	96,000 frt.
„	Ló	39,000 „
„	Juh	13,000 „
„	Vászonnemű	90,000 „
Kivitel:	Vasmű és nyers vas	40,000 „
„	Bor	664,000 „

VI. Erdélylyel.

Bevitel:	Szarvas marha	460,000 frt.
„	Ló	24,000 „
„	Juh	90,000 „
„	Posztó	67,000 „
Kivitel:	Bor	17,000 „

VII. Törökországgal.

Bevitel:	Sertés	308,000 frt.
„	Mindennemű bőr	228,000 „
Kivitel:	figyelmet nem érdemel csekélysege miatt.	

VIII. A tengerparttal.

Bevitel: Égetthor és tengeri só	103,344	frt.
Kivitel: Hamuzsír	15,790	„
„ Dohány	64,319	„
„ Zab.....	106,420	„
„ Tiszta buza	179,900	„

Ezen, magában igen tökéletlen táblából kitűnik, hogy a német örökös tartományok hasonlíthatatlanul nagy róvatot tesznek a magyar kereskedésben. Ezen előadott 1783diki év összes bevitele, mint főnebb láttuk. 10,847,121 frt, miből egyedül az örökös tartományokra mintegy nyolc millió jut; a 16,682,069 frt kivitelből pedig mintegy 14½ millió ¹⁾).

Tévedés elhárítására még meg kell jegyeznem, hogy a tengerparttali kereskedésnek mérlege szorosan magyarországgal közlekedésének eredményét adja elő. Hogy kitűnjék, mennyire emelkedett e korszak alatt a magyar tenger-mellék kereskedése, ide igtatom még annak néhány évi egész eredményét :

1783ban	bevitel	kivitel.
Fiumén ált.....	1,187,654 frt.	496,285 frt.
Buccarin, Portoren, Cinkvi-		
cán s Novin	19,678 „	17,459 „

Összesen minden magyar réven :

év	bevitel	kivitel.
1784.....	1,302,080 frt.	1,053,672 frt.
1785.....	1,199,487 „	1,061,887 „
1786.....	936,299 „	1,419,966 „

^{*)} C. Car. Almásy: Considerationes stb. — Schlötzer: Staatsanzeigen 18,16 kövv. Skerlec: Descriptio phys. polit. Situat. stb. 's utána Berzevicy: de Commercio. Grellmann: Stat. Aufklär. 2,241.

év	bevitel	kivitel.
1787	1,048,815 frt	1,044,033 frt
1788	2,437,225 „	1,079,803 „
1789	2,623,648 „	1,251,139 „
1790		

egyedül Fiumén ált _____ 2,780,571 „ _____ 1,341,464 „

Buccarin _____ 83,076 „ _____ 367,910 „

a többin, t. i. Portoren,

Novin és Cinkvicán _____ 42,855 „ _____ 76,327 „

Összesen 2,906,500 „ _____ 1,785,701 „ ¹⁾.

A kivitel, mint látszik, nem emelkedett egy arányban a bevitellel.

1) Schvartner Statist. 1, 430.

NEGYEDIK SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

1790től 1825ig.

II. József halála az ipar és kereskedelemre nézve valóságos veszteség volt; korábban történt az, mintsem minden, e tárgybani terveit kifejthette, minden megkezdett munkálatait bevégezhetné volna. Említettem az előbbi szakaszban, mily elhatározott ellenszegülésre talált az országban a physiocraticai adórendszer, minek elvállalását tűzte ki József a kereskedelem felszabadítása föltételéül. Azonban reménylhető volt igazságszeretetétől, hogy, bár azt kivihetlenné tapasztalta, a kereskedelem ügyében még is adand némelly engedményeket, ha az új irányban, melyet az 1790diki, mindent a régi állapotba visszahelyező, oklevél okozta fordulat szükségkép előhozott, halála által félbe nem szakasztatik.

József halála óta, az ipart és kereskedést különösen tárgyává tette gondoskodásának a fölébredt, jogaiba visszaállott törvényhozás. Azért a fordulatok és gyarapodás, mely e korszak alatt az ipar és kereskedelem körében történt,

nagy részben az országgyűlési rendelményeken s az ezek közvetítése által eszközölt kormányi engedményeken alapulnak. Nagy része az akadályoknak, mellyek iparunk- s kereskedésünknek útját állották, tevőleges volt, mellyeket csak a fejedelem s törvényhozás egyesülten mozdíthatott el. A tárgy azonban olly szövevényes, annyira szétágazó, s a közigazgatás legfinyásabb pontjaival összekapcsolt, hogy előleges készületek s munkálatok nélkül gyökeres javításokat tenni nem lehetett. Az 1790diki országgyűlés tehát a 67dik törvénycikk által országos választmányt nevezett ki kebeléből, melly az ipar és kereskedés akadályait megvizsgálván s azoknak elhárítására módot keresvén, munkálatait s a teendő javítások tervét a következő országgyűlésnek elibe terjesztené. A tárgyak, mik e választmány kidolgozására bizattak, e következők: 1. A harmincad elveinek szabályozása. 2. A közlekedés gyarapításának s a sokféle, azt gátló, akadályok elmozdításának, az utak, csatornák s folyamok szabályozásának terve. 3. A kézmivek és gyárak gyarapításának módjai. 4. Az országgazdaság tárgyai, minők: a selyemtenyésztés, nemesebb s nagyobb lovak szaporítása. 5. Végre az ezen javításokra szükséges, országos pénztárnak tervezése.

Mielőtt e nyomos pontoknak tárgyalásába kezdett a választmány, kikérte a nevezetesebb kereskedő városok kalmárainak véleményét. Üléseit két szakaszban, 1791diki aug. 10től octob. 24ig; s 1792diki nov. 1től 1793diki jan. végeig tartotta. Munkálataiban elvéül mindenek előtt azt állítá fel: hogy miután Magyarország, iparának foka szerint, még inkább földmivelő, mint kézművi vagy kereskedő ország, kiváltképen a földmivelés természetényeinek gyarapítására s azok eladhatásának könnyítésére kell ugyan figyelemmel

lenni, egyszersmind azonban a physikai s erkölcsi akadályok elhárítása s ártatlan kedvezések osztása által a köziparnak más ágai, a kézművek és gyárak is előmozdítandók.

A földmivelés gyarapítására különösen a népesség szaporítását, új veteményi cikkelyek divatba hozását s általában a földmivelés módjának tökéletesítését tűzte ki elvéül a választmány. A természetmények eladását pedig az által vélte könnyebbíthetni, ha a német örökös tartományokkal közlekedés egészen fölszabadíttatik, s azon intézetek eltörlesztetnek, mellyek eddig egyedáruságot bitoroltak s a kereskedés szabad folyását meggátolták; végre, ha a közlekedés természeti akadályai elmozdítatnak, a folyamok szabályoztatnak, csatornák és száraz utak építtetnek, s a fuvarozás kellő állapotba helyeztetik.

A kézművek, gyárak és külkereskedés gyarapítására különös figyelembe vétetni vélte a választmány a céhek szabályozását, a kézművekbeni concurrentia nagyobbítását, az árszabások eltiltását, kedvezések osztását azon idege-
neknek, kik az országot hasznos kézművek és gyárak alapításával gazdagítandják. Mindenek fölött pedig szükségesnek látta az ipar és kereskedés előmozdítására a harmincadok szabályozását: „mert — u. m. a választmány, tudósításában, — ha a harmincadrendszerben azon figyelem fordítatik a magyar iparra, hogy ez a német örökös tartományoké mellett kölcsönös méltánylást nyerend, s a magyar természetmények eladása, minek eddig a természeti akadályok mellett a harmincadrendszer is utjában állott, ezen, a szomszédoktól reávetett, bilincsektől megszabadíttatik: akkor a közlekedésnek helyreállított szabad folyamata minden ágai-
ba elhatand a közszorgalomnak, és ezen kereske-

dési szabadság áldásait a természetes egymásra viszonyulás következtében az ipar minden nemei érzendik.“

Ezen elvek szerint összesen harminchét törvényjavaslatot alkotott e választmány, mellyeknek tárgyai im itt következnek, minthogy az egésznek előadását a célomul tett rövidség nem engedi: 1. A népesség szaporításáról. 2. A cigányok szabályozásáról. 3. A nemzeti ipar fölébresztéséről. 4. A salétromról. 5. A sziksóról és timsóról. 6. A saját kaszálók szabad használatáról. 7. A fahiány pótlásáról. 8. A kender és len míveléséről. 9. A dohány termesztéséről. 10. A dohánykereskedésnek a bécsi abaldó általi elnyomása meggátlásáról. 11. A selyemtenyésztés előmozdításáról. 12. A lótenyésztés javításáról. 13. A mesterségek és gyárak emeléséről. 14. A céhek visszaéléseinek orvoslásáról. 15. A harmincadok szabályozásáról. 16. A külárúk behozásáról. 17. Az örökös tartományok áruinak behozásáról. 18. A magyar áruk külföldre szállításáról. 19. Azoknak az örökös tartományokba viteléről. 20 és 21. Az örökös tartományokon átviteli kereskedésről. 22. A harmincad szedésének módjáról. 23. Az egy frtot felül nem haladó cikkeknek harmincad-mentességéről. 24. A harmincad belállomásairól. 25. A vegyes harmincadok elválasztásáról. 26. A Magyarország s Erdély közti harmincad eltörlesztéséről. 27. Az utak kijavításáról és jó karban tartásáról. 28. A vámokról. 29. A fuvarozás szabályozásáról. 30. A tengeri hajózás előmozdításáról. 31. A jelen hajózás akadályainak elhárításáról. 32. A folyami hajózásról. 33. A hajózás tervének kidolgozásáról. 34. A kalmároknak adott kedvezésekről. 35. A kereskedési szabadság fentartásáról. 36. A tokaji bor készítéséről és szabad borkereske-

désről. 37. A vallásszabadságról a Buccari révén s a zsidók állapotáról a m. tengerparton.

Ezen cikkelyek, miként látható, magokban foglalják az ipar és kereskedés minden részeit s nem csak javítási terveket és javaslatokat közölnek, és fejtik ki a kereskedésnek eddig parlagon hagyott oldalait, hanem mivel a történetileg fennállót, bár röviden s általánosan, ábrázolják, világosan kitüntetik az akadályokat s korlátokat is, melyek az ipar és kereskedés nagyobb emelkedését lehetlenné tették. Kár, hogy azoknak nagyobb része még most sem valósulhatott.

A Z I P A R T Ö R T É N E T E.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

Nem tagadhatni ugyan, hogy M. Terézia és József királyoknak buzgalma, mellyel a mezei gazdaságot célszerű szabályok, az útmutatásul szolgáló hasznos könvecskék terjesztése, földmivelő társaságok alkotása, kitett jutalmak, a földmivelő osztály szaporítása s jobb állapotba helyezése stb. által virágzatra emelni törekvének, már termett is némi gyümölcsöket. De az is való, hogy az említett buzgalomnak nem mindig s nem mindenütt felelt meg az igénynyel várható siker. A földmivelési társaságok elenyésztek, s e kor elejére csak egy-kettőnek romja jutott

ált. Azon jó magok sem termették meg mindenütt a még készületlen földben a kívánt gyümölcsöt, melyeket ama honi nyelven írt útmutató könyvecskék elhintettek. Oka ennek, a legjobb törekvés nagy részbeni foganatlanságának, kivált abban feküdt, hogy e gyakorlati tárgyakban pusztá szó vagy írásbeli utasítások adtak, a helyett, hogy, miként az 1790diki kereskedési választmány egyik törvényjavaslata is indítványba hozta, gyakorlati útmutatás is adott volna a megszokott régihez úgy is elég konokul ragaszkodó magyar földművesnek. Fő okai közt eddigi hátramaradásunknak a mezei gazdaságban a természető osztály tudatlansága s a kivitel akadályai és belközlekedés nehézsége mellett említendő mezei gazdasági rendészetünk tökéletlensége. Ez volt annak is legsajátabb oka, miért sanyargatta az országot, minden termékenysége mellett is, olly gyakran mostoha termés és szűkség; miért volt, hogy a magyar gazda némelly bőtermésű évben szinte megcsömörlött csürei s pincéje teljétől, s csak egy sovány év is annyira fölemésztette az előbbi kövéreket, hogy emberek s állatok ezrei jutának majdnem éhenhalás inségére.

Azonban, hála az égnek, már haladtunk! Bár e korszak korán sem mutathat elő a kormánytól jövő annyi ápolást, mennyit a múlt: több oldalú s nagyobb alatta, kivált az utolsó tizednek haladása, mint az előtt egy századé. S talán nem csalatkozom, ha, mint egyáltalán a míveltség, úgy a mezei gazdaság gyarapulását is, kivált a század szelleméből származtatom; azon szellemből t. i., melly a külföldön annyi s olly váratlan fordulatoknak, annyi óriási műveknek, olly megújulásnak és átalakulásnak volt nemzője. Ez a szellem s különösen annak az élet anyagi oldalára hajlása s behatása ennek minden részleteibe; az e szem-

pontból kiinduló figyelem, nyomozások, változtatások s javítások a történeti állapotok minden tárgyaiban, kapcsolatban az előhaladt általános értelmiséggel s kivált a technica és természettudomány rendkívüli tökéletesbülésével, a külföldön annyi jót, szépet s nagyot hozott elő, mennyit az előtt századok nem. Ez pedig a francia forradalomnak Európát elemeiben fölrázó és izgató rengései által némikép honunkba is elhatott. Még tágasb utat nyitott e szellemnek hozzánk is, azon, általján véve, újjá születése s emberiséges elveken alapuló állapata Európának, melly a hossz-szas, mindent forrásba ingerlett háborúk után, mint jóltevő nap a zivatar után, köszöntött be, s melly épen azért, mivel az emberiségen alapul s az emberi természet fő kívánataival tökéletesen összhangzó, mindenütt, hova csak néhány eszméi is juthatának, tüstént meghonosulni kezdett; mi hogy nálunk is történt, az eredmények nem csak a mezei gazdaságban, hanem egyáltalján a polgári életben, eléggé bizonyítják.

Sokat tön továbbá mezei iparunk előmozdítására a mindinkább növekedő népesség, a Józsefnek külföldi árukat eltiltó parancsa óta sokasuló kérdezősködés természet-ményeink iránt, továbbá az európai emésztő háborúk, a sokszori silány termés, papiros pénz és a sokféle kereskedési krisisek következtében beállott tartós drágaság. Ezek máshol országokat forgatának föl, nálunk — valamennyire fölébresztették a nemzetet s a mezei gazdákat is tespedésből.

A javítások, mik e kor alatt a mezei gazdaság körében tétettek, az egész, e tekintetben annyira elhanyagolt, országot illetőleg, igaz, még egy ritka tudományú gazdá-

nak ¹⁾ panaszai szerint is, olly kevesek, hogy még csak kezdetben állunk, s egy elláthatlan hosszú sora van még hátra a teendőknék; de annyi még is, hogy itt tölem, ki csak vázlatot s általános áttekintést adhatok, kimerítő, részletes előadást, nyájas olvasó, nem várhatsz.

Nagyobb szorgalom fordították e korban több vidékeken a számos mocsárok kiszáritására s a talán még ártalmasab futó homok megállítása - s termékenyítésére. A Velence, Balaton s Fertő tavi, a Fehér, Tolna, Veszprém, Somogy, Baranya, Győr, Arad, Torontál stb. megyei lecsapolások és száritások a sárvizi, siói, kaposi, vági, temesi stb folyam-szabályozások és gátépítések sok százezer holddal szaporították az ország termékeny földét s irtották ki a dögleletes párolgásu mocsárokat, vagy gátolták meg a féketlen folyamok áradásait. A futó homok meggátlása, kivált a kor vége felé több helyt Pest, Csongrád stb megyékben, hasonló sikerrel történt. Az 1807diki 20dik törvénycikk következtében illy homokos vidékeken ingyen osztattak ki a jobbágyok közt földek, fákkal beültetendők; s a fiatal erdők, mellyek már sok helyt jó állapotban vannak, sokszoros haszonnal jutalmazták a reájok fordított fáradságot, nem csak a homok terjedését meggátolván, a földet javítván, a birkáknak a nyár tikkasztó hősége ellen menedékül s néhol legelőül szolgálván, hanem a fában szükkölködő vidékeket jövődre nagy haszonnal is biztatván.

Mezei gazdasági iskolák, miknek eddig az állapotok hiányaivali ismeretlenség miatt szüksége sem éreztetett, e korban már több helyt állittattak. Első volt e nemben a szarvasi, Békés megyében, mellyet Tessedik Samu hely-

1) Klauzál Imre: Gazd. Tudósít. 1837. 1, 124. köv.

beli ref. lelkész 1794ben nagy áldozatokkal s erőfeszítéssel emelt, melyet azonban rövid élete után a mostoha körülmények már 1806ban széteszlattak. Hasonló, de szerencsésb volt, a Hradeken Visner igazgatása alatt fölállított; egy harmadik ismét, mire Nákó Kristóf szép alapítványt tön, 1802ben terveztetett Sz. - Miklóson, bánságban ¹⁾. Mind ezeknél kitünőbb helyet érdemel a ritka buzgalmú gr. Festetics Györgytől Keszthelyen fölállított Georgicon. Ezen nagy áldozattal és tudománynyal elrendezett intézet fő és sokaktól látogatott iskolája lön a műveltebb magyar mezei gazdaságnak ²⁾. Hasonló, de a vele összekapcsolt gyakorlati javításokra nézve még dúsabb következésű a fő herceg Alberttől denglázi Wittmann igazgatása alatt 1818ban Magyar-Óvárt felállított gazdasági iskola ³⁾. Ezeken kívül pedig utazásokat is tétettek külföldre nagyobb birtokosaink szorosán gazdaságtudományi célból: így p. o. 1808ban hg. Eszterházy két ifjut küldött ki a nagy híré Thaer angol gazdasági iskolába. Még inkább tanúsítják a mezei gazdasághani szorgalom fölébredtét azon egyesületek, melyeknek céljául ezen iparág gyarapítása tűzetett ki, minők az 1820ban összeállott Nógrádi gazdasági egyesület ⁴⁾, és a tolnai 1823ban felállott Gazdasági kiküldöttség ⁵⁾, melynek alakulására a helytartó tanács azon rendelete adott alkalmat, mi szerint a megyéktől a birka-tenyésztés állapotáról hiteles tudósításokat kívánt; mind a

1) L. v. Schedius Zeitschrift für Ung. 1, 252.

2) Részletes leírását l. Németh Lászlótól Patriot. Wochenblatt 1804. April - Heft.

3) Bővebb ismertetése olvasható Tud. Gyűjt. 1821. 1, 49.

4) Tud. Gyűjt. 1820. 11, 118. 1822. 3, 122.

5) U. o. 1824. 4, 53.

két társaságnak célja volt: a mezei gazdaság hiányainak megvizsgálása, s a külföldi művelt gazdaság körülményeinkhez képesti meghonosítása ¹⁾.

1. FÖLDMÍVELÉS.

Ezen intézetek, az általok elterjedt ismerete a jobb kezelésnek, az új találmányok s gazdasági műszerek tökéletesülése, a természetmények igen emelkedő ára, a kivitel korlátainak tágulása stb, e korszak alatt hatalmas haladásnak indíták földművelésünket. Nagy befolyással volt erre a népesség gyarapodása is, mely kivált József óta részint belszaporodás, részint új bevándorlók által rendkívüli módon növekedett; más részről pedig a pihent föld s új feltörések kevesbedése mind inkább szükségessé tette, az eddig majdnem egészen magára hagyott természetet nagyobb szorgalommal segíteni.

A jobbágyok földművelésében legkitünőbb haladást mutattak azon vidékek, melyeken a természetmények eladása könnyű, minők a német örökös tartományokkal határos megyék, a Szepesség, s kivált a temesi bánság, mellynek természetményeit kitünő jóságok tette kelendővé. Nagy hatással volt itt a német telepek jobb kezelési módja, célszerűbb földszerkezetők és tökéletesb eszközeik; mik által e tartomány, kivált a gabna termesztésben virágzatra emelkedett. E példák nem utánoztattak ugyan még közönségesen, kivált magyar, a régihez konokul ragaszkodó, gazdáinktól, de némi hatás nélkül még sem maradának: az a nagyobb gazdálkodás, — hogy egyebet elhallgassak — a földművelésre fordított marhával, melly e korszak alatt kö-

1) Egyesek törekvéseit l. Tud. Gyűjt. 1817. 2, 12.

zönségessé lenni kezdett s pedig épen a bánság szomszédságában, hol az előtt a pór még porhanyu földben sem tudott 4—6nál kevesebb ökrön szántani; a mesterséges kaszálóknak mind inkább divatba jött stb, nagy részben e példák befolyásának következése volt. Gyökeres javításokat azonban a jobbágyok földművelésében még mindig gátolt az annyira tökéletlen földszerkezet s az ettől függő, úgy nevezett hármasszorgó gazdaság — Dreifelder-Wirtschaft —; minek megváltóztatását csak a legújabb, eléggé nem magasztalható, törvényszabályok tették lehetővé. „A magyar földművelőnek szorgalma u. m. egyike legjelesebb gazdáinknak ¹⁾, a növények közt főleg s valóban eddig csak nem kirekesztőleg, a gabonára vala fordítva, mi csekély ára mellett az iparszellem kifejlődésének már magában is nem kedvező bizonyossága; de még ezen gabonatermesztés részletei is igen távol maradnak a tökélytől. A mag kevert, nem eléggé választott, s mint maga a föld, tele gyommal; a takarítás módja pedig az ország nagy részében műveltségi álláspontunknak aligha nem legkomolyabb jelensége. Azt hiszem, hogy egyedül a magnak a szalmától elválasztása által az ország legalább tízet vesztszázttól a buza termesztésnek tiszta hasznából. — Alföldön pazarlásnak tartják, ha a repcének vagy tiszta búzának egyszerűen többször szánt a gazda“ stb.

Sokkal nagyobb haladás mutatkozott a birtokosok földművelésében. A műveltebb külföldi rendszer ezek közt sem lön ugyan még mindenütt divatossá; a forgatás elvei még nem találtak közönséges elfogadást s egynémelly birtokos veszélyes ujításnak tartotta még a három szorgó rendszert

1) Klauzál Imre Gazd. Tudosit. 1837. I, 139.

a Thaer forgóival s általjában a míveltebb német és angol-
lal felváltani. De más részről a legmíveltebb földművelés-
nek is fényes példáját mutatja e korszak, többi közt csak
egypárt, kétséggivül a legnagyobb szerűbbeket, Károly főher-
ceg óvári, gr. Brunszvik martonvásári, gr. Eszterházy
Kázmér mezőlaki, gr. Festetics keszthelyi, gr. Batthyányi
János trinitási, s a gr. Károlyi család stb. uradalmait em-
lítem ¹⁾.

A gabna mennyisége, melly az országban összesen
termesztetett, e korban már igen jelentékeny volt. Schvart-
ner ²⁾ azt 60 millió mérőre teszi, mellyből 50 milliót a
belfogyasztásra, kettőt a kivitelre s nyolcat maradékra szá-
nít. Szabó József pedig „Váci gabna“ című munká-
jában; más számolás szerint, a termesztést 80 millióra te-
szi. E számolások, igaz kétségtelen alapon nem nyugsza-
nak; de ha a kisebb számot vesszük is, elég valószínűség-
gel tarthatjuk a termék mennyiségét meghatározva lenni.
Mind e két számítás e kor elejére esik, s a nevezetes ha-
ladást, mellyet ezen korszak alatt földművelésünk tőn,
szem előtt tartva, 1820—30 tájára annál inkább fölvehet-
jük már a nagyobb számot is, minthogy a népszám s bel-
fogyasztás növekedése mellett a kivitel is majdnem két any-
nyira emelkedett ³⁾.

1) Egyes javításokat említ Kunits: Topogr. Besch. Ung. I. 16. stb.
s a Tud. Gyűjt. több évi füzetei.

2) Schvartner: Statist. 2 kiad. 1, 299.

3) A földművelési eszközök több új találmányokkal, ekékkel bo-
ronákkal stb. gazdagodtak. Ezekről bővebben: Nemzeti Gaz-
da 1817. 2, 3, 6, számai. Tud. Gyűjt. 1817diki, 18diki,
19diki, 20diki stb. folyamai. — Egyik legnevezetesebb ezen új
találmányok közül a Vörösváron, Vas megyében, gr. Erdődy

Nagy mértékben művelteték már e korban a tengeri is, nem csak többféle, igen nagy hasznai miatt, hanem a jobbagyoktól azért is, mert a tizedtől ment vala; legterjedtebb volt műveltetése a temesi bánságban, Bács- és Zala-ban, Horvát- s Tótországban stb. Egyedül Szerémben mintegy 25—30,000 hold ültetették be vele, mi körülbelül 700,000 mérüt adott. Nagy mennyiségben műveltetett a csáktornyai, bélyei stb. uradalmaiban is. — A burgonya 1810től fogva az egész országban annyira elterjedt, hogy alig van hely, hol ezen, olly hasznos növény már nem műveltetnék. — A rizstermesztés bánságban, különösen Új-Pécs, Gattaj, Detta, Omor és Denta helységeiben kezelteték. 1794ben ezen ültetvények terméke alig haladá még meg a 10,000 mérüt; 1804ben már 1750 hold vala beültetve, mi középszerű termésnél mintegy 57,000 mérü magot adott ¹⁾. B. Vay Miklós 1803ban egy tervet nyújtott be a kir. helytartó tanácsnak, mi szerint a hármás Körös szabályozása által kiszáritandó sok ezer holdnyi mocsárok rizsültetvényekké volnának alakítandók ²⁾; most a Körös részben már szabályozva van, de a terv nem létesítettett. A korszak vége felé több helyt sikerrel megkezdett cukorgyártás igen emelte a burgundiai répa termesztését; nemelly nagyobb uradalmaiban pedig az marhaeledelül is a legnagyobb haszonnal kezdett műveltetni.

Györgytől felállított cséplőgép, melyet egy kerék által a Pinka vize tett mozgásba. Ugyan azon időben veri ki ezen gép a kalászatokat, választja el a magot a pelyvától; s e munkát napjában 70—80 kereszt gabnával viszi véghez stb.

1) Csaplovics Archiv. 1, 255.

2) Schvartner Statist. 1, 282.

A szőlőművelésben az az előlépés történt, hogy a legjobb szőlőfajok az egész országban elterjedtek: mellőzve, hogy a tokaji faj több vidéken meghonosított, csak b. Brudern Józsefnek azon dicséretes tettet hozom fel, hogy egyéb sikeres gazdasági javításai közt birtokaiban Burgundiából, Vezuvhegyről és Rajnamellékről hozott venyigéket ültetett. De a borkészítésben még sem emelkedett annyira honunk, mennyire a külföld, p. o. Franciaország, s mennyire éghajlatunk alkalmas volta, boraink természeti jósága engedi vala. Miért boraink, jellemökre nézve bár melyik külföldivel mérkőzhetők, külföldön méltányos kelendőségre még nem juthattak; ehhez járult hogy az örmény, rác és zsidó szatócsok minden tilalmak ellenére is rontották hamisításaik által legjobb boraink hitelét. Ez a borainknak külföldön annyira megcsökkent hitele és kelendősége némelly vidéken, kivált ott, hol legjelesebb borunk terem, a hegyalján, olly csökkenést okozott a szőlőművelésben, hogy az 1827-diki törvényhozó testület szükségesnek látta a 31dik törvénycikkelyben választmányt küldeni ki, a csökkenés okának megvizsgálására, s a szőlőművelésnek és borkereskedésnek előbbi virágzatra emelésére. Nagyobb mennyiségben kezdett mintegy 1820tól fogva készíttetni a pezsgő, mellyel, mint hallók, már M. Terezia alatt is tétettek kísérletek. Nagy érdemet szerze magának borkészítésünk és átaljában szőlőművelésünk ügyében mind írói, mind gyakorlati jeles munkássága által ujabb időben Schams Ferenc. Schvartner a benn elfogyasztott bornak mennyiségét 14 millió akóra, annak árát pedig 99,800,000 ftra teszi. „Ha azonban — u. m. — az egész termést fölszámítjuk, minden nagyítás nélkül tehetjük annak árát b. Leichtensternnel annyira, mennyi az ostrák birodalomnak összes rendes jö-

vedelme, t. i. 110 millió ftra.“ 1808ban a bortermesztés összesen 18 millió akón felül becsülteték ¹⁾).

A kereskedési növények közt legnagyobb kiterjedésben kezeltetett a dohány; e kor elején már tíz vármegye foglalkodott vele. Mióta Éjszakamerika Angolországtól elszakadt, ismeretes és keresett lön a magyar termék a világkereskedésben, mellyben néhány évig a virginlainak helyét foglalta el. A párisi második békekötés (1783) után beállott csökkenést hamar helyre pótlta a bécsi és pesti fiók abaldónak mindig növekedő szállítása, mi természetesen mindinkább gyarapította a termesztést. Ámbár pedig belső jóságára nézve sokaktól a virginiaival egy rangba helyezteték s különösen Nays, flumei tőzsér, kit II. József a magyar termesztmények minőségének megvizsgálására küldött az országba, állítja, hogy kellő művelés által a magyar dohány többféle nemeit jóságra hasonlónak tehetni a kereskedésben létező legjobb dohány fajokhoz ²⁾: kezelése még is igen kevésben tökéletesítették; míg az európai kereskedés reá szorult, a nagy kelendőség miatt nem éreztett nemesítésének szüksége, hanem az inkább okul szolgált, a termesztményei hiteléről olly igen gondatlan (eddig legalább) magyar tenyésztőnek, még azon kissé gondosabb kezelést is elhanyagolni, melly 1780 előtt, míg t. i. a kivitel csekély volt, reá fordítottatott. Sőt egyedül a mennyiség szaporításáról gondoskodó termesztő, nem ritkán

1) Ferenc király annyira méltánylta a m. bort, hogy egy, 1804ki parancsánál fogva, csak belföldi, de kivált magyar bort, „melly minden külföldit nélkülözhetővé teszi“, rendelt tétetni kir. asztalára. Ofner Zeitung 1804. 59d. szám.

2) Skerlec. Descriptio stb 19.

csaláshoz is folyamodott árujának nehezítésére; számtalan panaszok hallattak a vevőktől, hogy a fattyu s más rossz, a jók közé vegyített, s ezeket is megrontó levelekkel, s csak a fuvarozást terhelő, az árt pedig csökkentő, hosszú szá-
 rakkal rontják természetnyük hitelét a magyar kerté-
 szek. Részből ez okozta, hogy még a földközi tengeren
 sem állhatta ki az olly messziről szállított amerikaival a
 versenyt. Mind ennek az a következtetése lön, hogy a ma-
 gyar dohány egyedül belfogyasztásra s az abaldó szállítá-
 saira szoríttatván, — melly egyedárus szelleme és szűkkeb-
 lü nyereszkezdése által a tenyésztő szorgalmát még inkább
 előlte, — művelése e kor elején szembetűnőleg csökkent, ke-
 zelése pedig a helyett, hogy a hitel helyreállítására tökéle-
 tesítettett volna, még inkább aljasult: a föld, mellybe ültet-
 teték, kellően nem munkáltatott, a növények közti szüksé-
 ges köz meg nem tartatott, az ültetés és szedés ideje el-
 mulasztatott. Újabb időkben mutatkozik ugyan némi elő-
 haladás a kezelésben is; de korán sem annyi, mennyit e
 cikkely fontossága kívánna ¹⁾).

A len házi szükségére szinte az egész országban ter-
 meszteték ugyan, de olly csekély mennyiségben, hogy a
 népesség növekedése mindinkább nagyobbítja a vászonnak
 is bevételét, mi korunkban már körülbelül $3\frac{1}{3}$ millió ftot
 viszen ki: nagyobb szorgalommal csak némelly felső me-
 gyékben, Szepes-, Árva-, Liptóban stb művelteték, hol na-
 gyobb része fel is fonatott; kereskedés alá nyersen igen
 kevés kerül. Némelly vidéken e növény csak magja s en-
 nek olaja miatt műveltetett. A kor elején próbák tétettek
 az orosz lenfaj vetésével, de sikertelenül, pár év múlva el-

1) Skerlec: Descriptio stb. 55. Gazd. Tudósit. 1837. 1, 138.

fajult a vetemény. — Kevéssel több szorgalmat tapasztalt a lennél a kender. Azon hosszabb szálú olasz faj, mellynek magját II. József az ország külön vidékein meghonosítás okáért szétosztatta, nem sokára kiveszett. Ez azonban nem nagy kár volt ezen iparágra, mert a magyar faj is igen jó, ha jól kezeltetik. A fiumei kormány 1825ben próbát tétetett e növény nyel, minek az volt eredménye, hogy a magyar kender az olasznál, még a legjobb, úgy nevezett, cesenainál is erősebb; a magyar t. i. e kísérletben 209, a cesenai 190, a ferrari 158 $\frac{3}{4}$ fontot birt volt meg. De még a kezelésben s nevezetesen az áztatásban és fületésben van sok hiány és fonák szokás; mi oka, hogy a magyar kenderből készült tengeri hajókötelek nem olly tartósak, mint az olaszból gyártottak, s már közönségesen hirr é vált, hogy a magyar kender erős ugyan, de a tengeren nem tartós. 1826ban a velencei arsenálban ismét kísérlet téteték e növény nyel, s pedig mind a mellett is, hogy e próbára a legselejtesebb magyar kender fordítottatott, az előbbihez hasonló eredménnyel. Legnagyobb szorgalom fordítottatott ezen iparágra Bodrog, Bács s a szomszéd megyékben és Tótországban; mivel tetik még Nógrád, Zólyom, Honth, Gömör, Sáros, Abauj, Zemplin stb megyékben. Apatin, Hódság és Fillippova táján, Bácsban, olly nevezetes mennyiségben termesztetett, hogy 1820 táján angol kereskedők biztosokat küldöttek e helyekre, kik a lefoglalandó termés tmény jobb kezelésére oktatnák a termesztőket; ezek által aztán célszerűbb műszerek is divatba hozattak e vidéken. Így lön az apatini kender minőségére első az országban s olly kitünő a többi közöl, hogy a pesti vásárok árujegyzékében is külön róvatot nyert. Egyedül Apatin termesztésének mennyisége kiürülbelül

6000 mázsa. Hosszusága miatt különösen keresteték nagy kötélművekre, hajó- és bányakötelekre, miért is nagy része a bányavárosokba szállították; része Bécsbe s Lince is vitétik, mi azonban csekély, mert honi kötélgyártóink közt is kelendő ¹⁾).

Komló még igen kevés természetett Szepes, Zólyom, Árva, Arad, Beregh megyékben, ámbár az nálunk jól tenyészik, szükség pedig van reá, mert évenként 100,000 fontnál több hozatik be; kellő szorgalmat még sem nyerhetett. — Gr. Batthyányi János 1815 óta szép haszonnal természeté e növényt trinitási majorságában ²⁾. — Sáfrány az előtt Bajmócz, Trencsin, Vészténice vidékén s Nyitra megye némelly helyein természetett; most Bihar, Tolna, Zala megyékben műveltetik, legnagyobb kiterjedésben és sikerrel pedig Keszthelyen; de mind ez nem elég a belfogyasztásra; évenként mintegy 100 mázsa hozatik be. — A festő füvek termesztése M. Terézia és II. József minden kedvezései s buzdításai mellett sem kaphatott erősebb lábra. Miután, mint hallók, az indigóvali kísérletek nem sikerültek, 1790-ben bizonyos Kromberg az izacsot kezdé a sellyei uradalomban nagyobb mennyiséggel tenyészteni, a siker olly nagy volt, hogy saját állítása szerint, képes volna egy-maga az egész országot ellátni a szükséges mennyiséggel ³⁾; műveltetett Pereden is Pozsony megyében ⁴⁾. A pirosító búzárral, melly szinte mint a csülleng v. izacs, va-

1) Skerlec: Descriptio stb 1. 19. Opinio Subdeput. Commerc. de anno 1827. 1. 26. Kunits: Topog. Beschr. Ungarns 1, 257.

2) Tud. Gyűjtem. 1820. 12 füz.

3) Skerlec: Descriptio stb 58.

4) Csaplovics: Gemälde v. Ungarn 2, 36.

don is terem, Gyakányon Biharban és Baranya, Komárom és Sáros megyékben tétettek sikerült kísérletek ¹⁾).

Miután a francia háborúk által a tengeri kereskedés elzáratott, s a száraz földi közlekedés, ennek következtében, új élénkséget és új irányt nyert, a gyapotszállítás részben a török tartományokon s hazánkon ált vette útját. Mivel pedig az említett körülmény meggátolta a keletindiai és brazilai gyapotnak Európába hozatalát, a levantei s macedoniai bokorgyapot olly keresetté lön, hogy nem ritkán 550 és 600 fton kelt mázsája. Ezen rendkívüli ár Magyarországon is nagy mozgást okozott s felköltötte a már egyszer megkísértett, de nem sikerült gyapottenyésztés iránti buzgalmat. Az új kísérletek, mellyek 1808ban Temesvárt, Versecen, Pancsován s más helyeken a bánszágban tétettek, eleinte nagy reményt gerjesztének ezen nevezetes iparág meghonosulása iránt. Legérdekesb e próbák közt az, mellyet Duka tábornok, mind saját temesvári kertjében, mind utasítása s vezetése alatt Pancsován, és Jankovácon, Kengyel őrnagy és Hordinszky alezeredes által tétetett. A tábornok biztos uton Levantéból s Macedoniából mind jó gyapotmagot, mind kezelési utasítást nyert, melly után a próbát téteté. Az elvetett 4000 mag 2 font és 8 lat gyapotat és 4 font s 6 lat magot termett, minek azonban alig volt egy ötöde tökéletesen megérve s alkalmas a vetésre. Nehányanatoliai s macedoniai kalmár megtekinté a termesztményt s olly jónak találta azt, minő honokbeli. Az egész németbánisági határezredben 13 font 22 lat gyapot és 17 font 28 lat tökéletesen jó mag volt a fáradságnak azon évi eredménye, Szerém szélein pedig 8 font

1) Tud. Gyűjtem. 1817. 8, 81.

és 22 lat ¹⁾. Miután azonban, a kereskedés szokott utai megnyilván, a gyapot ára leszállott, nálunk is meghűlt a buzgalom. —

A kert mivvelésben e korszak alatt igen nagy gyarapodás mutatkozik. Nem volt kissé birtokosabb földes ur, ki jószágain, mezei lakja körül, sőt néhol városban is, kertet birni, az élet szükségéhez nem számítaná; hasonló volt a városi polgárok buzgalma is. Nagyobb birtokosaink pedig nem annyira haszon, mint élvezet s fényüzési célból pompás kerteket ültetének. A csín és ízlet, mely e kertek néhányában uralkodik, tökéletesen megfelel a század kívánságnak s mivveltségének. A régi francia modor, mely hosszú árnyas lugasok- s egyenes fasorokkal kedveskedék, e korszakban majdnem mindenütt helyt engedett a még izletesebb angol formának, melynek bélyege tekervényes, tömkelegszerű utakban, ezeknek fordulatin meglepő növénycsoportozatokkal, a honi s kül növények változatosságával stb tűnik ki. Egyesítették illy kertek némellyikében a legbájosbb változatossággal majdnem minden földrész termette növények, fák, bokrok, virágok, ligetek és mezők, sűrű lugasok és nyílt rétek, csermelyek és tavak, halakkal, hattyúkkal s más vízi állatokkal, szigetekkel stb antik stílu remete- lakokkal, meleg és üvegházakkal, orangeriákkal stb. Legszebbek ezek közt a kismártoni, gedellői, nagy kanizsai, gyulai, nagy károlyi, zirci stb. Ezeknek mivvelését tudományosan kiképzett kertészek kezelték, kik azonban, kevés kivétellel mind idegenek, né-

1) A gyapotkezelés módját s e próbák bővebb történetét l. Vaterlând. Blätter 1812. 17 és 33. szám, s innét Csaplovics Archiv 1, 357.

metek, morvák, csehek; mert honunkban a kertészet eddig nem jutott tanító székre, kivévén mennyire az óvári és keszthelyi intézetekben taníttatik. Méltók ezek után említésre némelly városi, mind magányos, mind nyilvános, mulató helyekké is alakított kertek, melyekben a polgárok ünnep- s vasárnapokon éldelik a nyugodalmat. Az ugy nevezett zöldséges kertek nagyobb városok, p. o. Pest, mellett e korban már igen sok kezeket foglalkodtatának.

A gyümölcsfatenyésztés a dunnántuli és kárpátali megyékben e korban olly szorgalommal miveltetett, hogy kivált Soprony, Zala, Somogy; Veszprim, Gömör, Trencsin, Zólyom, Hont, Nógrád stb megyék mindannyi gyümölcstárakká váltak. Gömörben 1796ban egy pomologiai társaság alakult, kivált Cernok Pál a jolsvai evang. iskola igazgatójának buzgalma által; melly 1808ban már 67 tagot számlált, s a megyét, kivált a jolsvai völgyet egy gyümölcsedenné változtatta. Ezen kívül még két más kisebb gyümölcstenyésztő társaság is állott fel e megyében; Nyiregyházán, Szabolcsban, szinte alakult illy társaság. Nem halgathatom el itt ritka buzgalmát a gyümölcsfanemesítés körül a sok más tekintetben is jeles Skublics urnak, ki Nagy-Kanizsa melletti birtokában fekvő kertjében, ha emlékezetem nem csal, közel 200 fajú almát, ugyan annyi körtvét, mintegy 60 fajú szilvát és barackot, s 50 fajú szőlőt stb számlál. Tótországban a szilvafa olly nagy mértékben tenyészteték, hogy gyümölcse meglehetős termés után mintegy 40,000 akó pálinkát adott ¹⁾.

1) Csaplovics: Gemälde v. Ung. 2, 29. és Archiv 2, 183. Schvartner: Stat. 1, 296.

Valamint a földmivelés egyéb ágai, úgy a rétek s kaszálók is több szorgalommal kezdenek korunkban kezelteni. A mesterséges kaszálók művelése, mik e kor előtt hirökről is alig ismertettek, századunknak kivált harmadik tizedében mind inkább terjedett. Első indítást adott ezen iparágra Tessedik Samu 1800ban német, s a következő évben magyarul is kiadott, a mezők javításáról szóló munkájában, s még inkább azon terjedelmes lucerna műveléssel, melly ösztönzései s áldozataival Szarvason Békés megyében, a legszebb haszonnal kezeltetett. Leginkább kedvelteték a lucerna, s egész térségeket láthatni már vele bevetve; kisebb mértékben műveltetett a spanyol lóher. Legújabb időben fényes, jövedelmeivel elég serkentő példáját adá az öntözésnek az óvári uradalomnak már dicsérettel említett igazgatója Wittmann ur ¹⁾. De a magyar baromtenyésztés nagyságának arányában még sem fordítottatott elég gond a mezők és rétek javítására. Sok baromtenyésztő hely, p. o. Kecskemét, még mindig csak esős évre számol, általában több barmot tart, mintsem minden évben aggodalom nélkül eltarthatna mezeinek s kaszálóinak mostani állapotában, s erre még is kevés az ügyelet. Innét van, hogy kissé szárazabb évben számos vidéken nem csak a takarmány rendkívül nagy —, a marha pedig csekély árú, hanem a félelmes marhadög is gyakran pusztít.

Az erdőszet javítását szükségessé tette a némelly vidéken már igen érezhető fahiány, minek következése nem csak a fa árának némelly nagyobb városban rendkívüli fölemelkedése, (p. o. Pesten 20—28 ft öle), hanem az is, hogy több vashámor (p. o. Gömörben) felakadt. E szükség-

1) Gazd. Tudósit. 1837. 1, 140.

től indíttatván a törvényhozás, szigorúbb erdőszeti törvényeket alkotott ¹⁾. A kamra jószágaiban legnagyobb takarékossgot hozott létre. Nagy következésű volt az erdők ügyében a Hradeken fölállított erdőszeti iskola, s az erdőszet tanító széke a selmeci bányász akademiában, mi ott e korig hiányzott. A hradekihez hasonló iskolát állított hg Eszterházy Kis-Martonban 1806ban; a keszthelyi és óvári gazdasági intézetekben is mind elméleti, mind gyakorlati tanítás adatik ezen annyira szükségessé vált tudományban. Jeles példát adott ezen iparágban is Wittmann ur, ki terjedelmes ültetéseivel Károly főhg uradalmaiban kietlen pusztákat vidám kertekké változtatott. Említendők még a nádor, főhg József uradalmainak, továbbá a mező-hegyesi, a Károlyi, Széchényi István grófok stb jeles ültetvényei ²⁾; — Végre pedig azon ültetvények Pest, Csongrád stb megyékben, mellyek a futó homok meghódoltatására tétettek, mik annál nagyobb hasznára válandók a hazának, minthogy épen faszúk vidékeken állanak.

2. ÁLLATTENYÉSZTÉS.

A földműveléssel körülbelül egy arányban haladt a mezzei gazdaság másik ága is, az állattenyésztés; a juhászat pedig különösen nagy előlépést tön. A gyapjúnak, mióta József elszigetelési rendszere felállott, nagy keresettségé oly annyira a juhtenyésztésre fordította figyelmét a magyar gazdáknak, hogy ezek a miatt némelly vidéken a szarvasmarha tenyésztésével is fölhagytak, s a birka összes száma a körülbelül hat millióról e korban két annyira emelkedett. 1801diki nov. 1től 1802diki octob. utóljáig 12,481,414

1) Decr. 1790: 57. 1807: 21.

2) Gazd. Tudós. 1837. 1, 141.

font gyapjú, 536,340 birka és 170,068 bárány, 1827ben pedig már 19,680,595 font gyapju vitetett ki az országból ¹⁾. De nem csak növekedése, hanem nemesbülése is meglepő juhászatunknak. A merkopaili nemes nyájnak még József alatti felosztása az ország külön vidékein, minél fogva e kor elején már tíz helyt találtak spanyol birkatenyésztés, miként főnebb megjegyzém, mind a jobb kezelés elterjedésének, mind az előitéletek elenyésztésének tekintetében a legüdvösebb hatású volt. Ferenc király e nemzeti ügyet szíven hordván, hogy a felső vidéki lakosok közt is könnyebben elterjedjen a nemesebb faj, 1803ban Holicson is állíttatott juhászatot, a merino kosokat egyenesen Spanyolországból hozatván. E nyáj nem sokára a legvirágzóbb állapotba emelkedett. Igaz ugyan, hogy inkább használta azt Austria, Morva és Slezia; de a magyar birtokosok is szerzének abból s eleinte igen drágán kosokat; így 1806ban nyilvános árverés által 3641 fton, 1811ben 30,000 bankó fton, következő évben 28,000 b. fton kelt el egy kos e királyi nyájból. Ezen királyi nemes törzsök nyájak azonban már nem egyedüliek valának az országban; nagy birtokosaink közül már a kor elején is többen birtak olyanokkal s olly számmal, hogy évenként adhattak el néhány nemes darabot; így gr. Harruch János 1803ban már 200 kost adott el ²⁾; hg Eszterházy szarvaskői és ozorai birtokában évenként számos kosok valának eladásra kitéve. Többen birtokosaink közül Szászországból is, melynek juhászata a gyapju finomságára nézve Spanyolországot is

1) Schvartner: Statist. 1, 217. és Opinio Dep. Comm. 1827. 2dik és 3dik tábla.

2) Katona 42, 88.

felülhaladta, hozattak nemes fajú juhokat; így 1822ben gr. Zichy Ferenc, kinek seregélyesi és újfalusi birtokában már mintegy 15,000 juh legelt, 130 electoral birkát hozott, 30 kost, és 100 anyát; az óvári uradalomba, mellynek juhainak száma már 1800ban mintegy 20,000re ment, 1802ben 30 darab spanyol birka, (mi elegyítetlenül 1820ig 1600ra szaporodott), 1816ban 400 francia juh, 1817ben 200, a következő évben 727 darab spanyol, Leon tartományi merino juh, 1819ben 300 darab electoral birka szállított; ezen s a belszaporodás által 1821ben már 40,000re emelkedett az óvári uradalom juhálladalmá, s mi megjegyzésre méltó, minden faj elegyítetlenül tenyésztetett. József főhg a nádor, hg Eszterházy, déghi Festetics, gr. Széchenyiek, Batthyányiak, Károlyiak, Andrásyak, Keglevichék stb. juhászataik nem csak nagyságokra, hanem minőségökre is nevezeteseek. E példák által serkentve kisebb birtokosok, sőt polgárok és jobbágyak is szélteben nemesíték nyájaiikat, úgy annyira, hogy a magyar, úgy nevezett, strepsike-rosjuhfaj némelly vidéken már egészen kitolatott ha nem is a legfinomabb, legalább a közepszerű, bastard-pepinair, vagy metis fajtól. Ujabb időben Somogy megye kitüntette magát juhászatai által, egyebek közt juhnemesítő egyesület is alapítván kebelében. Fehér megye pusztáin pedig még a kor elején több német juhászok nevezetes, az egész vidék tenyésztésére jótékonyan ható, juhászokat állítottak: Miután az ezektől tenyésztett gyapjú 10—20 száztó-lival is magasabb áron kelt, az egész megyében igen elterjedt ezen iparág. Ezen birkások e megyében rendes juhászcehet is alkottak. Dicséretes ez ügybeni törekvése a főnebb említett tolnai gazdasági egyesületnek is, melly egyik fő céljául a juhnemesítést tűzte volt ki. Legsorgalmasab-

ban kezeltetett ezen iparág Fehér, Soprony, Mosony, Pest, Nyitra, Veszprim, Győr Bács, Tolna, Csongrád, Nógrád megyékben. Eleinte e nemesítés által csökkent ugyan a gyapjú mennyisége; de az nem sokára ismét nagy arányban kezdett növekedni: 1816ban csak 10,143,553 fontot tön a kivitel, tehát a nélkül, hogy benn jelentékenyebb gyárak állítottak volna, kevesebbet, mint 1802ben; 1816tól kezdve azonban évenként nagyobbodván, 1827ben már 19,680,595 fontot mutatnak elő a kereskedési táblák 1).

A lónemesítés ügyében Ferenc király is követte elődeinek dicséretes buzgalmát. Mind a mellett is, hogy mindjárt uralkodása elején súlyos háborúgondok fogták el figyelmét, 1804ben azon rendelményt bocsátá ki, hogy a hatóságok nemes méneket vásároljanak a jobbágyok ingyen használatára; nehogy pedig valamelly hatóság e rendelményt teljesítetlenül hagyja, azon esetre, ha illy ménék némelly vidéken kaphatók nem volnának, olyanokat a mezőhegyesi ménesből közönségeknek 30, vármegyéknek 50, magányosoknak 70 aranyért rendelt adatni. Ugyan ezen cél volt szemei előtt; midőn az ezredek számára szedendő lovak árát fölemelte s a birtokost, ki legtöbb remondát állit, a mezőhegyesi ménes tárából 1000 ftal jutalmaztatni és nyilvánosan megdicsértetni, a közönségeket pedig, mellyek a mezőhegyesi ménesigazgatóság bizonyítványa által tanúsítják, hogy legjobb remondákat szolgáltatnak, az adó alól fölmentetni rendelte. Továbbá, hogy ezen iparágra még nagyobb ösztönt adjon s vetélkedést gerjesszen, a pesti gyepen Medárd napján lóversenyt tar-

1) Skerlec: Descriptio. stb. Schvartner: Statist. Opinio subdeput. Comm. 1827. Tab. 2. 3.

tatni rendelt, nyereségül egy szép mént és két kancát tévén ki a mezőhegyesi méneshől. Azon felül két szép négy éves csödörrel jutalmaztatni ígerte azt, ki e verseny alkalmával a két legszebb, külön legalább száz aranyat érő, mént mutatja elő. A kancát, melly remondát adott, az előfogattól (Vorspan) fölmentette. Megengedte továbbá, hogy a szorgalmasb lótenyésztők Mezőhegyesen arab és spanyol ménekkel ingyen hágathassák kancáikat. 1820ban pedig rendelést vön a mezőhegyesi igazgatóság, hogy méneket, ne csak miként eddig, pénzért, hanem kölcsönben s használatra is adjon a hatóságoknak, mellyek azt kívánnák, de ezen használathoz kötött föltételek olly terhesek voltak; hogy ezen engedélyt senki sem használta. Jótékony befolyásu volt a mezőhegyesi mellett a bábolnai kir. ménes is, melly nagyságára nézve csak negyed részét teszi amannak; de nemességére vele egyenlő s összeköttetésben állott ¹⁾. A lótenyésztés azonban, minden buzgalma mellett is a kormánynak, mellyel azt emelni igyekvék, e kor alatt nem csak nem haladt, hanem a kisebb birtokosokat és jobbágyakat tekintve, némi hanyatlásnak is indúlt; mi részben a hosszas, pusztító háborúk következménye volt ugyan; de legfőbb oka e hanyatlásnak az, hogy valamint a szarvas marha-, úgy a lótenyésztés is elhanyagoltatott az igen kiterjesztett birkatenyésztés mellett, mi hamarább s több hasznot látszék ígérni; midőn ellenben a lótenyésztés nagy tökélt kíván s később kamatozik ²⁾. Ezen hanyagság azonban, vagy inkább gazdasági számolás, nem volt általános

1) Bővebben leírva l. e méneseket Csaplovics: Archiv 1, 388. Gemälde v. Ungarn 2, 42. Schedius: Zeitschr. 1, 253.

2) Opinio Deput. Commerc. de an. 1827. p. 43.

sem korra, sem osztályra nézve; mintegy 1820tól kezdve ez ügyben ismét föléledt némelly vidéken, például Somogyban és Gömörben, kivált Rimaszécsen, a szorgalom; a nagy birtokosok közül pedig számosan nevezetes méneseket tartottak. Legtöbbet tett e pályán gr. Hunyady József, kinek hetményi, 1825 óta ürményi uradalmából származott arab vérű lovak külföldi uralkodók ólaiban díszlenek ¹⁾, és számos magyar gazda nemesíttette az ő ménjei által a maga lovait. A nemes gróf 1815ben Somogy megyében lóversenyt is alapított, melyben jobbagy-lovak is futottak. Ezen intézet kivált Cindery László és Csapó Dániel uu. buzgalma által ujonnan életbe hozatott. Ezen kívül méltók kiemeltetni: b. Fechtig lengyeltóti, hg Eszterházy uzori, gr. Pálffy detrekői, gr. Erdödy galgóci, gr. Festetics keszthei, továbbá a Károlyi, Széchenyi, Schönborn grófok, Brudern, Orcy, Podmanicky bárók, Tajnay, Kárász urak stb. ménesei ²⁾.

A szarvasmarha tenyésztésében még nagyobb csökkenés történt, mint a lóéban, számos pusztákon, hol az előtt majdnem kizárólag ezen iparág kezeltetett, a juhnyájak foglalták el a legelőket. A tenyésztés módjában is igen kevés haladás történt, kivéven a Hunyady és Károlyi grófok ³⁾, s még néhány kevesek uradalmait; nagyban szinte ugy kezeltetett ezen ága a mezei gazdaságnak, mint

1) P. o. 1814ben a würtembergi koronaörökös vásárlott tőle egy mént 400 aranyon.

2) Magyarország nevezetesb méneseit l. Erdélyi: Versuch d. Zoophysiologie d. Pferdes. Wien 1820.

3) A Károlyi grófok cimerez gulyáiból 1820ban Krimbe több darabok szállítottak, tenyésztésre szolgálандók; egy egy tehén 25, bika pedig 100 darab aranyon vásároltatott.

egy század előtt. De általánosan a legelők csekély műveltségű állapata, mi csak e kor végén kezdett közönségesebben javíttatni, nem is tette lehetővé ezen iparág tökéletesbítését. Nevezetes azonban marhatenyésztésünk történetében az e kor alatt olly gyakran s olly iszonyúan pusztító marhadög, hogy néhol majdnem egész gulyák kivesztenek, s helységek maradtak jármos marha nélkül. Az eszközöknek s rendészeti intézkedéseknek ¹⁾, mik e pusztító, évenként többet egy millió ezüst forintnál elnyelő, csapás ellen tétettek s fordítottak, kevés haszna volt; s nem is fog honunk e pusztítások alól kiszabadulhatni, míg a legelők s takarmány körül általánosabb javítások nem tétetnek.

A selyembogár tenyésztése, mit az 1788ban kitört ozmán háború, az e tárgyban épen legszorgalmasb Tótországot s katonai határszéleket változtatván csatapiaccá, majdnem egészen dugába döntött, a háború bevégezte után ismét szorgalommal kezelteték; de némelly vidéken p. o.^a hánsági katonai határszéleken sokáig nem olly kiterjedésben, minőben az előtt, s minőt az előzmények által készített kedvezőbb körülmények kívántak volna; Tótországnak azonban s Arad, Csanád, Békés, Bihar, Baranya és Zala megyék némelly helyein szép haladásnak indult. Arad p. o. 1794ben 14,647 font gubacsot tenyésztett, Tótországból pedig 1792től kezdve, melly évben már ismét 26,943 fontra ment a selyemgubacs, évenként növekedve, 1802ig összesen 612,044 font galeta került ki; legnevezeteseb volt e tiz év alatt az 1798diki év, melly maga 81,362 fontot adott. Ezen iparág a gradiskai határszéli ezredben volt

1) A reáfordított eszközökkel telvék némelly évi hírlapok, néhány rendészeti intézkedések pedig olvashatók. Ung. Miscel. 1, 44. stb.

legkitünőbb virágzatban; 1804ben egyedül ezen ezred 189, a következő évben 222 mázsa galétát szolgáltatott, mind a három tótországi ezred az előbbik évben összesen 369, az utóbbikban pedig 381 mázsa galétát tenyésztett ¹⁾. Ezek után legnagyobb volt a bánsági határezred szorgalmának eredménye, mi 1792től 1801ig összesen tön 45,042 fontot ²⁾; később pedig kedvező arányban növekedett. 1811ben a magyar határezred területében megkisértetett a selyemhernyóknak szabad ég alatti tenyésztése; minek az lön eredménye, hogy, bár a hernyók nagyobb része elveszett, részint mostoha időjárás, szélvészek, nagy záporok, részint madarak, kivált gólyák és verebek által megemésztetvén; de a néhány, minden viszontagságon átesett s mintegy tíz helyen tojást is rakott hernyólipék lehetőségét bizonyíták kedvező körülmények közt ezen hasznos iparág szabadbani kezelésének; mert kitünt, hogy híves éjek és esők, bár több napig tartók, ha nem igen sebesek és zivatarral kapcsoltak, nem ártanak nekik ³⁾. Hasonló próba, szintazon eredménnyel, téteték a bánsági határezredben is még 1808ban. Legkitünőbb szorgalmat nyilvánítottak az említettekén kívül ezen iparágban Baranya megye, továbbá, a toálnási, eszéki, apatiní, újvidéki, és palánkai tenyésztő intézetek ⁴⁾. A fő igazgatóság Eszéken létezett, innen küldeték a, már nagy részben legombolyított, selyem Budára a kir. kamarához. 1822ben egyedül az Apatinban beváltott selyem 150 mázsát tön; összesen pedig az

1) Demian: Statist. 4, 2, 136. köv.

2) U. o. 4, 1, 233.

3) Csaplovics: Archiv. 1, 398.

4) L. ezekről bővebben Vaterländ. Blätter 1808. I. 44 es 219—1811 I. 271. — 1812ki 102ik számot.

apatini, újvidéki és palánkai intézetekből átvett galétákért 20,000 pftnál több fizettetéek ¹⁾. Versec és vidéke 1825-ben körülbelül 155, Fehértemplom pedig vidékével ugyanazon évben mintegy 450 mázsa galétát adott el a kir. se-lyemhivatalnak ²⁾. A kormánynak buzgalma azonban, minél fogva hernyótojást ingyen osztatott, a szorgalomra jutalmakat, érdem- s folyó pénzből állókat hirdetett, a beváltandó galéták árát fölemelte, több helyeken haladásnak indíták ezen iparágat. Hálával említendő egyebek közt az ország nádora, József főhg elnöksége alatt alakult se-lyemtenyésztési választmány, mellynek buzgalmát mind a katonai határszéleken, mind az ország alsóbb megyéiben a legszebb siker jutalmazza. Káros volt azonban ez ügyre a bécsi közönséges udvari kamrának azon rendelménye, minél fogva az, ezen iparágra tett költségek némi helyre-pótlását eszközözlendő, a gubacsok beváltását 1827ben Hoffmann és Goldstein bécsi tőzséreknek tíz évre haszonbérbe adá s így a régibb 1806tól fogva divatozó concurrentia által történt beváltást ³⁾ megszünteté. Ámbár ezen intéz-ke-dés a szerződés kivételei s föltételei miatt egyedáru-sággá nem válhatott, miután galetákat szedni, eladni, gombolyítókat s fonókat állítani, e mellett is mindenkinek megengedettett; a gyakorlatban még is több nehézségekkel terhelte a tenyésztő közönséget: nem állíttattak fel t. i. min-denütt, hol ezen iparág épen legszorgalmasabban kezelte-tett, beváltó hivatalok, minél fogva galétáit a tenyésztő-nek néha nagyobb távolságra is kellett szállítania; azonki-

1) Kunits: Topogr. Beschr. Ung. 1, 258.

2) Ismertető 1839ki 1ső félév 47dik szám.

3) Demian: Statist. 4, 2, 138.

vül a gubacsok osztályozásában nem ritkán csalások is történtek, miután a haszonbérlok eltávozván a szerződés értelmétől, mely a gubacsok minőségére nézve csak három osztályt állított fel s azok szerint rendeli osztatni a meghatározott jutalmakat, közönségesen hét osztályt s ezek szerint különböző beváltási árt szabtak volt ki. E nehézségektől indítván a bánsági s Arad és Békés megyék, kebelökben kezdék a galétabeváltást és legombolyítást kezeltetni.

Az állattenyésztés többi ágai: a méh-, sertés-, szárnyas stb. állat-tenyésztés e korszak történetében különös említést nem érdemlenek; általánosan mondhatni, hogy a nép szaporodása, a mezei gazdaság körül tett javítások, a kereskedés élénkülése ezen iparágakat is gyarapította.

II.

B Á N Y Á S Z A T.

Magyarország bányái régtől négy kerületre osztvák: 1. az alsó, vagy selmeci; 2. a felső, vagy szomolnoki; 3. a nagybányai; és 4. a bánsági bányakerületre. A főnebbi szakaszokban csak egyes bányák történetét, az azokban, vagy az egész bányaügyben tett nevezetesebb javításokat említettem. Ugy tartom, nem leszen itt helyén kívül, mind a négy kerület rövid, általános leírását adni.

1. Az alsó magyarországi kerülethez tartozik a hét kir. bányaváros: Selmec, Körmöc, Beszterce, Béla-, Baka-, Új- és Libetbánya. Kormányoztatik a selmeci fő kamragrófi hivataltól. Legnevezetesebbek e kerületben a selmeci, és körmöci arany s ezüst bányák. A selmeciek hét fő

ágra szakadnak, melyeknek számtalan aknái és kutai vannak. A kamra itt 125 kukszát vagy bányarészvényt bir, magányosok pedig két egészet és több tizenketted részt. Ezen bányákban összesen 4000—5000 ember foglalkodik.

A körmöci bánya két fő ágra szakad, alsó- és felsőre, melyek ismét több aknákra s menetekre osztvák. Nevezetes a körmöci bányákban a Túróc megyéből tíz mérföldnyiről mesterségesen készült vizszármaztatás, melyet haddan egy, bizonytalan mellyik, esztergami érsek készíttetett. — Az aranyat magokban foglaló ezüstércek az egész alsó bányakerületben három ezüst kohokban, Körmöcön, Besztercén és Sernovicon, az ezüstös ólomércek pedig a selmeci és béalabányai ólomhutában választatnak el és tisztítatnak meg, a rézércek pedig a tajovi választóhutában, honnan a besztercei rézhámorokba szállíttatnak s ott homoru s vert művekké feldolgoztatnak. Mivel minden e kerületi ezüstérc aranyat is foglal magában, mielőtt amaz pénzzé veretnék, Körmöcön új választás alá vettetik, a tajovi kohokból szállított tiszta ezüstöt kivéve.

Ezen kerületi ezüstérc évenként közép szám szerint 60,000 markára, az arany 1500 markára megyen. Egyike a leggazdagabb éveknél volt 1780, mellynek jövedelme 92,267 ezüst és 2429 arany markát tőn, miből összesen 3,043,000 forint veretett. Az e kerületben kiásott ólom évenként 10—12,000, az ezüstös réz 3000, a nem ezüstös 1200, a kipörölyzött vas 35—40,000, acél 1000—1500, dárdany 1500—2000, galicérc 150, bányazöld 40—50 mázsát tesz. A kir. pénztári bányák-, kölyük-, kohok-, huták- s egyéb műhelyekben 10—12,000, összesen pedig, az egész kerületben, a magányosok műhelyeit is ide számítva, körülbelül 20,000 ember dolgozik.

2. A felső, vagy szomolnoki bányakerülethez tartoznak a Szepes, Gömör, Torna, Abaúj, Sáros, Zemplin és Borsód megyékben keblezett bányák. — Nevezeteseb bányahelyek Szepesben, Szomolnok, Gölnic, Igló, Schwedler, Krompach, Szlovinka, Paracs, Závadka. E bányákban legnevezeteseb ásvány a réz és galic. Az előtt a csipke- és vereshegyi rézbányák voltak leggazdagabbak; 1750től kezdve pedig a szlovinkai 8, a gölnici 6, a poracsi 2, az iglói 4, s ezek közt különösen a híres János-akna; — ezekből évenként 20—30,000 mázsa réz, és 3—4000 márka ezüst ásatik ki. Gömör megyében, Betlér mellett, az ökör-hegyen és Csetnek mellett réz és vas, Nánán kéneső, Dobsán és Szirken vas, Rozsnyón s a gr. Andrásy család birtokaiban és néhány szomolnoki hegyen vason kívül piskolc is ásatik s készíttetik. — Abaujban a kassai és jászói vasműhelyek leginkább érdemlenek említést; kisebb jelentékenységek a javorini Sárosban és a Zemplin s Borsód megyei vashányák; az utóbbiak közül azonban kivételt érdemlenek a diósgyöriek, melyekből Magyarországha a legjobb vas és acél kerül ki; az acél, ha finomíttatik, olly jó, hogy belőle az angollal vetélkedő órarugonyok, acéltáblák és ráspolyok (ezek pedig nem mint Rochnicon gépek, hanem emberi kezek által) készíttetnek. Az iglói dobsai és rozsnyói vasvermekből festékkobalt is ásatik; századunk elején találtatott ezen ritka, az előtt csak Cseh- és Szászországban ismert, ásvány Aranyidkán is Abaujban, és Brusznón Zolyomban. — Parádon két timsó főzés van, egyik a b. Orcy családé, másik egy társaságé. — Cernovica helység körében, Abauj és Sáros határain vannak ama híres opálhegyek, melyek ha célszerűen munkáltatnának, tömérdek kincset fognának adni, miután az itt

napvilágra hozott opál a színek sokfélesége s különös szépsége által minden más, még a keleti opált is messze felülmúlja.

3. A nagy-bányai kerületnek fő bányahelyei: Nagybánya (Asszonypataka), Felső- s Laposbánya, Oláhlapos, Kapnik és Bajuc s a mult század végén megnyitott Borsa-bánya Marmarosban. Arany e kerületben több helyt ásatik; a nagybányai kereszthegyi akna, melly régente igen gazdag volt, de a háborús időkben sokaig elhagyatott s elrontatott, a mult század közepén kezde egy társaság által ismét műveltetni. Felsőbányán nagy mennyiségű aranyos és eziüstös ólomérc hozaték napvilágra; a kapniki magyar- és ferenc-akna is érdemel a többi közt említést.

Az ezen kerületben nyert ércek felolvasztása a felső- s laposbányai, kapniki és oláhlaposi hutákban és kohokban kezeltetik. Az egész kerületben kiásott eziüst évenként körülbelül 20,000 markát, az arany pedig, mi veretlenül küldetik a kincstárba, 4—500 markát nyom, rézből mintegy 3000, ólomból 10—12,000, vashól 4000 mázsa kerül ki. A bánya-, kölyü-, huta- stb. munkások száma összesen 10—12,000re megyen.

4. A bányási kerületben fő bányahely Oravica, itt van az e kerület igazgatóságának is széke; ez alá vannak vetve az oravicai, rézbányai, szászki, dognácskai, moldvai, milovai, bogsáni stb huták és hámorok is. A bányákat e kerületben nagy részt magányos társaságok munkáltatják; az érc azonban a kir. bányahivataltól váltatik be. A dognácskai Simon-Júdás-akna 1760tól 1810ig a leggazdagabb és ritkább rézércről híres volt; de az utóbbik év táján egészen kimerült. A moldvai rézérc tisztasága és finomsága által kitűnő. Hasonló, de kevesebb a milovai aknában

ásott is. Mind a két helyről a rézgyárakba sárgaréz- és bronzmiveseknek szállíttatik. Az ezüstös rézérc azelőtt a tajovi alsó kerületi kohokba szállíttatott; 1795től fogva az olvasztás és elválasztás bánságban tétetik. A hajdan olly gazdag bánsági bányák újabb időkben csak 6—7000 mázsa rezet, 2000 márka ezüstöt, és 2—3000 mázsa ólmot adnak évenként. Ezen kerületben összesen 4—5000 ember, nagy részben oláh, dolgozik a bányák körül ¹⁾.

A szabadékok, mellyekkel a bányászok több századoktól fogva éltek, minők: a tulajdon bányahatóság, mentesség a személyes adótól és katonáskodástól stb; de mellyektől a 18dik század elején megfosztattak, egy 1820ki rendelet által nekik nagy részben visszaadtak; minél fogva a bányaügyre ismét várhatni azon jó következményt, hogy a bányászcsaládok, miként hajdan, míg szabadékaiktól meg nem fosztattak, mintegy öröklőleg megmaradjanak ősi foglalkodásaiknál s gyermekeiket kicsinységüktől fogva szoktassák e terhes munkához. Az említett 1820diki évben több rendű szabályok bocsátattak ki a bányaügyben, mellyek közül csak azon egyet emelem ki, mellynél fogva a fahiánynak, mi kivált a felső vagy szomolnoki bányakerületben már igen érezhető volt s több hámorokat megakasztott, növekedése egy jól rendezett erdőszeti gazdaság által megátoltatott.

A négy kerületi bányákon kívül még néhány más, azokhoz nem tartozó, is létezik mind Magyar-, mind Horvát-

1) Lásd e bányakerületek bővebb leírását egy jeles értekezésben, Vaterländ. Blätter 1811ki 52—60. számokban; s innét közölve Csaplovics: Archiv 1, 252. kövv. — Demián: Statist. 3, 1, 202. kövv. — Schvartner: Statist.

országban. Amazok közül kivált említendők a borostyánkői bányák, melyekben nevezetes a kén-, kevesbbé a rézbánya; készíttetik igen jeles és sok választóvíz és cinober is. — Horvátországban legjelesb a szamobori Borbálaakna; az itt kiásott ércanyának minden mázsájából 18—20 font tiszta réz, összesen pedig évenként mintegy 1000 mázsa kerül ki. Ebből itt azelőtt üstök és kazánok készíttettek; de mivel azoknak nem volt elég kelete, a tulajdonosok (nagy részben a zágrábi káptalan) nyersen adják el a kir. kamrának, vagy megtisztítva s lemezekre verve, részint helyben, részint Triest- és Fiumében hajókészületekre árultatják. — Végre, ha csak egy szóval is, említendő a sopronyi, igen gazdag köszénbánya.

III.

MESTERSÉGEK, KÉZMŰVEK, GYÁRAK.

A gyárak és kézművek gyarapítása különféle vitatkozásoknak s fölterjesztéseknek tárgya lön országgyűléseinkben, mióta azok hiányának okait s a módokat, mellyekkel azokat emelni lehetne, megpendítette az 1790diki kereskedési választmány. Mind ez azonban igen kevésben vitte előbbre gyár- és kézműügyünket. Némelly kedvező körülmények mellett, mik az ország physikai s iparállapataból, p. o. a természetmények s a gyárművekre szükséges nyers anyagok bőségéből származtak, számtalanok voltak az akadályok, részben az országnak a német örökös tartományokkal statusgazdasági viszonyában, s azon rendszerben, mellyet II. József adórendszer-tervében elég világosan kifejtett; részben a váltótörvény s evvel együtt a hitel hiá-

nyában, részben magában a néphez s különösen annak azon lelkiületi állapotában léteznek, minél fogva mindig csak a kormánytól vetett gátok ellen panaszkodott, mindig csak jogainak visszaállítását követelte, a nélkül, hogy azt, mit a fennálló körülmények közt még is művelnie lehet vala, egész buzgalommal tette volna; ehhez járult a nemzet gazdagabb birtokosainak folyvásti idegenkedése az ipar ezen ágába ereszkedéstől, az egyesületi közszellem hiánya, s a polgári osztály szegénysége; miknek következése volt, hogy azok, kik a pénzerőnek, urai voltak, gyárak állítására hajlandók nem valának, azok pedig, kik ezt megkísérették, nem bírtak elég pénzerővel, kiállhatni azon néhány évigi pangást, mi eleinte a német örökös tartományi hasonló gyárak vetélkedő concurrentiája, a harmincadoktól segített cselei s fogásai ¹⁾ szültek. Egyik általános akadály, mit legelőször kell vala említeni, honunk ebbeli hátramaradtának az is, hogy e korban, midőn a külföld a technica és mechanica mezején csodákat teremtett, mellyek a népek anyagi állapotát oly magas fokára emelték a tökéletességnek, oly élénkséget s kifejlést adának a népi életnek, honunk még e korban is oly igen csekély haladást tőn e tudományokban s egyáltalán a műveltségben; nem létezett össz-

1) Skerlec: „Projectum leg. motivatum“ című, az 1790diki kereskedési választmány irataihoz tartozó, munkájában bizonyítja: hogy a harmincadhivatalok többször segéd kezét nyújtottak, a német gyárosok cseleinek. Így p. o. mihelyt észrevétetett, hogy lögolyók nálunk is kezdenek készíttetni, az' ólom váma tüstént 1 száztólival fölemeltetett. Szintúgy, midőn a' magyar cserépedény-gyárak annyira gyarapultak, hogy a német ilyenemű kézművekkel concurrálni kezdték, az agyag és máz mázsájától a harmincad 1 frt. 18 krral fölebb emeltetett. l. 47.

művészeti iskolánk, nem voltak mechanikusaink, kik a gyárakat fölállíthatták s kezelhették volna, külföldről pedig bejöni senkinek sem volt kedve azon terhek miatt, melyeket a harmincadrendszer a magyar készítményekre vetett, s azon veszélyek miatt, melyek a váltótörvény s hitel hiányából származtak. S így a statusgazdasági és political viszonyok a szomszédokkal, a gazdag birtokosak szűkkeblése vagy erőfeszítéstől iszonyodó apathiája, pénzhány, a szomszédoknak, kiknek jóléte Magyarország gyárhiányára volt alapítva, féltékenysége, stb meggyőzhetlen gátokat vetének a netalán találkozó vállalkozónak is elébe.

De mind e mostoha körülmények között még is csak haladt, bár keveset, e korban hazánk az anyagi érdekek e hatalmas pezsgésének korszakában, itt ott nálunk is csatlódott a kevés pénzerőhöz annyi erkölcsi szilárdság, hogy megvívott, s néha és némiben sikerrel, a súlyos akadályokkal. Más részről pedig, bár a rendszer fenmaradt, atyai indulatú királyunk is Ferenc könnyített némiben, hol és mennyire az összes monarchia kormányelvei engedheték, a legsúlyosabb nehézségeken.

Posztó és más gyapjuszövet-kézműveink közt legnevezetesebbé lön e korszak alatt a gácsi kir. szabadítókos gyapjuszövet és finom posztógyár. E gyárban, melly, mint hallók, még M. Terézia alatt keletkezett, az előtt csak gyapjuszövetek készítették, 1792ben állított fel néhány posztószövőszék. Szébb élete azonban e gyárnak 1800tól kezdődik, midőn azt a birtokos, Forgách gróf, részvényekre alapította, mi által pénzerejét növesztvén s munkálkodása körét tágítván, virágzatának alapját megvetette. A tulajdonos gróf a részvények felét egy társaságnak adta át, melly maga s a gróf közt tizenkét évre

kötött szerződést Ez időnek eltelte után a részvények száma s az intézet munkálkodása ismét nagyobbíttatván, új szerződés köttetett. E körülmények között, melyekhez még egy bölcs igazgatás is járult, nőttön nőtt e gyár, melly nemében a magyar tartományokban mind eddig egyetlen s készítményeinek mind mennyiségére, mind minőségére igen jeles. 1807ben már 10 szövőszéken különféle gyapjuszövetek, huszonötön pedig finom és közepszerű posztó készített. A fonás 30 vidéki helységben mintegy 2000 nőt foglalkoztatott. Készítményei összesen mintegy 200—250 vég szövetet s 300 és néhány darab posztót tőnek. Később egy jeles, tizenhat ló ereű gőzerőmű alkalmazása következtében olly gyarapodást nyert e gyár, hogy jelenleg már 6000 vég, nagy részben finom posztóra s más nemű gyapjuszövetekből is jelentékeny mennyiségre emelkedtek készítményei. A bányavárosokban s föl egész Gácsország határaiig s le Pestig, hol e gyárnak fő rakhelye vagyon, mindenütt igen kelendő e szép és tartós gyármű. — Egy másik posztógyár állíttatott e század elején Kassán, melly annyival inkább nevezetes, minthogy egy fenyítő házzal, mellyben a fonás kezeltetett, volt kapcsolatban. Volt e gyárban nyolc szövőszék, egy kalló és festő kézmű; készítményei közepszerű s kevés finomabb posztón kívül rázsaszövethől, pokrócból stb álltak. Azon gyapjuszövetgyár, mellyet Krisztina főhgnő még M. Terézia alatt Mosonyban állított, melly aztán, mint említém, brüni gyárnokok birtokába jutott, e kor elején Pozsonyba tétetett át, s e cím alatt: „P o z s o n y i f i n o m p o s z t ó g y á r“ folytatá, de kevés sikerrel, munkálkodását. — A miskolci posztógyár pedig különféle viszontagságai után e kor alatt végkép megszűnt. Hasonló sorsra jutott a gr. Batthyány Tivador által Vas megyében

felállított két posztógyár egyike. Ezeken kívül sok más helyt léteztek még, de kisebb egyesektől kezelt posztó- és más gyapjuszövet-manufaktúrák, melyeknek néhány a korban szép gyarapodásnak indult: Modrán, Nagyszombatban, Sopronyban, Németújvárt és Kőszegen már finomabb posztó is készítettett; különösen Soprony 1808 táján 62 posztógyártót s több, úgy nevezett, félmestert (Halbmeister) számlált, kik évenként mintegy 2000 darab posztót, közben finomabbat is, készítettek, minek a szomszéd megyékben, Horvát- és Tótországban is jó kelete volt. Németújvárt 1810 táján körülbelül 80 posztógyártó létezett; készítményeik mennyisége azonban kisebb a sopronyiakénál, mit céhintézetök azon szűkkeblű szabálya okozott, minél fogva egy mesternek sem volt szabad többön, mint egy széken dolgozni. Vannak ezeken kívül még Szokolcán, Trencsinben s vidékén stb posztógyártók; az e vidéken készült művek leginkább a nagyszombati sokadalmakra szállíttatnak s az alvidéki rác kalmároktól vásároltatnak meg. — Tatán és Gyöngyösön nagy mennyiségű ággy és lőtakaró pokróc készítettetik, Fehérvárt pedig az úgy nevezett flanel. Gácson újabb időkben szinte sok s igen szép, az erdélyieket messze felül múló ággytakarók is kezdenek készítettetni. Meltók még többi közt említésre a horvátországi, többnyire nő-készítményű daróc, és a tótországi szinte nőktől szövött halina és abaposztó, mik a pórságnak igen kedvelt ruházatot adnak ¹⁾).

Kartongyár, a sásvári mellett, mely e korban Puthon bécsi tőzsér birtokába jutott, folyvást gyarapult, és évenként mintegy 20,000 embert foglalkodtatott s 55—60,000 da-

1) Schvartner és Demian: Statist.

rab művet szolgáltatott, csak egy keletkezett Sopronyban, mely 1805ben kir. szabadalmat nyert volt, s meglehetősen állapotban vagyon. Az úgy nevezett vatta Pesten, Budán, Szegeden stb annyi mennyiségben készítették, mennyi kielégíté a belfogyasztást.

A vászon-kézművekben e kor alatt kevés változás történt; a készítmények mennyisége nagyobbodott; de korán sem olly arányban, minőben a népesség; s a bevétel évenként növekedett, kivált a finomabb vásznat s gyolcsot tekintve. Most is, miként a mult korban, legszorgalmasabban kezeltetik ezen iparág Liptó, Árva, Gömör, Trencsin, Zólyom és Turóc megyékben, melyek évenként mintegy 10—12 millió réfet készítenek. Valamennyit felül haladja azonban e kézműben Szepes megye, mellynek lakosai a gyapjúszővés mellett kiváltképen ezen iparágban foglalkodnak; készítményeik mennyisége évenként mintegy nyolc millió réfre megyen, mik közt már igen szép, finom gyolcs is találtatik. Kár, hogy ezen passív kereskedéshez szokott nép iparának díját csak felében nyeri meg, másik felét a pünkösdi táján ide sereglő örmény és rác kalmárok foglalják el, kik amazoknak vásznát majdnem minden concurren-tia nélkül vásárolják meg és szállítják az alföldre. Sok rác és cincár szatócs meggazdagodott már ez úton a szepesi vászonzóvásból, nevezetesen egy közölök, kinek lerakója Pesten volt, Szepesben majdnem egyedül szabta meg a vászonzóvás árát, s néhány év alatt egy millió forintnál többet aratott 1). A vászonzóvásben is volt e korban némi haladás; az említett Csis Márton találmánya sok helyt gyakorlatba hozott, s vele a szép, úgy nevezett, sávojos szövet. Perger,

1) Schvartner : Statist. 1, 362.

kecskeméti műtakács (Kunstweber) pedig e kor vége felé egy igen szép szövőgépet talált volt fel; kár, hogy annak ismerete a hazában már jobban el nem terjedt.

A fehérítés nagy részben minden mesterség nélkül a tavak és folyamok partjain kezelteték; voltak azonban több helyen fehérítő kallók is; legnevezetesebb volt e tekintetben Rozsnyó, melly huszonegy kallóiban egyedül a Debrecen és Túr táján szőtt vászonból évenként mintegy 300,000 réftet fehéríte meg.

A selyemmanufaktúrákban, mellyek II. József alatt már szép gyarapodásnak indultak, nagy csökkenést okozott, kivált a tótországi határszéli ezredek kerületeiben, hol ezen iparág épen legerősebb volt, a török háború. Megakadt ez alatt a budai, most már romjaiban fekvő nagy filatorium is; mit megelőzött még a bellovári gyár, melly eddig a kincstári selyemmanufaktúrák legnagyobbika volt, harmincnyolc széken dolgozván; követte ezt nem sokára a csabai. E pangás több évekig tartott, a Ferenc uralkodásának mindjárt elején kitört francia forradalom s általa hozzánk is elhátott háborus körülmények miatt. Miután azonban Olaszország Németországtól végkép elszakadt, s ez által a selyemműveknek Bécsbe szállítása megnehezült, a kormány 1808 táján mindent elkövetett, ezen iparágak fölélesztésére. De ámbár a tenyésztés, mint említők, ezen ápolás által gyarapult is, a manufaktúrákban sokaig pangás uralkodott. Gombolyító legtöbb volt a tót határszéli katonai kerületekben; nevezetesen: a péterváriiban négy, a bródiiban kettő, a gradiskaiban három; ezeken kívül voltak még Versecen, Pancsován és Eszéken is gombolyítók stb. Tulajdonképeni gyárak léteztek még a temesvári-, bellovári- és csabainak megszűnte után Nagyváradon, Pozsonyban és Pesten, s itt

külön négy. Mindenek közül legnevezetesebb volt a Valeró Tamástól Pesten 1796ban fölállított, mellyel fátyolmanufaktúra is volt kapcsolatban. Ez évenként mintegy 50—60 mázsa selymet dolgozott fel, s 80—100 széket, 3—400 embert foglalkodtatott és némelly évben 150,000 forintot tőn forgásba. A más három pesti manufaktúrák egyikében 6, másikában 13, harmadikban 16 szövőszék volt mozgásban. Ezeken kívül Pesten még egy harisnyaszövő hét széken dolgozott. Összesen, az elül említett gyárakéit is ide számítva, 190 szövőszék volt 1804 táján forgásban. Nagy akadályára volt ezen gyárak emelkedésének azon 1804diki jun. 7kén költ rendelethez az udvari kamrának, minél fogva a magyar gyárosoknak összesen csak hatvan mázsa adaték folyó áron a kamarától az egész országban beváltott nyers selyemből, a többi Budán árverés útján adatván el. A pesti gyárosok folyamodtak ugyan ezen összevagy nagyobbításaért, állítván, hogy egyedül az ő gyáraik 114½ mázsát volnának képesek évenként feldolgozni; de kérelmek sikertelen maradt. Sőt később, midőn a tenyésztő állomások leggazdagabbai, a tóthatárszéliek, egyeseknek béreltettek ki, azokat többnyire bécsiek foglalván el, maga a kamra sem váltott be egyéb helyekről annyit, mennyit a pesti gyárosok kívántak; például 1806ban a kamarától beváltott mennyiség mindössze csak 1893 fontot tőn. Ennek következtében pedig kénytelen lőn a magyar gyárnok harmadik kézből drágán vásárlani a nyers selymet, miért is a pesti gyárak, az egy Valeróét, mi három veszélyes crisis után végre gyarapodásban van, kivéve, mind megszűntek; hasonló sors érte a nagyváradit; a pozsonyi pedig szalaggyártásban teng ¹⁾. Ujabb idők-

1) Schvartner és Demian: Statist. Skerlec: Descriptio cet. és Projectum, Leg. motiv.

ben emeltetett egy selyemszövetgyár Pécssett, melly szép sikerrel biztat.

Tulajdonképeni bőrgyár — miután egyes timárok kézműveit olyannak nevezni nem lehet — honunkban e korszakig nem létezett. Első volt e nemben a Kemnicher Jánostól 1799ben Pesten fölállított, melly tíz év múlva Kehrer testvérek firmája alá jutott; e gyár kitünő jóságú művei az ország minden vidékein kelendők valának. Követte ezt 1808-ban egy másik, mellyet Thoma József, Budán, a vízi városban emelt; kir. szabadítékot e gyár 1822ben nyert. Készítményei közönséges timárművek; rakhelye áll Budán és Pesten, melyekből, kivált a pesti vásárok idején, mindenfelé nagy mennyiség szállittatik az országba, Erdélybe és Tótországba. Szattyánbőr-rakhelye már a század elejétől fogva volt Pesten Pfeifer Károly bécsi gyárnoknak s egész 1813ig majdnem minden concurrentia nélkül; miután a pesti szattyángyártók, vagy inkább bőrfestők készítménye csekély mennyiségű volt. Első illy nemű gyár volt nálunk a budai, mellyet Koher József az említett évben állított s mellyre két év múlva szabadítékot is nyert volt. Rakhelye ennek is van Pesten, még némelly nagyobb városok esztendő sokadalnaira is, p. o. Debrecenére, Szegedére stb szállítja igen kelendő készítményeit. Egy évvel még e gyár fölállítása előtt nyitott meg gr. Dessewffy Samu is egy bőrgyárat Vencsellőn, Szabolcs megyében. Folyóvíz hiánya azonban itt nagy akadályokat vetett e gyár emelkedésének; miért az három év múlva Fintára, Sáros megyében, tétetett által. Szabadítékot e gyár 1823ban nyert, mi a következőkben állott: 1. Sascimerrel élhetés; 2. „Cs. kir. szabadalmaz gyár“ cím; 3. jog inasokat fölszabadítani; 4. mestert tartani s legényeket fogadni melléjük; 5. raktárakat állíta-

ni. E raktárak Pesten és Kassán állítottak; a készítmények kelete mind kettőben élénk volt. Kordován csak Pesten és Szepesben készítették; minőségére ez is annyival alábbvaló a török illy nemünél, hogy a vizet ennél kevésbbé állja ki. Jelentékeny volt a flumei 1771től fogva fennálló bőrgyár is, melly nevezetes mennyiségű művet készített, p. o. már 1798ban 850 mázsát. Nevezetes e bőrgyárak tárgyában az, hogy azok a készítendő bőr egy részét Bécsből hozatják, mert ott címeresb ökrök vágatván le, bőreik is jobbak és nagyobbak ¹⁾).

A flumei, még M. Terézia alatt emelt cukorgyár e korban már igen jelentékeny volt. A múlt század végső tizedében, gr. Batthyány Vince szerint ²⁾, a gyárkellékekre évenként mintegy 800,000 frtot, a vám- s harmincadokra fél milliót, a napszámokra 120,000 frtot, levélvitelbér fejében 1000 frtot költött s évenként folyvást 300 embert foglalkodtatott. A készítmény mennyiségét, u. m. a gróf, melly nem is mindig egyenlő, a gyárigazgatók nem szívesen teszik nyilvánossá. Demián szerint 1790től 1800ig az évenkénti készítmény közép száma 35,000 mázsát tön ³⁾. A cukorgyártással e korszak alatt már Magyarországon is több próbák tétettek; legelső volt a sopronyi gyár, melyet 1794-ben Nagy és társa állított fel, alkalmasint a Soprony mellett nem rég fölfedezett kőszénbányából könnyen és olcsón szerezhető tüzelőtől biratván e vállalatra. E végre egy szép épület emelteték; s nem is egyéb kívántatott annak virágzatára, mint ügyes mivesek, számos részvényesek és jó

1) Kunits: Topogr. Beschr. Ung. 1, 152, 154, 178, 231.

2) Das Ungr. Küstenland 27.

3) Statist. 3, 2, 210.

kelet. De mind ez, úgy látszik, hiányzott, mert egész 1804-ig nem juthatott a gyár kellő folyamatba, midőn azt Kuhn Kristóf haszonbérbe vevén, élénkebben megindította. Első években csak, úgy nevezett, kandis cukrot készített; 1808-ban kezdett végre fehér cukrot is gyártani. E gyár azonban ügyes munkások és részvét hiánya miatt a haszonbérlőnek minden erőködése mellett sem juthatott erősebb lábra ¹⁾. 1825 táján évenként mintegy 1200 mázsa cukorlisztet gyártott, miből 400 mázsa kandis, 300 mázsa fehér cukor és 12 akó rhum készült. Nagyobb szerencsével kezdett e kor végén cukrot gyártani burgundiai répából Lacsnyi Miklós és hg Odescalchi, ki Dombasle francia, a híres Roville növendéke által állíttatott föl egy cukorgyárt. A répacukorgyártást azonban már több helyt is szerencsés sikerrel megkísérették e kor végén az országban.

Papirosmalom létezett Szepes, Sáros, Bereg, Abaúj, Gömör, Hont, Liptó, Turóc, Trencsin, Nyitra, Nógrád, Pozsony, Pest, Baranya, Bihar és Borsod megyékben, összesen mintegy negyven, mellyek azonban még sem szolgáltatnak elég művet a belfogyasztásra, sem olly jót, mint csak az osztrák papírmalmok is. A fiumei Smith és Meynier-féle azonban, kivált a kor végén igen jó hírre jutott nem csak nálunk, hanem a német örökös tartományokban is. A pozsonyi gyárban szép burnószelencék készítettettek. Pesten pedig egy papírmárványzó kezdette meg e korban kézművét.

Olajgyár, melly e nevet, saját értelmében, megérdemlette volna, e korszakig nem csak Magyarországon, de az egész monarchiában sem létezett; ámbár nálunk számos helyeken üttetett olaj, repce-, kender- s lenmagból, de min-

1) Magaz. für Gesch. Statist. u. Geogr. d. österr. Staat. 2, 495.

denült kicsinyben. E korszak alatt azonban hazánkban már több s ezek közt néhány jeles gyár emeltetett. Első volt, melyet még a múlt század végén bizonyos Eger állított Pesten, melyben sok és részben finom asztali olajt készített, kender-, len- és répamagból; 1805 táján mázsája a selejtesebbnek 48, a finomabbnak 75 fton kelt. Nevezetes a század elején Károlyi gróftól H. M. Vásárhelyen felállított olajgyár, melynek a csak egy vagy két lótól mozgásba hozott, mintegy tizenöt kölyűje leginkább repceből körülbelül 2000 mázsa finom olajt sajtól (1820ban 80 fton kelt mázsája). Az épület, mely más nagyszerű erőművekkel kapcsolatban áll, igen jeles. E korban állíttatott fel továbbá a kis-szántói, Bihar megyében, hol különösen napraforgó virágmagból igen izes olaj gyártatik; a pozsonyi, melynek 1809diki év adott létet; az ercsényi b. Lili-entől emelt s b. Eötvöstől még jobb karba állított, mely több más erőművekkel áll kapcsolatban. 1822ben pedig Mautner és Guggenheim nagy kereskedők Pesten egy olaj-finomító gyárt (Öhlraffinerie) állítottak, s részére a következő évben kir. szabadítékot is szereztek. E gyárban kevés üttetik, hanem csak finomíttatik a vidéki malmokból beküldött olaj, s ez nagy mennyiségben, hetenkint mintegy 200—250 mázsa. Rakhelye Pesten és Bécsben vagyon. — A Turóc és Árva megyeiek készítenek terpentint és fenyűmagolajt is, melyel nem csak az egész monarchiát, hanem Németországot is bejárni szokták.

A pálinkának s égettbornak minden nemei gyártattak már honunkban. Az igen számos pálinkagyárak közt különösen említést érdemel gr. Forgáché Újlakon, Nyitra megyében, a gr. Andrásyé Bethléren Gömör megyében, mely 1804ben állíttatott, újabb időkben pedig a jeles gr.

Andrásy Györgytől igen tökéletesítettett; továbbá a pilis-csabai, a pozsonyi, ercsényi s kivált az igen nagy keletű flumei rosolisgyár. Igen jeles a gr. Károlyi Lajostól Csongrád melletti majorjában 1823ban emelt pálinka gyár is, mellynek szép gépelyzete egészen angol idomú s gőzzel dolgozik. Illy nemű a kor végén több helyt állíttatott a felső vidéken. — Ecetgyár, mi eddig szinte nem létezett, e korban több állíttatott fel Soprony megyében, Pozsonyban, Pesten stb.

A burnó, vagy tobákgyárakat igen gyarapítá a dohánynyal ezen alakbani élésnek mindinkább terjedése. Legnagyobb mennyiséget készít a flumei gyár, melly már 1797-ben is 10,000 mázsa, szegedi és pécsi dohányból készült burnót szállított Olasz- és Törökországba; továbbá a pesti, kassai, pozsonyi, leihici Szepességben, nagy hajmási, Baranyában, újvidéki stb. mellyek már a hont untig kiélégték. A sárga burnógyárak közt legjelesebb volt a kolozsvári, sarudi és füzesgyarmati.

Pereden, Pozsony megyében 1790ben állíttatott fel izacsgyár, mellyben évenként mintegy 300 mázsa festék készítettett a honi gyárak számára. A késmárki, Pfeiffer állította magyar indigógyár azonban megszűnt lenni.

A finomabb kalapgyáraknak is e korszak adott lételt hazánkban; az előtt egyedül bécsi kalapok viseltettek. Első volt e nemben a kassai, mellyet Gebrecht állított, követték nem sokára a pestiek, a pozsonyi, szegedi, stb.

Nagy gyarapodást nyert e korszak alatt a sajtkészítés, mit sok helyt olaszok kezeltek. Sajt honunkból Fiumén ált legelőször vitetett ki 1780ban s csak 193 mázsa; 1802ben pedig a kivitel e révén már 13,075 mázsára emelkedett. — Viaszgyár, minthogy a kivitelvám az örökös tartományokba igen nagy, s nevezetesen a fehér viasz má-

zsájától 8, a gyertyaétól pedig 16 ft. volt, s így ezen cikk egyedül a nem nagy belfogyasztásra szorítottatott, jelentékenyebb nem állhatott fel; voltak ugyan már minden nagyobb városban mézeskalácsosok; de ezeknek kézműve, az egy rozsnyóit kivéve, nem érdemli a gyár nevezetét. — A szappanykészítés Debrecenben és Szegeden folyvást jelentékeny volt, az elsőnek készítményei évenként mintegy 7000 mázsát tőnek. — Hamuzsir több helyt készítettett, kivált a dunántuli vidékben; legnevezetesebb a gr. Festetics tolnai, és b. Orcy erdő-kövesdi gyára Hevesben.

A hajógyártás tökéletesbülésének nem lehet eléggé örvendenünk. M. Terezia alatt még nem találtatott, ki az általa a belföldi gyártás előmozdítására behozott két rajnai hajó mintájára egyet készített volna, mind a mellett is, hogy a mesternek különösen 100 arany jutalmat ígért. E korszak alatt azonban az ébredező kereskedelem ezen iparágat is gyarapította. Legszebb hajókat készítették Titelen a sajókás ezred kerületében, nem csak a katonaság, hanem a bánági búzakereskedés számára is. Vetélkedett ezekkel a szegedi, helyben úgy nevezett, *superek* készítménye, kik közt néhány évek előtt legjelesebb volt bizonyos Ábrahám. Az itt készült hajók némellyike 8000 mázsánál is többet bír, közönségesen cserfából építtetnek, szépek s tengeri alakúak. 1800ban egy 8200 mázsát bíró épült a kir. udv. kamara számára; de minden eddigi műveik közt, bár nem legnagyobb, de legszebb volt azon két vízméresekre és szabályozásokra rendelt hajó, mellyek, ha emlékezetem nem csal, 1825ben bocsáttattak a Tiszára. Jelesek még a sziszeki hajógyár művei is. Ezeken kívül készíttetnek hajók Új-Aradon, Komáromban, Baján, Újbecsén, Várin, Beregben; ez utólsó helyen leginkább a sószállításra

stb. E kor végén próbát tőn Pesten gőzhajóval Lidemann; de olly sikeretlenül, hogy minden reáfordított költségei haszon nélkül veszték el. — Ezen kívül különféle más faművek is készítették az ország több vidékein kivált Garam, Urna, Vág, Boca, Potóc, stb. folyamok mellett. — Említést érdemlenek a diós-győri kulacsok, légelyek s ugy nevezett vörös gyurkók. — A budai, még e korban is egyetlen, hintógyár folyton gyarapodásban volt.

Az ásványanyag-gyárak közül a következők érdemlik a kiemeltetést: a több helyt létező salétrom főzések, mellyek közül legnevezetesebbek a bihari, szabolcsi és szathmári, b. Vay birtokában lévők; ezek összesen mintegy 120 kazánra dolgoznak. Az e helyeken főzött salétrom Debrecenben és Kállón tisztítatik meg. Az allibunári salétromgyár, a hánsági határszéli területben, évenként mintegy 260 mázsát készít. Vannak még illy gyárak Fehérvár, Mosony, Soprony, Somogy és Zólyom vármegyékben. — Lőporgyár e korban a Rába, Urna és Temes folyamok partjain több létezett; készítettett lőpor Budán és Monostoron is Pest megyében. — Timsó legtöbb készítettik Bereg megyében, hol öt illynemű gyár létezik, mellyeknek évenkénti készítménye körülbelül 13,000 mázsára megyen. Parád mellett pedig Hevesben, a b. Orciak gyára évenként mintegy 800 mázsát szolgáltat; a másik, ugyan ott létező gyár, melly egy társaság birtokában vagyon, fa szüke miatt e korban csak 2—300 mázsát készített évenként. — Igen szaporodtak e korban a sziksó- és szódagyárak. Szegeden e kor elején csak egy létezett, végén pedig már három nagy kiterjedésben dolgozott. Szabolcsban Manueli több helységben összesen 28 kazánra dolgoztatott; a derecskei, Biharban, évenként mintegy 200 mázsát készített. A hamu-

zsirgyarak fahiány miatti csökkenésének következtében a tiszta sziksó nem csak az örökös tartományokban, hanem a külföldön is igen keresetté lön.

A számos, kivált Gömör, Bars, Pozsony, Nyitra, Nógrád, Soprony, Heves stb megyékben létező cserépedény - kézművek mellett különös említésre méltók a budai, holicai, kisléber, pápai, tatai, gácsai és pondjeloki, majolika és a kassai kőedény gyárak. A holicai gyár, mely 1790ben mintegy 50,000 ftnyi mivert készített, s körülbelül 100 munkást foglalkodtatott, az agyag- és mázra vetett nagy harmincadok miatt e kor elején igen megcsökkent volt, míg végre egészen megszűnt; csökkent továbbá a gácsai és prondjeloki is. Virágzatnak indult ellenben a pápai; e gyárt 1802ben Schneller és Posthichal emelték; 1810ben különféle viszontagságok után Vinter Mátyás vette azt által, s pár év alatt annyira gyarapult igazgatása alatt, hogy 1818ban az 56,000 ftnyi készítményeiből 50,000 forintnyit adott volt el. Még nagyobb kiterjedést nyert a kassai, melynek művei az egész országban kelendők s mintegy 100,000 ftot tesznek forgásba. Említendők itt a pipagyárak is, melyek közt a selmeci, e korban emelt, kitünő jóságú műveket szolgáltatott; a debreceni mintegy 140 mester évenként körülbelül 11 millio darabot készít stb.

Üveghuta e korban már mintegy 30 létezett az országban, melyekben azonban finom üveg, minő p. o. a cseh és velencei, egyikben sem készítették. Tükörgyár csak kettő emeltetett Pesten és Pozsonyban, ezek is csak kicsinyben kezelték munkájokat. Írón Pesten és Pozsonyban készítették, de a szükség nagyobb részét Bécs pótolja. Spanyolviasz, miután a sopronyi illy nemű gyár kevés ideig tarthatta fenn magát, egyedül Pesten készült stb.

Az érczel foglalkodó kézművek, az anyagnak bősége mellett, nem gyarapodtak eléggé. Arany- s ezüstműveseink elég nagy számmal voltak ugyan a nagyobb városokban; de ezek, pár pestit kivéve, mind kicsinyben üzték kézművöket; az ékszeráruk nagy részben még most is Bécsből hoztattak. Ugyan ez mondandó a sárga- és vörösréz művesekről is. Tulajdonképeni rézgyár csak három létezett: Csiklován Krassóban, Nagybányán, és Vas megyében gr. Batthyány uradalmában, melyek azonban az elsőn kívül csak aprólékos műveket; gyertyatartókat, gombokat stb készítettek. A beszterce melletti, szomolnoki és poracsi rézhámor csak lemezeket szolgáltatott.

Nagyobb számmal voltak a vasműgyárak. Nevezetes a hradeki, 1810ben a stajerhoniak mintájára emelt, vasmű és fegyvergyár. Nagy reményektől biztatva állított fel 1794ben egy társaság acélgyárt a murányi erdőkben; de a remények csaltak: néhány év múlva a gyár megakadt, s helyén csak vashámor maradt. Öntött vasműveket a bogrányi gyár készít, mely azonkívül konyhaedényeket is szolgáltat. Ezeken kívül számos vashámorok léteznek a bánya kerületekben; egyedül Gömör megyében 49, melyek közt a gr Andráseyi igen jelesek; ezek összesen mintegy 100,000 mázsát szolgáltatnak stb. — Méltók végre az ércműkészítők közt említésre a pesti, budai stb harangöntők és bronzgyártó Soyka Mátyás, ki kicsinyben, de szép bronzműveket készített Pesten, s nálunk e kor végeig egyetlen volt ezen iparágban. Sodrony, ezüst Pesten és Pozsonyban, réz Gölnicbányán és Besztercén, vas Temesváron stb készítették ¹⁾.

1) L. ezekről a gyárak- és kézművekről Schvartner és Demián Statistikaít; — Skerlec: Descriptio etc. — Kunits Topogr.

A városi mesterségeket s kézműveket illetőleg, senki sem fogja ugyan tagadhatni azoknak gyarapultát; de az is igaz, hogy ezen haladás kevés városnak tulajdonítható; azon arányban pedig egynek sem, mellyben Pestnek. E város mindinkább közép pontjává lőn a nemzeti iparnak, s bár mindenben nem tette is még nélkülözhetővé Bécsset, sokféle kézműben kielégítette már az ország nagy részét, mik az előtt Bécsből szállítottak. P. o. butorok, kalapok stb e kor végén épen olly jók készültek már Pesten, mint Bécsben s olly mennyiségben, hogy fölösleg volt volna a Bécsből szállítás. Az 1792diki számítás szerint, miként főnebb előadám, kalmárokkal együtt összesen mintegy 905 céhbeli kézműves létezett. Az 1807diki összeírás pedig a kalmárokkal együtt már 1416 céhbeli mestert, 3472 legényt és 974 inast mutat elő. Megkimélem olvasóimat a részletes fölszámlálástól, csak azt jegyzem meg, hogy ezek közt egyedül a mesterek száma mintegy ezerre megy, mi a főnebbi évben még nem tőn nyolc százat; külön kézmű pedig, szakra nézve, 1807ben mintegy 110 létezett, s kezelőik közt már ollyanok is, kik a külföldihez szokott finyásabb ízlést is kielégítheték. Még szembeszökőbb a kézművesek szaporodása 1807 után: az 1836diki összeírás szerint 143 szakban 2332 kézműves mester létezett.

A kereskedés élénkülése mellett, egyik fő oka volt a mesterségek gyarapodásának a céhek szabályozása. Józsefnek e céheket eltörlő rendelménye a többiekkel visszahúzatott ugyan 1790ben; de II. Leopold nem sokára megújította mind azon törvényeket, mellyek a céhek vissza-

élései ellen régiebb időkben alkottattak. Ferenc pedig 1805ben egészen új céhszabályokat alkotott. Igaz ugyan, hogy még ezek sem valának mindig képesek a szükkeblűségnek minden concurrentiát kizárni törekvő titkos fogásait és cseleit meggátolni; de ez a törvény- és helyhatóságok gondosb ügyelete mellett e korban sem olly általános, sem olly hatékony akadály nem volt már, hogy az ipar gyarapodásának nagyobb gátokat vethetett volna. Mind a mellett is igen kívánatos, hogy ezen, a középkor bélyegét viselő, természeténél fogva szükkeblűségekre hajló s azért abból soha ki nem vetkezhető intézet eltörlesztessék.

A KERESKEDÉS TÖRTÉNETE.

E kor, mellyben Európa kereskedése olly nevezetes, egész országokat megrázkódtató crisiseken ment volt keresztül, honunk kereskedésében is korszakot alkotott. Egyebek közt különösen három körülménynek volt arra állandó s elhatározó hatása. Az első: a közlekedésnek megkönnyítése az ország külön vidékein épített száraz és vízi utak által; a második a manufaktúrák és gyárak némi emelkedése és tökéletesbedése, minél fogva több cikkek, melyek eddig egészen passiv kereskedés tárgyai voltak, már benn készítették, s ha nem mindenben pótlák is az ország szükségait, a bevitelt kevesbíték, a nyereséget nagyobbították; a harmadik végre, mi kereskedésünket általánosan élénkítő, azon engedmények voltak, mellyekkel a jó király a harmincadi sorompókat egynémiben tágitván, kereskedésünknek szabadabb mozgást engedett. Ezekhez kapcsol-

hatni még azt is, hogy mióta II. József az elszigetelési rendszert felállította, s ennek következtében az osztrák tartományokban sok gyárak emelkedtek, azóta nyers természetűeink néhányai iránt mind inkább sürűdött a kereszködés. Voltak ugyan ezeken kívül még más körülmények is, mellyek kereskedésünknek e kor némelly részében különös élénkséget adának; de ezek, minthogy egyedül az Európát felültetett háborúk következményei voltak, csak néhány évekre s némelly cikkelyekre hatának. Azonban még is ezen háborus idők juttaták a magyar természetűeket a világ kereskedésbe. De lássuk e körülményeket egyenként.

Kereskedési utaink e korszak alatt általán véve igen megjavittattak s néhány újjal is szaporittattak. Pesttől, kereskedésünk közép pontjától, sugárokként vonulnak szét az ország külön részeire kereskedési utaink. Igaz ugyan, hogy azok Pestnek határiveral nagy részben megszűnnek jók lenni; de nagy nyereség volt már az is, hogy legfőbb utunk, melly Pesttől Komáromon, Győrön, Mosonyon, és Sopronon keresztül Osztrákországba vonul általán véve meg lehetős állapotba helyeztetett. A többi fő utak: Kassán, Eperjesen, Lőcsén és Késmárkon keresztül Gácsországba; Pesttől Debrecenen, vagy Szegeden és Temesváron keresztül Erdélybe; Szegeden, Eszéken, Újvidéken, Zimonyon ált Törökországba; Nagy Kanizsán ált Horvátországba, s Károlyvároson keresztül a tengerpartokra; Székes Fehérváron keresztül Stajerországba, Triestbe — nem voltak ugyan még mind és mindenütt kijavítva; sőt némellyek, p. o. Pestről Debrecenbe és Szegedre s innét Temesvárra és Zimonyba, helylyel helylyel a legtürelmesb utazónak kedélyét is fölingerlék; de még is a legtöbb vonalokban több gond fordít-

tatott utainkra, mint eddig; néhol pedig, kivált a felső vidéken, azok már igen jó karba is állítottak. Így Árva megye a század elején nagy költséggel jó utat készítetett kebelén ált Gácsországba; a hg Kohárytól készítettett, Muránytól Szepes megyéig vivő kereskedési út, már azért is méltó említetni, mivel kevés költséggel hozatott létre: figyelmesekké tétetvén t. i. a jobbágyak az abból eredő hasznokra, a munka nagy részét ingyen tették. Követésre méltó példákat adának továbbá az útkészítésben: Arad, Temes, Fehérvár, Veszprim, Szepes, Gömör, Sáros, Abauj stb megyék, mellyek e kor alatt kivált a fő utakat igen jó karba helyezték ¹⁾. Kitünőleg megérdemli itt az említést a Ludovicea út, mellyet a Ferenc csatornai részvényes társaság Károlyvárostól Fiuméig építtetett. Miután t. i. mind a III. Károly mind II. Józseftől épített s nevöket viselő kereskedési utak még mindig nagy nehézségekkel volnának összekapcsolva, s az ohajtás, a tengerpartokat Magyarországgal kényelmesb út által kötni össze, mindinkább nyilatkoznék, a nevezett társaság 1803ban b. Vukassovich igazgatása alatt megkezdeté a nagy munkát; mi azonban a háborúk s politicaí eseményektől félbeszakasztatván, csak 1812ben vitetett tökéletességre. Ezen szép és költséges úttal, melly egyike korunk nagyszerű teremtményeinek, három mellék ág kapcsoltatott össze, mellyeknek ketteje azt a vidék nevezetes helyeivel, harmadika Buccarival köti össze ²⁾.

1) Schedius: Zeitschrift 1802. 2, 286. Schvartner: Statist.

3) Csaplovics: Archiv 1, 123. Schvartner 1, 432.

Új vízi utat, mellynek e kor adott létezését, kettőt mutathat elő honunk s olyant, melly nagyságára s kereskedési hasznaira minden eddigieket messze felül halad. Egyik s nevezetesebb a Ferenc-csatorna, Bács megyében, melly Monostorszegtől Földvárig $14\frac{1}{2}$ mérföldnyi vonalban a Dunát a Tiszával összeköti. E csatorna, melly az alsó magyarországi kereskedésnek egészen új, az előbbinél 47 mérfölddel rövidebb s biztosabb utat nyitott, egy részvényes társaságtól 1793 kezdett építtetni s 1801ben elkészülvén, a következő évben megnyitott. E tíz öl szélességű s 4—5 öl mélységű csatornán a legnagyobb dunai hajók is járhatnak; 1813ban egy 9960 mázsával terhelt hajó minden nehézség nélkül ment rajta keresztül. Milly hasznára vált kereskedésünknek e csatorna mind a só- és épületfának a Tisza és Maros erdős vidékéről, a gabnának és bányatermékeknek a temesi hátságból, végre a törökországi áruknak Zimonyból Pestre szállításában, eléggé kitűnik abból, hogy megnyitásától kezdve 1818ig 10,723 terhes, és 4937 üres hajó úszott rajta keresztül; amazoknak terhe összesen állott 18,102,338 mérő gabnából, 679,089 akó borból 3,195,226 mázsa sóból, 51,346 mázsa ércből, 1,598,789 mázsa fából, 1,035,039 mázsa dohány-, bőr-, gubacs-, kőszénből stb, összesen 17,964,266 mázsából ¹⁾. Nem kevés hasznára válandott kereskedésünknek azon csatorna is, melly a század elején Béctől Sopronyon és Győrön keresztül a Dunáig terveztetett, de a munka háború-gondok által félbeszakasztatván, csak a határszélekig vitetett. — To-

1) L. bővebben Csaplovics: Archiv l. és Gemälde v. Ung. l. Schvartner: Statist. más. kiad. 1, 431. Schedius: Zeitschrift 1804. 5, 124.

vábbá nem csekély hasznót hajtott a Stajerországgali kereskedésben a Mura folyamnak, 1814—1817dikig véghez vitt szabályozása, mi által nem csak a vidék megmentette a kiöntésektől, hanem a vízi út is megkönnyített s mintegy 9000 öllel megrövidített ¹⁾. A Szávának 8 ½ mérföldön által vitt szabályozása pedig azt a hasznót adá, hogy azóta a nagyobb hajók is Ruguizáig úszhatnak, melyekről az előtt már Sziszeknél kisebbekre kellett a terhet rakni ²⁾. Hasznossá válandott a Kulpa szabályozása is Bródig, mit a Ferenc csatornai társaság 1800-ban tervezett; de különféle okokból a Ludovicea száraz út építésével váltott fel ³⁾. — Azon tervek pedig, melyek a Dunának a Tiszával Pesttől Szolnokig és Pesttől Szegedig összekapcsolását tárgyzák, s melyek elsőjének Balla Antal Pest megyei, másikanak Vedres István Szeged városi, mérnökök valának szerzői; emez részvétlenség, amaz lehetlenség miatt (a mérésekből kitűnt hogy Pest, és Szolnok közt nagy hegyhát emelkedik) nem létesültek ⁴⁾.

Utaink mellett a hajózás és fuvarozás is megjavított. Emezt illetőleg az ország külön vidékein létező jó fuvarosokat ⁵⁾ mellőzve, csak a Ludovicea úton s a Pest és Bécs közt jó karba állított fuvarozást emelem ki. A hajózásra nézve pedig igen hasznos lön a komáromi 1807ben, kivált Csep Zsigmond buzgalma által alakított hajókármentő

1) Csaplovics: Archiv 1, 107.

2) K. Franz Polit. Gesetzb. f. d. österr. Erbl. 16, 132.

3) Schvartner 1, 432. Schedius: Zeitschrift 1, 125.

4) Vedres István Tisza s Duna közti Csatornáról írt munk. Szeged 1805.

5) L. bővebben Csaplovics: Gemälde 2, 112. köv.

társaság, melly Pesten, Mosonyban, Baján, Monostorsze-
gen és Török-Becsén állított ügyvivősegeket, s több ren-
dű hajókon szállításokat is tesz a Dunán az egész orszá-
gon keresztül. — Hálával említendő végre Ferenc királynak
azon rendelete, mi szerint a közlekedés könnyítésére nem
csak a posták annyira megszorítottak, hogy már min-
den, csak kissé nevezetes város is bir ollyannal, hanem
1804ben sürgöny (Diligence) is állíttatott fel a kereskedés fő
útain. —

Törvényhozásunk e korszak alatt különös tárgyául
tűzte ki figyelmének a honi kereskedést, s bár a fennálló
rendszert s politicát meg nem változtathatá, ennek szelle-
mét még is sokban megszelidíté s többféle engedményt
eszközle ki annak előmozdítására. Az 1790ki kereskedési
választmány munkálatai nem tárgyalattak ugyan a háborús
körülmények miatt igen rövid országgyűléseken; de még is
mindenikében, s nagyobb nyíltsággal és elhatározottsággal,
mint valaha, szóba hozatott a kereskedés ügye s követel-
tetett a nemzet megsértett joga. Az elv, mi szerint Ma-
gyarországnak mint szabad, az örökös német tartomá-
nyoktól független országnak tökéletes joga van a szabad
kereskedésre, s minél fogva a vámszabályozás egyedül a
törvényhozáshoz tartozik, mindinkább határozottabban ki-
fejezteték és sürgetteték. Ferenc, az atyai indulatú király,
ki a háborúk súlyos korában annyi tanúságait vevé Ma-
gyarország fejedelne iránti hő ragaszkodásának, s az aka-
ratnak, az ország tehetsége szerint arányosan részesülni
az összes monarchia terheinek viselésében, átlátta alatt-
valói kérelmének jogosságát, s bár a fennálló, mélyen gyö-
kerező s azért rászoktatások nélkül hirtelen meg nem vál-
toztatható rendszert nem törölte is el, azt legalább szeli-

ditette s olly engedményeket adott kereskedésünknek, melyek azt egynémiben könnyítették s tágitották.

A népek története tanúsítja, hogy a kereskedelem, bár milly kedvezők egyébiránt körülményei, hitel nélkül virágzatra nem emelkedhetik. Nálunk több más okok közt a törvénykezés lassúsága s a váltó törvény hiánya nem engedék azt erős lábra állani, miből az ugy is csekély kereskedelemre számtalan hátramaradás és kár háromlott. E tárgyról, miként főnebb hallók, intézkedett ugyan már törvényhozasunk, a kivonati — auszzugalis — pörvitelt honunkban is megállapítván. Ez által azonban még korán sem valónak elhárítva a hitelt, kivált a külkereskedésben előlő akadályok. Miért az 1790ki kereskedési választmány is indítványba hozta a váltó törvénynek honunkbani megállapítását, s azt, körülményeinkhez alkalmazva, ki is dolgozta munkálataiban. A legközelebbi 1792diki országgyűlés tehát addig is, míg ez iránt mindenkit kötelező törvény alkotnának, a kormány előterjesztésére azt határoza a 17dik törvénycikkelyben, hogy mind azok, kik kereskedési szerződéseket kötven, magokat a német örökös tartományok váltótörvényének alávetik, vagy a fizetést bizonyos helyen az örökös tartományokban tenni ígérk, vagy ugyan azon, a váltótörvénytől alá tartozó országok kereskedőivel társaságba lépnek, mind pedig azok, kik csak egyszerű kölcsönt vettek, saját törvénytől lemondással s az idegennek elismerésével, azon törvénytől bírósága előtt tartozzanak megállani, mellyet a szerződésben kikötöttek; a honi hatóságok pedig az illy törvénytől mondott ítéletet végre hajtani kötelesek, mennyire t. i. az elítélt fél magát szabadon kötelezte s a honi törvények szerint a harmadik joga meg nem sértetik. Ellenben ígéri a fölség hogy

míg hasonló váltó törvény nálunk is föllállhat, a külországi kalmárok fölött, kik a fizetést itt tenni ígérk, vagy valamely magyar törvényszék alá vetik magokat, az azelőtt kimondott ítéletet a német hatóságok által létesítendi.

Még többet tön kereskedésünk ügyében az 1802diki országgyűlés, melyben a német tartományokkal viszonyok fölötti kérdés élénk vitatkozásoknak lön tárgya. E gyűlésre oly szándékkal jelent meg az ország rendének nagy része, hogy a királyt nyomasztó körülményeiben, melyekbe a francia forradalom által jutott kitelhetőkép segitendik s a hadi segílyt tárgyzó kívánatit teljesítendik; de csak azon feltétel alatt, hogy engedekenységökért, mellyel az országra terhet raknak, engedekenységet nyerjenek, olylyant, melly az országot boldogítsa, az ipar és kereskedés szabadságát megadja, biztosítsa. E föltételnek a kormány részérőli elfogadásán, mit a szükség sürgetett, senki sem kételkedett. Bredeckynek a kereskedésről irt munkája nyilván megmutatá, hogy a kincstár a magyar kereskedés szabadságából sokkal több hasznót várhat, mint a sorompókból. Az amiensi békekötés után pedig reá szorúlni látszék a kormány a kimutatott financforrásra. Miért a föltételnek a kormánytőli elfogadása oly bizonyosnak látszék s annak a királyi kívánatok ellenébeni föllállitandása oly valami elvégzett dolog volt, hogy az az első ülésekben inkább önmagától feltételet, mint nyilván s egyenesen kimondatott. Azonban a fölirásból, melyben a kir. kívánatok megigértetnek, a föltétel egyenes kifejezését a magyar, formákhoz ragaszkodó gyöngeséget használni tudott jegyző még is kihagyá a határozatlan szavak áradozása között, s a lényeg elenyészett az üres forma alatt. Megróvták ugyan némellyek a fölirat fogalmazását, határozottan kité-

tetni kívánván a záradékot, de siker nélkül: a nagyobb rész meglepetve volt, s az illetlenség és bevett szokás ellenvetései által amazoknak szavai annál inkább elnyomattak, minthogy volt is némi határozatlan említés a nemzet ebbéli sérelmének orvoslásáról. A kormány e szerint föltételetlenül nyere a föliratban ¹⁾ kívánatának teljesítését. Később ébredt föl az elmulasztás bánata; s néhányan nem áttalottak az ígéret teljesítésének megnehezítésére törekedni. De hasztalan; a kereskedés szabadsága ez uttal kivátlanul maradt.

De a méltányos király, ki e föliratban ujonnan olly fényes példáját vette Magyarország hű ragaszkodásának, minden vigasztalása nélkül a reménynek még sem bocsátá el az ország rendeit. Megkérdé ezeknek a kereskedés tárgyabani kívánataikat. Mire a rendek választmányt szakasztának ki kebelükből a tárgynak szorosb megvizsgálására. E választmány azon oldaláról fogá föl a magyar kereskedést, mellyről az részint az örökös tartományok jogaitól s befolyásától függ, részint az országnak azokkal barátságos egyezkedése és a királynak szabad rendelkezése alá tartozik. Tehát Magyarországnak a többi örökös tartományokkal szoros kapcsolatát s viszonyait, az azokból elváthatlanul eredő kölcsönös hasznokat és károkat s az összes monarchia statusgazdasági szükségeit és kívánatit tűzte ki vezérelvül a választmány. Kihalgatta az továbbá a nevezetes városok kereskedőinek, nevezetesen a pestiek, budaiak, pozsonyiak s fehérváriak véleményeit. A tizenkét pont, mellyben e választmány nézeteit, javaslatit s kívánatit előadá, azon egyben központosúl, hogy miután Magyaror-

1) Acta Comit. 1802. p. 17.

szágnak a többi örökös tartományok iránti viszonyossága s a kölcsönös fentartási kötelesség a magyar kereskedés kívánatit már magától is eléggé korlátozza, nem csak Magyarország szüksége s fennállhatása, hanem a többi örökös tartományok java is sürgeti a magyar kereskedés föl-szabadítását; minél fogva a természetényeknek mind e tartományokba, mind a külföld országokba kivitele sem a harmincadok s osztrák vámok által ne nehezítessék, sem egyéb tilalmak által ne korlátoltassék. A fölírás ¹⁾, melly ezen munkálatok elvei szerint készítettett, lényegében nem mást, mint azon kérelmet foglalja magában, hogy a magyar kereskedés nem annyira a sokszoros törvények és igazság szerint, mint az egész monarchiának kétségtelen hasznára, a gyarmati kénytetés alól, mellybe a harmincad s vámrend-szer által szorítottatott, fölmentessék.

E fölírásra adott válasznak ²⁾ tartalma lényegében következő: a gabna szabad kivitele szárazon és vizen megengedtetik, míg azt a status java, háború vagy szűk termés nem tiltandja; a barom kivitele azonban most a háborúbani nagy emésztés miatt meg nem engedtetik; a bornak az éjszaki országokba kivitele iránt a király az illető kűlhatalmakkal kötendő kereskedési szerződéseknél kellő figyelemmel leend; a többi akadályok, harmincad, vám stb iránt tanácskozások fognak tartatni.

Nem tagadhatni ugyan, hogy ezen engedmények némi könnyítésére valának kereskedésünknek; de azt korán sem segítették annyira, mennyire talán első tekintetre látszik. Megengedtetik ugyan a gabnának és bornak szabad kivite-

1) Acta Comit. 1802. I. 160.

2) U. o. I. 195.

le; de meg nem határozott, milly áron nyújtatik ezen engedély, az az: mennyi vám fizetendő a szabad kivitel mellett? S mi általán véve a rendek abbéli kérelmét illeti, hogy a kereskedés minden gátok és visszaélések alól (qui-busvis impedimentis, et abusibus) fölszabadíttassék: igen határozatlan választ adnak a kir. leirat eme szavai: „Mielőtt pedig ezen fontos kereskedési tárgyról további tanácskozás tartathassék, előlegesen az ország rendeinek határozottabb és részletességekre terjedő kíváratit akarja érteni ő felsége, azután adandó bővebb kegyelmes választ“. S valóban egészen hiúvá lön a remény, mellyet eleinte a földgyümölcszeinek vizen és szárazon szabad kivitele gerjesztett. Mert, miként a bécsi udvari hírlap 1802diki július 24ről irt: „minden lehető kétségnek elmellőzésére, melly a Magyarországon kegyelmesen fölszabadított gabnakivitelre nézve támadhatnék, ő felsége saját legfelsőbb kézírata által olly módon méltóztatott e kivitelt meghatározni, hogy: 1. a gabonakivitel Magyarországból szárazon csak ott engedtetik meg, hol ezen ország idegen tartománynyal, minő Törökország, (mellynek azonban gabnára nincs szüksége), közvetlen határos. 2. Hogy ezen kivitel vizen egyedül a Magyarországhoz tartozó tengeri réveken ált engedtetik meg, és csak a szokott vámok lefizetése mellett. 3. Hogy ezen gabnakivitel fölszabadításánál a nemzetire (auf das Nationale) semmi tekintet se legyen, azért e fölött vizsgálatok se tartassanak“. Azért mondják a rendek az 1807-diki országgyűlésről decemb. 2kán költ felirásokban ¹⁾: „hogy ezen engedély semmi hasznára sem volt kereskedésünknek, mert a kivételek és záradékok által (mellyek

1) Acta Comit. 1807. I. 465.

t. i. az engedélyekhez kápcsolttak) a kereskedőknek arra való szükséges bátorságot nem ad, hogy nyomos kereskedésbe fogjanak; sőt, a legközelebb múlt idők példája szerint, azokat aggodalom- s félelembe ejti, minthogy az 1802diki sz. Jakab havának 1sőjén költ kir. leirat is bizonyítja, hogy az által a kalmárok elég bátorságba nem helyeztetnének; sőt az egy más, ugyan azon év és hónap 20kán költ kir. levél által különféle módosításokkal megváltoztatott; és a gabnávali kereskedés a külföldi országokba az óta épen nem gyarapult“.

Az 1805diki, alig egy hónapig tartott országgyűlésen újonnan sürgették a rendek a kereskedés fölszabadítását az ország nádorának benyújtott előterjesztésben. — „A porosz háború után, — így szól a kérelem — melly nagy részben Magyarország erejével s fegyverével viseltetett, az ország kereskedése, nevezetesen a Sleziával üzőtt borkereskedés, a cseh vászonkereskedés miatt feláldoztatott. Gácsországban a hegyaljai borral az azelőtt virágzó kereskedésnek igen nagy akadályok vettek elébe. Ámbár országunk független, még is mint gyarmata tekintetik a többi örökös tartományoknak. Az ország kereskedése, az osztrák kereskedésnek alávetetvén, idegenek által kezeltetik. — Midőn a magyar természetienyek szabad kiviteléről van szó, nem pirúlnak állítani, hogy ezen engedély a magyaroknak nem adathatik, mert az által sokat vesztenének az osztrákok; midőn még is, ha frigysek a tartományok, kereskedésökben nem lehet egyoldalság, az engedélyek egyenlő mértékben osztandók“. Könyörögnek végre: „hogy helyre állván az óhajtott béke, ő felsége az országot gyarmati állásából fölszabadítani méltóztassék“.

De mivel a gyűlés nem sokára feloszlott, e kérelemnek ez úttal sikere nem volt.

Az 1807diki országgyűlésen folytatták a rendek az 1802ben félbeszakasztott vitatkozásokat a kereskedés fölött. Egy nagy érdekű fölirathban kimerítőleg taglalják az országnak a német tartományok iránti viszonyában elidegeníthetlen jogait a szabad kereskedelemre, s ezt sürgetve követelik mind az igazság s a nemzetek közti szabad egyezkedésnek, mind az ország, sőt az egész monarchia statusgazdasági javának tekintetéből. A királyi leirat ¹⁾ azonban nem felelt meg a rendek kívánatának, azt a monarchia rendszerével meg nem egyezhetőnek állítván, s a föltételeknél, mellyeket még az 1802diki országgyűlésből benyújtott föliratra költ válaszában kifejtett, szigorúan megmaradván, ezek szerint kívánta a törvényjavaslatokat ²⁾ is módosíttatni; mik szerint végre a következők állapíttattak meg törvényül: 1. Hogy azon áruktól, mellyeknek a külföldről bevitele nincs megtiltva, az osztrák tartományokon keresztül szállítások alkalmával ezentul semmi átviteli vám se fizetessék, az útvámokat kivéve; a harmincad pedig a magyarországi, e végre rendelt állomásokon szedessék. 2. A magyar áruk kivitelénél a fogyasztéki adónak tüstént lefizetése helyett, mi eddig az eladás előtt mindjárt az osztrák határszéleken történt, ezután az eladásig elegendő kezesség adathassék. 3. A gabnának külföldre szállítása iránt megállapíttaték: a) hogy a kivitel súlyos okok nélkül meg ne tiltassék; b) a kivitelben Magyarországra nézve azon elvek tartatnak meg, mellyek a többi örökös tartományo-

1) Acta Comit. 1807. p. 181. és Opinio Subdep. Com. 1827. I. 7.

2) Acta Comit. 1807. 471.

kat is szabályozzák; c) azon esetben, ha a kormány a gabnakivitelt megtiltani szándékozik, előbb a magyar főhatóságok is meghallgattassanak; d) az essito, vagy is kiviteli, út- és révvámokon kívül a szállítók semmi más adózásra ne szoríttassanak. 4. A borkivitel iránt rendelteték: hogy az a nem rég adott engedmény szerint az osztrák tartományokba s azokon keresztül vizen is tétethessék (eddig csak Bécsig lehet a Dunán szállítani, onnan szekéren kelle tovább vitetni), a nélkül, hogy az átmenetben osztrák bort is kényszerítették a magokéval szállítani a magyar kereskedők. A fogyasztéki adónak lefizetése helyetti kezesség vagy zálog az eladás előtt az illető hivataloknál a borkereskedésben is elvállaltassék.

1807 óta ismételve sürgették az ország rendei az 1802ki jul. 15kén költ felirat értelmében a kereskedésnek fölszabadítását. Mintán pedig a kormány a legutolsó 1826ki sept. 10kén költ felíratra adott válaszában oda nyilatkozott, hogy a beltermesztmények kivitelére adott engedélyek, a vámadónak több tárgyakra nézve leszállítása és a magyar tengeri révek visszaadása által az ország kereskedésének emeléséről atyailag gondoskodott; s a kérdés megfejtésébe részletesen nem bocsátkozván, a rendszeres munkálatokra utasította a rendeket: az 1827ki cikk által választmányalakíttatott az 179% rendszeres munkálatok álnézésére, s hol szükség kívánná, a kor és körülmények állása szerint teendő módosításokra. Mielőtt azonban az e választmány által az országgyűlésnek benyújtott, ez által pedig a kormánynak orvoslás eszközlése miatt elibe terjesztendő pontokat, s illetőleg törvényjavaslatokat említeném, szükséges a magyar kereskedést illető rendszert, mennyiben az a II Jó-

zsef utólsó, 1788ki vámszabályozása óta változást szenvedett, előadnom.

Az elvek, mellyek szerint a magyar kereskedés mind a külföld-, mind az örökös tartományokkal viszonyában I. Ferenc király trónra léptéig szabályozva volt, ezen atyai indulatú király hosszú, jótékony kormányja alatt nagy részben megváltoztak: bár, miként az országgyűlési föliratokból látók, nem teljesítettett is egész terjedelmében az ország kívánata: gyarmati állásából ez még is fölszabadított azon koronkénti engedmények s rendeletek által, mellyek részben a föliratok következtében, részben máskor adattak.

Nem céлом itt részletesen előadni mind azon igen számos királyi és kamrai rendelményeket, mellyek által az 1788ki és evvel sokban megegyező 1795ki vám és harmincadszabályok különféleképen módosítottak. Ezek ugy is az említett években alkotott alapszabályokat csak egyes kezelési módokban változtatván meg, egyenként figyelemre méltóbb fordulatot nem okoztak kereskedésünkben. Tekintsük tehát azon eredményt, mellyet e rendelmények összesen előhoztak, az állapotot t. i., mellybe általok kereskedésünk e kor végeig tétetett.

Mi először a külországokkal folytatott kereskedésünketilleti: fő elve ennek, valamint a német tartományokra, ugy Magyarországra nézve is : ugy igazgatni vámok által a kereskedést, hogy a nyers anyagok bevitele könnyítessék, az élelmi szereké nehezítessék, a műkészítményeké, mennyire lehet, terheltessék; ellenben mind a természetmennyek, mind más iparcikkek kivitele minden módon, Magyarországra nézve azonban annyira könnyítessék, mennyire a német örökös tartományok java engedheti. Egyes rendel-

ményeket, különösen mik a gabna- és borkereskedést, a kül áruknak az örökös tartományokon felszabadított átvitelét tárgyazzák, már főnebb, az 1807ki országgyűlésről szólván, előadtam. Külkereskedésünk minden más részei s tárgyaiban, mind a be-, mind kivitel tekintve, ugyan azon elvek által határozottat meg, mellyek a német örökös tartományok külkereskedését szabályozták; a magyar vám minden tételei és róvatai egészen egyenlők voltak a német tartományok váméival. Némelly cikkelyek ugyan vagy egészen megtiltva, vagy igen nagy vámmal voltak terhelve a külkereskedésben; de ezekben a német tartományok sem bírtak nagyobb kedvezményvel.

Nevezetesen: külföldi országokból behozatni egyenesen tiltottak a következő cikkek: külföldi országban nyomtatott egyházi könyvek (breviarium, missale, antiphonale) és zsidó vallásos könyvek; só, fehér arcfesték, festékes gyümölcs, durranó arany s ezüst, rézlőkalapok (Kupferzündhütchen) új chinahéj, fluminel, és erdei bíborbogár (cochenille). A kivitelben pedig tiltvák: selyemgubacs, arany s ezüst nyersen. Különös engedmény kívántaték a következők bevitelére: ó vas és angol lemez, gyógyszer csak a hatóságok engedelmével; moldva, görög és oláh betűk csak a közönséges kamra engedelmével, úgy salétrom és lőpor. Kivinni pedig engedély nélkül tilos: fegyvert, salétromot. A kereskedésből kizárt cikkek, mellyeket csak szabad levél és 60 száztóli vám mellett hozhatni be külföldről következők: gyapottűk, ón, irón, könyvnyomtató betűk, sör, chocolate, ágy- és lőtakarók, esztergályos művek, vas, némelly festékek, tüzoltó vízpuskák, halcsont, divatárak, üveg, kesztyűsmű, harang, arany, és ezüst sodrony paszománt és zsinor, kalap és más ruhanemű, rézmű, kender és lenmű,

színes papír, lőpor, higanykészítmény, selyemmű, csipke, spanyolviasz, cserép- és kőedény, gyapjúszövet, óra, különféle borok, őnművek ¹⁾ Minden egyéb áruk szabad tárgyai a kereskedésnek.

1824ig számos és nevezetes magyar cikkek mód felett nagy vámmal róvattak meg, midőn külföldre vitettek; egy, azon évi aug. 5kén és 1828ki april. 3kán költ királyi rendelmény által azonban azoknak vámja sokkal alább szállíttatott. E cikkek némellyike nevezetesebb a vámleszállítás nagyobb fordulatot okozott, mintsem itt mellőzhessem. A borjubőr vámja (mázsájától) 27 ftról 6 ft 45 krra; az ökörbőre (darabjától) 1 ft 18krról 27 krra; tehenbőre 1 fról 15 krra; nyúl bőre 30 krról 1 krra; juhbőre (mázsájától) 14 ft 30 krról 3 ft 37 krra; mézé 1 ft 36 krról 4 krra; viaszé 5 ftról 25 krra; gerebenyezett kenderé 6 ftról 5 krra; lené 7 ftról 6 krra; csergubacsé (köblétől) 1 ft 12 krról 18 krra; hamuzsír (mázsájától) 1 ft 12 krról 18 krra; dohányé 12 ftról 20 krra; gyapjúé 16 ftról 1 ftra stb. stb. szállíttatott le. ²⁾ E cikkekkel kereskedésünk, mi 1824ig a vámok nagysága miatt egyedül az örökös tartományokra volt szorítva, megkönnyülvén, az említett év óta a külföldi országokra is mindinkább kezdett kiterjedni. Mi pedig a helyet, hol a vámmoltatás történt, illeti ebben is nagy könnyebbségére volt külkereskedésünknek azon rendelmény, mi szerint külföldről hozott áruikat a belső állomásokon is megvámoltathatják kalmáraink. ³⁾ Ennek pedig következése lön az is,

1) Opinio Subdep. Comm. 1827. 6dik, 7dik s 8dik tábla.

2) U. o. 9ik tábla.

3) L. ezen vámokat egyenkint. Allgemeiner Zoll - Tarif für d. österreich. Kaiserstaat. Wien 1835.

hogy miként a német örökös tartományi, úgy a magyar kalmárok átvitelre is kiadhatták a külről hozott áruikat, mit azelőtt, míg a fogyasztéki adó a külállomásokon vala leteendő, nem tehettek. Ebből látható, hogy kereskedésünk gyarmati állásából, mi alatt fél századik nyögött, Ferenc királynak méltányossága által nagy részben fölszabadított.

Kevesebb kedvező változás történt a vám s harmincad rendszert illetőleg Magyarországnak a német örökös tartományokkal kereskedési viszonyában. Mert bár ugyanazon rendszer, ugyanazon osztrák vámegyesület (Österreichischer Zoll-Verein) alá tartozott honunk is a külkereskedés tekintetében, melly alá a többi örökös tartományok; de a régi vámvonalak által e korban is elválasztva maradt honunk a többi örökös tartományoktól, A kereskedésünket e részről érdeklő szabályok a következők valának: minden természetményt vagy műkeszítményt akár a be-, akár a kivitelben tetszésére magyar, vagy német vámállomáson harmincadoltathatott meg ugyan a kalmár, de a kiviteli vám ugyanazon cikkelynél is igen különbözött a beviteltől. A beviteli vámok, egyes cikkelyeket kivéve, mellyeknek váma újabb rendelmények által leszállított, 1829ig az 1795ki vámszabályok szerint szedettek; az előbb említett évben kibocsátott általános vámjegyzékben azonban ismét többféle cikkelyekre kisebb vám róvatik. Azon cikkektől, mellyek e vámjegyzékben elő nem fordulnak, a külföldi vám fele rendeltetik megvétetni. A kivitelnél a magyar királyi harmincad ugyanazon vámjegyzékek szerint egészen megegyez a beviteli, vagy is német tartományi essitovámmal; de a fogyasztéki vám sokkal nagyobb minden cikknél, midőn Magyarországból Austriába; mint midőn innét hozzánk szállit-

tatik; ¹⁾ ezen felül pedig a legtöbb és épen legnevezetesebb magyar cikkek, midőn kivitettek, 1829-ig még más tartományi és városi vámokkal is, amazoknál sokkal nagyobbakkal, róvattak meg. Ezen, már magokban is terhes vámok az által még károsabbak lőnek a magyar kereskedelemre, mivel csaknem minden tartományban különbözők s nagy részben ismeretlenek voltak. Egy 1829ki oct. 3kán költ rendelmény által azonban ezek is eltöröltettek, s helyettök sokkal kisebb fogyasztéki s kárpótlási adó, *Ständischer Entschädigungs-Aufschlag* cím alatt, kezde szedetni; evvel tehát ma is meghaladja az összes kiviteli vám a német tartományokból behozott ugyanazon cikkek vámát. ²⁾

Az átviteli vám, melly régtől fogva egyenlő volt mind a magyar, mind német örökös tartományokra nézve, 181 $\frac{1}{2}$ évi vámjegyzék által nem csak nevezetesen leszállított, hanem rajta a kereskedelemnek nagy könnyítésére azon kedvező változtatás is tétetett, mi szerint a különböző vonalak szerinti vámkülönbség kiegyenlítettet, s a tengerpartokról behozott áruk az átviteli vámtól egészen fölszabadítottak.

Igy találván az 1827ki kereskedési választmány a vám s harmincadrendszer állapotát, véleményét a következőkben fejezte ki:

1. A külföldi kereskedelem iránt továbbá is fenntartandónak látja a német örökös tartományokkáli vámegetesületet, mivel, ha Magyarország külkereskedése egészen fölszabadítottatnék, annyira elárasztanák a külföldi áruk az országot, hogy az műiparának mostani állapotában s a

1) *Opinio Deput.* 1827. 13d. és 14dik tábla.

2) U, o. 10dik tábla.

gyarmati áruk nagy fogyasztása és a külföldön a magyar legnevezetesebb cikkekre vetett nagy vámok mellett, hasonló értékű árukat külföldre nem szállíthatván, veszteségben maradna. Miért csak annyira kívánja felszabadíttatni a magyar külkereskedést, mennyire az a miveltséggel és népesedéssel emelkedvén, a küláruk bevitelének arányában, a beltermesztermények kivitelét s eladását biztosíthatja. E végre a következő engedményeket látja szükségesnek megnyerni a kormánytól: a) Miután számos cikkek a kiviteli tilalom alól felszabadíttattak, sokaknak váma pedig leszállíttatott, e kedvező rendszer továbbá is folytatandó; némely cikkelyeknek pedig még most is magas váma leszállítandó; ilyenek: réz, vas, festék, bőr, szarv, hamuszir, gyapju, borkő stb. ¹⁾

b) A Triestből, vagy akár honnét a német tartományokba bevitt áruknak adandó kedvezmények Magyarországra is kiterjesztessenek.

c) Ámbár a külföldi, Ausztriába viendő gabnának és baromnak váma 1824ben a magyaréhoz képest kétszerezett; mivel azonban e termeszterményeink a bajor gabnával és török barommal ezen tartományok kedvező fekvése miatt alig állhatják ki a concurrentiát, e cikkek váma még alacsonyabbra szállíttassék.

d) Hogy a magyar kereskedő a külkereskedésnek minden viszonyaiban egyenlő jogokkal birjon a német tartományakkal.

2. A többi örökös tartományokkal kereskedési viszonyokat illetőleg: miután a német fogyasztéki vámok a legtöbb s legnevezetesebb, kivált ipari cikkeknel jóval nagyobb

1) Opinio Deput. Comm. 1827. 10dik tábla.

bak a magyar harmincadnál, némelly nevezeteseb magyar termesztermények pedig, például: gabna, bor, három a német tartományokban igen nagy vámokkal róvatnak meg, míg ellenben az osztrák hasonló cikkek p. o. bor, Magyarországba igen csekély vámmal szállíttathatik: ezen, egyik legnagyobb sérelme kereskedésünknek ő felségétől orvosoltassék. Ezenkívül még eszközlendő:

a) Hogy azon kedvezmény, mi szerint az osztrák kalmárok áruikat a külföldre, vagy magyar vásárookra nyereszkedés miatt szállítván, a vámot csak az eladottaktól, visszatértökben (auf Losung) fizetik meg, a magyar árukra is kiterjesztessék, akár a külföldre, akár az örökös tartományokba szállíttatnak.

b) Valamint az osztrák tartományokba vitt s már megvámolt külárúk, midőn azokból ismét Magyarországba hozatnak, semmi vámmal sem róvatnak meg: ugy szükséges, hogy megszüntetvén a még II. József alatt divatba jött, ugy nevezett denaturalisatiói különbség, a külföldi Magyarországba hozott s már megharmincadolt cikkelyek tőlünk is szabadon vitethessenek ki a többi örökös tartományokba.

c) Némelly, kereskedésünket nehezítő, vámkezelési módok, minők a szabadmeneti levélnek Bécsben bajos és költséges szerzése, a kötelesség az árukat, bár milly nagy tömegűek, a harmincad s vámhivatalra vinni, a szokás, mi szerint az áruk nem csak az első vámállomáson megnézetnek s mázsáltatnak, hanem Bécsben is, mi nagy idő- s költség vesztegetéssel van összekapcsolva stb, megszüntessenek.

Ezek tehát, a kereskedési választmány nézete szerint, az akadályok, mellyek még kereskedésünket mind a külfölddel, mind a többi örökös tartományokkal viszonyában ne-

hezítik. Lehetne ugyan ezek iránt, kivált mik Magyarország külkereskedésének föltételes szabadságáról s az osztrák tartományokkal vámegyesületről mondattak, egynémi ellenvetést tenni ¹⁾; de mellőzve ezeket, mint célunkhoz nem tartozókat, csak azon reményt fejezzük itt ki, hogy hazánknak szelid és méltányos kormányától biztosan várhatni, mi szerint mind azt, mi kereskedésünkben még nyomasztó s a többi örökös tartományokkal viszonyában méltány-, vagy aránytalan, mihelyt a körülmények engedendik, s a többi, szinte figyelembe veendő, tartományok veszélyes rázkódtatása nélkül megtörténhetik, az olly mély gyökereket vert rendszer megváltóztatásával orvosolni, s hazánk javát e tekintetben is atyai indulattal ápolni fogja.

A francia forradalomnak, melly Európa kereskedésében olly nevezetes krisiseket, olly erőszakos rázkódtatásokat okozott, a mi kereskedésünkre is nevezetes volt befolyása. A hosszas, emésztő háborúban számos magyar termesztménynek, bár az árak a papiros pénz eláradása miatt igen felszöktek is, olly nagy lön kelendősége, hogy épen az e korban legmagosabbra hágott osztrák vámok sem gátolhatták meg annak az előbbinél nagyobb mennyiségű kivitelét. Az élelemneműek Olaszországban s az Austriával határos idegen tartományokban koronként majdnem hihetlen árra emelkedtek; mi mind a szárazon, mind a tengerpartokon kettőzteté kereskedésünk élénkségét.

Még nagyobb következésű volt Magyarország kereskedésére az ugy nevezett szárazföldi rendszer (Continental-System). Napoleon a jeni győzelem után 1806 végén Angolországgal minden kereskedést eltiltott, minden e pa-

1) L. Orosz Notizen über Ungarn 120 köv.

rancsot megszegő hajót, minden angol árut, akár hol talál-
tatnék, szabad martaléknak nyilvánított, s Franciaország és
szövetséges statusinak kikötőit minden Angolországból s
gyarmatairól jövő hajók előtt bezáratta. Midőn pedig erre
Angolország a következő év elején visszatorlást hirdetett,
Napoleon még makacsabb háborút indított az angol keres-
kedés ellen, még keményebb parancsokat bocsáta ki,
mellyeknél fogva nem csak az angol, vagy Angolországgal
közlekedő más nemzeti hajókat, hol lehe-
te, elvétetni, hanem minden gyarmati árut 50 száztóli, úgy nevezett szárazföl-
di vámmal terheltetni rendelt. A negyedik, szerencsétlen
francia háború után 1809ben kötött bécsi békességben az
osztrák birodalom is kénytelen lön a szárazföldi rendszert
aláírni. E békesség által minden adriai révek, Fiumét ki-
véve, melly az osztrák-magyar kereskede-
sre kitűzeték, Horvátország szávántuli részével a francia bírtokába estek.

Europa a szárazföldi rendszer által az idegen égövek
termesztményeinek megszokott éledeletétől, a gyarmati áruk
rendes útakon beszállításától eltiltatván, alattomosan, a
francia legióktól el nem zárt úton üzött csempészkedés
által törekvék enyhíteni a hallatlan zsarnokságot. Így lön
Magyarország közbejárója, Pest pedig fohelye a gyarmati
árukkali kereskede-
snek egész 1814ig. Gyapot, kávé, thee
illatos olajok, festék- és fűszerek s egyéb, az előtt Euro-
pába nagy részben az angoloktól szállított gyarmati áruk,
eddig nálunk nem ismert mennyiségben szállítottak Zimo-
nyon, Orsován, Bródin keresztül Pestre, — mellynek kal-
márai az előbb nevezett helyeken ügyvivősegeket állítanak,
— onnét Bécsbe stb küldetendők. Ez vetette meg részben
Pest gazdagságának alapját. Ezen tömérdek nyereséget
hajtó közbejáró kereskede-
s mellett maga az ország is birt

némi olly cikkelyekkel, mellyek az előtt szinte nagy részben más világrészekről hozattak Európába, minők: dohány, hamuzsir, gyapjú stb, mik egész ideje alatt e rendszernek a túlnyomó angol concurrentiától megmentetvén, az azokat terhelő magas vámok s ezek miatt mód fölött felszökött ár mellett is igen nagy kelendőségre találtak egész Európában. De mind ez tűnékeny jelenet volt kereskedésünkben: a francia oriás eleste s a szárazföldi rendszer megszűnte után régi folyásába tért az európai kereskedés: a gyarmati áruknak élénkebb szállítása honunkon ált megszűnt; az említett belcikkelyek pedig az amerikai hasonneműekkel, mód fölött felcsigázott vámaink miatt, a versenyt ki nem állhatván, ismét csak nagy részben az örökös tartományokra szorítottak. — Emlitendő itt, hogy tengerparti kereskedésünk a bécsi békekötés ¹⁾ óta egyedül Fiuméra volt szorítva s megnehezítve azon átmeneti vámok által, mellyek a francia hatalom birtokába esett Illyrországhban valának fizetendők. Miután azonban ezen elfoglalt tartomány a bitorlóktól visszavéttett, nem csak helyreállott tengerpartunk kereskedése, hanem gyarapult is, kivált a Fiumében felállított váltó törvény áldásai által, mellynek leglényegesebb,

1) E szerződés 8dik pontja illy tartalmú: „Ő felsége a franciak császára és Olaszország királya igéri, hogy az osztrák ki- s beviteli kereskedésnek Fiume kikötőn ált semmi akadályokat nem vetend útjába, a nélkül azonban, hogy ezen engedmény angol árukra, vagy kereskedésre kiterjesztethetnék. Az átmeneti vámok az ekként ki- s bevitt árukra csekélyebbek legyenek, mint minden más nemzetekéire, az olaszokat kivéve. Egyébiránt a körülmények határozandják meg, hogy adas- sanak-e a többi, e szerződés által átengedett réveken az osztrák kereskedésnek némi kedvezések“.

a kereskedésre varázs erővel ható következménye volt a hitel megerősítése.

Mi már ható kereskedésünk nevezeteseb cikkelyeit részletesen illeti: a szomszédban viselt emésztő háborúk, azoknak szüntével pedig a vámrendszer korlátinak tágulása, más részről pedig a természetben tett javítások s előhaladás, és az osztrák gyárak emelkedésével sűrűdő 'kérdézködés azoknak nagy részben tőlünk vett kellékei iránt általában véve nagyobbították a kivitelt. Nevezetesen:

A gabna kereskedésnek nagy könnyebbitésére vált azon főnebb említett engedmény, mi szerint a kiviteli s útvámon kívül minden az előtt fizetendő adózások megszüntettek, a fogyasztéki vám pedig nem, miként előbb, a határszéli vonalon, hanem az eladás után volt lefizetendő. Nem szüntek meg ugyan még ez utóbbik iránt a vámvonaloknál minden nehézségek; de ezen cikk még is mindenek közt legkevesebbé terhelte. A kivitel közép száma mintegy 2,500,000 mérőre emelkedett. Különösen 1802ben az összes kivitel tőn 2,367,125 mérüt. Ellenben 1816ban egyedül az örökös tartományokba 2,966,952 mérü, 1817ben 2,140,548 mérü, 1818ban 2,249,136 m. vitetett ki; a többi évekről fontokban találjuk a kivitt mennyiséget följegyezve, — s hogy csak néhány évet említsek — 1819ben 167,118,862 font, 1824ben 140,093,696, 1827ben 173,573,470 font egyedül az örökös tartományokba. Sokkal nagyobb arányban nőtt a kivitel külföldre, főleg az 1824diki vámleszállítás óta. Addig t. i. közép számmal mintegy 50,000 mázsát tőn a kivitel, az említett évben pedig 119,222 mázsára szökött, miről a következő évben 145,812 mázsára, 1826ban 185,203 mázsára emelkedett ¹⁾. Ezenkívül lisztül az örökös tarto-

1) Opinio Subdep. Comm. 1827. 2d. és 3d. tábla.

mányokba közép szám szerint mintegy 50,000, külföldre pedig 10,000 mázsa vitetett ki. Fő piacai ezen első rangú cikkeknek: Török- vagy Új-Becse és Mosony. Becse azóta kezdett e tekintetben gyarapodni, mióta a temesi hátság megnépesedvén, a természetmenny fölöslege szaporodott; e kor közepén már egyike volt Europa nevezetesebb gabnapiacainak. Látogattaték számos magyar, osztrák, horvát, s tengerparti gabnakereskedőktől. Az innét elúszott, 1000—6000 mázsával terhelt hajók száma a háromezázat, a mérüké a milliót meghaladja. A kivétel 1803ig innen több ágra szakadt, nevezetesen a győri és mosonyi, a sziszeki, károlyvárosi, laibachi és tengerparti vonalokra. Az említett évtől kezdve pedig a Duna s Tisza közti Ferenc-csatorna a dunai utat majdnem ötven mérfölddel megrövidítvén, a mosonyi vonalon központosult e gabnaszállítás, kivált míg a szárazföldi rendszer s a tengerpartoknak a franciától el-foglalása akadályozá a szállításokat Károlyvárosba. E körülmények megváltozta után azonban, főleg miután részben a Száva és Kulpa is szabályoztatott, gabna-kereskedésünk e vonala ismét énlénkebb lön. Nagy összeköttetésben állott Becse e kor elejétől kivált 1816ig, melly időszak alatt legvirágzóbb volt e kereskedő város allapata, egyenesen Béccsel, sőt a szárazföldi rendszer idejében a külfölddel is nem csak gabnakereskedésében, hanem a váltóüzlethen (Wechselgeschäft) is. A mondott évtől fogva Mosony, mellynek közlekedését addig a harcok piacának közelléte bártortalanabbá tette, vívta ki a gabnakereskedési elsőséget, kivált a német örökös tartományokra nézve, mellyekhezi közelsége miatt majdnem minden, azokba szánt gabna e városban tétetett le. Az itt keresztül vitt gabna évenként körülbelül másfél millió mérüt tön; miből egyedül Mosony me-

gyére mintegy 350,000 mérü esik; a többi Becséről, Bajáról stb szállítatik hajón, Vas és Veszprim stb megyékből pedig tengelyen. E két fő fokhelyen kívül nevezetes gabnapiacai vannak még Bajának, Szegednek, Nagy-Becske-
reknek és Temesvárnak. A két utolsó helyről a Böge csatornán jut a gabna a Tiszára s erről a Dunára. Emlitendő még gabnapiacairól Nezider, mellynek idegenektől is meglátogatott héti sokadalmain mintegy 200,000 mérü gabna kél el; továbbá Nagy-Szombat és Beszterce, mellyek a felső vidéki belkereskedésben szolgálnak fő piacaiul a gabnának. A tengerparton kiszállított gabna Károlyváros rak-táraiból, meddig, ha a vizállás engedi, a Száván és Kulpán uszik, tengelyen hordatik el.

A szarvasmarha kereskedésben két körülmény, arra lényegesen befolyó, érdemel e korszak alatt figyelmet. Először is az, hogy a marhatenyésztés állapata e korban részint az igen gyakran pusztító marhadög, részint más körülmények miatt — mellyek közé, mint mondók, a juhászhatnak igen nagy kiterjesztése is számítandó —, megcsökkenvén, belföldi tenyésztésből a multhoz képest kevés hajtattott ki az országból. E hiányt azonban eléggé helyreüté Moldvának és Havasföldnek bősége a szarvas marhában. Miért a német tartományokba kihajtott marha nagy részben moldvai s havasföldi tenyésztés volt. De mind e mellett is nem egyedül szenvedő részt vett honunk e kereskedésben s a Moldvából kihajtott marha nem csupán átviteli jószág volt reánk nézve. A behajtott csordák nagy részben magyar birtokosoktól s haszonbérlelőktől vétettek ált s csak felhizlalások után hajtattak ki a német földre. — A másik körülmény, melly marhakereskedésünket igen összeszorítá, azon vámszabály volt, minél fogva e cikknek a né-

met örökös tartományokoni áltvittele ritkán engedtetett meg, vagy is inkább a nagy vámok által annyira meggátoltatott, hogy, kivált Bécset tekintve, majdnem egyedáruság nyomta ezen ágát kereskedésünknek. A szállítás t. i. szabadékos társaságoktól kezelteték, melyek a marhának vagy a tenyésztés helyén, vagy a nevezetesebb pesti, váci, sopronyi, nagy-kátaí, vásárokon egyedül szabának árt. A kivitel idegen tartományokba nem volt ugyan egyenesen eltöltve, de annyira megnehezítve, hogy kevésnek lehetett kedve s bátorsága e bajos és kétes sikerű szállításokra. Innen van, hogy midőn az örökös tartományokban évenként mintegy 100—130,000 darab vitetett ki, külföldbe, p. o. 1816tól 1823ig, évenként alig hajtattott ki 500 darab. Az 1824diki vámszabály azonban, mely a kiviteli vámot 2 ftról 10 krra szállítá s más akadályokat is elmozdított, e cikknek is szabadabb utat nyitott a külföldre. Miért 1823ban rögtön 10,928, 1824ben 10,145, 1825ben 15,072, 1826ban 17,601 a következő évben pedig ismét emelkedve 18,819 darab hajtattott a külföldre. Az összes kivitel azonban e mellett nem nagyobbodott, mert mennyivel több hajtattott külföldre, annyival csökkent az örökös tartományokba kiszállítottak száma. Ez utóbbiak száma 1802ben még 158,600-ra, 1816tól 1821ig kevéssel ment többre 100,000nél; a következő hat évben pedig 1828ig két évet kivéve, mindig alul volt a 100,000ren. — Különösen Bécset és környékét 1795ig a cs. kir. mezőhegyesi pusztá látta el Fries és társa tőzsérház biztosítéka alatt vágó marháival. Ezen évtől fogva pedig a bécsi mészáros céh igen kedvező feltételek alatt kezelte e szállítást. Azonban a magyarországi marhatenyésztés csökkenését már igen érezni kezdé Bécs;

nem ritkán hallattak már panaszok a marhahus hiánya s mindig növekedő drágulása iránt e fővárosban ¹⁾).

A szarvasmarha-szállításnak csökkenését, úgy látszik, a juh és sertés kezdé pótolni; ámbár ez utóbbik cikket is nagy részben a török tartományokból hozta Magyarország. Az 1827diki kereskedési választmány táblái szerint mind a két cikkely évenkénti kivitele szemlátomást növekedik, mind az örökös mind a kültartományokra nézve. Nevezetesen: a kivitt juhok száma 1823ig, az egy 1817diki évet kivéve, midőn a kivitel 200,000re hágott, közép szám szerint csak 150,000et tőn; az előbbik évtől kezdve pedig mindig meghaladta a 250,000et, 1824ben pedig egészen 339,754-re, 1835ben pedig 308,952re emelkedett. Hasonló eredménye volt a sertéskereskedésnek; melynek kiviteli számai majdnem megegyeztek amazokéival. —

A borkereskedés 1807ig azon nagy nyomás alá volt vetve, hogy hajón a Dunán csak a határszélig engedték szállíttatni; ha pedig innét a külföldre vizen szállítás iránt nagy bajjal engedelmet nyert a kereskedő, tartozott mindig bizonyos mennyiségű osztrák bort is vinni magával; azon kívül a fogyasztéki vámot mindjárt a határszálen kellett letennie, még azon esetben is, ha egyenes szándéka volt borát a külföldre szállítani. Annak bebizonyítása után, hogy borát külföldön adta el, visszaadának ugyan a letett fogyasztéki adó, de ez mindig nagy hajjal járt és sokszor elmaradt ²⁾. Ezen akadályon segített ugyan a nevezett évi törvénykönyv 7dik cikke, a borokat hajón az osztrák tar-

1) Acta Comit. 1802. 1. 105.

2) Opinio Subdep. Commere. 1827. 2. és 3dik tábla. Schvartner: Statist. 1, 227.

tományokon keresztül is szabadon szállítani, s a fogyasztéki vám kész pénzüi letétele helyett elégséges kezességet adni engedvén. De azért még sok nehézség maradt fenn mind az örökös mind a kültartományokba szállításnál; mik közül egyik, az igen magas vámok, nem csak a kül tartományokban, — mellyek az osztrák birodalomban még mindig fennálló elszigetelési rendszer visszatorlásaul természetmnyeinkre, kivált borainkra a tilalommal felérő vámokat vetének, — hanem az örökös tartományokban is, hol a különféle adózások, összevéve, minden akó bort 3 frttal, a to-kaji hordóját pedig 8 fttal terhelték. Ezen okból csökkent ugyan az azelőtt Lengyel- s Poroszországba és Sléziába olly igen élénk borszállítás; de még is e tartományok valóának korunkban is a magyar bor fogyasztói. Az összes kivitt mennyiség évenként 250,000 akóra ment; mi, a természetes nagyságát tekintve, igen kevés. — A nagy vámok, kivált a porosz határszéleken, hitelt ölö csempészkedést, mi főleg Cseh- és Gácsország által üzetett, vont maga után. A magyar bornak porosz Sléziába bevitele azóta kezdett növekedni, mióta III. Fridrik Vilmos az egy akóért fizetendő húsz tallérnyi magas vámot tíz tallér- s néhány garasra szállította le. Addig majdnem egyedül francia és spanyol borokkal élt ez ország; az említett vámleszállítás azonban a magyar kereskedőknek is megnyitotta a concurrentiát. Boroszló 1794ben elfogyasztott 1089 akó magyar, 2069 akó francia és 1261 akó spanyol bort. 1803ban pedig már 3774 akó magyar bor fogyott el e városban. Innen látható, mennyire csalja meg magát financiai tekintetben is azon ország, melly magas vámai által a versenyzést meggátolja. Poroszország 1794ben 20 tallérnyi vám mellett a magyar borokért bevett 11,780 tallért, 1803ban pedig tíz tallérnyi

vám mellett 37,740 tallért ¹⁾. — A magyar borkereskedés emelésére e korszak alatt többször alakultak össze társaságok, de közülök egy sem juthatott erős lábra. Első volt, melyet dr. Fuker a század elején iparkodott fölláztatni; de elhalt az, mielőtt megszületett volna. Nagyobb állandósággal biztatott az, mellynek Schweickhard lovag, hg Brecenheim, Eszterházy Ferenc és Miklós grófok és Weckbecker 1804ben a kormány egyeztével veték meg alapját. Ezen „Magyar-éjszaki kereskedő egyesület“ címet viselő társaságnak első célja volt az Oroszországban igen kedvelt magyar boroknak ott keletet szerezni. A társaság tizenkét évre s 500 frtnyi részvényekre volt tervezve; a tőke 300,000 frtra állapittatott. A király annak alakulását elősegítendő, Gyürky torontáli főispánra bízta a hivatalos felügyelést. A pénzek beszedése s kiadása a bécsi kölcsön- és váltóbankra volt volna bízandó, s az ügyvivőség Bécsben egy hiteles tőzsérre ruházandó. A társaság azonban több okoknál fogva nem állapíthatta meg magát. A magyar előítélettel viseltetett ezen egyesület iránt már csak azért is, mivel magyar címe mellett is Bécs tűzeték ki közép pontjául; s e bizodalmatlanság a Bécs és Magyarország közti kereskedési viszonyok akkori állapotában nem is volt alaptalan. De már a kibocsátott programma sem volt elégtő: némi színét viselte az magán egy károssá válhatszandó egyedáruságnak; ez s az a homályos határozatlanság, mi a tervben, a részletek tekintetében uralkodék, nem szerezhett annak részvevőket ²⁾. Némelly lépéseket azon-

1) Magaz. für Gesch. - Stat. u. Geogr. d. österr. Monar. 2, 497.

2) Götting. Magaz. für Gesch. stb. 1, 50. Schedius: Zeitschrift. 6, 267.

ban még is tön e társaság; Orosz-, Svéd- és Poroszország politikai viszonyai igen kedvezők voltak reá nézve, s az engedmények, melyeket ezen országok kormányától nyert, más belkörülmények közt virágzatra emelik vala borkereskedésünket. A társasági igazgatóság t. i. nem csak szabadságot nyert a magyar boroknak a Poprádon és Visztulán szállítására, hanem ezen kiszállított borokra nézve az elbingeni árumegállitás eltörlesztését is kieszközlé; más részről pedig a porosz, még mindig magas beviteli vámokat hordójától csak 16 garasra szállíttatá. A svéd király már előbb kedvező föltételek alatt engedte meg a magyar borok bevitelét. Milly hasznót várhat vala e társaság, ha megállapodik, Oroszországból, láthatni abból, hogy hivatalos vámjegyzék szerint Sz. Pétervárra 1804ben 1,900,000 rubelnyi (azaz, több mint három millió forintnyi) bor vitetett be ¹⁾. A Schweikhardtól Oroszországba tett próbaszállítások azonban még sem elégiték ki a reményeket; de az akadályok leginkább physicaiaiak lévén, idővel elmozdíthattak volna. Sikeresebb volt a Svédországba tett kísérlet; mi azonban a társaság elenyészte után nem folytattaték ²⁾. 1807ben Berzevicy György fogta fel újra az éjszaki borkereskedés ügyét s kedvenc eszméjének, az éjszaki hajózásnak megkezdésére példát nyújtandó, a Poprádon, Dunajecen és Visztulán horszállítást tett Varsóba. De ezen a, még szabályozatlan úton annyi akadályokra talált, hogy kísérletét sem maga, sem más nem ismételte ³⁾. Mi különösen a tokaji borkereskedést illeti: ezt nagy részben zsi-

1) Götting. Magaz. 1, 68.

2) Acta Comit. 1807. 1. 63.

3) Schvartner: Statist. 1, 420. Csaplovics: Archiv. 1, 118.

dók és rácok, kívülök a miskolci, késmárki, kassai és e-perjesi kereskedők kezelték. Fő iránya e kereskedésnek, Virován, Bártfán, Késmárkon vonult át Lengyelországba. Ezen kereskedés az előtt leginkább bizomány (commissio és speditio) által kezeltetett; azonban, az útban gyakran tett hamisítások s több más nehézségek, kivált a hitel ingatagsága Lengyelországban, s az előbbi, még ingatagabb lengyel igazságszolgáltatás, az illy nemű szállításokat majdnem egészen megszüntették. Azóta divatozó kezeltetése mellett pedig ezen kereskedésnek, mi szerint nagy részét magok a lengyel kereskedők viszik ki, a magyarországiak pedig, mit kivisznek is, ritkán szállítják az első lengyel állomásokon túl, e bor' az éjszakibb tartományokba szállításának nagy hasznát a lengyel, többnyire zsidó, kalmárok húzzák. Ezen az úton pedig a tokajin kívül nagy mennyiségű egri, budai, ménesi, nagyvárad stb is jut a lengyelek kezébe, kik azt az orosz és porosz tartományokba szállítják. Nevezetes a tokajinak Pesten s Pozsonyon ált szállítása Bécsbe is. E korszak elején még szokásban volt kereskedőinknél a küláruk szállítóit tokaji borral kifizetni; a fűszerek és divatáruk nagy része róvatott le tokajival. Miután a porosz beviteli vámok leszállítottak, e természetményünk egyik fő rakhelye Boroszló lett, honnét az azután minden irányban: Szászországba, Hamburgba stb ágazott el; ez utóbbik helyről valami kevés szállítottott Angolországba is ¹⁾.

A gypju egyike azon cikkelyeknek, mik nem csak az ország kereskedésének fő tárgyait teszik, hanem melyekre az örökös tartományok gyárainak is különösen nagy

1) Csaplovics: Archiv. 1, 373.

szükségök vagyon. Ez az oka, miért a magyar gyapjú kivitele egyedül az örökös tartományokra szorítottatott. Midőn e század elején külkereskedők is kezdenék magokat gyapjuvásárainkon jelentgetni s az osztrákokkal a vételben concurrálni, a külkiviteli vám, mi II. József alatt még 4 Rhfrt volt, 1802ig 12 frt 2 krra emeltetett ¹⁾. Midőn pedig a szárazföldi rendszer következtében a gyapjú ára mód fölött felszökvén, e magas vám sem biztosíthatta az osztrák gyárakat a külföldiek concurrentiája ellen, a kiviteli vám 1807-ben mázsájától 16 Rhfrtra csigáztatott. E volt oka, miért gyapjunktól, az európai kereskedésben nagy kelendősege mellett is, 1822ig évenként alig 100 mázsát vitetett a külföldre, míg az osztrák tartományokba tett szállítások 1802-ben 124,814, 1815től pedig 1821ig közép szám szerint 110 ezer mázsára mentek. A külföldre szállításnak növekedését azonban 1824től fogva (ez évben 3400, 1825ben 6136, 1826ban 6802 mázsát tőn) nem csak a vámleszállítás, hanem juhtenyésztésünk rendkívüli gyarapúlta s a gyapjú finomulása is okozta. A külföldre t. i. csak a legfinomabb gyapjú vitetett, mitől 100—150 p. frtnyi ár után könnyebben megfizethető volt a nagy vám is, mint az aljastól, mellynek ára alig haladta meg kétszer a vámadót. Mind a mellett is pedig, hogy gyapjunktól vitelésben 1822 óta a külföld is inkább concurrálni kezdett, az örökös tartományokba tett szállítások is nevezetesen emelkedtek: mondám, hogy 1821ig a kivitel közép száma 110,000 mázsát tőn, ez évről már 135,606, 1822ről 137,192, 1823ról 142,513, 1824ről 173,504, 1825ről 163,286, 1826ról 162,535, 1827-ről pedig 190,003 mázsát mutatnak elő a kereskedési táb-

1) Acta Comit. 1802. I. 61. Schvarfner: 1, 223. i) alatt.

lák mind a mellett is, hogy a gyapjuszövetek benn is jóval nagyobb mennyiségben gyártattak. Ebből eléggé kitűnik, hogy, bár — az 1802diki országgyűlési rendek véleménye szerint — részben a juhtenyésztés csökkentése miatt, nehogy t. i. mellette a szarvas marhatenyésztés elhanyagoltasék, emeltetett is fel annyira a gyapjú váma, a juh mind a mellett is mindig szaporodott s a gyapjúkereskedés évenként gyarapúlt.

A dohánynak külföldre kivitele nem volt ugyan egyenesen eltiltva, de annyira megnehezítve a bécsi abaldó rendszabályai által, hogy egyesek alig állhatták ki vele a concurrentiát. Minden magányos, ki dohányt külföldre szállítani akart, azt csak az abaldótól eszközölt szabad levél mellett tehetette; mi nem csak a taksák s a néha hetekig húzott várakoztatás miatt volt terhes, hanem azért is, mivel ilyenkor a vevőnek nevét is ki kelle nyilatkoztatni; minek következtében az abaldó e vevőket többnyire magához ragadá; mi annál is könnyebben sikerült neki, minthogy szállításait semmi sem akadályozta. Továbbá, ha a szabad menetilevélén álló öszveg a harmincadí mérésen pontosan ki nem ütött, a dohány letartóztatott; mi még is e cikknél, melynek súlyát száraz vagy nedves idő változtatja, igen könnyen megtörtént. Az osztrák vámhivataloknak szabadságában állott a terhes kocsikat lerakatni s újra fölmérni s még a kötegeket is feloldani. Ha a kereskedő az ütlevélén kiszabott országútról a mellék, talán jobb, de szint oda vivő útra tért, nem csak dohányát elveszté, hanem pénzbeli büntetésre is szoríttatott. Az 1802ki felírássra 1807ben érkezett kir. válasz ¹⁾ csak igen tökéletlenül hártá el ezen

1) Acta Comit. 1802. I. 64. Acta Comit. 1807. I. 497.

akadályokat, egyedül azt engedvén meg, hogy a kellő útlevel ezután akármely fiók dohányhivataltól is kérethessék s harmad nap alatt kiadassék. Mit ezen kívül még a rendek kívántak: hogy a harmincadi mérések a hajókon téteszenek, az útlevel taksája leszállíttassék, s annak értéke három hónapról, miként eddig divatban volt, határtalan, vagy csak hosszabb időre terjesztessék, meg nem engedtetett. Mind e mellett is a szükség, mit Europa e kor elején a virginiai dohány kimaradása miatt érezett s az ekkor még igen csekély kiviteli vám (másfél kr. mázsájától) a külföldön is nevezetessé tette a magyar dohánykereskedést; az olasz, német birodalmi és németalföldi gyárak többnyire magyar dohányt dolgoztak föl; s bár az abaldó teljes erővel üzte az egyedárusággal határos munkálatit, 1790 táján egyedül a tengerpartokon több millió frt folyt be e cikkelyért az országba. Ámbár pedig az angol-éjszakamerikai háború bevégezte s a kereskedési viszonyok eligazodta után hatalmas vetélytársa lön is e cikkelyünknek az amerikai dohány, olcsóbbtsága s különösen a burnókészítésre alkalmas volta miatt még is kiállandotta az avvali concurrentiát, ha egy bal finanfogás nem történik, mi szerint a statusjövedelnek szaporítása a vámok fölemelésében keresztetvén, a dohány essítőja időről időre mindig magasabbra, végre pedig egészen 12 p. frtra emeltetett; minek aztán a tilalomhoz hasonló hatása volt: a gyárak, mik eddig magyar dohánynyal dolgoztak, az angolok által Amerikából kezdék ellátni magokat. Azonban nem sokára bekövetkezett Európának a szárazföldi rendszer általi elcsukása az angol áruk elől. Az olasz, német birodalmi stb gyárak ismét Magyarországra fordíták szemeiket, de miután ennek dohányját a magas vámok mód felett megdrágították, Olasz-

s Németország több tartományai kormányaik által is ösztönöztetvén, nagyobb mennyiségben kezdék e cikket termeszteni; mi által dohánykereskedésünk helyre nem pótolható kárt szenvedett. Később a dohánykereskedésnek mind az abaldótól, mind a vámok részéről vetett akadályai nagy részben megszűntek ugyan, — amaz a nyerésszakedéssel felhagyván, emezek pedig koronként 12 frtról 2, később 1 forintra, 1824ben pedig 20 krra leszállítottván: de sem az előbbi kedvező körülményeket, mikben a magyar dohány egészen megállapíthatta volna magát az europai kereskedésben, többé visszaidézni —, sem Olasz s Németországot dohányveteményeitől a miénk javára megfosztani nem lehetett. Azonhan mióta így a vám leszállított, még is emelkedni kezdett a dohánykereskedés és növekedni a kivitel, főleg Olaszországba, úgy annyira, hogy a kivitt mennyiség, mi a nagy vámok idején alig ment 10,000 mázsára, 1818tól fogva 40,000—60,000re emelkedett ¹⁾. Mi pedig az abaldónak s egyeseknek benn az országhani dohánykereskedését illeti: századunk első tizedének vége felé, midőn t.i. künn a száraz föld elcsukása olly keresetté tette e cikkelyt, a zsidók nagy tüzzel fogták fel ez ágát kereskedésünknek, mellybe eddig nem elegyedtek. Egy messzeágazó társaságot alkotának, melly több vidékeken úgy annyira magához ragadá az első kézből vételt, hogy a szükséges mennyiség beszerzése iránt nem ritkán a császári abaldót is zavarba ejté, s kényszeríté azt tőle magasabb áron vásárolni. Illy nemű esetek többszöri előfordulta a dohány árát igen magasra csigázta, a nélkül, hogy a termesztő haszna növekedett volna. A csász. abaldó e visszaélést azon elv fölál-

1) Opinio Deput. Commenc. 1827. I. 29 és 3dik tábla.

lítása által törekvők orvoslani, hogy a kincstári szükség azontúl soha se nyereszkezőktől vásároltassék. Azért emeltetett a vám is olly magasra, hogy egyesek, ki nem vihetvén, a szükséges mennyiséget az abaldó elől le ne foglalhassák. Ezen intézkedés meggátolta ugyan a nyereszkező zsidótársaság cseleit, s általán az egész dohánykereskedésre jó hatású leendett, ha egy részről a vámok olly igen föl nem emeltetnek, más részről az abaldó tiszteinek visszaélései a termesztőket nem zaklatják. Azonban a dohánynak a gabnával együtti drágulása s a beváltó tiszteknek többszöri csalásai arra birták a csász. dohányigazgatást, hogy 1817ben az eddigi beváltás mellett tisztei által, magánysokkali szerződés útján is kezdé a szükséges mennyiséget beszerezni. A következő évben pedig a tisztek általi beváltatással egészen felhagyván, a szállítást csődületmegnyitás által a legjutalmasabban ajánlkozóknak engedé át. Ezen rendelet, miután a dohánynak vételét az abaldótól függetlenné tette, megkönnyíté ugyan a kivitelt; de annak az országbani beszerzését végtelenül megnehezíté az abaldó szállítóinak uzsoráskodása. Ezeknek a termesztőkön is elkövetett csalásai s önkényes árszabások azóta számtalan, a kormánynak is benyújtott panaszokra adának okot, más egyeseknek pedig annyira megnehezíték uzsorás cseleik s alacsony fogásaik által a vételt, hogy, ki hasonlókhöz folyamodni nem akart, velők a concurrentiát ki nem állhatta ¹⁾. Egy, az 1827diki országgyűlési rendekhez küldött kir. válasz ²⁾ által ezen csalog cselszövényei megtiltatnak ugyan,

1) L. erről Deyák: *Gesch. Darstell. d. ung. Tobak - Hand. von 1817 bis 1822.*

Acta. Comit. 182%, l. 1391 és 1893.

s azoknak, ha csínyeket folytatnák, megbüntetése az illető hatóságokra bízatik; de alattomos fogásaikat, mellyekkel a termesztőket zsarolják, még ezen rendelmény sem képes egészen kiirtani. — A bécsi dohányigazgatástól évenként kiszállított mennyiség mintegy 100—180 ezer mázsára megyen. —

Nevezetesb cikkei még a kivitelnek: bőr, faggyú, kender, gubacs, méz, hamuzsír. E tárgyak, minthogy a külföldre kivitel 1824ig vagy egyenesen eltiltva, vagy a tilalommal felérő vámok által nehezítve volt, egyedül az örökös tartományokba szállítottak; a külföldre vitt mennyiség figyelmet sem érdemel; az említett évtől fogva azonban némellyikének a külföldre szállítása is növekedett. Különösen a nyers bőr kivitele egészen eltiltva volt, a kidolgozott pedig a német örökös tartományokban nagy (4 pférnyi) vámmal terheltetett, holott a beviteli vám igen csekély volt.¹⁾ A kivitt mennyiség közép száma, mindenféle, ökör-, ló-, juh-, stb bőrt ide értve, körülbelül 500,000 darabot tőn²⁾. —

Kender e korszak végén már mintegy 40,000 mázsa szállított ki. Mi annál örvendetesb jelenés, mint-hogy még az előbbi korszakban nevezetes mennyiségű kendert kelle behozni a tengerpartra Bolognából és Ferrarából a honi hajózás szükségeire. Apatinban, Hód-ságon és Filippován bizományosokat is tartának már angol kereskedők, kik nem csak jó áron szedék ezeknek számára e növényt, hanem jobb kezelésre is tanították azokat, kiktől a kendert venni szokták.³⁾

1) Acta Comit. 1802. I. 60. 144.

2) Opinio Dep. Comm. 1827. 2- és 3dik tábla.

3) U. o. I. 26.

A faggyú és szappany igen magas vámmal nem terheltetett ugyan a külföldre vitelnél, csak 1 ft 30 kr. essitót kellvén fizetni; de olly gyakran és váratlanul, minden előre tett figyelmeztetés nélkül megtiltatott, hogy nem ritkán már a végső osztrák állomáson érte utól a tilalom a szállítást; s akkor, természetes, elvesztegetni kelle áruját a kereskedőnek; mi okból e kor végeig alig vitetett néhány font a külföldre; 1825től fogva azonban igen kezdte növekedni a faggyú kivitele; ez évben t. i. 5534, a következőben 8601, 1827ben pedig 153,110 font szállított idegen tartományokba. 1824től, meddig a kivitel 1000 — 6000 mázsát tön, az örökös tartományokba is igen növekedett a faggyú kivitele; az említett évben t. i. 12,374, a következőben 12,295, 1826ban 22,512, 1827ben pedig 20,952 mázsára hágott.

A méz- és viaszkereskedés a magas külföldi vám miatt 1824ig csak az örökös tartományok határai közé szorúlt. Kivitele .. évenként 5000 — 20,000 mázsa méz, 500 — 2000 mázsa viasz. — A gubacs kivitelét „a gyakori és ingadozó tilalnak és korlátolások, mellyek nem annyira a belgyárak, mint a közjó ürügye alatt kizáró szabadékok alattomos utakon eszközölt egyedáruság segedelmére történtek“ ¹⁾, néha annyira megakadályozták, hogy a természet ezen nagy becsü adománya honn nem ritkán a földön rothadni hagyaték, mivel a külföldre kivitel meggátoltatván, ára annyira leszállott, hogy a szedés költségei is alig kerültek ki. A kivitel, mind e mellett is az örökös tartományokba 100,000 — 180,000 köbölre ment.

1) Acta Comit. 1822 t. 53.

A hamuzsír, miből évenként összesen 20,000 — 50,000 mázsa vitetett ki, az osztrák tartományokon kívül leginkább Szászországba és Regensburgba szokott szállíttatni. Az angol-francia háború s a szárazföldi rendszer korában Amerikából be nem hozathatván, a magyar készítmény igen keresetté lön az európai kereskedésben; ekkor állíttattak fel a legtöbb hamuzsírgyárak honunkban. Kelendőségével azonban növekedtek a kivitel elébe vetett akadályok is, mik a más cikkelyeknél fennállókat még avval is meghaladták, hogy csak az udvari bankválasztmány szabadmeneti levele mellett volt szabad tenni a külföldre szállításokat; ezen útlevél ki-
eszközlésére pedig legalább is hat hétnyi idő kívántatott. E levelekkel a bécsi kereskedők nyereszkesedéseket is szoktak volt üzni, a nevezett választmánytól megvásárolván, és szállítóinknak minden mázsától fizetendő egy pftért adván el. Ezen kívül pedig a külföldi essito 4 ftra emeltetett mázsájától. Így történt, hogy a szárazföldi rendszer enyésztevel a versenyt az amerikaival ki nem állhatván, külföldre alig szállíttatott néhány mázsa; minnek következtében több költségesen emelt gyárak is elpusztultak.

Említésre méltók végre ható kereskedésünk következő cikkei: gyümölcs, miből az örökös tartományokba a kor elején körülbelül egy, végén pedig több öt millió fontnál; a külföldre pedig a kor elején mintegy 50 — 100 ezer, a végén már közép szám szerint 400,000 font szállíttatott. — Vaj a szomszédokhoz évenként mintegy 200 — 400 ezer, külföldre pedig 1824ig 2000 — 60,000, azután a vámok leszállíttatván, 140 — 270

ezer font vitetett. — Ágyi-toll évenként összesen 200 — 800 ezer; timsó 200,000 — 1,000,000; olaj mindenféle 500,000 — 2,700,000 font stb. stb.¹⁾ szállíttatott ki az országból. —

A beviteli kereskedés, egészben véve, kevés változást szenvedett. Magyarország gyári s kézműi állapota, miként főnebb látók, örvendetes haladásnak indult ugyan e korszak alatt; de még korán sem emelkedett annyira, hogy a nevezetesebb cikkek bevitelében szembe-tűnő különbséget okozott volna; betudva a nép szaporodását, ugyanazon eredmény áll elő a passiv kereskedésben, melyet a múlt korszak alatt kimutattam. Némelly cikkelyekben azonban mégis meglepő a fordulat, s a bevitelnek csökkenése a honi készítmény szaporodtának következtetésében. P. o. kikészített bőr és bőrművek 1802-ben 918,314 ftért hozattak be az örökös tartományokból, 1816ban 516,856 font, mi körülbelül ugyan annyi forintot vitt ki, mennyi a főnebbi öszveg; 1818tól kezdve pedig 1827ig e beviteli öszveg évenként csökkent, s néha csaknem felényire. A divatárak beviteli száma 1818ig mindig meghaladta a 150,000 forintot, ez évtől kezdve mindig csökkenve 1827ig, alig ment közép szám szerint 50,000 ftra. Szabó- és vargaművek 1816 és 1817ben külön többet kivittek 390,000 ftnál, azután pedig közép szám szerint mintegy 80,000 ftra ment a bevétel stb. Némelly áruk bevitele pedig, minők égettbor, gyapjú s gyapot-művek, papir stb, a népesedés és fényűzés arányában növekedett. Más áruk végre, főleg általán

1) Opinio Deput. Comm. 1827. 2ik és 3ik tábla.

véve a gyarmatiak, a harmincadok változtatta a sorompók tágulása következtében közvetlenül a külföldről kezdenek beszállíttatni; például: kávé ¹⁾ 1823ig az osztrák tartományokból közép számmal mintegy 500,000 font szállíttatott be, mi az említett évben (ha a sokszor idézett kereskedési tábláknak hitelt adhatunk) 1015, 1825-ben 99, 1827ben 110 fontra süllyedt; a külföld szállításai pedig, mik 1816tól 1823ig közép szám szerint mintegy 500,000 fontot tőnek, az utóbbik évben 764,000-re; 1827ben, addig évenként növekedve, 869,000 fontra emelkedtek. Hasonló eredményt mutat a cukor: míg az örökös tartományok bevitele, az egy milliót néha százezrekkel meghaladó összevegről 1823ban 3272, a következő években néhány száz fontra szállott: a külföldnek szállításai tetemesen növekedtek; a finomított cukor bevitele ugyan e tekintetben is csökkent, de a cukorliszté, mi 1816ban csak 134,000, 1820ban 500,000, 1822ben 880,000 fontot tőn, azután körülbelül 1,500,000-re emelkedett. — A faolaj 1823ig mintegy 70,000, azontul 5, — 7,000 font hozatott a szomszéd tartományok-

1) E cikk 1803ban a papirpénz eltörlesztésére 50 pft fogyasztéki vámmal terheltetett az osztrák állomásokon; ez ugyan megszüntetett 1807ben az 5dik törv. cikk által: a szárazföld elesukása alatt azonban, 1809től kezdve ismét 84 pft 30krnyi vámmal terheltetett mázsája. Ezóta mint osztrák kereskedési cikk jött Törökországból magyar földre, s innen mint activ áru vitetett ki. Ára e cikknek azon korban rendkívüli volt: 1804ben 200 — 225 fton, 1807ben 375 fton kelt mázsája Pesten; 1808ban pedig 1 aranyon, 1809ben 14—16 pfton kelt fontja ugyanolt. L. Schvartner Statist. I, 422.

ból; külföldről ellenben az évenkénti, mintegy 6 — 8 százezer fontnyi bevitel 1823-tól kezdve mindig tetemesen meghaladta a milliót stb¹⁾). De 1807-től kezdve általában véve tárgult Magyarországnak a külfölddeli közvetlen kereskedése, s ámbár azon gyárműveket, melyeket az osztrák tartományok szolgáltathatnak a külföldről behozni folyton tilalmaztatott; némelly cikkelyeknek azonban, melyeket az osztrák tartományok vagy nem elég mennyiségben, vagy magok is a külföldről szállítottak, bevitelére könnyítettven, a bécsi kalmároknak magyarországra nézve üzőtt egyedáruskodása²⁾ nagy részben megszüntetett.

Az 1827-ki kereskedési választmány általános mérlegét is adja Magyarország' mind az örökös tartományokkal, mind a külfölddel folytatott kereskedésének. E szerint tíz év alatt, 1816 — 1826-ig az örökös tartományokkal kereskedésben, bár néhány év passivumot adott, összesen még is kerek számmal 35 milliót nyert volna Magyarország; ellenben a külfölddeli kereskedésben, minden év passivumot adván, összesen 54 milliót veszített; minélfogva Magyarország összes kereskedésének eredménye e tíz év alatt 19 millió veszteséget tenne. E táblák

1) *Opinio Deput. Comm. 1827.*

1) Az 1802-iki országgyűlésen panaszkodnak a rendek — *Acta Comitior. l. 119* — hogy, miután számos tiltott árut az örökös tartományok gyárai elég mennyiségben nem szolgáltathattak, a bécsi kalmárok olyanokat külföldről becsempézvén, belföldi gyanánt és sokkal drágábban, mint első kézből venni lehet vala, tölték a magyarokra.

azonban, miként maga a kereskedési választmány kimutatta, olly zavartak s tökéletlenek, hogy szerintök közeliítőleg sincs meghatározva a magyar kereskedés és pénzforgás eredménye. Mivel pedig más, tökéletesebb adatokkal maga e választmány sem bírt, azon kérdést: nyereséget ad-e vagy veszteséget a magyar kereskedés? — meg nem fejthette.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

NÉHÁNY PILLANTÁS IPARUNK S KERES- KEDÉSÜNK JELEN S JÖVŐ VISZONYAIRA.

Miként az előbbi szakaszból kiviláglik, hazánkfiak jól látták s érzették már az országnak ipar- s kereskedésbeni hátramaradtát s annak következéseit; de némi, kivált a mezei gazdaságban megkezdett javításokat kivéve, 1825 tájáig a legjobb akarat mellett sem lelték föl a módot, mellyel a haza e tekintetbeni állapotán, függetlenül a körülményektől, mellyeket változtatniok nem lehet, segíthetnének. Kívánataik fő tárgya, vitáik legóhajtottabb célja a kereskedés tökéletes szabadsága volt. Ettől várták az ország iparának üdületét, ettől az óhajtott előhaladást az anyagi jólétben.

Igaz, hogy ez legrövidebb út, legbiztosabb eszköz leendett a célra: a fennálló vámrendszer megváltoztatása, a magyar és német tartományok kereskedési viszonyainak méltányosb elintézése, hatalmas, rögtön munkálkodó emeltyűje leendett az ország anyagi érdekeinek korunkban,

midőn a minden oldalú tudásnak Európát földerített sugárai honunkba is elhatának, s azok világánál az ipar saját erejéből is emelkedni, s az ország részben elkorhadt institúcióinak szertelen halmazából hatalmasan fölvergődni kezd. S bizton állíthatni, hogy a kereskedési szabadság s ennek következményei, párosulva a törvényhozás célszerű intézkedéseivel, a váltótörvény, a polgári jogok tárgulása, némelly szűkkeblű s ennélfogva sértő szabadítékok eltörlesztése stb, Magyarország miveltségi állapotát egészen megváltoztatták, s rövid idő alatt olly haladást eszközöltek volna virágzatában, minőt talán a legmerészebb remények sem tápláltak.

De midőn méltányosságot követelünk, óvakodnuk kell, nehogy minmagunk sértsük meg azt. Kormányunk — s tagadhatjuk-e ezt méltánytalanság nélkül? — atyai indulattal fogta ált a viharok veszélyeiben tanúsított tántoríthatlan hűségű ország érdekeit. Századunkban tett, többet, mint valaha, mindent, mit csak az összes monarchia viszonyainál fogva tehete, annak boldogítására. Hogy kereskedésünknek korlátlan szabadságot nem engedett, kevesbbé, mint akármi egyéb, irathatik indulatának s akaratának rovására. Sokkal régibb, mélyebben gyökerező a statusorganismus legkényesebb elemeibe ez a századok folytában különféle körülmények- s esetektől föltételezett rendszer és viszony, mintsem azt egyszerre és hirtelen, veszélyes rázkódtatása nélkül a többi, szintugy atyai ápolást követelő tartományoknak, a legjobb akarat is megváltoztathatná. E volt oka, miért az 1827ki kereskedési választmány is általlátván az e tárgybani rögtöni újítások lehetlenségét, a körülmények ked-

vezőbbre változtáig megtartandónak ítélte az osztrák vám-egyesületet.

Más módokról kell vala tehát gondoskodni az ország anyagi jólétének emelésére. De — valljuk meg, s miért tagadnók most, miután a vád nagy részben már csak a historia körébe tartozik? — századunk harmadik tizedéig sokan hasonlók valának az égből mannat várókhöz. Hiányzott a tetterő; az igények, kívánatok, követelések zaja mellett vajmi kevés történt, illő egy nemzethez, melly annyi életerőt rejtett kebelében! A nemeség nagyobb része, melly a pénzerő birtokában volt, kellelőleg nem gondoskodott a hon ebbeli érdekeiről, s bár egyesek törekvése minden dicséretre méltó, nem egyesült, hogy a szétágazó erőket központosítván, fedezné, pótolná a miveltebb mezei gazdaság, gyárak stb hiányát. Csak panaszok hallattak, kívánatok ismételtettek; — mi, természetes, a haza állapotán gyökeresen nem segíthett. A gondos kormány egynémiben szelldítette a hirtelen el nem törleszthető rendszernek szellemét, egynémit könnyebbitett vámleszállítások stb. által. De a nemzet akarata, — mert nemzetnek csak akarnia kell! — elszántan fogni a javításokhoz, s a régi munkátlanságból felocsúdva, tetterővel lépni a pályára, mellyen állapotát, mennyire egyéb fenálló viszonyai engedik, újjá teremtheti, mind a mellett sem jelentkezik határozottabban.

Azonban a század szelleme nálunk is kíváta jogát. Az az előkelő figyelem, melly Európában, kivált a francia háborúk óta, az anyagi érdekek iránt fölébredett; az emberi szellemnek az a rendkívüli találékonysága a természeti erők meghódoltatásában s elsajátításában, melly

korunkban a tér és idő, munka és eredmény viszonyai-
ban új arányt teremtett, s a munka nagy részét az em-
berről a természet meghódított erejére tolá; a political
szabadsággal táguló korlátai a közlekedésnek, növekedé-
se a szellemi surlódásnak, könnyebbülése az eszmecseré-
nek s általán véve a szellemi közlekedésnek, oly é-
lénkké s közönségesse lőnek a béke csöndében, hogy a-
zok honunkba is, az eddig majdnem ismeretlenbe, elszí-
geteltbe, eljutának. E befolyásoknál az erő ébredése
mindinkább több egyes tünemények által kezde nyilatkoz-
ni. Még csak egyesülés hiányzott, hogy tetté érjenek a
fejledező eszmék.

Az 1825ki országgyűlés erre is alkalmat nyújtott.
Ettől kezdődik az ország szebb életének korszaka, mely-
nek szemlélete már is annyi örömet nyújt a hazafi lelké-
nek azon hatalmas, minden oldalú, gyors előhaladtával
minden ágaiban a népszorgalomnak, s azon még szebb jö-
vendő biztos reményeivel, melyekre a naponként újat
szülő, a virágzatnak új magvait elvető, vagy bimbóit
fejlesztő jelenkor jogosít.

A fenn említett befolyások ezen országgyűlésen már
meglepőleg nyilatkoztak; s a nemzet anyagi állapotát il-
lető jobb eszmék mindinkább terjedének, fejlődőkben se-
gítettve oly férfiak által, kikben a felvilágosult Europa
legmíveltebb nemzetei közt kifejtett, sok oldalú tapaszt-
alással érlelt s gazdagított szellemhez hő hazafiui ér-
zet s lángoló buzgalom szövetkezett.

Hiszem, hogy a közvéleményt fejezem ki, midőn e
nemes hazafiúi szellem képviselőjének, a hő keblű Szé-
chenyi István grófot nevezem, ki e tekintetben hasonlít

hatlanul sokat művelt, mind tett és példa, mind lángész szülte iratai által, melyeknek célja volt: az ónálomba merült nemzetet életre rázni föl, figyelmessé tenni hátramaradtára, vágyat gerjesztteni benne, a műveltség és ipar áldásaiban, melyeket az birtokosának ad, Europa egyéb népeinek példajaként részesülni, s e végre panaszok s követelések helyébe önbizodalmat állítani, tetterőre, közszellemre s egyesülésre birni a megoszlott nemzetet. E nemes férfiú fellépte óta több virág fejlett ki nemzeti iparunk mezején, mint előtte egy század alatt. Az eszmék, melyeket elhinte, a példák, melyeket nyujta, az egyesületek, melyeknek indító oka, alkotója, lelke volt, mindinkább eloszlatták az elfogultságot, balitéletet, szűkkeblőséget, mik a nemzet nagy részét fogva tartották. Ő lelke lön a maga indította mozgalmaknak; — a nemzet, tőle rábírva, tenni akart — s akaratának már is, eddig nem ismert haladás eredménye.

Iparunk jelen állapotát részleteiben előadni, őszinte megvallom, túl van erőm korlátain. De ez inkább statistica tárgya lévén, nem is célom, ki csak az irányt, melyet iparunk e korban vett, s a szellemet, melly azt átlengi, fő pontjaiban akarom kiemelni, s általjában itt csak annyit mondani, mennyi e munka befejezésére szükséges.

Mi tehát először is mezei gazdaságunkat illeti: nem feledve, hogy a nemzeti műveltség ágai ugy annyira egymásra viszonyúlnak s kölcsönösen föltételezik, emelik egymást, hogy ugyanazon részletek és okozat egyszersmind; minélfogva az ipar előhaladása okainak vizsgálatánál az arra közvetlenül ható egyes befo-

lyások mellett, mindig az összes műveltség kifejlése s hatása is szem előtt tartandó —: a mezei gazdaság korunkbani haladásának legdúsabb következtetésű okai közé kétségentul elül sorozandók törvényhozásunknak a pórságot földel s urávali kedvezőbb viszonyba állító rendeletei, továbbá a mezei gazdaság gyarapítására alkotott egyesületek s intézetek, végre egyesek példáinak befolyása.

Az 1830ki 4dik cikkely a jobbágynak szabad költözési jogát tökéletesen biztosítván, azt rendelé, hogy: „miután a jobbágytelki állomány javítására fordított munkának illő bére a jobbágyoknak igazságos tulajdona, hogy ezek akár ettől, akár a költözés törvényes hasznaitól el ne essenek, a földes ur sajátságai joga fentartatván, minden jobbágynak megengedtetik, hogy a telekbe tett költségeket s javításokat, a teleknek és jobbágyi állománynak haszonvételeivel együtt szabadon eladhassa“. Ezen eléggé nem becsülhető törvényrendeletekhez hozzájárult azon, az iparra nézve nem kisebb fontosságú törvény, mi szerint a jobbágyi legelő a földes urétól, ha a jobbágy-ság kívánja, elkülönöztetni, sőt, hogy a jobbágy szorgalma nevelésére földét különválva és szabadon használhassa, a nagyobb rész kívánságára minden egyes jobbágy egész földbeli illetősége legelővel együtt egy tagban, vagy ha ezt a helybeli körülmények nem engednék, legalább dülő szerint kihaláltatni rendeltetik. Mellözve itt ezen s más, a jobbágyságot illető, e korban alkotott törvények áldásainak taglalátát, csak azt jegyzem meg: hogy e törvények által elmozdítva vannak mezei gazdaságunk emelkedésének eddigi legnagyobb akadályai: az úri önkény, a haszonvétele s javítási munka és költség sajátságának

bizonytalansága, és a földszerkezet hiányossága; csak ezen utóbbik megszüntével válik lehetővé, hogy földmivelünk az olly tökéletlen három-forgói, rendszert a Thaer-forgóival, vagy ennek körülmények szerinti módosításával felváltván s legelőjének javítására gondot fordítván, a miveltebb mezei gazdaságot valahára sajátjává tegye.

Az egyesületek, mellyek eddig nálunk a mezei gazdaság előmozdítására keletkeztek s mellyeket főnebb elősoroltam, mind csekély körre terjedvén, egyes vidékre, legfőlebb pár megyére árasztották hasznaikat. Olly egyesület, melly az egész ország szorgalmasb birtokosait összekösse, mellyben az ugyanazon érdekek melletti törekvés az ügynek nagyobb erővel eszközlendő gyarapítására központosíttassék, melly végre a belvetélkedés fölébresztése mellett honunkat a külfölddel is nagyobb érintésbe állítsa, — illy nagy hasznú egyesület alapításának dicsősége a sok érdemű gr. Széchenyi Istváné; ki az 1826-ki országgyűlés alatt Pozsonyban tartott lóverseny sikerülte után, Eszterházy Mihály s Károlyi György grófok s Wesselényi Miklós báróval egyesülve, egy Pályafutási társaságot alkotott, Andrásy György, Eszterházy Károly, Pejachevich Péter grófok és Orcy Lőrinc báró hozzá csatlakozása által nem sokára gyarapulandót. Az egyesület, melly közvetlen céljául a lótenyésztést tűzte volt ki, 1827ben kezdette meg, az alapszabály szerint, központosulás miatt mindig Pesten tartandó versenyeit.

Még ugyanazon évben bővebben kifejtette terveit a nemes gróf, számos hazafiak társaságában nemzeti casinót állítván föl, mellyben a szétágazó erők közpon-

tosúljanak s a nemzeti ipar tanácscsal és tettel fejlesztések az együtt munkálkodásban. Első gyümölcse ezen egyesületnek nem sokára kifejlett: a honi borok ismertetését s ez által a tenyésztésnek és kereskedésnek gyarapultát eszközlendő a társaság, pincéjét ugyanazon évben lerakóul tüzte ki.

Azonban a pályafutási társaság hatalmasan gyarapodván, 1828ban második korszakát érte, a nemzeti ipar emelésére Lótenyésztő társasággá alakulván által. De nem sokára ismét tágult az egyesület munkálkodási köre: miután t. i. az 1829ben keletkezett állatmutató egyesületet is kebelébe vonta, 1830ban Állattenyésztő társasággá változott, s így egy lépéssel tovább haladt arra, hogy később az összes mezei gazdaság tökéletesbítését vehesse céljául. A már így fennálló intézet célja volt: „hogy Pesten, közép pontban egyesülvén, lovak, juhok, szarvas marha s egyéb házi állat tenyésztéséről s az azt elősegítő eszközökről... tanácskozzanak a honiak, s hogy végre... lassanként mintegy szívből szívárogon a haza minden ereibe e tárgyat érintő jobb ismeret, nagyobb szorgalom s így bizonyosabb haszon“.

A haszon reménye nem csalt; mert azon felül, hogy számos birtokos jutott kancáinak a nemes ménektől ingyen hágatása által nemes fajú lóhoz: az állatmutatásról már 1834ben jelenté a társaság, hogy valamint egyéb gazdasági állatoknak nemesbítése évről évre haladt, úgy különösen a legfinomabb fajú birkák tenyésztése több helyt már olly fokon áll, hogy, ha a legjobbak-

kal talán nem mérközhetnék, azokhoz naponként közeledett.

1835ben a mindinkább növekedő részvét (kettő hián már 500 tagot számlált) a társaságot negyedik korszakára juttatá, midőn munkálkodása körét az egész mezei gazdaságra kitágítván, Gazdasági egyesület címet vőn fel. 1837ben végre folyóíratot s örök alapítványokat nyitott meg a társaság; mi erős biztosítéka fenmaradásának és záloga virágzatának. Fiatalabb azonban még, a már is nagy reményre jogosító intézet, mintsem a hasznokat, mellyek kebeléből áradnak, itt előadhatnám; e helyett a célt közlöm, mellyet munkálkodásinak tűzött ki a társaság: „Célja — u. m. az alapszabály — az egyesületnek a honi mezei gazdaság minden ágát a jövedelmezés azon fokára emelni, mellyre a tudományok, művészetek és viszonyaink teljes ismerete által lehetséges; és e végre munkálkodása köréhez tartozik: a) Minden a mezei gazdaságra vonuló hasznos tudományt, valamint azon újabb ismereteket és találmányokat, mellyek hasznos léte tapasztalás által igazoltatik, pártolni és terjeszteni. b) Alapos és biztos tudományt szerezni magának a mezei gazdaság minden ágára nézve azon álláspontról, mellyen jelenleg van; kitanúlni azon akadályokat, mellyek kifejlését gátolják, s módokat találni, mellyek gyarapodását eszközözlendik. c) Idegen nyelven irt, és a mezei gazdaságot illető, közhasznú munkákat és iratokat anyanyelvünkre fordíttatni, és gazdasági viszonyainkhoz alkalmazva a hazában terjeszteni. d) A mezei munkákat könnyebbítő eszközöket megismertetni, azokat készítő alkalmas mesterembereket és művészeket szerezni, pár-

tolni és mindenek felett állandóan megtelepíteni. e) A Pesten évenként tartandó állatmutatást szintugy, mint minden gazdasági természetmények és művek mutatását kiterjedtebb divatba hozni. f) Jutalom-kérdéseket és jutalom-feladásokat tűzni ki; továbbá magyar nyelven irt jeles gazdasági könyveket és hasznos műszeri, chemiai, vagy új gazdasági ágat tárgyazó felfedezéseket megjutalmazni. g) Jelesb gazdákat emlékjelek által megtisztelni; gazdasági tisztok, juhászok és egyéb cselédek kintvelését nyilvános megbírálás után megkülönböztetések és jutalmak által előmozdítani. h) A hazában fennálló, minden gazdasági intézetről tudományt szerezvén, azok használását elősegélni és gazdasági nevelő intézetek felállítására hazánkfiait buzdítani. i) Jeles magaviseletű s alkalmas ifjakat a hazai s külföldi jelesebb gazdaságok megismerésére az egyesület költségén utaztatni és tapasztalásaikat közhírrül adni. Végre k) különös igyekezete lesz az egyesületnek az adózó nép sorában lévő számos mezei gazdák közt, gazdasági hasznos ismeretek terjesztése által jó példákkal és jutalmakkal ipart, és ezzel nagyobb vagyonosságot eszközteni¹⁾. A cél hasznos, nagy és dicső: vajha siker koszorúzza! Miután az önkéntes egyesületek legbizonyosb következménye s mérője a miveltség előhaladtának: már ezen intézet keletkezte s az iránta mutatott közönséges részvét is eléggé kitünteti a mezei gazdaságnak e korbani hatalmas emelkedését.

1) L. Ezen egyesület kifejlésének bővebb történetét előadva annak titoknokától, Kacs Kovics Lajostól: Gazdas. Tudósit. I. sz. füz.

Ezen, a mezei gazdaságot inkább gyakorlati részéről felfogó s tökéletesbítő egyesület mellett nemcsak folyvást virágzatban voltak a már említett óvári s keszthelyi gazdasági iskolák; — kivált az első, mely emettől számos növendéket elhúzott; hanem egy újjal is szaporodtak, melyet Károlyi Lajos és Batthyány Kázmér grófok Rohoncon, Klauzál Imre vezérlete alatt alapítottak. Nem akarok semmit levonni amazok érdeméből; mert tagadhatlan, a miveltebb gazdaságnak hazánkban terjedése, s a mindenben olly nehéz kezdet dicsősége amazokat illeti: de ezen új már annyival is tökéletesb társainál, minthogy tanítói székeiről a hazai nyelv hangzik, míg a keszthelyi nagy részben latinul, az óvári pedig németül adja leckéit. Csak az kár, hogy a buzgó alapítók az iskola helyét nagyobb figyelemre nem méltatták, s miután a régibb kettő az országnak ugy is nyugoti részén s majdnem határán fekszik, ezen újat az ország más részére vagy közepére eső helyen nem állíttatták fel.

Szívesen előszámlálnám itt azon követésre méltó, számos példákat, mikkel nagyobb birtokosaink a mezei gazdaság minden ágában olly kitünőleg tanúsítják az előhaladást. De megvallanom kell, elegendő nyilvános tudósítások hiányában — mik vajmi kíváncsóságok volnának, hogy a még tespedő példák s ezek haszna által serkentessék haladásra — saját tapasztalataim csekélyisége mellett illyesmihez, netalán igen is hiányos legyek, fogni nem bátorodom. Csak azt jegyzem meg: hogy a Széchenyi, Andrássy, Károlyi, Batthyány, Eszterházy, Erdődy, Eötvös, Hunyady, Csapó, Czindery, Wittmann, Klauzál stb nevek maradandólag fényleni fognak mezei gazdaságunk

történetében; s hogy a javítások, mellyek mezei gazdaságunk körében tétetnek, mindinkább általánosak, az ebbeni ipar minden ágait átfogók, föld, rét, erdő stb. művelésére szintugy, mint az állattenyésztés minden nemeire kiterjedők; végre, hogy e példák s a munkában lévő tagosztály a műveltebb gazdaságnak a jobbágy-osztályban is elterjedéséről biztosan kezeskednek. „Megismertük az utat, — u.m. egy illető, elég szigorú szemlélő ¹⁾ —, neki is iramodtunk már, most csak haladjunk, haladjunk!”

A honi műipar hatalmas emelkedésének képe az óriási léptekkel haladó Pest, melyet évenként növekedő népszáma, szaporodó gyárai s kézművei, Europa jelesb-jeivel vetélkedő palotái rövid idő alatt mintegy új alakba bővölének. Céлом ellen hosszas volnék, ha mind azon gyarapodást részletesen elősorolni akarnám, melly néhány év óta egy gazdag reményű jövendőnek viszi elibe már is igen nevezetes fővárosunkat. Jelenleg az 1970 kézművesen kívül nevezetes a Valeró selyemgyára, melly harcait kiállván, nagyobb kiterjedést nyerve, virágzatnak indúlt. A Lichtl Károlytól több társak segedelmével felállított, évenként mintegy 12,000 mázsát készítő nagy cukorgyár, mellyel legújabbán stearingyertya- és szappangyár is kapcsolatba hozatott. Továbbá a gőzerővel évenként milliókat készítő téglagyár; az épen most, részvények által gr. Széchenyi István gondja alatt készülő angol- amerikai mintáu lisztgyár. Végre a több kisebb gyárak közt virágzatban álló három chemiai-, három bőr-, ugyannyi olaj-, két liqueur- stb gyárak. — De alig múlik év, mellyben

1) Klauzál Imre Gazd. Tudósit. 1, 143.

Pesten kívül is más városokban, vagy birtokosaink által uradalmaikban, különféle kézművek s gyárak nem emeltetnének. A klembergi (Sárosban), tótmegyeri (Nyitrában), a kishikácsi (Torontálban), a sz. mihályi, birii, théteni, s a mindenek közt legnagyobb bezdédi gőzerő művekkel dolgozó pálinkagyárak Szabolcsban stb; a zá-honyi (Unghban), kigyósi (Békésben), sarkadi (Biharban), besztercei, gácsi stb répacukorgyárak; a nagy-surányi (Nyitrában), gr. Károlyi Lajostól emelt angol-amerikai mintáu, nyolc köre dolgozó s más erőművekkel is kapcsolatban álló lisztgyár; a miháldi, ercsényi stb olajgyár, a pécsi selyemszövet-, kismartoni selyemszalag- és bőrgyár; a páji posztógyár, a gácsinak pedig 1839ben két amerikai fonógéppel, mellynek mindenike 240 orsót for-gat, tökéletesbedése stb. stb. mind ezek néhány utolsó é-vek teremtményei s előjelei honunk jövőndöbeli műipari virágzatának, mit reményleni, a mindinkább terjedő értel-messég a felébredt tetterő, nagyobb birtokosaink dicsére-tes vetélkedése, a kereskedés élénkülése stb. eléggé jo-gosítanak; de még inkább a váltótörvény, mellynek ho-nunk körülményeihez alkalmazásán s törvényes megállá-pításán olly buzgón munkálkodnak jelen gyűlésökön az ország rendei. Elláthatlanok a következesek, kiszámít-hatlan a haszon, mellyeket e váltótörvény honunkban esz-közlend: az bizonyos, hogy a polgári jogok tágulása, a még sértő szabadékok megszünte, a hitel gyarapodása, mik a váltótörvény hű társai leendének, Magyarország mineltségi, kivált ipar- s kereskedési állapotában új kor-szakot, minden eddiginél nevezetesbet, alkotandnak, s kevés idő mulva hihetetlen emelkedést eszközlendének vi-

rágzatában. Most, midőn kereskedésünk korlátai már türhetőkép kitágultak; midőn a nemzet — higyük! — jogosítva van minden, még kívánatos engedélyt s könnyítést várni a méltányos kormány kegyétől; midőn azon néposztály, melly az előtt nem mindig igazságtalanul vádoltatott szükkeblüsséggel, apathiával és tespedéssel, mélyebben érzeni kezdi hivatását, megfelelni állásának s figyelmére méltatni a nemzet ezen legnyomósabb életkérdéseit, és mintegy új életre ébredvén, vetélkedve törekszik kifejteni hatalmas erejét: most a váltótörvény megállapításával, a hitel szilárdulásával nem leszen többé akadály, melly gátolhatná az ipar emelkedését honunkban, melly az olcsó élelem, a legtöbb gyári kellékek bősége, a belfogyasztás növekedése, s a dunáni kivitelnek megnyilta mellett olly alkalmas, olly elismert képességű s mintegy kitüzött, virágzó gyári státussá alakulni. Nem ábránd e remény — ne hagyjuk ezt kiveszni kebleinkből! Nemzetnek csak akarni kell, s akarata nem gyermek álmai!

Gyárak emelkedése legbiztosabb jele a kereskedelem gyarapúltának; mert nagy részben ez indító oka és szükséges föltétele amannak. S valóban is nagy az előlépés, melyet ez utolsó években tőn kereskedésünk. Nem csak az olly igen nyomos belközlekedés könnyebült s élénkült; hanem a külfölddeli közvetlen összeköttetés is annyira tárgult és erősbödött, hogy az európai, sőt világkereskedésben is megpendült már honunk neve ¹⁾; s mindinkább felé,

1) Kappel Fr. pesti nagykereskedő 1829 és 1830ban jelentékeny szállításokat tőn egyenesen New-Yorkba finom gyapjával, kőrös-

a nem régen még ismeretlen felé fordúlnak a nyugot tekintetei, nem csak hogy annak eddigelő kellőleg nem méltánylott bőségéből hiányokat pótolják, hanem hogy általa egy hajdan virágzó, de a századok viszontagságiban majdnem elfeledt, világkereskedési utat, melly Európát legrövidebben kötheti össze a kelettel, ismét fölélesszenek.

A fölébredt téterő s egyesületi szellem honfiainkban, melly, miként említők, a nemzeti ipar gyarapítására olly dicséretes buzgalommal s ennek megfelelő sikerrel kezde munkálódni, a kereskedelemre is kiterjedett. 1830, a dunai s fekete tengeri gőzhajózás keletkezésének éve, új korszaka kereskedésünknek, eredményeiben még ugyan ki nem számítható, de miként a keletnek politicalai alakulása gyaníttatja, jövőben minden reményeket felülhaladandó. Mi már III. Károly s M. Terezia kormánya alatt élénk vitatkozások és sokféle tervek tárgya, mi II. József egyik kedvenc eszméje s a török és orosz udvarokkal kötött szerződéseinek, sőt egész kormány- és statusgazdasági politicájának egyik fő célja volt, — a dunai s fekete tengeri hajózás, melly által a hatalmas Dunán út nyitassék ugy Magyarország, mint a többi örökös tartományok nyugot s éjszak felől különféleképen korlátozott kereskedésének: e szép és következménydús eszmét, korunknak dicsőségére számos lelkes hazafi külföldiekkel egyesülve, „Gőzhajózási társaságot” alkotván, ime valóságba tette! A pár hajóval tett próba, igazolá a reményeket; a kezdet sikere bizodalmat öntött az eddigi vállalatok példája után még kétkedőkbe; a társaság számában, az intézet terjedelmében naponként gyara-

bogárral stb. ezek ugyan pár év múlva megszűntek, az új-yorki vámok fölemelésének következtében; de ezek már ismét megkisebbittélvén, remény van e szállításoknak ismét megkezdésére.

pült. 1836ban már nyolc gőzös úszott Dunánkon, Bécestől Galacig s innen a fekete tengeren Konstantinápolyig, ettől ismét Smyrnáig tartva fenn a közösülést. A kereskedésnek ez útja azonban mind a Dunán mind a tengeren naponként annyira élénkül, hogy a társaság évenként szükségesnek látja hajóinak szaporítását ¹⁾. 1837ben a württembergi gőzhajózási társasággal történt összeköttetés által a Dunán s újabb szerződése s vállalatai által a tengeren tágitván hajózási körét a társaság, tizenöt hajóival három dunai s négy tengeri utakon tartá fenn a közlekedést. Nevezetesen: 1. Linctől Bécsig. 2. Bécestől Drenkováig, melly vonal mind utazók, mind áruszállítások tekintetében leg-élénkebb. 3. A Vaskapun tul Skela- Gladovától Galacig, melly vonal ismét összeköttetésül szolgál a kelettel s az aldunai tartományok közlekedésére, idővel pedig Magyarországra nézve is nagy fontosságú. A tengeri hajózás, azonkívül, hogy magában is nagy következésü, a dunai hajózásnak függetlenségét is biztosítja. Ez négy vonalai által Galacot Konstantinápolylyal, s e fővárost Trebizondéval, Smyrnával és Salonichival hozta kapcsolatba. Az 1829diki év szinte fontos következményü volt e hajózásra: azonkívül, hogy a hajók száma — ide nem tudva a három készülöben lévöt — tizenhétre szaporodott, a tengeri hajózás egész Alexandrináig terjeszteték; a dunai hajózás pedig a Cernavoda s Kosztendje közti vonal megnyitása által az út nem csak mintegy 120 mérföldnyivel megrövidítettett, hanem az eddig járt szulinai torkolat mindinkább növekedő zátonyaitól s más politicalai körülményektől is függetlenné

1) Említésre méltó, hogy miután e hajók Angolországban készíttetését igen költségesnek látná a társaság, O-Budán, hol télen által szállásolnak is a gőzösök, hajógyárat állíttatott.

tétetett. A folyó évi télutó havi ülés határozata szerint pedig ismét szaporítandja hajóit a társaság, Pestről Orsováig mindennapi közlekedést eszközölnö. Bizonyára egy jobb nemtő szelleme lebeg a vállalataiban és terveiben eddigelő annyira szerencsétlen honunk fölött, melly minden kísérletet áldásával sikerítve, önbizodalmat önt a félénkekbe s naponta újabb s merészebb vállalatokra tüzei a még alig tízenöt év előtt tespedő magyart; — s ez, mi volna más, mint a magasult értelmiség és tetterő és egyesület szelleme?!

Nem céloim itt ezen dunai s fekete tengeri hajózás által fölébresztett kereskedés részleteibe bocsátkozni, annak naponként növekedő élénkségét eléggé tanusítja a gőzhajózásnak érintett terjedése. Legyen szabad itt a jövődő fátyolát kissé föllebbenteni s azon állapotokra vetni néhány pillantatot, miket kereskedésünk e vonaláról a történet világánál gyaníttat a kelet jelen állapata.

Angolország a világkereskedésnek e leghatalmasb kezelője, minden erejéből dolgozik, hogy a keletindiai kereskedésnek rövidebb s természeteseb utat nyisson; s ez okból a hajdankor kereskedésének vonalait fölkerestetvén, politikájának minden ügyességét, hatalmának minden befolyását arra fordítja, hogy e régi vonalokat elfoglalván, a keletindiai kereskedést Kis-Ázsián s részben a fekete tengeren ált származtassa. Más részről Oroszország virágzó kereskedő városokat emel ugyanazon tengerpartokon s mint hatalmas vetélytárs, kit célja elérésében már birodalmának fekvése is segít, lép fel az ügyesen számító angol ellenében. A vetélkedés siettetni fogja az ügynek kifejlését; s a kereskedés keletről, bár több utakon, de minél előbb hajdani irányaiiban a fekete tengerre veendi folyását. Mi eredmé-

nyeket fog ez szülni honunkra, melyet a fekete tengerrel a duna s gőzhajózásunk már is olly élénken köt össze, főleg miután a remény, az aldunai régi jogú tartományok birtokába visszalépni, a keleti ügyek állása mellett, ha kissé merész is, de talán nem egészen alaptalan: bár részleteiben egyelőre nem látható, de általános tekintetben igen is gyanítható.

E nézetek szerint hasznosabbat nem tehete kormányunk monarchiája minden tartományainak kereskedési érdekében, mint midőn az angol udvarral 1838diki sept. 14kén Majlandban kereskedési szerződést kötött, mellyben a hajózási szabadságok s kereskedési kedvezmények, mik kölcsönösen biztosítottak, Galacra - s minden aldunai kikötőkre is kiterjesztettek. Helyén lenni látom, e nagy nyomosságú oklevelet, mellyen főnebb kifejezett reményünk nagy részben alapul, itt egész terjedelmében közleni:

„I. A jelen szerződés megerősítésének (Ratification) napjától kezdve sem az austriai hajók, midőn Nagy Britania és Irland egyesült királyságoknak, valamint a brit felség minden egyéb birtokainak kikötőibe érkeznek, vagy azokból kivitorláznak, sem az angol hajók, midőn ő felsége, az osztrák császár kikötőibe futnak, vagy azokból távoznak, ne legyenek nagyobb vámok és adózások alá vetve, azoknál, mellyek a nemzet saját hajóira azoknak a mondott kikötőkbe érkezőknek és távoztoknál, jelenleg vetve vannak, vagy jövőben vettetnének.

II. Ő felsége az osztrák császár birtokainak minden föld- s kézműipar-termesztményei, ide számítván azokat is, mellyek éjszakon az Elbén, vagy keleten a Dunán kivitethetnek, s mellyek az egyesült királyságok s a brit felség kikötőibe szabadon bevitethetnek, — mint szinte az egye-

sült királyságok s a brit felség birtokainak minden föld- s müipari-termeszterményei, mellyek ő felsége az osztrák császár réveibe szabadon bevitethetnek, — minden viszonyokban kölcsönösen ugyanazon szabadékokkal s kiváltságokkal éljenek, s a magas szerződők hajóin egyelőképen be- és kivitethessenek.

III. Mind azon tárgyak, mellyek nem a két illető statusok vagy birtokaik föld- és müipar-termeszterményei, s mellyek az egyesült Nagy-Britannia és Irland királyságok kikötőiből, Maltából és Gibraltárból a brit fölség más kikötőibe osztrák hajókon igazságos módon bevitethetnek, csak azon adók alá legyenek vetve, mellyek fizetendők volnának, ha ugyanazon cikkelyek angol hajókon vitetnének be. A brit fölség a jelen szerződés által megadja mind azon kedvezményeket az osztrák kereskedésnek és hajózásnak, mellyek az egyesült királyságok és brit birtokok kereskedését és hajózását szabályozó 1833diki aug. 28kán költ két parlamenti határozathól származnak; valamint minden egyéb, a kereskedés és hajózásra viszonyuló előjogokat, mellyeket jelennen a legkegyeltebb népek birnak, vagy mellyek azoknak jövőben alkotandó törvények, titkos tanácsparancsok, vagy szerződések következtében adathatnának.

IV. Minden osztrák hajók, mellyek a dunai kikötőből Galacig jönnek, az egyesült királyságok s a brit fölség minden birtokainak kikötőibe, terheikkel együtt szintugy; mintha egyenesen osztrák kikötőből jönének, mind azon előjogokkal, és szabadékokkal bebocsátassanak, mellyek a jelen hajózási s kereskedési szerződésben megállapítottak. Hasonlókép az angol hajók terheikkel egészen ugy tekin-

tessenek, mint az osztrákok, midőn ezen angol hajók az említett kikötőkbe érkeznek vagy azokból távoznak.

V. Tekintetbe vevén azon körülményt, hogy az angol hajók, midőn közvetlen idegen tartományokból jönnek, melyek nem tartoznak a magas szerződők hatósága alá, az osztrák kikötőkbe terheikkel együtt behocsáttatnak a nélkül, hogy más adókkal róvatnának meg, mint mellyeket az osztrák hajóknak is fizetniök kell: azért Ázsia- és Afrikának a gibraltári szoroson belül eső részeiről az osztrák révekbe vitt föld- s ipartermesztmények ezekből osztrák hajókon egyenesen angol révekbe hasonlóképen, s az előjogokat és vámokat tekintve, ugyanazon kedvezéssel vitethessenek be, mintha ezen természetmények angol hajókon szállíttatnának az osztrák révekből.

VI. Minden áruk s kereskedési cikkek, mellyeket a jelen szerződés határozatai szerint, vagy az illető statusokban fennálló szabályok s rendeletek szerint mind osztrák, mind angol lobogók alatt törvényesen szabad a magas szerződők tartományaiba s birtokaiba bevinni, ugyanazon adóval róvassanak meg, akár nemzeti, akár a másik status hajóin szállíttatnak; és minden áruk, s kereskedési cikkek mellyeknek kivitele, mind a két fél kikötőiből felszabadítva van, ugyanazon kedvezéseket (Praemien) vámpótlékokat és hasznokat igényelhessenek, akár mellyik status hajóin tétetik a kivitel.

VII. Minden áruk és kereskedési cikkek, mellyek a magas szerződők országainak s birtokainak réveibe vitetnek, lerakatnak, vagy tárukba tétetnek, míg a raktárakban állnak s belfogyasztásra nem fordíttatnak, az ismétli kivitelnél ugyanazon kezeles s adók alá vettessenek, akár mellyik status hajóin történik is e kivitel.

VIII. Az egyik vagy másik status és birtokaik föld- és müipar-termeszterményeinek, midőn a másik status kikötőibe szállíttatnak, sem az egyik, vagy másik status kormányától, sem annak nevében vagy tekintete alatt munkálkodó társaságtól, testülettől, vagy akármi ügyvivőtől semmi közvetett vagy közvetlen elsőség a szállító hajó nemzetiségének tekintetéből a vevésnél ne adassék, miután a magas szerződő hatalmak elhatározott véleménye és szándéka, hogy e tekintetben semminemű különbségnek hely ne adassék.

IX. Az osztrák hajóknak az angol keletindiai birtokokban közlekedését illetőleg, megegyez a brit fölség, hogy az ő cs. kir. apost. fölségének alattvalói mind azon hasznokkal és kiváltságokkal élhessenek, mellyekkel akár mi szerződés vagy akár mi parlamenti határozat következtében jelenleg a legkegyeltebb nemzetek alattvalói vagy polgárai élnek, vagy jövőben élendenek, megtartásával azonban ama törvényeknek, szabályoknak, rendeleteknek és korlátolásoknak, mellyek minden más idegen, a mondott birtokokkal kereskedésben hasonló kedvezésekkel és szabadékokkal élő statusok hajóit vagy alattvalóit illetőleg, jelenen fennállanak, vagy jövőben felállíttatnának.

X. A jelen szerződés nem viszonyul azon hajózásra, és partkereskedésre (Küstenhandel) melly a szerződő statusok valamelyikének kikötői közt a másik statusnak hajói által kezeltetnék, mennyiben e hajózás és partkereskedés az utasok, javak és kalmáraruk átszállítását illeti, mert ez a nemzeti hajóknak tartatik fenn.

XI. A magas szerződő hatalmak alattvalói- és hajóinak mind azon előjogok és szabadékok kölcsönösen megadatnak az illető statusok és birtokok kikötőiben e jelen

szerződés által, mellyekkel a legkegyeltebb nemzetek kereskedése és hajózása él, mert az a cél, hogy az osztrák hajók és alattvalók mind azon kedvezéseket megnyerjék hajózásokra és kereskedésekre az egyesült királyságokban, mellyek az 1833diki aug. 23dikán Londonban költ hajózási oklevél (Navigations-Acte) s egy másik, ugyanazon napról költ, a brit külbirtokok kereskedését szabályozó oklevél által adatnak, vagy mellyek titkos tanácsparancsok vagy más hatalmakkali szerződések által engedtetnének; szintugy az angol hajók és alattvalók ő cs. kir. fölsége réveiben s birtokaiban mind azon előjogokkal éljenek a hajózásban és kereskedésben, mellyek a fennálló törvények, szabályok és rendeletek vagy szerződések által idegen hatalmaknak biztosítva vannak; és kölcsönösen lekötik magokat ő felségök az osztrák császár, magyar és cseh király és Nagybritannia s Irland egyesült országok királynéja, hogy semmi kedvezményeket, kiváltságokat és előjogokat sem adandnak a hajózás és kereskedés viszonyában más, akármelly status alattvalóinak, a nélkül, hogy azokat ugyanazon időben a magas szerződő felek alattvalóira is ki ne terjesztenék, s pedig ingyen, ha a más status iránti engedmény ingyen adatott, vagy mennyire lehet, ugyanazon pótlás vagy ennek hasonértéke megadása alatt, ha az engedmény föltételezett volna.

XII. A Parishan 1815diki nov. 5-kén az osztrák, angol, porosz és orosz udvarok közt kötött szerződésnek 7dik cikke, melly az ő cs. kir. felsége státusinak a joniai szigetek egyesült statusaivali kereskedési közlekedését illeti, a jövőben is megtartassék. — A két utolsó cikkely pedig azt rendeli, hogy e szerződés 1848diki dec. 31kéig teljes erejében álljon, s az oklevelek kölcsönösen fölváltassanak.

„S így el van vetve — ii. m. egy jeles írónk ¹⁾ — a barátság magva, melly, a mint remélni szabad, hazánkra még a legszebb gyümölcsöket termendi, s megtéve azon első lépés, melly (miután az aldunai kikötőknek is ugyanazon kedvezések biztosíttatnak) befolyásunkat régi birtokunkon át a fekete tengerhez vezeti, annál inkább, minthogy az érdekek megegyezése mellett a nemzetek magok is százados összeköttetésben s rokonságban élnek.“

A fekete tenger orosz jogú kikötőinek, Odessa-, Taganrog-, Feodosiának stb, mellyek némi idő óta olly dús virágzatra fejlődnek, kivitelcikkei ugyanazok, mellyek hazánkból is nagy mennyiségben vitethetnek ki a Dunán Galacra, Sulinába stb. A gőzhajózásnak az aldunán és fekete tengeren mindinkább kiterjesztése, az angollali barátságos viszonyok s a keleti ügy gyanítható kifejlése biztos reményt nyújt kiviteli kereskedésünknek e vonalon általi gyarapulása iránt. A kereskedésnek a fekete tenger kikötőiben olly nagy a néhány utolsó évek alatti emelkedése ²⁾, hogy illy remény hazánkra nézve is sem alaptalannak, sem vakmerőnek bizonyára nem mondathatik. Tökéletesen jogosítva vagyunk pedig illy remények táplálására, miután a jelen országgyűlés vitatkozásainak egyik tárgyául a kirá-

1) Pulszky Fer. Töred. Észrevét. a Dunaszabályozás és keleti kérdés iránt. I. 52.

2) Trebizondenak, melly gőzhajózásunkkal már összeköttetésben áll, néhány év alatt bámulatosan emelkedett kereskedése: 1829-ben csak 763,000 frtot tőn kivitele, 126,000 frtot bevitele; 1835ben pedig a' bevitel már 8,287,000 frtra, a kivitel 4,852,000 frtra, 1836ban a bevitel 10,889,000 frtra, a kivitel 6,622,000 frtra ezüst pénzben, emelkedett! Sitzungs Protoc. der Donau-Dampfsch. Gesellsch. 1837. I. 13.

lyi előadásokban a Duna szabályozása tüzetvén ki, bizony várhatjuk, hogy a dunai hajózást eddig nehezítő akadályok is elmozdítottatni fognak.

Más részről az adriai tengerparti kereskedés is, mióta az osztrák vámrendszert kormányunk kegye megszelidítette, a ki- s bevitelt korlátoló legsúlyosb akadályokat elmozdította, a magas vámokat leszállította, évente gyarapodik, s tökéletes virágzatra jutand, ha a kivitelnek még fennálló, többnyire physikai akadályai elmozdítottatnak, a közlekedés néhol még jobb utak, máshol vízszabályozások által, mi kivált a Száva- s Kulpának mulaszthatlanul szükséges, megkönnyítettik.

De alig van tárgy, melly egyelőre sürgetőbben kívánná a nemzet egész figyelmét és tetterejét, mint a belközlekedés könnyítése, mi hazánkra, mellynek külön vidékei, természetmények különfélesége mellett egymás nélkül el nem lehetnek, mondhatlanul nagy nyomosságú. De úgy látszik, e szükség érzete is eléggé fölébredt már a nemzetben, s ebben is érzi az nagyszerű hivatását. A száraz utak mindinkább javúlnak. Pest-Buda közt állandó lánchídnak, melly az ország két felét összekötendi, vettetnek meg alapjai. Csatorna terveztek, melly, ha valóságra juthat, Europa minden hasonló művét meghaladandná nagyságával, s a szomszéd Grétzet Pesttel, ezt Szegeddel és Kolozsvárral teendené kapcsolatba. Egyik ágának azonban, melly a Dunát és Tiszát Pesttől Szegedig és Csongrádig köti össze, létesülése iránt nagy reménynyel biztat a tervkészítő vízmérnök Beszédes József, és számos vállalkozó hazafiaknak egyesülete. Egy másik, szinte nagy következésű csatornának létrehozására pedig, melly a Drávát a Szávával Eszéktől Bródiig kötné össze, legújabbán részvényes tár-

saság alakult. Más részről Zágrábban a szávaszabályozás iránt folynak a tanácskozások. Vasutak, részben már készülnek, részben még nagyszerűbbek tervezetnek az oszt-rák tartományokkal közlekedés könnyítésére. A váltótörvény s nemzeti bank pedig, mik a jelen országgyűlés magas törvényhozó testületétől már kidolgoztatván s megállapíttatván, a kegyelmes királyi megerősítéstől várják életbe tetetésöket, miként már fönebb érintém, leghatalmasb eszközei leendnek honunk ipari s kereskedési virágzatának.

Bizonyára Magyarországnak, ha a megkezdett pályán állhatatosan, a minden kezdetet súlyosítani szokott nehézségektől el nem csüggedve, anyagi állapotának tökéletesbítése mellett polgári institutióit is korszerűleg javítva, a népnevelésre gondosabban ügyelve, haladand előre, nincs oka aggódni jövődjé iránt; — de van alapos oka, bizton reményleni virágzatot, melly letörülve homlokáról a százados tespedés dicstelen bélyegét, méltó legyen egy nagy, nemes kedélyű nemzethez. S e nemzet, szívében Európának, hevével minden szép s jó s nagy iránt, nem volna-e jogosítva ilyen reményekre?! Nemzetnek csak akarnia kell, s akaratata nem gyermek álmai!

Igazítások.

lap.	sor.	olvasd.
2.	31.	fejlett ki
13.	2) alatt	Ungr. Magaz.
33.	26.	dicsekedhetett
180.	13.	esik
215.	5.	kartongyár
231.	28.	nyert
246.	2.	megegyezés
282.	33	3%
283.	10.	158%

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat Reprint sorozata

Alt Rudolf: Buda—Pest. 1845.

Magyar és német nyelven

Bartal Antal: Magyarországi latinság szótára. 1901. (elfogyott)

Erdős József: Magyar fürdő-kalauz. 1911.

Kubinyi Ágoston: Magyarországi mérges növények. 1842.

Kugler Géza: A legújabb és legteljesebb nagy házi
cukrászat. 1905. (elfogyott)

Pák Dienes: Vadásztudomány. 1829.

Szerelmey Miklós: Balaton albuma. 1851. Magyar
és német nyelven.

Széchenyi István: Selyemről—Függelék. 1840. (elfogyott)

Széchenyi István: Balatoni gőzhajózás. 1846. (elfogyott)

Úri, és közönséges konyhákon meg-fordult Szakáts-könyv.
1801. (elfogyott)

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. 1—2. kötet. 1851.

Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról. 1904.

Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története
Magyarországban. 1840.

Kolb Jenő: Régi játékkártyák. 1939.

Magyarföld és népei eredeti képekben.

Szerkesztette: Vahot Imre. 1846—1847.

Möller János: Az európai manufaktúrák és fábrikák
mesterség miveik. 1818.

Nagyváthy János: Magyar practicus termesztő — magyar
practicus tenyésztető. 1—2. kötet. 1821—1822.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi
királyok alatt. 1—2. kötet. 1899.

Szabó József—Török István: Tokaj-hegyaljai Album.
1867. Magyar, francia, angol, német nyelven.

Szamota István—Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. 1902—1906.

Széchenyi István: Magyar játékszínről. 1832.